

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ**

Милош Д. Лутовац

**ГЕОГРАФСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ
РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА
ВОЈВОДИНЕ**

– докторска дисертација –

Београд, 2016.

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF GEOGRAPHY**

Miloš D. Lutovac

**GEOGRAPHICAL DETERMINANTS
OF THE REGIONAL DEVELOPMENT
OF VOJVODINA**

– Doctoral Dissertation –

Belgrade, 2016

Ментор:
Проф. др Драгутин Тошић, редовни професор
Универзитет у Београду – Географски факултет

Чланови комисије:

1. Проф. др Драгутин Тошић, редовни професор
Универзитет у Београду – Географски факултет

2. Проф. др Мирко Грчић, редовни професор
Универзитет у Београду – Географски факултет

3. др Богдан Лукић, доцент
Универзитет у Београду – Географски факултет

4. др Марија Јефтић, доцент
Универзитет у Београду – Географски факултет

5. Проф. др Биљана Јовановић Гавриловић,
редовни професор
Универзитет у Београду – Економски факултет

Датум одбране докторске дисертације:
_____ , Београд

Докторат географских наука

ГЕОГРАФСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА ВОЈВОДИНЕ

Резиме

Проблем регионалног развоја и регионалних неравномерности у Србији је веома изражен, и највећи је у Европи. Концепту регионалног развоја се током претходних деценија није придавао довољан значај, и ова врста развоја се није посматрала као интегрални део укупног друштвено-економског развоја. Процес транзиције у Републици Србији само је погоршао већ ионако тешко стање у појединим подручјима, још више продубио регионалне неједнакости и успорио цео процес регионалног развоја одређених подручја Србије. Концентрација економске активности у простору све је израженија појава. Било да се посматра глобални ниво, било да је предмет анализе простор унутар појединачних националних привреда, уочава се да одређени делови територија много брже напредују у односу на друге. Рурална подручја, некада основни носиоци развоја, данас представљају најсиромашније области Републике Србије са израженим депопулационим кретањима. Веома изражене миграције село-град остављају рурална подручја без присуства радно активног становништва па самим тим без икаквих могућности за побољшање постојеће ситуације и целовитијег регионалног развоја тих подручја. Са друге стране, девастирана подручја настала током транзиционог периода представљају некадашње развијене индустријске центре, у којим је услед пропадања привреде дошло до наглог погоршања целокупне друштвено-економске ситуације. Тако данас у Републици Србији имамо град Београд и Аутономну Покрајину Војводину, који се према свим показатељима развијености налазе високо изнад осталих региона, па је и прилив становништва у њима највећи, док се ситуација у осталим деловима Србије непрекидно погоршава, превасходно услед демографског пражњења. Негативне стопе природног прираштаја у читавој Србији представљају велики проблем који прети да угрози будућност развоја Србије.

Законом о регионализацији Република Србија подељена је на пет статистичких, макрорегиона: регион Војводина, регион Град Београд, регион Шумадија

и Западна Србија, регион Јужна и Источна Србија, и регион Косово и Метохија. Овом поделом омогућује се коришћење предприступних фондова Европске Уније, у којој се регионалном развоју посвећује веома велики значај и на коме се одвија већи део сарадње, али што је још битније ефикасније сагледавање геоекономског положаја појединих региона и управљање регионалним развојем у циљу смањења регионалних неравномерности.

Постојеће регионалне неједнакости имају одређени утицај на укупне друштвено економске перформансе националне привреде. Процес регионалног развоја и привредног раста, који се одвија у условима глобалне економије није једнако распоређен на све регионе унутар националне економије те као такав утиче на ниво постојећих регионалних неједнакости. У раду ће се анализирати концепт регионалне конвергенције/дивергенције унутар националне економије, а истовремено ће се истражити динамика раста региона који се налазе на различитим нивоима економске и просторне развијености.

Циљ предвиђеног истраживања у докторској дисертацији је да се у складу са савременим потребама и задацима истраживања геоекономског положаја и геопростора, који се своди на анализу простора (истраживање законитости у развоју регионалних структура), оцену простора с друштвено корисног гледишта (укључујући и будући развој) и указивање на алтернативне смерове регионалног развоја као основе за сврсисходну развојну националну политику и просторно планирање, изврши идентификовање, сагледавање и пружи научно објашњење проблема везаних за регионални развој, просторно-функционалне односе у Војводини, односно да се детерминише њихов модел. Под тим се подразумева стратешко опредељење Србије да развије привреду засновану на знању, конкурентности и социјалној одговорности државе. Научним објашњењем релевантних фактора и дефинисањем геоекономског положаја Војводине намеће се задатак провере могућности предвиђања будућег регионалног развоја ове српске покрајине, и утицаја регионалног развоја Војводине на целокупни привредни раст и регионални развој Републике Србије.

Резултати рада треба да дају одговор на питање у којој мери су Војводина и њени субсистеми развијени да би у скорој будућности партиципирани у процесима регионалне и трансграничне сарадње у Југоисточној Европи. Овим радом ће се стећи нова сазнања и извући одговарајуће поуке за Србију, која касни у процесу тран-

зиције, и сагледати могућности унапређења образовне, научне, политичке и економске сарадње између наше земље и света, која може допринети ефикаснијем и безболнијем спровођењу преосталих реформи у регионалном развоју Републике Србије.

Кључне речи: регионални развој, просторно планирање, географске детерминанте, становништво, регионална економија.

Научна област: Географија

Ужа научна област: Друштвена географија

УДК 913:711.12 (497.113)

GEOGRAPHICAL DETERMINANTS OF THE REGIONAL DEVELOPMENT OF VOJVODINA

Summary

The problem of regional development and regional imbalances occurs very frequently in Serbia and is the biggest one in Europe. The concept of regional development has been underestimated over the past few decades and this kind of development hasn't been considered as the integral part of the whole socio-economic development. The process of transition in the Republic of Serbia only made the already difficult situation worse in certain areas, intensified regional imbalances even more, and also slowed down the whole process of regional development of those areas in Serbia. The concentration of economic activities in space is becoming higher. Whether global level is regarded, or whether the object of the analysis is the area inside individual national economies, it is noticed that certain parts of territories make much more progress in regard to the others. Rural areas, which were the main driving forces of development long time ago, are nowadays the poorest regions of the Republic of Serbia with intensified depopulation movements. Extremely frequent migrations from villages to cities result in the absence of gainfully employed population and therefore without any possibilities for improving the current situation as well as the whole regional development of those areas. On the other hand, devastated areas as a consequence of transitional period are former developed industrial centers, where due to the decline of economy the whole socio-economic situation suddenly became worse. Therefore, Belgrade and the Autonomous Province of Vojvodina in the Republic of Serbia are nowadays far above the other regions considering all indicators of development, as a result of which their population influx is the highest one, while situation in other parts of Serbia is constantly becoming worse, primarily due to demographic abandonment. Negative rates of population growth all over Serbia are a big problem which may jeopardize the future of its development.

According to the Law on Regional Development of the Republic of Serbia, the country is divided into five statistical macro regions: the region of Vojvodina, the

region of Belgrade, the region of Šumadija and Western Serbia, the region of Southern and Eastern Serbia, and the region of Kosovo and Metohija. This division enables the use of pre-accession funds of European Union where regional development is really significant and where the greater part of cooperation takes place, but the more important fact is that it enables effective consideration of geo-economic position of certain regions and the management of regional development aiming at decrease in regional imbalances.

Current regional imbalances have a certain impact on the whole socio-economic performances of national economy. The process of regional development and economic growth which occurs in conditions of global economy is not evenly disposed in all regions inside national economy, and as such it influences the level of current regional imbalances. This paper will analyse the concept of regional convergence/divergence inside national economy and at the same time investigate dynamics of the growth of regions which are on different levels of economic and spatial development.

Considering contemporary needs and tasks of investigating geo-economic position and geo-space which embraces the analysis of space (investigating regularities within development of regional structures), estimation of space from the point of social aspect (including future development as well) and emphasizing alternative directions of regional development as the basis for appropriate development national politics and spatial planning, the aim of this research in doctoral dissertation is to identify, consider and scientifically explain problems concerning regional development, spatio-functional relations in Vojvodina, namely the aim is to determine their model. It implies strategic determination of Serbia to develop economy on the basis of knowledge, competitiveness and social responsibility of the country. Scientific explanation of relevant factors and defining geo-economic position of Vojvodina imposes the task of examining the possibilities of predicting future regional development of this Serbian province, and the influences of the regional development of Vojvodina on the whole economic growth and regional development of the Republic of Serbia.

The results should answer the question to which extent Vojvodina and its subsystems are developed in order to participate in the processes of regional and transboundary cooperation in South-Eastern Europe in the near future. This paper will provide new findings and appropriate morals for Serbia which is late in the process of transition, and also consider possibilities for improving educational, scientific, political

and economic cooperation between our country and the world which can contribute to more effective and painless conduction of remaining reforms in the regional development of the Republic of Serbia.

Key words: regional development, spatial planning, geographic determinants, population, regional economy.

Scientific field: Geography

Field of Academic Expertise: Human geography

UDC 913:711.12 (497.113)

САДРЖАЈ

РЕЗИМЕ SUMMARY

УВОД.....	1
1. ПРЕДМЕТ, ПРОБЛЕМ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА.....	1
2. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА.....	4
3. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА ПОЛАЗИШТА РАДА.....	4
4. ПРОСТОРНИ И ВРЕМЕНСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА.....	5
5. ХИПОТЕЗЕ.....	6
6. МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	8
7. СТРУКТУРА И САДРЖАЈ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ.....	9

I ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУПИ ИСТРАЖИВАЊА РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА..... 13

1. УОПШТЕ О РЕГИОНАЛНОМ РАЗВОЈУ И ФЕНОМЕНУ ЕКОНОМСКИХ РАЗЛИКА.....	13
2. САДРЖАЈ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА И ОДРЕЂЕЊЕ РЕГИОНА.....	32
3. СУШТИНА РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА.....	37
4. ПОЈАМ РЕГИОНА.....	41

II РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ У КОНТЕКСТУ УКУПНОГ РАЗВОЈА..... 47

1. РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ И САВРЕМЕНЕ ИДЕЈЕ РАЗВОЈА.....	47
2. РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ И ПРИВРЕДНИ РАСТ.....	53
3. РАЗВОЈ КАО МОДЕРНИЗАЦИЈА.....	58
4. РАЗВОЈ КАО ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКА ТРАНСФОРМАЦИЈА.....	65
5. УТИЦАЈ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА НА СМАЊЕЊЕ СИРОМАШТВА.....	70

III ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ..... 75

1. СТЕПЕН РЕГИОНАЛНЕ РАЗВИЈЕНОСТИ.....	75
2. НЕРАЗВИЈЕНА ПОДРУЧЈА.....	82
3. ЗАОСТАЈАЊЕ ТЕРИТОРИЈЕ ВОЈВОДИНЕ/СРБИЈЕ ЗА ОСТАЛИМ РЕГИОНИМА-ЦЕЛИНОМ ЗЕМЉЕ У КОЈОЈ СЕ РАЗВИЈАЛА.....	92
4. НАСЛЕЂЕНЕ ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ДИСПРОПОРЦИЈЕ РАЗВИЈЕНОСТИ.....	101
5. ПОТРЕБА АКТИВНОГ ДЕЛОВАЊА НА СМАЊИВАЊУ РАЗЛИКА У РЕГИОНАЛНОЈ РАЗВИЈЕНОСТИ.....	109
5.1. ОПШТИ МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ МЕРЕЊА ПРОМЕНА.....	109
5.2. ДИМЕНЗИЈЕ И ИНДИКАТОРИ РАЗВИЈЕНОСТИ.....	111
5.3. СТЕПЕН РАЗВИЈЕНОСТИ ПОКРАЈИНЕ ВОЈВОДИНЕ И ОСТАЛИХ ДЕЛОВА РЕПУБЛИКЕ.....	114

IV ГЕОГРАФСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА ВОЈВОДИНЕ	117
1. ФИЗИЧКО ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ.....	117
2. ЕКОНОМСКО ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ.....	119
3. САОБРАЋАЈНО ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ.....	123
4. ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ.....	126
5. ПРИРОДНИ УСЛОВИ И РЕСУРСИ.....	129
5.1. УСЛОВИ (РЕЉЕФ, КЛИМА, ХИДРОГРАФИЈА, БИЉНИ И ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ).....	129
5.2. РЕСУРСИ (МИНЕРАЛНИ, ВОДНИ, ОБРАДИВО ЗЕМЉИШТЕ, ШУМЕ, ЛОВ И РИБОЛОВ, ТУРИСТИЧКИ).....	143
V КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ	161
1. ПРОСТОРНИ ИНДИКАТОРИ.....	161
1.1 СТЕПЕН ИНТЕГРИСАНОСТИ ПОКРАЈИНЕ ВОЈВОДИНА У ПРИВРЕДУ Р. СРБИЈЕ.....	161
1.2 РЕГИОНАЛНЕ УСМЕРЕНОСТИ ПРИВРЕДА ПОКРАЈИНЕ И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....	164
1.3 БИЛАНСНА РАЗМЕНА ПОКРАЈИНЕ ВОЈВОДИНА И ОСТАЛИХ ОБЛАСТ Р. СРБИЈЕ.....	167
1.4 ПОВЕЗАНОСТ ПРИВРЕДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА ПОКРАЈИНА/РЕПУБЛИКА.....	169
2. СОЦИЈАЛНИ ИНДИКАТОРИ.....	174
2.1 СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА СТАНОВНИШТВА.....	175
2.2 НИВО ЗДРАВСТВЕНЕ ЗАШТИТЕ СТАНОВНИШТВА.....	182
2.3 ОДРЖИВИ ЉУДСКИ РАЗВОЈ.....	186
3. ДЕМОГРАФСКИ ПОКАЗАТЕЉИ.....	190
3.1 СТОПА ПРИРОДНОГ ПРИРАШТАЈА.....	191
3.2 КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА НА РЕЛАЦИЈИ СЕЛО/ГРАД.....	203
4. ЕКОНОМСКИ КРИТЕРИЈУМИ РАЗВИЈЕНОСТИ.....	218
4.1 НАЦИОНАЛНИ ДОХОДАК PER CAPITA, ДРУШТВЕНИ ПРОИЗВОД, GDP, GNP.....	220
4.2 ЗАПОСЛЕНОСТ И КОМПОНЕНТЕ РЕГИОНАЛНИХ СЕКТОРСКИХ ПРОМЕНА.....	223
4.3 ВРЕДНОСТ ОСНОВНИХ СРЕДСТАВА РЕГИОНА.....	229
4.4 ЕФИКАСНОСТ И ПРОДУКТИВНОСТ РАДА РЕГИОНА.....	231
VI РЕГИОНАЛНА КОНКУРЕНТНОСТ	235
1. ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКА АНАЛИЗА ОКРУГА.....	235
2. ИЗВОЗ-УВОЗ, РЕГИОНАЛНА ДИМЕНЗИЈА.....	241
3. РЕГИОНАЛНА АНАЛИЗА ПРЕДУЗЕТНИШТВА.....	245

4. РЕГИОНАЛНИ ЕФЕКТИ ПРИВАТИЗАЦИЈЕ.....	251
5. ИНДУСТРИЈСКЕ ЗОНЕ РЕГИОНА.....	258
VII ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ.....	271
1. РАЗМЕРЕ РЕГИОНАЛНИХ НЕРАВНОМЕРНОСТИ.....	271
2. ДЕМОГРАФСКИ ТРЕНДОВИ.....	277
3. РЕГИОНАЛНА ИНФРАСТРУКТУРНА АНАЛИЗА.....	295
4. РЕГИОНАЛНО СИРОМАШТВО.....	312
5. РЕГИОНАЛНИ ХУМАНИ (ЉУДСКИ И ОДРЖИВИ) РАЗВОЈ.....	319
VIII ПРИОРИТЕТНИ ЗАДАЦИ ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ИЗГРАДЊЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА.....	325
1. РЕГИОНИ У СРБИЈИ.....	325
2. ЗАКОН О РЕГИОНАЛНОМ РАЗВОЈУ.....	334
3. РЕГИОНАЛНЕ РАЗВОЈНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ.....	337
4. ФОРМИРАЊЕ НУТС У ФУНКЦИЈИ КОРИШЋЕЊА ФОНДОВА ЕУ.....	341
5. УПРАВЉАЊЕ РЕГИОНАЛНИМ РАЗВОЈЕМ И УЛОГА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ.....	351
6. ПОЛИТИКА РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА, ТРАНЗИЦИЈА И ОСТАЛА АКТУЕЛНА ГРАНИЧЕЊА.....	354
7. ЦИЉЕВИ И РЕЗУЛТАТИ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА И РЕГИОНАЛНЕ ПОЛИТИКЕ.....	361
8. РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ И НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ (НАУЧНА ПРЕДВИЂАЊА, ПРОЈЕКТОВАЊЕ БУДУЋНОСТИ, ПЛАНИРАЊЕ И СПРОВОЂЕЊЕ РАЗВОЈА), РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ.....	363
IX ЗАКЉУЧАК.....	367
ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ	381
ПРИЛОЗИ.....	397
БИОГРАФИЈА АУТОРА.....	406

СПИСАК ТАБЕЛА

Таб. број 1/III. УЧЕШЋЕ ПОЈЕДИНИХ РЕГИОНА У ДРУШТВЕНОМ ПРОИЗОДУ (У %)

Таб. број 2/III. УЧЕШЋЕ ПОЈЕДИНИХ РЕГИОНА У УКУПНОМ СТАНОВНИШТВУ СРБИЈЕ (у %)

Таб. број 3/III. ИНДИКАТОРИ РАЗВИЈЕНОСТИ РЕГИОНА И СУБРЕГИОНА У СРБИЈИ

Таб. број 4/III. ЕКОНОМСКО-ГЕОГРАФСКИ ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ РЕГИОНА СРБИЈЕ

Таб. број 5/III. ОДСТУПАЊА У РАЗВИЈЕНОСТИ ОД ПРОСЕКА СРБИЈЕ ПО ОКРУЗИМА ОД 1970-ТЕ ДО 2005. ГОДИНЕ (У %)

Таб. број. 1/IV. ДУЖИНА ПУТЕВА 2008.

Таб. број 2/IV. ПОШТАНСКЕ АКТИВНОСТИ И ТЕЛЕКОМУНИКАЦИЈЕ

Таб. број 3/IV. КОРИШЋЕНО ПОЉОПРИВРЕДНО ЗЕМЉИШТЕ У ВОЈВОДИНИ ЗА ПЕРИОД 2003.-2011. година (у хиљадама хектара)

Таб. број 4/IV. ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВОЈА ОСНОВНИХ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА У ВОЈВОДИНИ ЗА ПЕРИОД

Таб. број 5/IV. ЗАСЕЈАНЕ ПОВРШИНЕ ВАЖНИЈИХ УСЕВА У ВОЈВОДИНИ ЗА ПЕРИОД ОД 2003. ДО 2007. годин 2003-2007. година (у хиљ. тона)

Таб. број 6/IV. ПРИКАЗ СТАЊА ШУМА ЦЕНТРАЛНЕ СРБИЈЕ И ВОЈВОДИНЕ У 2005. ГОДИНИ

Таб. број 1/V. СПОЉНОТРГОВИНСКИ РОБНИ ПРОМЕТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У 2007/2008. години (у милијардама динара)

Таб. број 2/V. СПОЉНОТРГОВИНСКИ РОБНИ ПРОМЕТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У 2008/2009. години (у милијардама динара)

Таб. број 3/V. ИЗВОЗ И УВОЗ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У 2008/2009. години (у милијардама УСД долара)

Таб. број 4/V. РЕГИОНАЛНИ АСПЕКТ СПОЉНОТРГОВИНСКОГ ПОСЛОВАЊА (упоредни приказ за период 2006-2008. година)

Таб. број 5/V. ОКРУЗИ/ОПШТИНЕ СА НЕГАТИВНОМ БИЛАНСНОМ РАЗМЕНОМ (2008. година)

Таб. 6/V. БРОЈ УЧЕНИКА И СТУДЕНАТА У СРБИЈИ (СФРЈ, СЦГ)

Таб. 7/V. ОБРАЗОВНИ НИВО СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ (у %)

Таб. 8/V. СТАНОВНИШТВО ВОЈВОДИНЕ ПРЕМА ПИСМЕНОСТИ, СТАРОСТИ И ПОЛУ

Таб. 9/V. БРОЈ НАСТАВНИКА И САРАДНИКА У СРБИЈИ (СФРЈ, СЦГ)

Таб. 10/V. СТАНОВНИШТВО ПРЕМА ШКОЛСКОЈ СПРЕМИ У ВОЈВОДИНИ 2002. ГОДИНЕ

Таб. број 11/V. СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ ПРЕМА ШКОЛСКОЈ СПРЕМИ ОД 2000. ДО 2005. ГОДИНЕ

Таб. 12/V. ДРЖАВНЕ ЗДРАВСТВЕНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ У ВОЈВОДИНИ

Таб. 13/V. ЛЕКАРИ, СТОМАТОЛОЗИ, ФАРМАЦЕУТИ У ЗДРАВСТВЕНОЈ СЛУЖБИ У ВОЈВОДИНИ У 2008. ГОДИНИ

Таб. број 14/V. СТОПЕ ПРИРОДНОГ ПРИРАШТАЈА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ (од 1950. до 2004. године)

Таб. број 15/V. СТОПЕ НАТАЛИТЕТА У ВОЈВОДИНИ (од 1950. до 2004. године)

Таб. број 16/V. ПРИРОДНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (упоредни приказ за 1994. и 2004. годину)

Таб. број 17/V. СТОПЕ МОРТАЛИТЕТА У ВОЈВОДИНИ (од 1950. до 2004. године)

Таб. број 18/V. УКУПАН БРОЈ ОПШТИНА И БРОЈ ОПШТИНА СА НЕГАТИВНИМ ПРИРОДНИМ ПРИРАШТАЈЕМ (за 1994. и 2004. годину)

Таб. број 19/V. УКУПАН БРОЈ НАСЕЉА И БРОЈ НАСЕЉА СА НЕГАТИВНИМ ПРИРОДНИМ ПРИРАШТАЈЕМ (за 1994. и 2004. годину)

Таб. број 20/V. УКУПАН БРОЈ ГРАДСКИХ НАСЕЉА И БРОЈ ГРАДСКИХ НАСЕЉА СА НЕГАТИВНИМ ПРИРОДНИМ ПРИРАШТАЈЕМ (за 1994. и 2004. годину)

Таб. број 21/V. УКУПАН БРОЈ ОСТАЛИХ НАСЕЉА И БРОЈ ОСТАЛИХ НАСЕЉА СА НЕГАТИВНИМ ПРИРОДНИМ ПРИРАШТАЈЕМ (за 1994. и 2004. годину)

Таб. број 22/V. СПЕЦИФИЧНЕ СТОПЕ МОРТАЛИТЕТА ПО СТАРОСТИ И ПОЛУ У ВОЈВОДИНИ (од 1950. до 2004. године)

Таб. број 23/V. ОПШТА И УКУПНА СТОПА ФЕТИЛИТЕТА У ВОЈВОДИНИ (од 1950. до 2002. године)

Таб. број 24/V. СПЕЦИФИЧНЕ СТОПЕ ФЕРТИЛИТЕТА У ВОЈВОДИНИ (од 1950. до 2002. године)

Таб. број 25/V. ОПШТА, СПЕЦИФИЧНА И УКУПНА СТОПА ФЕРТИЛИТЕТА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Таб. број 26/V. СТАРОСНА - ПОЛНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ

Таб. број 27/V. МОДЕЛИ ПРОСТОРНЕ ПОКРЕТЉИВОСТИ СТАНОВНИШТВА

Таб. број 28/V. ДНЕВНИ МИГРАНТИ ВОЈВОДИНЕ 2002. године

Таб. број 29/V. КАРАКТЕРИСТИКЕ ДУС У ВОЈВОДИНИ (1981-2002 година)

Таб. број 30/V. БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД Р. СРБИЈЕ, 1997.- 2011. год.

Таб. број 31/V. РЕГИОНАЛНИ БДП, 2009.-2010. година

Таб. број 32/V. РЕГИОНАЛНА ЗАПОСЛЕНОСТ У 2007. години

Таб. број 33/V. БРОЈ ЗАПОСЛЕНИХ СТАНОВНИКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ПО СЕКТОРИМА У 2008. години

Таб. број 34/V. ЗБИРНИ ПРЕГЛЕД ДИСПЕРЗИЈЕ ИНДИКАТОРА РАЗВИЈЕНОСТИ РЕГИОНА У 2009/2010. години

Таб. број 35/V. ЗАПОСЛЕНИ И НЕЗАПОСЛЕНИ СТАНОВНИЦИ СРБИЈЕ у 2011. години

Таб. број 36/V. ОСТВАРЕНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У НОВЕ ОСНОВНЕ ФОНДОВЕ ПО КАРАКТЕРУ ИЗГРАДЊЕ 2011. године (у хиљадама динара)

Таб. број 37/V. ПРОДУКТИВНОСТ И ПРОФИТАБИЛНОСТ у 2010. години

Таб. број 38/V. ПОСЛОВАЊЕ ПРЕДУЗЕЋА ПО ОКРУЗИМА

Таб. број 1/VI. ПОКАЗАТЕЉИ ЕРО РАЗВИЈЕНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ
Таб. број 2/VI. ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКА АНАЛИЗА РЕГИОНА/ОКРУГА У СРБИЈИ

Таб. број 3/VI. РЕГИОНАЛНИ ПРИВРЕДНИ НЕСКЛАД

Таб. број 4/VI. РЕГИОНАЛНИ ДЕФИЦИТ РЕГИОНА У СРБИЈИ
2006-2008. година (у хиљадама Евра)

Таб. број 5/VI. ИЗВОЗ И УВОЗ ПО РАЗВИЈЕНОСТИ ЗЕМАЉА И ЕКОНОМСКОЈ НАМЕНИ ЗА 2008. и 2009. год. (јануар-децембар; у мил. долара)

Таб. број 6/VI. ИЗВОЗ ПО РЕГИОНИМА (по становнику у еврима)

Таб. број 7/VI. РЕГИОНАЛНИ РАСПОРЕД ИНДИКАТОРА МАЛИХ И СРЕДЊИХ ПРЕДУЗЕЋА И ПРЕДУЗЕТНИКА У 2007. ГОДИНИ

Таб. број 8/VI. РЕГИОНАЛНИ РАСПОРЕД ПОКАЗАТЕЉА ПОСЛОВАЊА МСПП У 2007. ГОДИНИ удео у %

Таб. број 9/VI. ПОКАЗАТЕЉИ ЗНАЧАЈА МСПП ПО ОКРУЗИМА У 2007. ГОДИНИ

Таб. број 10/VI. БРОЈ ПРИВАТИЗОВАНИХ ПРЕДУЗЕЋА ОД 2002. ДО 2006. ГОДИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Таб. број 11/VI. БРОЈ ПРЕДУЗЕЋА И ЗАПОСЛЕНИХ У ДРУШТВЕНОМ И ДРЖАВНОМ ВЛАСНИШТВУ 2001-2005. године

Таб. број 1/VII. БРУТО ДОДАТА ВРЕДНОСТ *-per capita* окрузи 2008. године, (Србија =100%)

Таб. број 2/VII. РЕГИОНАЛНА ПРИВРЕДНА НЕРАВНОМЕРНОСТ (компаративни приказ за 2008. годину)

Таб. број 3/VII. СТАНОВНИШТВО АП ВОЈВОДИНЕ по пописима 1948-2011. год

Таб. број 4/VII. БРОЈ СТАНОВНИКА (на један километар квадратни)

Таб. број 5/VII. ДОМАЋИНСТВА У ВОЈВОДИНИ (по пописима 1948.-2011.година)

Таб. број 6/VII. НАСЕЉА ВОЈВОДИНЕ ПРЕМА ВЕЛИЧИНИ И БРОЈУ СТАНОВНИКА (по попису из 2002. године)

Таб. број 7/VII. НАСЕЉА У ВОЈВОДИНИ ПРЕМА ТИПУ И ПОРАСТУ БРОЈА СТАНОВНИКА (међупописни период од 1991. до 2002. године)

Таб. број 8/VII. ПОЛНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ (према пописима од 1948. до 2002. године, изражено у хиљадама)

Таб. број 9/VII. СТАРОСНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ (према пописима од 1953. до 2002. године, изражена у %)

Таб. број 10/VII. СТАНОВНИШТВО ПРЕМА СТАРОСТИ И ПОЛУ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ (по пописима 1991. и 2002. године)

Таб. број 11/VII. СТАНОВНИШТВО ПРЕМА СТАРОСТИ И ПОЛУ У ВОЈВОДИНИ (по пописима 1991. и 2002. године)

Таб. број 12/VII. ОСНОВНЕ ПРОМЕНЕ У СОЦИЈАЛНО-ЕКОНОМСКОЈ СТРУКТУРИ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ (по пописима од 1948. до 2002. године)

Таб. број 13/VII. ПОЉОПРИВРЕДНО СТАНОВНИШТВО ВОЈВОДИНЕ ПРЕМА АКТИВНОСТИ И СТАРОСТИ (по пописима 1991. и 2002. године)

Таб. број 14/VII. ЕТНИЧКИ САСТАВ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ
1910-2002. година
Таб. број 15/VII. ДУЖИНА ПУТНЕ МРЕЖЕ У ВОЈВОДИНИ 2004.години
Таб. број 16/VII. ДУЖИНА ПУТНЕ МРЕЖЕ У ВОЈВОДИНИ 2006.години
Таб. број 17/VII. ДУЖИНА ПУТНЕ МРЕЖЕ У ВОЈВОДИНИ 2008.години
Таб. број 18/VII. ДРЖАВНИ ПУТЕВИ ПРВОГ РЕДА НА ТЕРИТОРИЈИ А.П.
ВОЈВОДИНЕ у 2010. години
Таб. број 19/VII. ДРЖАВНИ ПУТЕВИ ДРУГОГ РЕДА НА ТЕРИТОРИЈИ А.П.
ВОЈВОДИНЕ у 2010. години
Таб. број 20/VII. ДУЖИНА И ГУСТИНА ПУТНЕ МРЕЖЕ У ВОЈВОДИНИ ПО
СУБРЕГИОНИМА у 2010. години
Таб. број 21/VII. БРОЈ ТЕЛЕФОНСКИХ ПРИКЉУЧАКА НА 100 СТАНОВНИКА
(у %)
Таб. број 22/VII. КОМУНАЛНА ОПРЕМЉЕНОСТ 2007. године (у %)
Таб. број. 23/VII. СТРУКТУРА СИРОМАШТВА
Таб. број 24/VII. СТРУКТУРА СИРОМАШНИХ У СРБИЈИ (2002.-2007. година)
Таб. број 25/VII. СТРУКТУРНИ ДИМЕНЗИОНИ ИНДЕКСИ ХУМАНОГ РАЗВОЈА
У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ (НДИ) у 2007. години

Таб. број 1/VIII. РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ НАВЕДЕНИХ ПОДАТАКА
(Србија север/Србија југ)
Таб. број 2/VIII. РАЗВИЈЕНОСТ СТАТИСТИЧКИХ РЕГИОНА
(2010. – 2013. година)
Таб. број 3/VIII. ЈЕДИНИЦЕ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ ПО СТЕПЕНУ
РАЗВИЈЕНОСТИ (2010. - 2013. година)
Таб. број 4/VIII. ФАЗЕ ПЛАНИРАЊА И СПРОВОЂЕЊА РЕГИОНАЛНОГ
РАЗВОЈА
Таб. број 5/VIII. СТАНДАРДИ ЗА НУТС КЛАСИФИКАЦИЈУ РЕГИОНА
Таб. број 6/VIII. СТРУКТУРА КОХЕЗИОНЕ ПОЛИТИКЕ
Таб. број 7/VIII. СТРУКТУРНИ ФОНДОВИ ЕУ
(плански период 2007-2013. година)
Таб. број 8/VIII. ПРИСТУПИ ЛОКАЛНОМ ЕКОНОМСКОМ РАЗВОЈУ
Таб. број 9/VIII. ИНДИКАТОРИ РАЗВОЈА СРБИЈЕ (у периоду економске кризе)

СПИСАК ПРИЛОГА

Прилог 1. Карта 1: Територијална и демографска асиметрија Србије 2007.
Прилог 2. Карта 2. Просторни план Србије са регионалним плановима 2011. године
Прилог 3. Општине у Републици Србији, по областима и регионима. Стање 1.
јануар 2015. године
Прилог 4. Општине у Републици Србији, по управним окрузима. Стање 1. јануар
2015.
Прилог 5. Градови и општине Републике Србије. Стање 1. јануар 2015.

Прилог 6. Општине у Републици Србији по областима и регионима. Стање 1. јануар 2012. Године

Прилог 7. Општине у Републици Србији по управним окрузима. Стање 1. Јануар 2012. године

Прилог 8. Општине према порасту – паду броја становника (2002=100)

Прилог 9. Општине према популационој величини, према Попису 2011.

УВОД

1. ПРЕДМЕТ, ПРОБЛЕМ И ЗАДАЦИ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања докторске дисертације су географске детерминанте регионалног развоја Војводине. Према принципима регионализације и новим доктринама регионалног развоја, а на темељу релевантних теоријских и методолошких поставки савременог регионалног развоја, друштвене географије, те њених економских, демографских и социјалних дисциплина, дата је планерска препорука могућег равномерног регионалног развоја Војводине.

Проблем регионалног развоја и регионалних неравномерности у Србији је веома изражен, и највећи је у Европи. Концепту регионалног развоја се током претходних деценија није придавао довољан значај, и ова врста развоја се није посматрала као интегрални део укупног друштвено-економског развоја. Процес транзиције у Републици Србији само је погоршао већ ионако тешко стање у појединим подручјима, и још више продубио регионалне неједнакости, и успорио цео процес регионалног развоја појединих подручја Србије. Концентрација економске активности у простору све је израженија појава. Било да се посматра глобални ниво, било да је предмет анализе простор унутар појединачних националних привреда, уочава се да одређени делови територија много брже напредују у односу на друге. Рурална подручја, некада основни носиоци развоја, данас представљају најсиромашније области Републике Србије, са израженим депопулационим кретањима. Веома изражене миграције село-град остављају рурална подручја без присуства радно активног становништва па самим тим без икаквих могућности за побољшање постојеће ситуације, и целовитијег регионалног развоја тих подручја. Са друге стране, девастирана подручја настала током транзиционог периода представљају некадашње развијене индустријске центре, у којим је услед пропадања привреде дошло до наглог погоршања целокупне друштвено-економске ситуације. Тако данас у Републици Србији имамо град Београд, и Аутономну Покрајину Војводину, који се према свим показатељима развијености налазе високо изнад осталих региона, па је и прилив становништва у њима највећи, док се си-

туација у осталим деловима Србије непрекидно погоршава, превасходно услед демографског пражњења. Негативне стопе природног прираштаја у читавој Србији представљају велики проблем који прети да угрози будућност развоја.

Законом о регионализацији Републике Србије, она је подељена на пет статистичких, макрорегиона: регион Војводина, регион Град Београд, регион Шумадија и Западна Србија, регион Јужна и Источна Србија и регион Косово и Метохија. Овом поделом омогућује се коришћење предприступних фондова Европске Уније, у којој се регионалном развоју посвећује веома велики значај, и на коме се одвија већи део сарадње, али што је још битније ефикасније сагледавање геоекономског положаја појединих региона и управљање регионалним развојем у циљу смањења регионалних неравномерности.

Предмет истраживања докторске дисертације је анализирање геоекономског положаја Војводине и одређивање степена регионалне развијености, пре свега економске неједнакости и привредног раста. Постојеће регионалне неједнакости имају одређени утицај на укупне друштвено-економске перформансе националне привреде. Са своје стране, процес регионалног развоја и привредног раста, који се одвијају у условима глобалне економије није једнако распоређен на све регионе унутар националне економије, те као такав утиче на ниво постојећих регионалних неједнакости. Такође, у раду ће се анализирати концепт регионалне конвергенције/дивергенције унутар националне економије, а истовремено бавићемо се истраживањем динамике раста региона који се налазе на различитим нивоима економске и просторне развијености. Сврхисходно предмету истраживања неопходно је, на темељу релевантних теоријских и методолошких поставки савременог просторног планирања, друштвене географије и њених социјалних и економских дисциплина, уз поштовање принципа функционалне регионализације и новијих доктрина регионалног развоја, одредити геоекономски положај и достигнути степен регионалног развоја Војводине. Како би се то постигло потребно је разрешити више научних проблема и то:

- Идентификовати елементе просторне структуре Војводине и везе које их интегришу у мање или више кохерентну функционалну средину (природна основа, природни ресурси и потенцијали, економско-географски положај, саобраћајни као и геополитички положај);

- предвидети скуп мера којима ће се плански утицати на просторну и функционалну организацију, у циљу одрживог и уравнотеженог регионалног развоја Војводине;
- идентификовати полове и осовине регионалног развоја и привредног раста Војводине, и њеним регионалним асоцијацијама, односно детерминисати законитост њиховог просторно-функционалног и демографског развоја, а на бази тога извршити њихову функционалну класификацију и указати на њихове хијерархијске и функцијске односе (комплементарност, компатибилност, конкурентност, кохерентност итд.);
- утврдити степен хомогености, кохерентности и унутрашње издиференцираности на простору Војводине;
- утврдити степен регионалне развијености, као и ниво просторно-функцијских односа у Војводини, и у њеним субрегионалним целинама са једне стране и њихов утицај на шире интеграције са окружењем, са друге стране;
- на бази савремене методологије и релевантних квалитативних и квантитативних индикатора детерминисати просторне и функционалне процесе, везе и односе који условно хомогенизују али и диференцирају Војводину.

Како би биле реализоване претпоставке предмета докторске дисертације дефинисани су теоријско-методолошки оквири истраживања. Проучавање регионалног развоја подразумева научно разматрање, не само географских, већ и економских, социолошких, филозофских, геополитичких и других фактора, који су за овај предмет истраживања веома значајни.

Научним објашњењем релевантних фактора и дефинисањем геокономског положаја Војводине намеће се задатак провере могућности предвиђања будућег регионалног развоја ове српске покрајине, и утицаја регионалног развоја Војводине на целокупни привредни раст и регионални развој Републике Србије. Такође, морамо истражити простор Војводине на основу већег броја критеријума (географски положај, економска разлика у развијености, регионална конкурентност, као и демографска кретања и социјални аспекти). Један од задатака дисертације је и ближе одређивање основних разлика због којих се економске активности концентришу у простору Војводине, као и анализирање међузависности регионалних економских неједнакости и привредног раста. Истовремено мора се тестирати постоја-

ње конвергенције између региона у Републици Србији, а самим тим морају се идентификовати интеррегионалне и интрарегионалне неједнакости у Србији, и сходно томе предложе мере за смањење укупне регионалне економске неједнакости.

2. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Циљ, предвиђеног истраживања у докторској дисертацији, је да се у складу са савременим потребама и задацима истраживања геоекономског положаја и геопростора који се своди на: анализу простора (истраживање законитости у развоју регионалних структура), оцена простора с друштвено корисног гледишта (укључујући и будући развој) и указивање на алтернативне смерове регионалног развоја као основе за сврсисходну развојну националну политику и просторно планирање, извршити идентификовање, сагледавање и научно објашњење проблема везаних за регионални развој, просторно-функционалних односа и веза у Војводини, односно детерминисање њиховог модела.

3. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКА ПОЛАЗИШТА РАДА

Теоријско-методолошка полажишта истраживања географских детерминанти регионалног развоја Војводине заснована су на следећим парадигмама просторне организације:

- просторно-функцијском приступу, где се односи међу регионима успостављају на основу квалитативно-квантитативних особина, односно структуре функција сконцентрисаних у њима. Ова структура иницира даље успостављање функцијских веза, чиме утиче на интензитет, правац, време трајања, територијални домет и карактер функцијских веза. Узимајући у обзир овакав значај просторно-функцијског приступа, он је примењен у истраживању географских детерминанти регионалног развоја Војводине.
- нодалном регионализму, који својим деловањем утиче на регионалну интеграцију и диференцијацију комплексног хетерогеног простора. Овим дејством стварају се специфични просторни системи познати као градске, нодалне или функцијске регије, односно, функцијско урбани региони. Градске регије се у овом

истраживању третирају као носиоци просторно функцијске организације Војводине. Треба нагласити да функцијско процесни приступ и на њему заснована регионализација представљају научне основе уравнотеженог регионалног развоја.

Као основни очекивани резултат и допринос истраживања може се означити целовито сагледавање регионалног развоја и геоекономског положаја Војводине. Кад то кажемо имамо у виду стратешко опредељење Србије да развије привреду засновану на знању, конкурентности и социјалној одговорности државе. Приступ, развој, задаци и циљеви у регионалном развоју мењали су се радикално протеклих деценија. Другачије речено, то значи да ћемо истражити како регионални развој Војводине утиче на целокупни привредни развој Републике Србије, те како се наш развојни систем прилагођава европским и светским.

Теоретско-методолошка поставка дисертације је утемељена на принципима функционалног регионализма који чини основу савремених доктрина регионалног планирања и регионалног развоја као и социјалне и регионалне географије. Применом принципа и метода функционализма створиће се услови егзактног детерминасања модела просторне и функцијске организације регионалног развоја Војводине.

4. ПРОСТОРНИ И ВРЕМЕНСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Просторни оквир истраживања, у ужем смислу је административна територија Аутономне Покрајине Војводине у Републици Србији, а у ширем смислу, у појединим деловима дисертације дат је компаративни приказ са осталим српским регионима.

Временски период аналитичко-статистичког истраживања географских детерминанти регионалног развоја Војводине у ширем смислу обухвата период од првог пописа становништва после Другог светског рата, 1948. године, закључно са пописом 2011. године. У мањој мери коришћени су доступни статистички и други подаци од 2012. до 2015. године. Анализом претходних истраживања, у којима су се бројни научници бавили ранијим фазама регионалног развоја Војводине, а који су приказани у дисертацији, утврђено је да је временски оквир након 2000-те године, најзначајнији за разумевање савременог регионалног развоја Војводине. Овај временски период преломан је и од посебног је значаја и за друге регионе у Републици Србији.

5. ХИПОТЕЗЕ

Регионални развој је данас преовлађујући развојни концепти у свету, поготово у високо развијеним земљама (ЕУ, САД, Јапан). Истраживање које у свом полазишту има питање геоекономског положаја и регионалног развоја Војводине одмах упућује на закључак да је његов основни хипотетички оквир мултидисциплинаран. Уважавајући све релевантне постулате и сазнања у коришћењу савремених метода у регионалном развоју полазну основу овог рада чине сазнања наведена у литератури која ће се користити, првенствено оној што се фокусира на питање улоге регионалног развој као главног фактора привредног развоја целокупне националне привреде. Протекли развој образовања и науке у свету и савремени технички прогрес допринели су пуној афирмацији развојних система као стратешких чинилаца развоја националних економија. У овом контексту у раду су посебно потенциране следеће теорије, које ће у раду бити заступљене сходно истраживачкој проблематици. 1. Теорија и методологија системског приступа, која у својој методолошкој основи полази од сагледавања развојног система као целине, а затим таквог расчлањавања на делове који ће оптималним повезивањем омогућити стварање хомогених ефеката целине. 2. Теорија контингентног приступа која заступа становиште да код оваквих мултидисциплинарних истраживања не постоји један оптималан приступ, већ се до њега мора доћи комбинацијом различитих теоријских и методолошких приступа.

Полазећи од тога, наведени теоријски оквир омогућава постављање следећих хипотеза, које ће се тестирати током израде докторске дисертације:

- основна хипотеза заснива се на институционалној изградњи регионалног развоја, и указује на главне атрибуте законских решења и институционалног уређења “нове“ регионалне политике Војводине-Србије. Посебну пажњу треба усмерити ка неопходности ефикаснијег институционалног умрежавања у циљу боље координације развојних политика;
- регионални развој и регионалне неравномерности у Војводини треба анализирати кроз демографске показатеље (структуру и јачину демографских промена), и економске показатеље (пословање, конкурентност и извозно-увозне ефекте) региона;
- регионални развој Војводине је подсистем регионалног развоја Србије,

- регионални развој Војводине има сложену динамичку просторно функцијску структуру, чија је организација зависна од бројних унутрашњих и спољних фактора произашлих из природно-географских, демографских и социо-економских специфичности геопростора Војводине и простора његовог ближег и/или даљег окружења;
- регије Војводине су сачињене од вишеслојне хијерархије градских центара и других насеља различитих територијалних и друштвених величина. Оне су инструменти који дају могућност за комплексно истраживање, планирање и усмеравање регионалног развоја са више страна и то: насеобинских (развој и размештај становништва и насеља), економских (производња, расподела, размена и потрошња), социјалних (развој јавно социјалне инфраструктуре, деловање социјалних интеракција) и територијално-политичких процеса (територијална организација и локална управа);
- регионално-развојни системи Војводине имају демографске, просторно временске, социјално-географске, социјално-економске и функцијске детерминанте;
- транзиција у регионалном развоју, и нове научне методе (зарад рационализације друштвених трошкова и максимирања ефеката), значи увођење и примену економских принципа у појединим деловима ове активности;
- моделирање интеракције регионалног развоја, технолошког развоја и напретка науке у целини подстиче праћење и примену савремених достигнућа, те укључивање и поређење развојног система Војводине са европским и светским;
- могућност промена развојног система детерминисане су целокупним односом и системским приступом примени нових стандарда и метода регионалног развоја;
- тржиште рада и планирање развојне делатности су комплементарни механизми у савременом развоју тог домена и смањењу развојног ризика/неизвесности;
- будућност регионалног развоја Војводине зависиће од степена унутрашње кохерентности која ће јачати развојем веза између елемената њене структуре на једној страни, и од степена њене укључености и партиципирања у развојним процесима регионалног окружења, са друге стране;

- системом планских мера и поступака, регионални развој и просторно-функцијски однос Војводине може се контролисати и усмеравати сврсисходно стратешким циљевима њиховог развоја.

6. МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА

Постављени предмет и циљ истраживања определили су и методе које ће се користити у раду. У докторској дисертацији ће се приказати сазнања до којих се дошло у одабраној домаћој и страниј литератури као и податцима са интернета, те ће мо користити расположиве статистичке изворе, законска решења и планска документа из области регионалног развоја. Акцентат ће бити на литератури чији су аутори еминентни научници који се баве анализираном проблематиком, како у теоретском, тако и у емпиријском смислу. Посебан значај биће дат изучавању и анализирању нових оригиналних научних радова. Сем тога, извршићемо анализу резултата истраживања што су их спровеле поједине образовне и научне институције у Србији о стратешким правцима регионалног развоја и могућностима улагања у ову област. Такође, важан извор информација биће већ спроведене студије случаја у другим земљама, а у циљу емпиријског проучавања односа регионалног развоја и привредног раста. У поступку истраживања базираћемо се на теоријским и методолошким принципима који су уобичајени у географској и економској науци и на методолошким поступцима специфичним за географско-економску теорију и анализу. У раду ће мо користити системски приступ као основни и општи метод. Системски приступ захтева одређену системску анализу, која садржи логичан низ узастопних методолошких поступака који укључују бројне научне методе као што су: анализа и синтеза, географски метод, индуктивно-дедуктивни метод, методе генерализације, специјализације, аналогичке и апстракције, дијалектички метод, компаративни метод, математичко-статистичке и картографско-графичке методе, по узору на постојећа теоријско-методолошка сазнања. У појединачним деловима рада где се то покаже функционалним применићемо методе, технике и инструменте истраживања које су логички релевантне за потпуније/целовитије сагледавање услова, претпоставки, чинилаца на које се рачуна, те очекиваних достигнутих резултата регионалног развоја у националној економији и напретку чи-

тавог друштва Србије. Дескриптивни метод ће се користити са циљем да се појаве и процеси у оквиру предмета истраживања опишу што објективније и детаљније, приликом анализирања и тумачења теоријских приступа и концепата регионалног развоја. У раду ће се користити: експертско мишљење, те методе *input-output*, узрок-последица и *SWOT* анализа. Такође, биће примењен компаративно историјски метод, како би се, кроз досадашња искуства земаља у транзицији, сагледао геоекономски положај, важност и значај регионалног развоја, као основног фактора развоја националних привреда.

Бројност квантитативних показатеља који ће се користити у раду захтева и примену одговарајућих статистичких метода. Статистички метод ће се користити при прикупљању, класификацији и интерпретацији података, израчунавању вредности статистичких показатеља, анализи и извођењу закључака. Статистички подаци ће бити приказани и разматрани хронолошки, географски, квалитативно и квантитативно. На основу ових података изводиће се општи закључци и тумачити резултати анализе.

Метод студије случаја биће коришћен за илустрацију садашњег стања и представљање планираних промена регионалних неједнакости у дохотку и привредном расту Војводине, односно републике Србије.

Аналитичко-синтетички метод ћемо користити за анализу постојеће ситуације геоекономског положаја Војводине у новој регионализацији Србије, као и извођење закључака релевантних за примену стратегије регионалног развоја у Републици Србији.

7. СТРУКТУРА И САДРЖАЈ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Према предвиђеном теоретско-методолошком концепту докторска дисертација се састојати из неколико међусобно условљених и повезаних целина. Структуру докторске дисертације, сачињава увод, осам поглавља и закључак.

Целокупна структура рада опредељена је са једне стране темама и циљевима рада у смислу очекиваног и зацртаног научно-теоријског и друштвеног доприноса, а са друге стране настојањем да се обезбеди што већа конзистентност и логички редослед истраживања.

У уводу је дат приказ предмета, проблема и задатака истраживања, на бази којих је формиран циљ рада. Овом поставком опредељена су основна теоријско методолошка полазишта рада. Просторни обухват одређен је предметом истраживања (Аутономна Покрајина Војводина), а временски је дефинисан претходним анализама. Постављене су основне хипотезе истраживања и дат је осврт на степен њихове потврђености. Приказане су примењене научне методе рада и коришћени подаци у истраживању.

У првом делу разрађена је теоријско-методолошка основа рада. Истовремено размотрен је и дефинисан појам регионалног развоја и суштина регионалног развоја. Такође у овом делу осврнули смо се на феномен економских разлика.

Други део рада посвећен је регионалном развоју у контексту укупног развоја. Затим смо сагледали регионални развој и привредни раст, светске трендове и иновативно орјентисане идеје развоја, те друштвено-економску трансформацију и утицај регионалног развоја на смањење сиромаштва.

Трећи део посвећен је економској разлици у развијености на простору Србије. У овом делу је анализиран степен регионалне развијености, обрађена је пажња на неразвијена подручја, као и заостајање територије Војводине за осталим регионима-целином земље у којој се развијала. Истовремено у овом делу говори се о наслеђеним територијалним диспропорцијама развијености, потребама активног деловања на смањивању разлика, те општим методолшким проблемима развијености.

Четврти део рада посвећен је разматрању географских детерминанти регионалног развоја Војводине. У овом делу пажњу је посвећена географском, економском, саобраћајном и геополитичком положају региона. Такође приказани су и природни услови и ресурси Војводине.

Пети део, под насловом *Критеријуми и показатељи развијености* посвећен је разматрању и утицају разних индикатора. Посебно су обрађени просторни, социјални, демографски и економски показатељи са свим својим деловима, који имају било какав утицај на целокупни регионални развој.

Шести део рада посвећен је анализирању регионалне конкурентности, разматрању економско-финансијске анализе округа, извозно-увозној регионалној димензији, анализи предузетништва, ефектима приватизације, те индустријским зонама региона.

У седмом делу анализирани су економске разлике у развијености на простору Србије, регионалне неравномерности, демографска кретања, те социјални аспекти тј. повезаност регионалног развоја са хуманим (људским и одрживим) развојем. Ово пре свега ако имамо у виду да људски и одрживи развој представља циљно орјентисан, дугорочан, аполитичан и непрекидан процес, који има за циљ стални друштвени и економски раст и развој.

У осмом делу дисертације размотрене су нове регионалне поделе Републике Србије, као и Закон о регионалном развоју и формирању НУТС-а у функцији коришћења фондова Европске Уније. Исторемено анализирана је политика регионалног развоја, у време транзиције, остала актуелна ограничења на путу регионалног развоја, те дати циљеви развоја и до сада постигнути резултати у области регионалног развоја. На крају овог дела дата су научна предвиђања, пројектовање будућности, планирање и спровођење развоја у Републици Србији, који ће се у блиској будућности без икаквих проблема уклопити у европске и светске токове.

У закључку је извршена рекапитулација постављених и реализованих циљева, задатака, доказаних и/или оспорених хипотеза од којих се пошло.

I. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУПИ ИСТРАЖИВАЊА РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

1. УОПШТЕ О РЕГИОНАЛНОМ РАЗВОЈУ И ФЕНОМЕНУ ЕКОНОМСКИХ РАЗЛИКА

Регионални развој као важан чинилац целокупног друштвеног напретка, и економско-географског раста и развоја, у било којој земљи, па тако и у Србији заокупља пажњу првенствено њених научника и стручњака уопште, који га истражују са најразличитијих страна. У садашњем времену, домену регионалног развоја посвећује се посебна пажња, с обзиром да га бројни научници у свету називају временом, напредно-развојног друштва, желећи тиме да покажу да је регионални развој окосница целокупног социјалног, географског и економског развоја савременог друштва у целини, као и свих његових сегмената појединачно.

Сама организација и функционисање концепта регионалног развоја представља предмет расправа и обухватних анализа стручњака из ове области у скоро свим државама света.

Веома брз економски раст и развој у свету потврђивао је и допуњавао наведену констелацију новим сазнањима и радовима: (H. V. Thünen, W. Launhardt, A. Weber, A. Lösch, W. Christaller, E. W. Ullman, P. Krugman, M. G. Bradford, A. W. Kent, F. Perroux, A. O. Hirschman, J. Friedman, D. North, G. Myrdal, N. Hansen, E. Alar, P. M. Alampiev, N. Fedorenko, A. R. Kuklinski, N. N. Nekrasov), а код нас (Н. Чобелић, Б. Ивановић, Б. Кубовић, К. Михаиловић, К. Мијовски, С. Обрадовић, Р. Увалић, И. Росић, А. Вељковић, Д. Перишић, В. Вујошевић, М. Грчић, Д. Тошић, С. Деветаковић и многи други).

Радови поменутих научника потврдили су значај утицаја савременог регионалног развоја у стварању компаративних предности свих нивоа привређивања од појединачних привредних субјеката, преко демографије и географије, па до целине националне економије, односно међународних асоцијација.

У развоју научног погледа на локације насеља, становништва, функција и економских активности у простору успостављена је методолошка вертикала која полази од питања појединачних локација и трансформише се у више теорија регионалне економије и регионалног развоја. Регионална компонента теорије локације

сматра се претходницом савремених схватања регионалне димензије привредног развоја. Овом теоријом је постављена основа за више наступајућих теорија развоја примењиваних на регионалним, националним и интернационалним нивоима, које све више теже ка општој глобалној развојној теорији (Тошић, Д., 2012).

Према томе, можемо рећи да давање форме, усавршавање и примена теорија локације имају интердисциплинарни карактер. Ове теорије утицале су, директно и индиректно, на више доктрина регионалне економије, регионалног развоја и регионалног планирања. Код њиховог развоја и примена у планирању функционалних организација различитих просторних целина, наилазимо на више фаза. У почетним, првим фазама, оне су за предмет истраживања имале утврђивање законитости лоцирања аграрних, а у каснијим, индустријских, услужних и других делатности. Од половине прошлог века до данас, ове теорије су све више прилагодљиве постиндустријским друштвеним и економским условима и процесима. У данашњем времену приоритет им је планирање развоја и размештаја индустрије засноване на високософистицираним технологијама и услугама друштвене инфраструктуре.

Теорије локације развијају се и усавршавају, непрестално, од прве половине деветнаестог века па све до данас. Веома велики допринос у њиховом развоју дали су бројни економисти, који су их посматрали као делове економских теорија. Оне су биле основа за утврђивање законитости развоја и размештаја економских делатности и њима намењених објеката у простору. Поред економиста, акценат на развој теорија локације стављају и географи, просторни планери и урбанисти. Географи су однос према теоријама локација темељили на полазиштима која су у обзир узимала чињенице произашле из веза и односа размештаја становништва, насеља и економских активности у простору. Урбанисти су их користили у процесима планирања урбаних функција и садржаја у градским насељима и регијама (Тошић, Д., 2012).

У ствари, може се рећи да се корени регионалне проблематике у економско-географској теорији везују за њено занимање и проблеме развоја у простору, али са становишта размештаја производње.

Тако су се у првој половини деветнаестог века развила два методолошка правца којима су постављени темељи теоријама локација у прединдустријском друштву. То су Тиненов (Heinrich von Thünen) методолошки правац из 1826. годи-

не и Колов (Jochann Kohl) из 1841. године (Böhm, Н., 1986, стр. 33-35). Први правац објашњава значај и улогу градских насеља као тржишта пољопривредним производима у начину коришћења земљишта, а други одређује улоге насеља и њихових функција у интеграцији националних територија немачких држава.

Heinrich von Thünen је разрадио специфичну теорију размештаја пољопривреде и шумарства у једној земљи. Он је у ствари извршио уопштавање искустава и услова из свог непосредног окружења, претпостављајући: да се ради о изолованој земљи која се налази у равници, да нема пловних путева, да се сав промет обавља запрегом, да постоји само један рудник соли који је непосредно уз град, те да је квалитет земље свуда једнак и да постоји само један град у средишту државе. Полазећи од ових претпоставки, произвођачи различитих аграрних производа и шумских плодова, лоцираће се око града у облику концентричних кругова (Деве-таковић, С., 2003).

Дакле, просторне и функционалне односе прединдустријског града-средишта изоловане државе, са пољопривредним окружењем, Тинен је детерминисао анализом просторне организације пољопривредне производње намењене градском тржишту. Он је запазио да постоји корелативност између начина искоришћавања земљишта израженог концентричном зоналношћу коју ремете азонални фактори (саобраћајнице-пут, река, канал; тржишта-локални центри трговине пољопривредним производима) и формирања земљишне ренте (Тошић, Д., 2012).

Он је закључио да су локација и земљишна рента повезане и зависе од више фактора, а то су:

1. производна цена пољопривредних производа,
2. цена производа на тржишту,
3. трошкови транспорта производа до тржишта,
4. раздаљина између места производње и тржишта.

Тинен је приметио да раздаљина и транспортни трошкови утичу на начин искоришћавања и на висину ренте пољопривредног земљишта. У идеалним условима око градског центра, који се како смо нагласили налази у центру изоловане државе, формирају се зоне у облику концентричних кругова. У њима се на сличне начине организује производња и искоришћава пољопривредно земљиште. Овде треба имати у виду да зоне које су ближе центру имају повољније услове, тран-

спорт захтева мање трошкове приступа тржишту, а производе се намернице за свакодневну употребу, месо, млеко, поврће, док се у удаљенијим зонама од центра узгајају јефттинији производи житарице, сезонско воће и поврће, баве се екстензивним сточарством, рента је мања, али њихов излазак на тржиште захтева веће транспортне трошкове (Bradford, M. G., W. A. Kent, 1977).

Тиненове полазне претпоставке биле су и у оно време доста велико поједностављење стварности. Изградња железнице или пута изазвала би модификацију концентричних кругова јер би се вршио размештај производних појасева паралелно уз саобраћајнице. Стога је и сам аутор увео у анализу извесне елементе којима се модификују концентрични кругови размештаја разматране производње. Све то ипак не мења оцену по којој је основни недостатак Тиненове теорије у томе што изолује предмет проучавања од утицаја бројних природних, географских, економских, друштвених и других чинилаца. Тиненов модел је еволуирао у више концепција локација регионалног развоја које су имале утицај у формирању теоријских основа за издвајање функционалних и планских регија. Међутим, Тинен је први у економску науку увео фактор простора, па га данас многи сматрају оснивачем просторне економије и теорије локације. Његова заслуга је то, што је скренуо пажњу на проблеме просторног размештаја пољопривредне производње и шумарства, а његову смо теорију овде навели као зачетак економске мисли о проблемима локације. С обзиром на то, да се он бавио законитостима просторне организације пољопривреде, поједини географи га сматрају родоначелником аграрне географије (H. von Thünen., 1826).

По Коловом (Jochann Kohl) моделу теорија локације из 1841. године, главни град државе налази се у средишту кружне територије. Из њега се радијално на осам страна пружају саобраћајнице које повезују центре нижих хијерархијских рангова са главним градом и са центрима виших рангова, и то: главни град и регионалне центре, регионалне и општинске центре, општинске центре и субцентре, као и субцентре са сеоским насељима. Поред овог, сва насеља су и међусобно повезана саобраћајницама другог реда, у систему који има облик паукове мреже. Према томе Кол тежи постепеној хијерархији међусобно повезаних центара.

Кол је први научник који је покушао да дефинише хипотетички модел мрежа, хијерархија и комплементарности централних насеља у функционалним орга-

низацијама држава. Његов концепт био је исходиште касније развијаним теоријама и моделима централних места поларизованог раста и развоја (Тошић, Д., 2012).

Развојем теорија локације напушта се размештај пољопривреде и шумарства као једини предмет интересовања и прелази на просторна истраживања са становишта прерађивачке индустрије.

Тако су теорије локације у индустријском друштву обележиле другу половину деветнаестог и прву половину двадесетог века. На самом почетку локација индустрије везивана је за простор који има одређене ресурсе, да би касније била посматрана у склопу функционалних организација градова и индустријских урбаних регија. Полази се од индивидуалног предузећа и његове рентабилности као основног критерија. У теоријама локације, које су се тада бавиле регионалним аспектима размештаја и локације индустрије, значајно место заузеле су Лаунхардтова (Wilhelm Launhardt) теорија и Веберова (Alfred Weber) теорија.

Лаунхардт је своју теорију изложио 1883. године. Он је локацију индустрије довео у функцију транспортних трошкова руда и енергије који учествују у процесу стварања индустријског производа и трошкова транспорта до тржишта на које производ излази. Оптимална тачка смештаја индустрије одређена је геометријски, путем локационог троугла. У једном углу троугла налази се руда, у другом су извори енергије, а у трећем углу је тржиште односно место продаје индустријских производа. Најбоља локација индустријског предузећа је у пољу троугла, где су најмањи транспортни трошкови допремања руда, енергије и пласмана готових производа до тржишта (Тошић, Д., 2012., оп. цит.).

Иако доста једноставан и условно нереалан, модел је изазвао научно интересовање, па је временом и допуњаван.

Алфред Вебер (Alfred Weber) је 1909. године предочио јавности своју теорију локације индустрије. Пошто је извршио заокруживање Лаунхардтове теорије локације индустрије и на тим основама формулисао целовит рачунски и геометријски метод одређивања транспортних трошкова, односно њиховог минимизирања. Наиме, он је за израчунавање транспортних трошкова као фактора кога сматра одлучујућим у одређивању најповољније локације користио такође такозвани локациони троугао.

Његова теорија је у себи генерисала три групе чинилаца, и то:

1. располагање сировинама, енергијом и радном снагом,
2. трошкови транспорта,
3. агломеративно-деагломеративни економски фактори.

По Веберу, индустрија тежи да буде смештена непосредно уз сировине или у простор који има радну снагу, стим да се налази у близини тржишта, да би се транспортни трошкови довели на минимум. Он је дао предност транспортним трошковима на чије корекције утичу радна снага, волумен индустријског производа и агломеративно-деагломеративни фактори (Weber, A., 1909). При томе, главни агломеративни фактори су развој технологије и могућности технолошког повезивања различитих производних процеса на истом месту, изграђена енергетска и саобраћајна инфраструктура, квалитетна и обучена радна снага, близина тржишта итд. Док деагломеративни фактори могу бити унутрашњи (висока цена земљишта, недостатак квалитетне радне снаге и слично), и спољашњи (огледају се у погодностима које нуде друге регије са квалитетнијим условима).

Теорија Алфреда Вебера имала је доста присталица, и прихватана је између два светска рата, како од оних који су се залагали за концентрисану локацију индустрије, тако и од оних који су се залагали за регионалан карактер размештаја индустрије. Иако је у средиште свог интересовања стављао локацију индустрије, А. Вебер се бавио и проблематиком везаном за просторно-економски аспект урбанизације. Позната је његова максима „град се издваја од околине тржишном функцијом“ (Weber, A., 1929).

Ипак се и за Веберова решења, као уосталом и за његове претходнике или следбенике у области локације, мора рећи да су апстрактна и шематизована, те да настоји да решава проблем са позиција појединачног и у значајној мери изоловано посматраног предузећа (Шуваков, Т., 1987). Такође морамо напоменути, да се његова техника утврђивања минималних транспортних трошкова, путем локационог троугла, још увек користи као један од метода у случајевима када сви остали чиниоци локације имају за резултат уједначене трошкове у разматраним варијантама (Ivanička, K., 1983).

Palander, Hoover i Dennison отпочињу значајније ширење приступа размештају. Они су прешли на разматрања локације појединачног предузећа на ниво грана или већих производних целина, што је адекватно ситуацијама одговарајућим монопољу.

Такође, готово истовремено тридесетих година прошлог века, појавиле су се две теорије које на сличан начин посматрају функционалну организацију простора. То су теорија централних места Валтера Кристалера (Walter Christaller) која се појавила 1933. године, и теорија економске регије Аугуста Леша (August Lösch) из 1939. године. Ова два научника су акценат у истраживањима стављали на значај централних функција за организацију живота становништва у градовима и насељима у њиховим регионалним окружењима.

Кристалер је градско насеље посматрао као фактор интегрисања простора и људи кроз његову улогу и утицај у организацији трговине и саобраћаја. Он се руководи начелом да је централитет у природи организације простора и људског друштва. Централитет је дефинисао као значај једног насеља у развоју и концентрацији функција намењених становништву других насеља. Централитет је одређен вишком функција, а на основу тога позиционирају се насеља у просторној и функционалној хијерархији насеобинске структуре дате територије у времену. У тежњи за моделом по коме ће мањи број центара вишег ранга централитета бити повезан са оптималним бројем центара нижег ранга централитета, Кристалер је предложио, да им размештај буде заснован на принципу мрежа хексагона (Кубовић, Б., 1961).

Сличан модел предложио је и Аугуст Леш, с тим, што се он није бавио структуром и организацијом мрежа насеља, већ је дефинисао теорију у циљу одређивања територијалних домета услужних и производних функција већих и мањих градова. Он је посматрао економску регију као тржишни простор у коме важну улогу имају дистанце, велика производња и идеална конкуренција. Леш је заокружио такав шири приступ размештају, постављајући темеље анализи опште просторне равнотеже. На тој основи се утемељује већина свих даљих просторних истраживања економиста који се баве проблемима размештаја производње у тржишној привреди. Основна претпоставка теорија просторне равнотеже је да ће се све регионалне неравномерности аутоматски изједначавати, односно елиминисати деловањем тржишних снага, захваљујући потпуној покретљивости производних чинилаца и њиховој дељивости. Наиме, неравномерности које се манифестују кроз различиту снабдевеност региона радном снагом и осталим факторима производње, деловаће да обилнији чиниоци постану и јефтинији. Захваљујући јефтиној

радној снази, у неразвијене регионе ће по тој теорији бити привучен капитал, односно, с друге стране, веће зараде и бољи услови запошљавања привући ће радну снагу у развијене регионе. Из оваквог схватања аутоматског деловања тржишног механизма и покретљивости, изводи се закључак да није потребно било какво мешање са стране и свесна интервенција у привредним токовима који се успостављају на јединственом тржишту, односно у оквиру појединих држава (L?sch, A., 1944).

Међутим, сви напори у Лешовој теорији везани за локацију пољопривреде, односно целину примарне делатности, прерађивачку индустрију и остале производне области, те сверу услуга, првенствено разматрају њихове међусобне транспортне везе и односе према урбанизацији, односно структурама насеља. Тек пред други светски рат се чине покушаји свестраног узимања у обзир територијалног аспекта у чему посебно место припада Аугусту Лешу, који се залагао за обједињавање појединачних ефеката релевантних са становишта развоја у простору, иако сам није успео да их интегрише у јединствену теоријску целину. Ипак присутно је мишљење да је он дао велики допринос у развоју теорија поларизације и полицентричне економске регионализације.

За даљи развој теорија локације и њихову примену у различитим доктринама регионалног развоја и регионалног планирања заслужни су: Едгер Хувер, Едуард Улман, Валтер Ајзард и Пол Кругман.

Едгер Хувер (Edgar Hoover) је локације привредних активности посматрао у склопу динамичних, позитивних, технолошких и производних промена, развоја транспорта и транспортних система, ширења тржишта, подизања нивоа технолошке образованости радне снаге, ограничености регионалних ресурса итд (Coombs, R., P. Savioti, V. Walsh, 1987). Он каже да локациона равнотежа мора бити флексибилна у смислу прилагођавања новонасталим техничким, технолошким и тржишним условима и потребама становништва. Стога, он теорију локације ставља у шири контекст регионалне економије (Hoover, E. M. 1948).

Сличне ставове претходним, имао је и географ Едуард Улман. Он је истицао значај иницијалних и кумулативних предности за лоцирање привредних активности. У првим развојним стадијумима ове активности засноване су на природним ресурсима и радној снази. Са развојем технологије у новим економским условима, природни ресурси губе примарни значај, а као предности јављају се саобраћајна по-

везаност и доступност, развијеност тржишта робама, радом и капиталом, стварање интегралних националних економија, спољна трговина, ефикасност употребљеног финансијског капитала, квалитет радне снаге и друго (Ullman, E. L. 1957).

Валтер Ајзард, како смо већ нагласили, заслужан је за развој просторне економије којом је систематизовао, објединио и у јединствену теорију интегрисао дотадашње теорије географских и економских локација. Такође, он је у неокласичну економску мисао увео једну важну допуну која се односи на проблем дистанце у економском простору. Ајзард је интензитет просторних интеракција довео у функцију просторно-временских дистанци и обима трговине, а као главни чинилац локације сматра трошак за покривање дистанце. Посебно, битни су фактори размештаја сировина и раширеност тржишта. Локација обједињује техничке и тржишне међузависности и комплементарности насеља и регија. Приликом одређивања оптималног смештаја економских активности тржиште је на производним, енергетским и транспортним трошковима и на земљишној ренти (Тошић, Д., 2012., оп. цит.).

Ипак Пол Кругман је мишљења да Ајзардова теорија није до краја усавршена, али и да је врло примењива у планирању просторног и регионалног развоја. Кругман каже да Ајзард није продубио теорију просторне економије, али да је створио апликативну еклектичку дисциплину која генерише велики број практичних алата помоћу којих се решавају конкретни проблеми локације економских делатности у простору и који не могу да чекају стварање идеалне теорије (Krugman, P., 1991).

До краја шездесетих година прошлог века главна премиса, свих научника који су се бавили теоријама локације, просторном економијом и просторним планирањем заснивала се на претпоставци да су централне локације оне које имају квалитетнију саобраћајну инфраструктуру, самим тим привлачније су и имају већу тржишну вредност од локација на регионалним и урбаним периферијама.

Почетком седамдесетих година до данас агломерацијске предности, транспортни трошкови и цена земљишта стављају се у контекст постепеног смањења фаза урбанизације, а сходно томе, и у контекст регионалних форми њеног испољавања, које, директно или индиректно, утичу на процесе функционалне поларизације и равнотеже у простору. Теорија локације у постиндустријском друштву посматра се и у склопу Харвијевог разматрања реструктурирања простора. По ње-

му простор се стално реструктурира, а на то утичу одлуке великих светских компанија, које бирају места за своје фабрике и развојно-истраживачке центре. Такође велики утицај има и државна контрола над пољопривредном и индустријском производњом, као и различите активности приватних инвеститора, који можемо слободно рећи, манипулишу земљиштем, тако што лични интереси, разноразних економских и друштвених актера артикулишу правце коришћења земљишта. У том смислу, коришћење простора, кроз локацију разних видова активности, третира се као производ тржишних сила и моћи државе. Спољни фактори, најчешће доминирају у обликовању социјалних и економских промена у локалним срединама и заједницама, што има директне утицаје на коришћење земљишта и локацију рада (Harvey, D., 1985).

Од почетка осамдесетих година јавља се више теорија које из различитих углова посматрају развој, организацију и лоцирање индустрија заснованих на високом техничко-технолошком развоју. Једна група теорија полази од хипотезе да велике урбане агломерације имају економске предиспозиције за развој индустрије засноване на високоинновативним технологијама. Друга група сматра да су мањи урбани центри па чак и сеоска насеља и подручја, повољнија за организацију, развој и локацију индустрије засноване на високим технологијама. И трећа група теоретичара се залаже, са једне стране, за концентрисање високих технологија у постојећим центрима развијених регија, док са друге стране, говоре да индустрију треба организовати и развити по моделу умрежавања мањих индустријских центара (Тошић, Д., 2012).

У последњој деценији двадесетог века, при покушају објашњавања повезаности развоја урбаних центара са концентрацијом економских активности у простору, концептом растућих приноса, Кругман је кориговао изнете ставове у теоријама предходника (Krugman, P., 1994). Он наводи да су за високо развијену индустрију неопходни, високостручни кадрови и инвестирање у нове технологије. С овим у вези јављају се две специфичне ситуације. По првој људски капитал се креће ка центрима и регијама у којима су концентрисана предузећа чији је рад заснован на високим технологијама, а према другој, квалитет људског капитала привлачи инвестиције. У таквом економском амбијенту развијају се конкурентски односи међу регијама и центрима, у којима су лоциране извозно орјентисане, специ-

јализоване на савременим технологијама и знању засноване производње. Постоји више израза за ове друштвене и економске односе, као што су постиндустријско друштво, информацијско доба, нова економија и слично. Међутим израз који се свакодневно користи је „економија заснована на знању“, (*Knowledge Based Economy*). Дакле, све се ово може ставити у контекст развоја технологија, модерне организације раста и развоја, под утицајем глобализације, те посебно њених економских сегмената, који су истовремено узрок и последица развоја нових технологија и мењања облика економске организације и правила локација економских активности (Fujita, M., P. Krugman, J. A. Venables, 1999).

Сличне ставове изнели су научници Фуџита и Тиз. Позната је њихова хипотеза да растући приноси утичу на концентрацију више економских активности на мањем броју локација (Fujita, M., J. F. Thisse, 1996).

Све ове теорије, концепте и моделе повезује линија која у директну везу доводи локацију и развој економских активности, њихове дистанце од урбаних језгара, саобраћајну доступност и трошкове, са рентом, ценом и начином искоришћавања урбаног земљишта. Са довођењем у везу ренте, цене земљишта, саобраћајне доступности и инфраструктурне опремљености, у условима континуираног научно технолошког развоја, теорије локације су постајале све сложеније.

Укупно посматрано, можемо приметити да су готово сви аутори теорија и модела локација, имплицитно тврдили да критеријуми лоцирања и размештаја индустрије и осталих економских делатности, воде ка оптималним решењима која обезбеђују „минималне укупне трошкове за задати циљ“ или дају „максималне ефекте од ангажовања економских ресурса“.

Развој једног броја данас развијених земаља оповргао је напред изложене теоријске поставке (нео)класичне економске доктрине на које се ослањала и теорија просторне равнотеже, па се јавља већи број научника, већином економиста, који их напуштају. Потпуни заокрет у приступу можемо пратити од Џон Мејнерд Кејнза пошто је он напустио полазне премисе (нео)класичне теорије и створио ново учење којим поставља темеље савременој антицикличној политици државе, залажући се за њено шире деловање на привредне токове уопште, па и на решавање проблема регионалног развоја (Увалић, Р., 1972). Међу критичким аналитичарима до тад важеће теорија локације регионалног развоја значајно место заузима еконо-

миста и нобеловац Гунар Мирдал (Gunnar Myrdal), који истиче да жели приближити теорију регионалног развоја стварности. Он је у истраживањима полазио од кружне узрочности фактора која изазива неједнакости, да би затим у анализу увео кумулативност процеса, аргументујући њоме још снажнији пораст постојећих регионалних разлика. Како би поткрепио изложено кретање ка неједнакостима, Мирдал истиче да поремећаји у појединим друштвеним системима не изазивају реакцију у смеру одржавања система у равнотежи, већ напротив у супротном правцу још већих поремећаја, а примењене мере свесног уклањања употребљава управо као аргумент да не постоје аутоматске силе самоуравнотежења (Myrdal, G., 1957).

Гунар Мирдал, иначе добитник Нобелове награде за економију 1974. године, је процес кумулативне каузалности довео у контекст веза које се остварују кроз садејство економског и социјалног развоја у мањим или већим регионалним целинама и државама. Он је у више радова, кроз анализу етичких, идеолошких, политичких и економских чинилаца, покушао да одговори на питања због чега се у капитализму неравномерност у регионалном развоју не смањује и због чега се регионалне разлике изостравају и повећавају, а не ублажавају. У циљу смањивања разлика у степенима међурегионалног и унутар регионалног развоја он анализира ефекте планског усмеравања економских и социјалних процеса. Из анализа кружног кретања становништва и радне снаге, материјалних добара и капитала на релацијама периферија-језгро-периферија, закључује да промене једне варијабле тог каузалног ланца не утичу на иницирање супротних ефеката у његовим другим варијаблама по принципу акција-реакција, већ да оне почињу деловати у истом смеру. Концентрација индустрије утиче на концентрацију становништва, становништво утиче на концентрацију потрошње и услуга и на развој социјалне и техничке инфраструктуре и слично. Дакле, по Мирдалу, регионална језгра и развијене регије имају својство да перманентно акумулирају економска добра чиме побољшавају услове за даљи привредни, социјални и демографски развој (Тошић, Д., 2012., оп. цит.).

Мирдалов концепт развоја прихватили су и географи, па тако Алан Пред (Allen Pred) објашњава процес кружне кумулативне каузалности на примерима везаним за лоцирање индустријских погона у одређеним регијама. Лоцирање има кумулативно дејство, а оно подстиче прилив капитала и радне снаге што иницира развој услужних делатности, техничке и јавне социјалне инфраструктуре, а то да-

ље изазива и условљава доток свежег капитала који ће привући нову и иновирати стару индустрију и слично. Дакле, успоставља се отворена кумулативна спирала која се просторно и економски манифестује концентрацијом становништва у појединим регијама или њиховим језгрима (Pred, A., 1977).

У настојању да Мирдалову теорију приближе стварности истакли су се Франсоа Перу (Fransois Perroux) и Алберт Ото Хиршман (Albert Oto Hirschmann). Они су у истраживањима спроведеним једновремено или нешто раније дошли и до закључка сличних Мирдаловим. Наиме, посматрањем дотадашњег развитка утврдили су да се поред осталих, и између региона спонтано успостављају односи који воде неравномерностима у расту, односно нескладу између појединачних елемената структуре. Ова су кретања нарочито снажна у почетним етапама индустријализације, када је оствариван знатно бржи раст привреде у развијеним подручјима, с једне, и истовремено осетно заостајање неразвијених територија у динамици производње, са друге стране. Стога да би се ублажиле негативне последице кретања процеса који иначе теоријски објашњава, Хиршман се залаже да неразвијене земље користе механизам свесног деловања, да систематски воде економску политику, како би постигле што веће ефекте са становишта свих региона и укупног регионалног развоја (Hirschman, A. O., 1958).

Хиршман, на основу истраживачких искустава добијених кроз сагледавање узрока неравномерног развоја у више држава, индукује правило да је неравномеран развој последица деловања супротних сила које се манифестују преко ефеката поларизације и ефеката прокапавања. Он сматра да поларизација није последица развоја целокупне привреде, већ да је она условљена деловањем једног или групе сличних фактора. По њему међурегионална једнакост може се постићи размештањем становништва, односно миграцијом, прерасподелом инвестиција и средстава за материјалну производњу и јавну потрошњу између развијених и неразвијених регија, а то се реализује разним видовима регионалних политика.

У истраживањима спроведеним крајем четрдесетих и почетком педесетих година прошлог века, француски економиста Франсоа Перу (Fransois Perroux), је изложио, разрадио и у литературу увео теорију полова раста и развоја. Касније, она је од стране аутора и његових савременика и следбеника, допуњавана и примењивана у праксама друштвеног и регионалног планирања. Теорија је, на једној

страни, побудила велики научни интерес, а на другој, примењивана је као инструмент планских политика у друштвеном, економском и просторном развоју. Перу је својим радом желео да објасни економски развој свога времена и да на њему базира филозофију новог развоја. У складу са чињеницом да су раст и развој везани за територијално нагомилавање и концентрисање инвестиција, људи, размене информација на одређеним местима, он тврди да се развој врши ширењем преко полова раста и развоја. Раст се не јавља свуда истовремено. Појављује се у половима и шири се различитим каналима, али има и различите утицаје на целокупни привредни развој држава (Perroux, F., 1955).

Поред тога Перу је дао и нову теоријску интерпретацију економског простора, кога одређује као поље економских снага. На тај начин су створене теоријске претпоставке за формулисање полова раста, па је овај познати француски економиста своје основне идеје о томе изнео у другој половини педесетих година прошлог века, да би их у каснијим радовима употпунио и целовито образложио (Perroux, F., 1961).

На крају овога кратког осврта на основне елементе и идеје теорије полова раста, још једном напомињемо да је она широко прихваћена као теоријски оквир за разумевање територијалног аспекта привредног раста и регионалног развоја у савременим тржишним економијама и друштвима. Интерпретацију историјског искуства Перу даје ослањајући се на два међусобно повезана феномена, поларизације и доминације. Он их сматра за законитости развитка, али подвлачи да се ови процеси могу друштвено организовати и усмеравати да би се остварио бржи укупни географско-економски напредак целине и њен регионални развој. Стога, с правом наглашава комплексност и дугорочност проблема везаних за територијални аспект развитка, те указује да се они не могу решавати краткорочним мерама нити појединачним, некоординираним избором локације. С друге стране, залагање аутора теорија полова раста за дугорочно вођење политике регионалног развоја изводи се из општег критичког става према тржишту и већ утврђених несавршености тржишног аутоматизма као јединог механизма решавања сложених међурегионалних односа.

У данашњем времену је деловање тржишних снага још више ограничено или чак блокирано високом концентрацијом производње и средстава коју изазива савремени технолошки напредак (Деветаковић, С., 2003., оп. цит.).

Теорија полова раста широко је прихваћена и употпуњавана као аналитички оквир за објашњење економског, територијалног и географског аспекта привредног развитка, те као база за утврђивање стратегије и вођење политике регионалног развоја. С обзиром на то, и сами ћемо је у наставку приказати као подлогу савремене теорије полова раста и регионалног развоја код нас.

Полови раста и развоја, били су предмет интересовања српских научника, које можемо поделити у две групе. Првој групи научника припадају економисти Никола Чобелић, Коста Михаиловић, Илија Росић и други. Сви они су се бавили проблемима концепирања теорије прилагођене нашим економским и друштвеним условима.

Никола Чобелић у својим идејама о половима раста као инструментима планског развоја, излаже теорије о поларизованом развоју и пропулзивним гранама индустрије коректно засноване на чињеници да су економски раст и развој, глобално посматрано просторно неравномерни, и да је то на добар начин теоријски и методолошки објашњено. Истовремено, Чобелић са извесним степеном опреза, прилази давању крајње оцене о концепту полова раста као општој теорији развоја. Аргументе за то налази у неколико чињеница, као што су: термилошке и садржајне нејасноће произашле из неодређености разлика у садржајима термина пол раста и пол развоја. Он наводи да нису јасно детерминисани механизми ширења ефеката раста и развоја између појединих грана индустрије нити из једног центра у други или из једне у другу регију. Инсистирање на капитално интензивној индустрији запоставља регионалне специфичности које захтевају сложеније и комплексније путеве и методе за интензивирање и ширење економског раста (Чобелић, Н., 1982). Остварени развој теорије полова раста, и нарочито, популарност ове, условили су њено критичко преиспитивање, односно употпуњавање, како би се омогућила или олакшала примењивост у области регионалног планирања и вођења активне политике регионалног развоја појединих земаља. Већина таквих покушаја образлаже се релативном младошћу теорије полова раста, те тиме што се у изворном облику одликује високим степеном апстракције и појмовним апаратом кога није лако применити (Чобелић, Н., 1980).

Коста Михаиловић је при успешном покушају детерминисања садржаја који одређује термин пол раста, инсистирао на расту као квантитативној, лакше мерљивој економској категорији. Поред економских, полу развоја, он је придодао ин-

ституционалне, друштвено-политичке и социјалне чиниоце. На основу мишљења да полови имају покретачку снагу, он је користио термин покретачки полови. Даљући половима иницијативну и покретачку снагу, посматрао их је као динамичке категорије, чије се улоге у развојним процесима мењају сходно нивоу техничко-технолошког развоја, прилагођавању захтевима тржишта и слично. Поред индустрија, које имају кључну и покретачку улогу у половима раста, неопходне су и друге претпоставке, а то су спољне економије, диверсификована делатност и друго. По Михаиловићу, градови као центри раста емитују у окружење, и упијају из окружења разноврсне утицаје, чији смерови деловања зависе од структуре, концентрације и размештаја покретачких снага (Михаиловић, К., 1972).

Илија Росић, половима раста у посебним случајевима, даје улогу пола интеграције. Он наводи да сваки пол развоја није пол интеграције, а да је сваки пол интеграције пол развоја. Да би постали полови интеграције полови раста и развоја морају имати међурегионалну или националну и интернационалну улогу и моћ повезивања и привредне хомогенизације више регионалних целина (Росић, И., 1979).

Другој групи српских научника, који су се бавили проблематиком полова раста припадају Александар Вељковић, Бранка Тошић, Димитрије Перишић, Мирко Грчић, Драгутин Тошић и други. У њиховим радовима који се баве проблематиком теорија полова раста и развоја, дата је географска и просторно-планерска конотација.

Александар Вељковић полове раста и развоја посматра као конкретна насеља. По њему значај полова раста и развоја у територијалној организацији Србије одређен је на основу три групе индикатора. На основу тога урбани центри Србије подељени су на четири категорије. Исту методологију применила је и Бранка Тошић приликом одређивања значаја појединих градова Србије, у просторно-функцијској организацији државе. У наведеним примерима дошло се до високог степена детерминисања улоге подстицајних утицаја урбаних центара на степен развојних трансформација насеља у њиховим регионалним окружењима. Али, остало је отворено питање разграничења улога спољних и унутрашњих фактора у тим процесима. Овај модел, запоставља чињеницу која каже да се поједина насеља не трансформишу само утицајима најближих урбаних центара, већ и да се она делимично мењају, захваљујући сопственим потенцијалима и ресурсима, али под утицајима који долазе из више развојних центара (Тошић, Д., 2012).

Мирко Грчић је при изворном тумачењу полова раста и развоја, уз примену системске парадигме, у више радова разматрао и доводио у корелацију територијалне и структурне промене индустрије са степенима регионалног развоја Србије и њених делова (Грчић, М., И. Раткај., 2006., стр. 97-112).

Драгутин Тошић, градска насеља Србије, третира као центре раста и развоја. Преко индикатора о више процеса који се одвијају на релацијама градски центри њихова регионална и интеррегионална окружења, он их позиционира у сложен, динамичан и хијерархизован систем. Поред индикатора које су користили претходно наведени аутори, приликом детерминисања улоге градских центара у регионалној организацији и регионалном развоју Србије, он узима у обзир и показатеље о дефинитивном пресељавању и дневним миграцијама становништва и њиховим узроцима и последицама. Индикатори о сталним и дневним миграцијама становништва и њиховим квалитативно-квантитативним особинама дају могућност прецизног одређивања степена утицаја једног или више развојних полова на регионално и интеррегионално окружење (Тошић, Д., 2012., оп. цит.).

Презентирани научни ставови напред поменутих научника, што смо их навели у скраћеној форми у великој мери су допринели развоју економске теорије општег развоја и атрактивизацији регионално-развојне сфере рада у научним истраживањима. Можемо са правом рећи да је регионални развој непосредна развојна снага друштва, те одлучујући чинилац економског, географског, просторно-планерског и целокупног друштвеног напретка.

Убрзано признавање и ширење територијалног приступа регионалном развоју, имало је за резултат формулисање регионалне науке као посебне дисциплине и истраживачког оквира за комплекс просторних разлика међу разноврсним географским и економским деловима унутар појединих националних економија, а посебно у развијеним и ново индустријализованим земљама. Тако је проблематика регионалног развоја постала предмет пажње великог броја географа, економиста и других научника из држава са развијеном тржишном економијом, неразвијених, као и земаља у развоју.

Такође, регионални развој се тиче земаља које су се декларисале као комунистичке, односно социјалистичке, док су се тако изјашњавале, те данас из њих произашле у посебну скупину земаља у транзицији (Деветаковић, С., 2003).

Имајући у виду претходно остварен територијални развој и целокупан напредак привреде, у групи земаља које су се одредиле као земље у транзицији, већ на самом почетку уочени су, а касније постепено и заоштравани проблеми регионалног аспекта развитака, односно примећене су регионалне разлике. Запажени проблеми наметали су се све јаче пред географску и економску теорију и политику. Прво се научним расправама подвргава критичка једностраност приступа регионалном развоју, а уз истовремено истицање значаја регионалног аспекта и залагање да ова димензија укупног развоја добије одговарајуће место у теорији и политици.

Најпотпунија теоријска разрада и највеће искуство о проблематици и феномену економских разлика произилази од аутора из бившег Совјетског Савеза. Формулисани су елементи теорије о регионалном развоју и феномену разлика, указано је на основне законитости кретања, учињени су покушаји да се објасне различите регионалне ситуације. Све ово је учињено са циљем да се омогући одговарајуће вођење активне политике регионалног развоја, односно остваривање адекватних развојних резултата за целину једне територије, постојеће привреде на том простору и све њене регионе.

Разрада основних елемената о феномену економских разлика полазила је од идеје да се суштина регионалног аспекта развоја изражава у регионалној територијалној подели рада. Из овога се изводи „принцип специјализације“ као основно начело ове теоријске концепције о регионалном развоју. Специјализацију намећу различити регионални услови и потенцијали: географски, демографски, економски, природни или развојем створени као и шири друштвени. На основу постојећих природних извора и услова, те оних што су створени у појединим регионима, према овом концепту се њихов развој усмерава примарно на оне делатности или гране привреде у којима ће најпотпуније да користе своје потенцијале, да активирају све факторе производње које имају да би обезбедили што бржи и шири сопствени развитака и напредак укупне привреде земље, а самим тим и смањивали степен економских разлика на целокупној територији (Пробст, А. Е. 1965). Као друго начело приступа регионалног развоја и феномену разлика истакнут је „принцип комплексног развоја“ регионалних привреда. Истицањем овог принципа аутори су желели да се избегне претерано уска и једнострана оријентација само ка производњи, за коју се специјализује појединачно узет регион. Увође-

њем овог другог принципа као допуне првом, такође се истиче да гране специјализације представљају само језгро око кога се формирају и друге производне активности комплементарног карактера. Сем ових као трећа компонента у регионални комплекс укључују се и гране за производњу добара намењених задовољењу унутаррегионалних потреба становништва и привреде (Фейгин, Я. Г., 1965).

Разрада основних идеја теорије регионалног развоја и феномена економских разлика на принципима „специјализације“ и „комплексног развитка“, била је усмерена на неколико важних праваца.

Прво орјентисала се на одређивање грана, односно „нивоа извршене специјализације“. Зато је предлаган коефицијент специјализације као показатељ који би се израчунавао на више начина:

1. полазећи од регионалног извоза у друге регионе,
2. од учешћа специјализоване гране у регионалној структури према одговарајућем учешћу у структури привреде целе земље,
3. једновременом применом неколико показатеља производње, запослености и осталих фондова извоза у друге регионе.

Друго, истичемо разраду метода „мерења економских ефеката“ за које се предлажу два начина:

1. полазећи од појединачно исказаних уштеда у трошковима региона,
2. од уштеда са гледишта привреде као целине које се постиже у региону.

Трећи правац разраде метода мерења економских разлика усмерен је на утврђивање „ефективности регионалног производног комплекса“ и њено израчунавање и оцену целисходности развоја региона (Чобелић, Н., 1974).

Основни правац кретања аутора према идејама даље разраде и методолошке основе утврђивања феномена разлика у целокупном регионалном развоју односио се на испитивање и утврђивање ефективности и нивоа специјализације гране или појединачно узетих региона. То је било особито значајно да омогући њихову примену у планирању и вођењу активне политике регионалног развоја.

Међутим теоријом и политиком се морају обухватити сви региони као делови укупне привреде земље да би се пронашло одговарајуће решење за сваки регион појединачно, а уз истовремено њихово усклађивање са развитком привреде у целини.

Само учовање и отварање великог броја питања уопште о регионалном развоју и феномену економских регионалних разлика, значајан је корак да се даља научна истраживања усмере у том правцу и да се траже одговарајућа решења у циљу унапређења теорије и праксе регионалног развоја (Росић, И., 1974).

2. САДРЖАЈ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА И ОДРЕЂЕЊЕ РЕГИОНА

Током више деценија, регионални развој се није посматрао као интегрални део укупног друштвено-економског развоја. Проблематика регионалног развоја је маргинализована, те анализирана као једна одвојена и не много значајна димензија укупног развоја. Стално се избегавала чињеница да развој има своју регионалну и просторну димензију, те да дефинисање институционализованих развојних механизма никако није регионално неутрално. Посматране су регионалне разлике са аспекта нивоа развијености, тако да су занемариване њихове економско-развојне, социјалне, друштвене и политичке реперкусије. Углавном се тежило бржем развоју неразвијених подручја, за шта су се издвајала одређена средства и дефинисао подстицајни механизам. Циљеви регионалног развоја су се дефинисали на уопштен начин, и годинама су се понављали. Подстицајна политика, као нека врста развојне компензације, није успевала да спречи даље заостајање неразвијених подручја. Такав приступ неминовно је водио продубљивању регионалних и структурних развојних проблема.

Регионални развој, његов садржај и одређење региона, као и просторно уређење територија представља релативно нову научно-стручну дисциплину. Прве идеје о планификацији, то јест регионалном развоју ширих подручја јавиле су се пре другог светског рата у иностранству. Међутим озбиљнији напори да се потребе за просторним уређењем појединих региона конкретно решавају учињени су тек после Другог светског рата. После много лутања, тражења, сукобљавања на основним карактеристикама циља методологије-постепено се оцртава прави пут ове нове дисциплине, а главни појмови почињу да се рашчишћавају. Један од најважнијих рашчишћених појмова у већини заинтересованих научних и стручних кругова за ову проблематику односи се на њену садржину. Данас се регионални развој сматра задатком најширег обухвата, који треба просторно да реши распо-

ред, локацију и положај свих територијално значајних појава које се одигравају на терену, а посебно инвестиција које се врше или се планира да буду извршене. Ту спадају у првом реду друштвено-културне потребе које служе за добробит човека као појединца и заједнице у целини.

По савременим научно-стручним појмовима, регионални развој обухвата просторно уређење територија као и све техничке, биолошке подухвате и интервенције које решавају материјално задовољење разних потреба. Привреда као моћни ослонац за стварање средстава помоћу којих се решавају многи постављени проблеми егзистенције људских заједница које живе на датој територији и развита сама територије, посматране у целини, представља такође важан чинилац у просторној проблематици (Пробст, А. Е., 1965., стр. 30).

Најтеже је било разрешити веома деликатан однос регионалног развоја и просторног планирања са друштвено-економским плановима. Ови последњи имали су одређену временску предност јер су одмах после другог светског рата ушли у широку примену код нас. Међутим, њихов велики недостатак је био у томе што њихове поставке нису имале просторно разрешење. Њихова садржина се показала сувише често нереалном, јер се састојала поглавито од квантитета, бројки, табела, графикона, али неконтролисаних у пракси и на терену. Једно време се покушавало да се регионални развој и просторно уређење територија третира као анекс друштвено-економског планирања. Али и теорија и пракса показале су да је регионални развој и просторно планирање садржински засебна дисциплина, те да стоји у најтешњој вези са друштвено-економским плановима. Тако су парцијални регионални планови, после Другог светског рата, код нас рађени за одређене задатке. Студије ових парцијалних просторних уређења већих територија показале су јасно да је немогуће изоловати одређену појаву и планирати је засебно. Јер све што се одиграва на терену међусобно је тесно повезано и непосредно утиче једно на друго: насеља, водопривреда, саобраћај, привреда, туризам и друго. Због тога је усвојено да прави регионални развој и просторно планирање не може бити парцијално (Којић, Б., 1980., стр. 31).

У методологији проучавања решавања просторног уређења територија и целокупног регионалног развоја код нас није учињено много напретка. Многи и разноврсни фактори који се овде јављају нису једнако цењени по важности код

разних аутора и установа. Проблеми садржине постали су компликованији од како је усвојено да право просторно уређење неке територије, као што смо напред истакли, мора имати општи карактер и обухватити све важније појаве које се јављају на терену. Разне теорије које теже да дефинишу функције регионалног развоја и просторног планирања и насеља у оквиру тога (теорија о централним местима, о жижам развоја, о градским регионима, о агломерационим зонама), уствари расправљају увек исту тематику система насеља и односа међу насељима појединих категорија и система (Којић, Б., 1980., стр. 34).

Дакле, регионални развој, његов садржај и природа регионалног проблема у Републици Србији, односно српској аутономној покрајини Војводини, не може се објаснити и схватити истраживањем само економских диспаритета. Кроз проблем садржаја регионалног развоја прелама се географско, затим национално и целокупно питање државног устројства, што је резултат различитих историјских, политичких и осталих ширих друштвених утицаја, који су оформили читав спектар друштвених-историјских образаца. За разумевање сложене природе и садржаја регионалног развоја, ваља узети у разматрање низ друштвено-историјских утицаја. На то указује Коста Михаиловић, и каже „ваља имати у виду да је територија Југославије чинила у прошлости периферију две империје. Гранична подручја су по правилу мање развијена“ (Михаиловић, К., 1990., стр. 16, оп.цит.).

Такође сликовито о овоме пише Јован Бараћ: „освајачки народи заузели су код нас само речне долине и равнице, чим је домаће становништво избегло у непроходне делове територија“ (Бараћ, Ј., 1939., стр. 12, оп. цит.).

Истовремено, специфичан печат приступу регионалном развоју ударила је и владајућа идеологија. После Другог светског рата у нашој земљи био је формиран концепт државне регулације регионалног развоја у коме је јасно био издиференциран само проблем великих разлика у међурепубличкој привредној развијености. У таквој ситуацији државна регулација регионалног развоја у пракси се свела на политику субвенционисања и подстицања развоја недовољно развијених територија државе, пре свега покрајина, на основу бесповратних давања јавних средстава. Тако је државна интервенција у области регионалног развоја недовољно обухватала подручја, која су по површини, броју становника и нивоу опште развијености припадала кругу неразвијених делова територије.

На почетку периода транзиције, а истовремено са распадом земље механизми и институције за државно регулисање регионалног и привредног развоја су демонтирани. Као замена оформљена је нова методологија територијалних структурних политика, заснована на интегралном планирању употребе простора и његове дезагрегације на парцијалне политике балансираног регионалног развоја (Ацић, С., 2004., стр. 29-30). Међутим, због укупне националне структуре државе, целокупних политичких, економских, географских и просторно-планерских односа, као и односа са релевантним међународним окружењем ове политике нису спроведене, нити су утврђени критеријуми за нову поделу по макрорегионима и њихову класификацију у сврху одређивања одговарајућег садржаја регионално-развојне политике.

У принципу и даље се најчешће користи наслеђена подела по следећим макрорегионима:

- Војводина
- Централна Србија
- Косово и Метохија

Због ниског нивоа регионалне хомогености учињени су одређени покушаји да се изврши даље расчлањивање националне територије на макрорегионе. Тако су у званичној стратегији за подстицање неразвијених региона, ова подручја одређена као скупови просторно повезаних општина на приближном нивоу неразвијености/развијености, по одабраним критеријумима у односу на национални просек (Деветаковић, С., 1999., стр. 153).

У другим радовима се врши даље расчлањивање националне територије, преваходно подручја Града Београда, које институционално располаже са већим обимом јавних средстава него званично конституисани регион Војводине, с којим се може упоређивати по броју становника и економском потенцијалу. Поменуто подручје може се посматрати као један макрорегион пошто у њему реално функционишу само локални плодови привредног развоја.

У сваком случају у предстојећем периоду неопходно је оформити нови модел поделе националног простора на макроекономске регионе и субрегионе, јер постојећа подела Републике Србије на округе односно општине, не представља основу за формирање неопходне стратегије регионалног развоја. Проблем поделе

националног простора на хомогеније макрорегионе посебно отежава ситуација која повезује њихово конституисање са одцепљујућим политичким идејама. То сугерише њихово конституисање искључиво као институција које повезују заједнички интереси у социјалној и економској сфери на територијалном принципу очишћених од политичких и националних тензија. Зато већу улогу у државном уређењу регионалног развоја и просторног планирања морају добити и иницијативе за развој мање формалних облика регионалног повезивања (Аџић, С., 2004., стр. 30., оп.цит).

Када говоримо о одређењу региона можемо запазити следећу дефиницију: „Региони би у оквиру регионалне поделе, сваки за себе представљали готово оптимално заокружене целине, које се одликују посебностима економске, географске и саобраћајне природе, међусобном повезаношћу делова региона и, што је посебно значајно, приближним условима за самостално постојање и развој“ (Јовичић, М., 1996., стр. 87). Ова дефиниција коју је дао М. Јовичић, јесте свакако једна од мноштва дефиниција региона, која можда најбоље одсликава његову природу и одваја га од појма регије.

Такође, због живота на одређеном подручју, људи временом „размишљају о себи, и оно што је кључно стичу свест о једној битној међусобној повезаности, затим поистовећују себе са интересима тог подручја и располажу са више материјалних и духовних симбола који изражавају те интересе и тај смисао заједничке припадности“ (Вељановски, Р., 1998., стр. 50-51).

Ове две дефиниције, практично су увод у регионални развој Републике Србије који заокупља пажњу географа, просторних планера и економиста, и који се у Србији преко рада и активности многих државних органа.

Према закону о регионалном развоју Републике Србије, „регион је статистичка функционална територијална целина, која се састоји од једне или више области, успостављена за потребе планирања и спровођења политике регионалног развоја, у складу са номенклатуром статистичких, територијалних јединица на нивоу два, а која није административна територијална јединица и нема правни субјективитет“. (Закон о регионалном развоју Р.С., 2009.). Тада су за потребе подстицања регионалног развоја на територији Србије одређени следећи региони:

- Регион Војводине,
- Београдски регион,

- Западни регион,
- Источни регион,
- Централни регион,
- Јужни регион,
- Регион Косова и Метохије.

3. СУШТИНА РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

Развој, у најширем смислу посматрано, одређује се као повећање сложености и богатства једне привреде. Друштвени развој се дефинише као пораст сложености друштва. Тако повећана сложеност настаје у процесима истовремене интеграције и диференцијације друштва. Увидом у досадашње идеје развоја уопште, и у оквиру њега регионалног развоја у последњих педесет година, показује да и сазнајни процес о развоју обележава укључивање у анализу све већег броја географских, економских, и других елемената развијености/неразвијености и разматрање њихове интеракције, уз различито наглашавање релација: узрок-последица, средство-циљ, ендогено-егзогено, универзално-специфично. У том смислу могло би се установити да је раст знања о развоју део реалног процеса развоја, јер вероватно ни у једној другој дисциплини природних и друштвених наука, теорија није била под утицајем практичног питања „шта да се ради“. У овој области су, као ретко где, идеје непосредно доприносиле обликовању стратегије и политике регионалног развоја.

Регионални развој подразумева знатно ширу садржину, посматрање свих региона у земљи, и односи се првенствено на привредни развој свих територијалних сегмената који имају карактер региона, па и шире од тога, на развој не само економских већ и осталих елемената друштвене структуре у њима. Дакле појам регионалног развоја, односно његова суштина обухвата разматрање напретка привреде као материјалне основе осталим доменима друштва у свим подручјима једне државе (Михаиловић, К., 1981., стр. 162-169). Ово подразумева да се разматрају сви аспекти развоја, њихово међусобно дејство и утицај специфичних услова сваког региона на привредни и укупан социјални развој и напредак земље у целини. Према томе, регионалну димензију ваља сврстати у исту раван са гранском од-

носно третирају их као различите приступе укупној привреди земље (Стојановић, Р., 1970., стр. 17-20). Изложеном процедуром, суштина регионалног аспекта се у ствари редукује на доношење појединачних инвестиционих одлука. Ту срећемо основе за примену критерија локације инвестиција у чијој је бази индивидуални рентабилитет појединачних субјеката. Као одлучујући критерији узимају се транспортни трошкови и сировински извори, а друштвени трошкови и ефекти појединачних инвестиција на читаву регионалну структуру најчешће се респектују само у принципу (Пробст, А. Е., 1962., стр. 11-37). У литератури се предлажу бројни поступци за потпунију оцену ефеката који се постижу у целини за поједине регионе или у укупној привреди. Они су претежно усмерени на прављење пројекција развоја и размештаја производње за вишегодишња раздобља. Њихова квантификација и оцена вршила би се са становишта појединачно узетих грана, а затим са аспекта појединих производно-територијалних комплекса, с обзиром на целину привреде земље. На тој основи би се извршила специјализација и формирање регионалних комплекса тако да обезбеде максимално коришћење свих природних и економских потенцијала сваког дела територије земље (Деветаковић, С., 2003., стр. 156-158., оп. цит.).

Суштина регионалног развоја је и у остваривању територијалне поделе рада, која заједно са секторском, чини укупну друштвену поделу рада. Из тога произилази, да је основни задатак државне регулације да подстиче промене у географској, економској и социјалној сфери, у свим регионима унутар једне земље. Овим се обезбеђује рационална организација, уређење простора и усклађивање његовог коришћења са могућностима и ограничењима у располагању радом, односно створеним вредностима у функцији стабилног побољшања животних услова и повећања целокупног стандарда укупног становништва. У складу са тим, суштина регионалног развоја треба да буде усмерена на остваривање парцијалних циљева који омогућавају географски уређен и економски-социјално ефикасан развој, као и експлоатацију јавне инфраструктуре за задовољење општих и заједничких потреба на основама мрежне структуре у функцији задовољења различитих потреба привредних субјеката у процесу индивидуалне репродукције, са једне стране, односно, становништва у погледу специфичних образовних, здравствених, социјалних и културних потреба са друге стране (Аџић., С., 2003., стр. 36-37.,

оп.цит.). Истовремено суштина регионалног развоја се односи и на усклађену динамику између процеса регионалне урбанизације, индустријализације и дезаграризације, пре свега, квалитативним побољшањем услова живота и рада у руралним срединама, као и на заустављање деградације простора, угрожавање и уништавање природних ресурса и добара, ревитализација угрожених простора и слично у циљу заштите животне средине и операционализације концепта одрживог развоја.

Пошто се еволуција идеје развоја састоји у процесу откривања његове сложености, схватљиво је да су се развојем бавиле различите научне дисциплине. Велики научно-истраживачки напори у различитим дисциплинама науке усмеравали су се ка објашњавању и разумевању феномена неразвијености и конципирању парцијалних стратегија за њено превазилажење (Оцић, Ч., 1998., стр. 17). Примена парцијалних регионалних стратегија, политика и програма реализације и потребне измене у њиховом садржају захтевају и допунска истраживања која можемо условно поделити у три групе:

1. истраживања перманентног карактера за регионалне потребе које треба институционализовати у форми одговарајућег система за праћење и оцену остваривања циљева из делокруга истраживања,
2. истраживања једнократног и по потреби „ad hoc“ карактера за регионалне потребе,
3. остала истраживања перманентног, једнократног и „ad hoc“ карактера на вишим нивоима друштвене и територијалне организације (Аџић, С., 2002., стр 35).

У прву од набројане три групе можемо сврстати следећа организована истраживања регионалног развоја:

- регионални центар за праћење стања и промена у расположивим регионалним ресурсима, превасходно, вода, пољопривредног и шумског земљишта,
- регионални центар за праћење тренутног стања и наступајућих промена у заштити животне средине,
- регионални центар за праћење и оцену остварења регионалне стратегије дугорочног развоја, наменских планова, пројеката, парцијалних стратегија регионалног развоја и политика за њихову реализацију.

Друга група истраживања је везана за одређивање економских и управљачких аспеката проблема садржаја државне регулације регионалног развоја, која

треба да буде пре свега индикативног и информационог карактера за субрегионе, локалне средине, привредне субјекте и становништво, у напред наведеним наменским регионалним плановима, пројектима, парцијалним стратегијама и политикама у условима плуралистичког друштва и увођења тржишног система.

У трећој групи истраживања конкретна регионална заједница се јавља као субјекат екстерних истраживања, а истовремено корисник истих, с тим што је потребно покретање регионалних иницијатива и координације за географски и економски угао посматрања. Организацију истраживања можемо поделити на:

1. организацију истраживања за потребе израде програма сарадње са суседним регионима у области животне средине и природних ресурса, коришћења и заштита вода, одржавања водопривредне инфраструктуре, и
2. организацију истраживања за потребе израде програма сарадње са суседним регионима у области саобраћајне, енергетске, телекомуникационе инфраструктуре у ширем националном и међународном погледу.

Детаљније услове разраде регионалне стратегије дугорочног регионалног развоја треба извршити на основу посебне методологије којом треба утврдити:

- одређење средњорочних циљева и редослед приоритета са одговарајућим инструментима за њихову реализацију,
- начин усклађивања са другим субрегионалним и локалним развојним плановима, програмима и пројектима,
- организационо-институционалну подршку за остваривање циљева, тј. утврдити базе података, стандарде и остале показатеље за праћење остваривања регионалне стратегије.

Такође остваривање регионалне стратегије развоја треба да буде подржано посебним подстицајним програмима у форми наменских планова, парцијалних стратегија, политика развоја и слично, као што су:

1. регионална стратегија развоја и коришћења друмског, железничког, речног саобраћаја са одговарајућом пратећом инфраструктуром,
2. регионална стратегија коришћења производње, дистрибуције и потрошње електричне енергије,
3. регионални програми развоја пољопривреде, водопривреде, шумарства, као и њихове заштите,

4. израда регионалног прсторно-планерске базе документа о сарадњи са суседним регионима.

Међутим, механизам употребе подстицајних програма и набављених средстава деловао је тако да су у ствари вршене углавном појединачно валоризоване инвестиције у регионе који су имали статус неразвијених. На основу тога оцењујемо да је садржај регионалног развоја систематским решењима и провођеном политиком сведен на проблеме неразвијених подручја. Па ни за њих саме, појединачно или као групу, није формулисан целовит концепт развоја, већ су се појединачним инвестицијама увећавали резултати.

Излагањем о суштини и стратегијама регионалног развоја, дошли смо до сазнања да стварни токови демантују претпоставке традиционалне, пре свега економске теорије равнотеже, које су се само посредно односиле на регионални развој, јер се она није посебно бавила овим питањима већ једино локацијом појединачних привредних грана. У ствари неравномеран привредни раст и регионални развој у простору и времену наметнуо се проблемима екстрема и учинио актуелним питање развоја региона. Снажно и све више, државе се сусрећу са проблемима неразвијених територија, са једне стране, као и проблемима претеране развијености и концентрације становништва и привредних активности у неким деловима, са друге стране. Обе крајности представљају проблеме пошто значајно одступају од осталих региона, односно развијености целине (Деветаковић, С., 2003., стр. 154). Тако је стварност деловала на афирмацију овог аспекта, али би у теорији било недопустиво поједностављење да се суштина регионалног развоја сведе само на односе речених крајности, а још веће уколико би се ограничило на разматрање проблема било само једних или других критичних територија (Деветаковић, С., Б. Јовановић Гавриловић, Г. Рикаловић., 2006., 120-122).

4. ПОЈАМ РЕГИОНА

Сложеност и тешкоће у дефинисању појма региона, истиче велики број аутора, истовремено указујући на елементе сагласности који се у бројним одредбама сведе на то да је регион већи, замашнији територијални сегмент земље. Његово даље опредељење, међутим, зависи, од приступа проблему који се изучава,

научног интереса аутора, намене регионализације, као и низа других околности и чинилаца (Isard, W., E. W. Schooler, T. Vietorisz, 1959., стр. 4-6). Тако су различите дефиниције региона опредељене разликама у широко сваћеном приступу територијалном аспекту, те у литератури срећемо бројне регионализације: историјске, административно-политичке, географске, економско-географске, економске и друге (Чобелић, Н., 1974., стр. 238-239). Овом приликом, међутим, оставићемо по страни многобројне приступе регионима што су произашли из различитих научних области и дисциплина за које су вршене регионализације, а задржаћемо се на важнијим тумачењима географских и економских појмова региона у литератури.

По шире обухватном приступу, регион се одликује географском заокруженошћу и економском једнакошћу, територијалном поделом рада и производном оријентацијом, а ствара се око једног или више индустријских центара (Алимпиев, М., 1963). Осим тога, овако схваћени регион је довољне величине да својим расположивим природним ресурсима и људским потенцијалом, у датим друштвено-економским условима, омогући стварање жаришта привредног развоја, то јест специјализацију уз истовремено комплексан развој производње на датој територији (Пробст, Е. А., 1965).

Као специјалан може се издвојити и посматрати онај приступ чији представници узимају економске регионе као делове целине једне привреде (Boudeville, J., 1961). Према овом схватању подстакнутим развојем теорије система, регион има одређена заједничка обележја са укупном привредом односно осталим регионима, уз истовремено присуство и неких особености које произилазе из историјског наслеђа, природних карактеристика простора, демографских обележја и економске структуре (Некрасов, Н., Н., 1980, стр. 21-22). Због тога се поред одређеног броја општих законитости важећих за укупну привреду и све њене регионе, испољавају и бројне специфичности у развоју сваког региона, те се јавља нужност усаглашавања циљева и праваца, затим метода и мера да би се добила јединствена концепција развоја (Некрасов, Н., Н., 1978, стр. 37., оп. цит.).

Морамо приметити да међу теоретичарима регионалног развоја има врло мало сагласности око тога како би требало дефинисати регион. Неки аутори само претпостављају да постоји кохезивни географски и економски ентитет, који се

означава као регион, док други заснивају своје теорије на експлицитним дефиницијама овог појма.

Тако Ричардсон (H. W. Richardson) дефинише регион по степену интерне хомогености у односу на неки изабрани фактор. Он је предложио и такозване планске регионе, чије су границе политичког или административног карактера. Предност овог приступа је у томе што се политичке и административне границе поклапају са границама територије за коју планери и креатори политике дефинишу и на којима имплементирају одговарајућа политичка решења и мере. Недостатак је то што се економски региони ретко уклапају у овакво утврђене границе (Richardson, H. W., 2003., стр. 10).

Хувер и Гиаратани (Hoover, E. M., Giarratani, F.) су применили Ричардсонов приступ, на неким државама Америке као што су: величина тржишта рада, ниво дохотка по становнику, секторска специјализација рада. Ако се региони дефинишу према величини тржишта рада, регионалне границе се повлаче на местима где се појављује разлика у карактеристикама радне снаге. Ако се користи доходак по становнику као показатељ, онда се могу дефинисати региони са ниским, средњим и високим доходком. Слично на бази секторске специјализације рада, могу се разликовати региони засновани на индустријској производњи и они који почивају на услужном сектору (Hoover, E. M., F. Giarratani, 2003., стр. 7).

Маркусен дефинише регион као историјски развијену, територијално ограничену просторну јединицу. По њему регион има физичко окружење, социо-економски, политички и културни део, као и просторну структуру, по чему се разликује од осталих региона и других већих територијалних јединица државе (Markusen, A. R., 2003., стр. 7). Региони су историјски одређени и настали су као резултат интеракције људи и локалних природних ресурса. Мада је напредак у саобраћају уклонио многа ограничења која намеће географија, историјски модели формирања региона опстају и утичу на развој савремених дефиниција региона.

Следећи приступ посматра регион са гледишта конкуренције и хомогености (Динић, Ј., 1976). Овде се уводи територијални аспект пре свега имајући у виду појединачан привредни субјект. Односно, прво се одређује простор деловања субјекта, тј. зона његовог утицаја која поред тога обухвата и територије где се он јавља заједно са конкурентима. Осим тога, опредељује се територија на којој при-

вредни субјект има уједначене услове производње и продаје, и институционалне услове. Међусобним везама унутар једне групације и узајамним деловањем са субјектима из осталих привредних делатности и грана, а путем тржишних односа на одређеној територији формирају се центри и полови развоја из којих делују снаге у правцу концентрације, с једне, односно у смеру дисперзије, са друге стране (Деветаковић, С., 2003., стр. 158., оп. цит.).

Након што смо изложили значајније и шире дефиниције региона, мислимо да овде треба увидети, да се на основу њих врши истраживање развојних карактеристика региона, па се у том смислу дају и различите типологије.

С обзиром на размештај пословних активности и становништва у простору региони се могу посматрати као:

1. хомогени - они у којима је уједначен размештај привреде и становништва на читавој посматраној територији,
2. поларизовани - карактеришу се концентрацијом размештаја само у неким тачкама,
3. плански - они у којима се свесном планском акцијом целокупног друштва врши размештај или се усмерава развој у самом региону, врши уклапање и усаглашавање са осталим регионима, односно развојем целине привреде (Richardson, H. W., 1969., стр. 16-18).

Следећа типологија географско-економских региона полази од биланса размене појединих региона са осталима, (Tiebout, C., 1956., стр. 160-165)., на основу такозване теорије извозне оријентације (*Export based Theory*), разликујући тако:

1. активне - где је већи извоз од увоза, из тог региона у остале регионе,
2. пасивне – који у међурегионалној размени више увозе него што извозе,
3. уравнотежене регионе – где су извоз и увоз изједначени (North, D., 1955., стр. 243-258).

Не претендујући да овде исцрпно прикажемо бројне постојеће типологије којима се одређују различити региони и њихове развојне карактеристике, желимо нагласити да је у нашој стручној литератури широко прихваћена она подела што утврђује динамичке особине појединих региона на основу анализе елемената структуре, интеграционих веза и носилаца развоја, па према том схватању разли-

кујемо: развијене регионе, депресирани регионе, регионе у заостајању и неразвијене регионе (Чобелић, Н., К. Михаиловић., 1968., стр. 120-123).

Развијени региони су једина врста региона који се не сматра критичним пошто су достигли индустријску зрелост са развијеним терцијалним делатностима и инфраструктуром, али и примарним сектором. У њиховој структури доминира једна или више привредних активности које располажу довољном генеричком снагом да обезбеде релативно брз развој и даље промене у укупној структури региона (Chinitz, В., 1969., стр. 50-62).

Депресирани региони као тип такође су већ индустријализовани, са развијеним терцијалним делатностима и развијеном инфраструктуром, то јест развијеном пољопривредом. Основни проблем регионима ове врсте је успорен раст производње јер у њиховој привредној структури не постоје довољно јаке генеричке снаге које би покренуле процес бржег развоја.

Региони у заостајању карактеришу се структуром у којој је доста значајно место заузела индустрија. Међутим, структура индустрије није таква да може обезбедити довољно брз и ефикасан развој целокупне регионалне привреде. С друге стране, веома је значајан удео пољопривреде у стварању друштвеног производа, а релативно је и велико учешће пољопривредног становништва у укупном броју становника.

Неразвијени региони се одликују тиме што у њиховој структури привреде најзначајније место припада примарној производњи, недовољно је развијен секундарни сектор, а терцијарне делатности су веома слабо развијене. Низак регионални доходак по становнику који произилази из овакве структуре привреде пружа релативно мале могућности акумулације и основа је ниског животног стандарда. На ниво њиховог дохотка по глави становника, поред структуре привреде утиче и релативно висок природни прираштај становништва, који је у овим регионима обично знатно виши од подстицаја са стране (Деветаковић, С., 2003., стр. 158-159).

Из напред приказаних дефиниција географско-економских региона и типологија може се извести неколико основних обележја. Пре свега географско-економски региони су:

- територијални делови привреде једне земље, са извесном економском и географском заокруженошћу,

- по величини такви да својим природним и људским потенцијалом омогуће стварање јачих жаришта раста и одговарајућу диверзификацију производње,
- у чијем је настајању и развоју значајан чинилац територијална подела рада и производна специјализација, а
- најчешће се формирају око једног или више индустријских центара (Чобелић, Н., 1974., стр 239., оп. цит.).

Дакле, из претходног можемо закључити да се регионом може сматрати територија коју карактерише географска заокруженост и економска хомогеност, територијална подела рада и производна оријентација, а која се формира око једног или више индустријских центара. Битна карактеристика региона је величина, као и поседовање довољне количине ресурса и људског потенцијала за формирање заокружене привредне целине, али и заокружен комплекс друштвених делатности (Деветаковић, С., Б. Јовановић-Гавриловић, Г. Рикаловић, 2008., стр. 124-125).

Према повељи о регионализацији дефинисаној у Европској унији 1988. године, под регионом се сматра територија која у географском смислу чини јединствен ентитет, или сличну групу области које су заокружене у целину и чије становништво поседује одређене заједничке карактеристике, жели да сачува и развије свој специфични идентитет кроз подстицање социјалног, економског и културног напретка. При томе, под заједничким карактеристикама се могу сматрати језик, култура, историјска традиција и интереси повезани са привредом и саобраћајем, али није неопходно да сви ови елементи буду присутни у сваком случају (European Parliament, 1988).

II РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ У КОНТЕКСТУ УКУПНОГ РАЗВОЈА

1. РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ И САВРЕМЕНЕ ИДЕЈЕ РАЗВОЈА

Појму регионализације, као и концепту регионалног развоја се током више деценија прошлог века није придавао довољан значај, а овај развој се није посматрао као саставни део укупног социо-економског и географског развоја. Код нас се регионализација, у складу са историјским наслеђем, третира у контексту, који је често у прикривеном облику означен феноменом федерализације или сепаратизма, односно, реализације појединих или групних интереса на основу територијалне децентрализације јавне регулације, у којима укупни економски и географски чиниоци имају секундарну улогу (Оцић, Ч., 2003., стр. 20-21).

У Србији, а самим тим и Војводини су у складу са дугом традицијом исказивања групних, као општих интереса за или против регионализације, присутна разна схватања, приступи и тезе у одређивању садржаја савремених циљева и акција регулација привреде и регионалног развоја на садашњем нивоу политичке, административне, просторне и економске организације. Овде нам се јављају две супротне концепције савременог регионалног развоја. Првим схватањем заступа се концепција асиметричне регионализације са обележјима организације Србије као федералне државе (Ацић, С., 2001., стр. 91). Други савремени концепт, проблем регионализације разматра скоро искључиво са економског аспекта (Росић, И., 2004., стр. 79-81).

У том смислу, јавља се потреба и нужност за темељним истраживањима, какав концепт применити у изградњи институционалне основе и праксе савремене територијалне регулације привреде и регионалног развоја. Такође, неопходно је навести да су актуелне расправе о овом проблему у великој мери оптерећене прошлешћу, те да се у складу с тим предлажу циљеви и акције који су у суштини у супротности са изградњом отворене тржишне структуре, као основе за ефикасно и ефективно укључење Србије, и у оквиру ње Војводине, у процесе европских интеграција.

Излагањем о регионалном развоју уопште, напред смо већ истакли да се овај аспект наметнуо појединим земљама кроз стварне или наслеђене разлике, а

пре свега кроз проблеме неразвијених региона. Државе са тржишном привредом су проблеме везане за регионални развој почеле да осећају у већ поодмаклом развоју. Док су земље које су се одредиле као социјалистичке, проблеме регионализације и значајне разлике у развијености појединих делова, већином наследиле из претходног раздобља.

У пракси земаља што су се суочиле са значајним територијалним разликама, привредно-системским решењима, просторним плановима и примењеном економском политиком, схватање савременог концепта регионалног развоја се видно сужава. Савремене идеје развоја се најчешће свде на подстицање неразвијених, а само се понегде уз то врши ограничавање даље концентрације привредних активности и становништва, у изабраним критичним тачкама и деловима. На такав начин се мења садржај територијалног-регионалног развоја, те се он своди на избор локације (Деветаковић, С., 2003., стр. 160).

Дуго времена економска наука је заузимала средишњу позицију у настојању да се нађу чиниоци који би из неразвијености, превели привреду на пут развоја. Економисти су покушали да у те сврхе потребама неразвијених прилагоде средства анализе која су била развијена са циљем управљања сложеним привредима богатих земаља. Овакав покушај могао би се назвати неокласичном економском теоријом развоја. Ова теорија је у складу са социолошким и политиколошким концептом савременог развоја, и у ствари представља шири оквир за неокласичну анализу успешног привредног раста у неразвијеним земљама. Реакција на владајућу парадигму састојала се, пре свега, у новом приступу проблему неразвијености. Старе и нове дисциплине су у својим истраживачким напорима оствариле мање или више добар резултат, а то је између осталог, водило све изразитијој трансдисциплинарности у изучавању развоја, који би коначно резултирао у новој савременој науци о регионалном развоју.

Нова савремена наука о развоју, је настала у процесу истовремене диференцијације и интеграције постојећег знања о развоју уз неопходне иновације. Предмет нове науке дефинисан је као „савремени развој“, а отпали су атрибути економски, социјални, географски, просторни или друштвено-економски. Савремене идеје концепта развоја, уствари укључују све димензије развоја покушавајући да их посматрају у целости, тј. тоталитету.

Тако се у савременом истраживању регионализација третира, пре свега, као одраз друштвених потреба прилагођавања јавне регулације привреде, привредног и регионалног развоја захтеву према коме се сваки појединац појављује као њен актер, у окружењу у коме демократија и њене структуре представљају преовлађујући систем вредности. Испуњење овог захтева се суочава са великим ограничењима у моделу функционисања савремене националне државе. Ова ограничења треба посматрати у контексту анализе генезе развоја структуре и садржаја јавне регулације привреде, као и привредног и регионалног развоја (Аџић, С., 2008., стр. 90).

Основни принципи вишедецениске централизоване бирократске регулације привреде и регионалног развоја, били су чврсто засновани на тада важећим организационим и производним парадигмама. Међутим, долази до глобализације, феномена који постепено али радикално мења све до сада постигнуто. Рехабилитација тржишног механизма, повећање слободе појединаца у приступу информацијама, појава економије засноване на знању, су учиниле централизовани бирократски модел регулације привреде и регионалног развоја друштвено неделотворним. Државне институције су доспеле у позицију да своје комплексне регулаторне активности обављају у окружењу, које се веома брзо мења. Почетни одговор на ове изазове је била децентрализација бирократског модела регулације привреде и регионалног развоја - делегирањем ових активности ближе њиховим директним корисницима. У овом контексту дошло је до наглог развоја регионализма и повећање улоге локалне самоуправе у јавној регулацији привреде и привредног развоја. Но, показало се да децентрализација бирократског модела регулације привреде и њеног развоја заснована на стандардним парадигмама није био довољан услов за стварање рационалне организације јавне регулације развоја. Неуспех механичке децентрализације бирократске регулације привреде и привредног развоја, као и проблем равномерније просторне интеграције националних привреда у простор Европске Уније у условима веома ограничених могућности механизма монетарно кредитне и фискалне политике је постепено као централно одредиште у одређивању савременог садржаја регионализације, наметнуо решавање проблема интеграције регионалних преференција у условима глобалног стања на тржишту (Аџић, С., стр. 92, оп. цит.).

Како би се таква промена предупредила, као једно од првих питања поставља се избор метода развоја региона. Најшире узето, дилема је да ли временски

приоритет у развоју дати дисперзији или концентрацији привредних активности, како би се остварили већи ефекти за целину земље, као и у свим њеним региони-ма. У литератури наилазимо на предлоге који се крећу од равномерније индустријализације, као једне крајности, па до развоја кроз концентрацију индустрије и осталих непољопривредних делатности на појединим тачкама да би се из њих, кад достигну одређени ниво, почела да врши јача дисперзија развоја, са друге стране (Т., Hermansen., 1969., стр. 73-79).

Уопште посматрано, полазимо од тога да се као повољни услови за савремени регионални развој првенствено имају у виду разни подстицаји. Ту превасходно мислимо на пореске подстицаје, инфраструктурну привлачност, унапређење могућности за запошљавање или шире узев повољне околности што поред запослења, подразумевају добре претпоставке за живот људи и вођење пословних активности. Давање финансијских и инфраструктурних подстицаја неки аутори сматрају веома значајним за регионални развој из једног или другог разлога. Са друге стране, отворено је питање механизма путем којих се порески и инфраструктурни подстицаји претварају у регионални развој, што га опет постављају као проблем њихови опоненти (Деветаковић, С., 2010).

Они што се опредељују и залажу за пореске и инфраструктурне подстицаје као значајне механизме подршке савременим идејама регионалног развоја, узимају да су друштвени ефекти већи од приватних трошкова, па се зато залажу да се на основу тога оправдава њихово субвенционисање. Тек обезбеђивањем ових подстицаја омогућује се активирање капацитета, у које је инвестирано, запошљавање локалног становништва, а тиме и подстицање регионалног развоја.

На другој страни, аутори заговорници ових процењују да примењени механизми инфраструктурних подстицаја који се материјализују кроз успешно активирање новоизграђених предузећа и доводе до регионалног развоја, у свом даљем деловању показују мању склоност промени локације. То значи да уколико добију инфраструктуру, индустрије на основу ње започињу привредну активност, везују се за одређену локацију, па су њихова премештања веома ретка. Поред тога, инфраструктурне инвестиције изазивају још неке додајне ефекте, од којих је свакако веома значајно директно и индиректно повећавање запослености, а самим тим и већи привредни и регионални развој (Деветаковић, С., 2011).

У примени наведених механизма, наравно постоје и одређене опасности, посебно уколико се има у виду целина државе и могућности да сви региони међусобно оштро конкуришу, првенствено пореским подстицајима. Уколико то пређе одређену границу, може бити угрожена способност неких територијалних сегмената да финансијски обезбеђују изградњу укупне економске и социјалне инфраструктуре. Због тога су се у појединим случајевима земље опредељивале да уместо пореских подстицаја првенствено нуде инфраструктурну подршку инвеститорима који се одлуче да у изабраним тачкама лоцирају своје капацитете. Другим речима, земље бирају неку форму просторно орјентисаних-концентрисаних политика у форми специјалних привредних тачака раста. Њихова је предност што могу најпре бити одређени као релативно мале, ограничене територије, за које се везују подстицаји са тежњом да се у њима концентришу економске активности, како би се када покажу добре развојне резултате, и саме почеле да привлаче инвестиције, оне би се постепено просторно шириле, тј. уводиле као нове тачке раста у постојећу мрежу унутар појединачно посматраних региона односно субрегиона (Деветаковић, С., 2010., стр. 34., оп. цит.).

Такође, савремене идеје и концепти регионалног развоја, неразвијене земље посматра као још увек пољопривредне и руралне чије становништво робује архаичној социјалној организацији и превазиђеним ставовима који су неспојиви са сталним растом производње. Таквим земљама развој ће донети индустријализација, која ће већину радне снаге из пољопривреде и других сектора примарне производње пребацити у индустрију. Штавише, предвиђа се да трансфер радно активног становништва из пољопривреде у индустрију, која је као „савремени“ привредни сектор продуктивнија, доведе до више друштвене продуктивности, од које треба целокупна држава и привредни развој да имају корист. Важан елемент ове идеје регионалног развоја представља благотворна улога коју она додељује развијеним деловима територије у односу на неразвијени остатак. Иновације се уводе у урбане центре неразвијених земаља, а одатле се шире у сеоску унутрашњост. Сматра се да таква дифузија има корисне ефекте, да служи осавремењивању читаве земље и да подиже развијеност заосталије периферије на виши степен у односу на централни регион.

Међутим, и ова идеја савременог развоја је подвргнута оштрој критици из два разлога. Прво, многа конкретна решења изведена из описане идеје развоја, која су била практично примењивана, водила су погоршању животних услова најве-

ћег дела становништва неразвијених земаља. Друга критика се заснива на томе да је неразвијеност неодвојиви део истог оног процеса који је довео до развоја у садашњим развијеним индустријским земљама.

Такође, као замерке овој идеји регионалног развоја наводе се и:

- одсуство историјске спецификације које води површној и механицистичкој анализи појавних облика,
- одсуство социјалне анализе, пошто се претпоставља да се целокупан развој и организација привреде догађају у имплицитно хармоничном друштвеном поретку, у коме нема унутрашњих структурних противречности-што је немогуће,
- неуважавање значаја просторне структуре у процесу развоја,
- примарна улога економских чинилаца у креирању регионалног развоја у литератури често се узима као аксиом, тако да је било уобичајено да се целокупан регионални развој изједначава са економским развојем. Наиме, веома дуго, у пракси су се готово без изузетка, наизменично користили термини „привредни развој“ и „привредни раст“ са истим значењем (Оцић, Ч., 2003., стр. 22-23).

Без обзира на ове и друге замерке које су јој упућене, ова идеја савременог развоја има још увек знатну подршку просторних планера у многим земљама и међународним дебатама о развоју.

Опредељујући се за неко од приказаних решења које би се могло применити у економској стварности Војводине, односно Србије, ваља приметити да је у питању мала земља, на ниском друштвеном и економском нивоу развијености, са још увек незавршеним процесом транзиције, што све захтева посебну обазривост у избору и примени разноврсних мера. С обзиром да је карактеришу и доста велике територијалне разлике у развијености, то се оне свакако морају имати у виду приликом избора подстицаја како би се најпре бар зауставило даље ширење диспаритета, а колико год је то могуће и стварали услови за њихово постепено смањење, односно тешње развојно повезивање, продубљивање територијалне поделе рада, подизање конкурентности и општег нивоа развоја привреде и друштва.

Једновремено би ваљало обезбедити формирање инфраструктурне мреже којом би се сви региони у земљи повезали у јединствен систем, односно њоме би се стварале уједначене могућности напредовања и заштите за сво становништво, те могуће деловање привредних субјеката и њихов развитак.

У складу са овим савремено одређење садржаја регионализације, и данашњи региони у оквиру Србије и АП Војводине, требало би да имају улогу отворених и ограничено аутономних јавних субјеката у функцији обезбеђења најбољих резултата и општих услова живота и рада, у условима хетерогених целина које у различитим констелацијама развоја покривају национални простор. Према томе, при разматрању садржаја, циљева и акција савремене регионалне стратегије, и реализације заједничких регионалних политика са Европском унијом мора се водити рачуна, како о бројним текућим специфичностима и ограничењима, (материјалне, структурне, институционалне и културне природе), тако и о чињеници да не постоји прецизна и јасна слика о политичкој, социјалној, економској и географској, природи изласка из актуелне конфузне ситуације (Аџић, С., 2002).

2. РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ И ПРИВРЕДНИ РАСТ

Из разматрања у претходној глави произилази да је избор метода регионалног развоја првенствено условљен достигнутим нивоом развијености привреде. Поред тога, на овај избор утичу географско-економски чиниоци, друштвено уређење и привредни систем који је из њега изведен, усвојена концепција, стратегија и изабрани метод развоја укупне привреде, специфичности и разлике у размештају привредних активности и становништва по појединим деловима територија, као и низ других фактора. Сем тога, у пракси ма које државе, па самим тим и Србије односно АП Војводине у њој, где се врши избор метода ваља респектовати све релевантне факторе, оценити њихово деловање, да би се извршило такво комбиновање концентрације и дисперзије или искључива примена само једног чијим се спровођењем постижу дугорочно најбољи привредно и регионално развојни резултати.

Двосмисленост израза „развој“ и прибегавање редуccionистичком стереотипу у његовом одређивању водили су не само логичкој збрци, него и погрешној развојној политици, што је било довољан разлог да се појам развоја редефинише, односно јасно дефинише. Иницијалну фазу оживљавања интереса за развој, то јест, настанак и почетни период привредне теорије развоја, карактерише извесно упрошћавање које се, пре свега, одражава у редуковању привредног развоја на раст, као и на брзо и стално повећање реалног производа односно дохотка по ста-

новнику. Сматрало се да је оно аутоматски праћено и другим, тј. географским, економским, технолошким и демографским променама у друштву. Тако се веровало да не постоји разлика између раста друштвеног производа по становнику и свеопштег повећања индивидуалног и колективног благостања целокупног становништва државе. Током педесетих година прошлог века, научници (већином економисти) који су се бавили развојем усмерили су у потпуности пажњу на раст *per capita* друштвеног производа (БНП-а), као погодног, неутралног и објективног циља и показатеља успеха привредног, а преко њега и регионалног развоја. Такав приступ омогућио је тим научницима да олако пренесу познате концепте и начине размишљања на релативно нове проблеме, тадашњих земаља у развоју, који су постајали све значајнији. Тако су у теорији уважаване класичне детерминанте нивоа привредног развоја и раста и његове промене: људски фактор (становништво, миграције, демографске промене), материјални ресурси (капитал), организација, институцијално окружење и друго. Међутим, у пракси, теорија је била примењивана готово искључиво у макроструктурном смислу: улога појединаца у процесу развоја била је потпуно неважна у поређењу са укупном количином произведених добара. Са тог гледишта треба разумети чувену Левисову тврдњу да се централни проблем теорије привредног развоја и раста састоји у разумевању процеса у коме се друштво преобраћа из мањег у већег штедишу, са свим променама у ставовима, и у институцијама које прате ово преобраћање (Lewis, A., стр. 226). Ово никако не значи да теоретичари и планери, који су о развоју размишљали преко категорије раста БНП-а, нису имали на уму проблем сиромаштва, или да су били потпуно неангажовани по питањима расподеле и територијалног размештаја привреде. Претпостављало се, да ће раст БНП-а аутоматски допрети и до слојева са нижим доходом, или да се о томе може повести рачуна помоћу познатих мера економске политике, односно да ће се смањењу сиромаштва моћи посветити пажња тек кад се достигне изванредан ниво привредног и регионалног развоја. Нешто оштрија верзија схватања привредног у оквиру целокупног регионалног развоја изражена је у Лајбенстин-Галенсоновом моделу, према коме је изванредан степен неједнакости у развоју нужан, како би био генерисан износ штедње и инвестиција, који је у овом приступу доминантан и неопходан предуслов за остварење пристојног привредног и регионалног развоја (Leibenstein, H., W. Galenson, стр. 32).

Из данашње перспективе није тешко уочити недостатке тадашњег концепта развоја заснованог на БНП-у. Друштвене и привредне структуре земаља у развоју, у мањој или већој мери, карактерише симултано постојање модерног и традиционалног схватања развоја, који у интеракцији доводе до настанка два различита друштвено економска система у једној заједници, тј резултирају у социјалном дуализму. С тог становишта проблем дуалне привреде није ни у каквој вези са питањем „система или типа“, већ се тиче сектора привреде. Може се приметити да теоретичари привредном дуализму, данас посвећују мању пажњу, како њему тако и његовим социјалним аспектима, а више чистим економским обележјима, водећи рачуна о утицају привреде на решавање неких акутних економских проблема (Оцић, Ч., 1985, стр 85-102).

Заговорници равномерног регионалног развоја предлажу теорију територијалне распрострањености привредних активности, превасходно индустрије, која подразумева јаку друштвену интервенцију да би се обезбедила потребна средства и на одговарајуће правце усмерила. Равномеран размештај претпоставља да се истовремено са индустријом, и осталим непољопривредним делатностима, шири инфраструктурна мрежа која је услов за регионални развој. Пошто је инфраструктура по својој природи капитално интензивна, она даје мале непосредне ефекте на раст производње и преко њега на привредни раст. На основу овога може се оценити да теорија територијалне распрострањености привредних активности на све делове земље, више одговара државама које су поодмакле у свом развоју, производе довољно велики бруто национални производ и већ поседују изграђену инфраструктуру. Без набројаних услова, у неразвијеним и земљама у развоју, ова теорија је скоро непримењива због велике масе инвестиција које су потребне да се реализује широка распрострањеност привредних активности, а које би дале значајан замајац општем регионалном развоју. Као једини позитиван резултат уједначеног размештаја привредних активности могло би се очекивати да буде избегнута или бар смањена миграција становништва у градове, што би деловало да се смање потребе за додатним инвестицијама изазваних премештањем. Са друге стране, како смо то напред оценили, примена теорије уједначеног територијалног регионалног развоја била би значајно олакшана и убрзана у условима када земља у целисти има виши ниво привредног развитка, односно када се достигне извесна индустриј-

ска зрелост, и када се већ располаже развијеном инфраструктуром, затим мрежом градова у којима би концентрација привреде и становништва значила знатно више него пропорционално повећање друштвених токова за обезбеђење нормалног функционисања. У таквим приликама није тешко наћи и економско оправдање за ширу територијалну дисперзију привредних активности, којима би се убрзао општи регионални развој (Деветаковић, С., 2003., стр. 160).

Посматрано са гледишта рационалне употребе различитих привредних активности, односно њихове дугорочне ефикасности много је прихватљивији прилаз уједначавању нивоа регионалне развијености методом концентрације индустрије и осталих непољопривредних делатности у појединим тачкама. Те када се достигне одређени ниво развоја путем изразите концентрације привредних активности и становишта, оне постају полови из којих ће развојни подстицаји почети да се шире на околину, односно регион, субрегион, округ у коме се налазе или шире делују на целину привреде, па чак и њено окружење. Тако би се избегла широка дисперзија инфраструктуре на почетку убрзане индустријализације, и створили би се услови за њено интензивније коришћење, што би логично требало да резултира повољнијим укупним привредним и регионалним развојем. Осим тога, с обзиром да се применом овог метода привредног развоја могу постићи видљиве уштеде, остаје већи део инвестиција за непосредна улагања у привреду, а под претпоставком њихове рационалне употребе, може се очекивати бржи привредни раст и развој, чиме се шири материјална основа и стварају услови да се у следећој фази развоја врши бржа територијална дисперзија привреде, а самим тим подстиче бржи регионални развој (Пробст, А. Е., 1969., стр. 40-53).

Основа за креирање целовите и конзистентне стратегије регионалног развоја су реална процена стања у националној привреди и друштву, анализа туђих искустава у државној регулацији регионалног развоја и системски приступ у изради алтернативних циљева и метода. Дакле, полазну основу за формирање концепције државне регулације регионалног развоја представља анализа дугорочне стратегије привредног развоја. Основни циљ стратегије дугорочног привредног развоја је стварање социјалне отворене тржишно извозно орјентисане привреде у функцији стабилног побољшања животних услова и повећања животног стандарда целог становништва. У складу са тим, привредна стратегија развоја је усмерена на остваривање

следећих међусобно повезаних парцијалних циљева географског, економског, демографског и општег социјалног развоја (Економски институт, 1998., стр. 20-23).

- Убрзану економску и социјалну обнову и реконструкцију, стварање услова за економски одржив раст, равномернији регионални развој и пораст расположивог националног дохотка по становнику,
- Укључивање у међународне токове на основу подизања економске ефикасности привреде на бази политичких, социјалних и привредних реформи.

На реализацију кључних националних циљева развоја делују бројни неповољни фактори, од којих највећу специфичну тежину имају следећи:

1. велика ограничења у сфери становништва као основног фактора привредног развоја-висока отворена и прикривена незапосленост, тешка демографска ситуација и прогресивно старење становништва,
2. негативно дејство утицаја спољнег окружења,
3. неизграђеност социјалне (здравство, образовање) и привредне (саобраћајне, енергетске, телекомуникационе) инфраструктуре неопходне за побољшање и повезивање привреде,
4. материјална и друга ограничења (Влада СР Југославије, 1999., стр. 43).

У циљу преовладавања ових ограничења у званичну развојну стратегију је уграђена концепција равномернијег регионалног, субрегионалног, локалног, урбаног и руралног развоја. Укупни привредни и социјални развој посматра се у интегралном концепту регионалног развоја. Поједине територијалне целине, односно регионалне, субрегионалне, локалне, урбане и руралне средине третирају се као полови развоја. Тиме се тежи, да се путем децентрализације, обезбеди рационално искоришћавање расположивих регионалних, субрегионалних и локалних ресурса и избегну високи друштвени трошкови миграције становништва. У том смислу може се оценити да Стратегија регионалног развоја Републике Србије има позитиван утицај на развој свих региона. Међутим, мора се истаћи да се ради само о потенцијалу, који се мора операционализовати на нижим нивоима територијалне организације (Влада Републике Србије, 2007., стр. 3-5). Процес преображаја националне привреде из нетржишне у тржишну и отворена питања у регионалној, субрегионалној, локалној и међунационалној сарадњи отварају читав спектар питања и проблема у одређивању садржаја државне регулације равномернијег регионалног развоја.

За успешно осмишљавање и реализацију стратегије прилагођавања привреде Војводине у функцији унапређења конкурентности предузећа, пољопривредних добара, производа и процеса нема јединственог рецепта, нити сигурног механизма реализације. Решења би несумљиво требало тражити у оквиру структурних промена у тржишним, технолошким, организационим и трошковним перформансама индустријских комплекса, предузећа, пољопривредних газдинстава, те развојем стимулативног тржишног окружења за развој, односно потпуније запошљавање расположивих географских, економских, и људских потенцијала те оптималну алокацију фактора производње на основама сарадње и кооперације свих актера модерне индустрије, допуњених усклађеном ефикасном јавном регулацијом привреде (Аџић, С., 2008., стр. 178-179).

Привреда Србије и АП Војводине се налази у транзиционом периоду, скромном развоју тржишта, растућих неједнакости и сукоба различитих интереса који захтевају одговарајућу макроекономску политику и стратегију привредног развоја. Са дугим и успореним процесом транзиције, манифестовали су се многи проблеми који прате трансформацију привреде и друштва. Сматра се да је привреда неконкурентна, алокација ресурса неефикасна, а решења треба тражити у развоју нових услова, реструктурирању јавног сектора, успостављању ефикасности и конкурентности које нису повезане са текућом привредном политиком. За остварење позитивних резултата предстоји квалитетно офанзивнији модел дефинисања и реализовања макроекономске политике и стратегије развоја за ефикаснију и конкурентнију привреду.

Процес структурних промена треба да достигне темпо развоја околних земаља и успешније уклапање у европски интеграциони систем. Са овим условом остварује се основни циљ регионалног развоја који омогућава функционалнији економски систем, усклађен са друштвено-привредним потребама и могућностима земље.

3. РАЗВОЈ КАО МОДЕРНИЗАЦИЈА

У концепцији развоја као модернизације, за остварење изабраног метода регионалног развоја могу се применити бројна средства, инструменти или механизми којима се он усмерава и подстиче у одређеном смеру. На њихов избор и комбиновање такође утичу бројни чиниоци, који су релевантни при опредељењу

стратегије, затим метода регионалног развоја, односно укупне социјалне, географско-економске и друштвене политике. Стога се у реализацији регионалног развоја као модернизације мора рачунати на читав спектар инструмената чије је деловање опште на целокупан развој. Међутим, они се комбинују, допуњавају и прилагођавају још специфичнијим инструментима којима се утиче на одређене регионе, а све то са циљем да се остваре жељене промене у територијалном распореду привреде и становништва.

Крајње уско представљање развоја, које се своди на економски раст дохотка по глави становника, а које је преовладавало у раној фази модерне теорије развоја, касније је знатно ублажено и релативизовано. Оваква тенденција се јавила услед потребе да се упоредо са привредним растом изазову и друштвене, политичке и психолошке промене. Међутим, развој у смислу привредног раста, почео се посматрати као део много ширег процеса друштвене промене назване модернизацијом.

Према Лернеру, једном од најпознатијих теоретичара, „модернизација се схвата као процес друштвене промене у коме развој чини економску компоненту. Модернизација ствара такво друштвено окружење у које је производ по глави становника ефективно инкорпорисан. За ефективну инкорпорацију, главе које производе и троше растући производ морају толико добро разумети и прихватити нова правила игре да би могле да побољшају сопствено производно понашање и да га рашире у читавом друштву. Овај се преображај у перципирању и реализацији понашања које је усмерено ка богаству, садржи ништа мање него преобликовање и усвајање свих друштвених вредности“ (Lerner, D., 1998., стр. 387).

У концепцији регионалног развоја као модернизације основни нагласак је стављен на питање разумевања и прихватања нових правила игре привредног раста. Нови епитет „друштвени“ придодат је развоју, што је требало да исправи раније једноставно поистовећивање развоја са привредним растом. Недовољно развијене земље концентрисале су огромна средства и напоре у друштвену инфраструктуру, како би постале модерне. У социјалном развоју, ипак, неразвијене земље су биле мање критичне према његовом садржају него према његовој форми. Осим тога, социјална димензија није допринела очекиваној динамици економске димензије развоја. Нова правила игре имала су и своју потрошну димензију: модернизација је и овде неговала њој примерене потребе и тежње. Нагло порасли

апетити за потрошњу извесних модерних добара и услуга, које је сама модернизација подстицала, створили су изразито незадовољство традиционалним условима живота посебно у сеоским срединама. Односно довела је до огромне миграције становништва са руралних подручја у градске и индустријске центре. Са друге стране оскудица радне снаге у пољопривреди повлачи са собом огромну урбану незапосленост. Та неравнотежа има далекосежне последице, попут све веће пауперизације оних који су остали на селу и оних којих су ухваћени у замку хроничне градске незапослености (Оцић, Ч., 1998., стр., 28-32). Исту тежину има и проблем све веће неспособности земаља да прехране своје становништво, а које желе да се модернизују, и да заснују регионални развој на модернизацији.

Димензије модернизације су бројне и међусобно испреплетане, те је модернизација у већини случајева повезана са друштвеним планирањем. Тако у реализацији метода регионалног развоја заснованог на модернизацији посебно место заузима план. Осим плана као главног механизма усмеравања укупног регионалног и привредног развоја, у широком спектру расположивих инструмената треба још поменути: формирање посебних и специјализованих фондова за подршку развоју неразвијених територија државе, утврђивање одређених износа инвестиција за неразвијене у укупним заједничким инвестицијама као и субвенционисано кредитирање, допунска односно посебна средства из буџета за изградњу одговарајуће инфраструктуре, финансирање друштвених делатности и државних органа у одређеним неразвијеним подручјима државне територије. Уопште гледано, напред набројаним методама делује се у правцу блокирања дејстава којима се продубљују разлике у територијалном, регионалном развоју.

Примена плана и осталих механизма, посебно у државама које су се некад изјашњавале као социјалистичке, а данас се третирају као земље у развоју односно транзицији, има бројне предности које се заснивају на: 1. промењеном основном својинском односу, 2. критеријумима рационалности, 3. мобилности акумулације итд. На основу њих, развојна регионална политика укључивала би се и чинила саставни део укупног друштвено-економског и географско-територијалног развоја, што подразумева да су сви битни аспекти обухваћени у једном конзистентном моделу, те да је остварена међусобна координација између регионалне и укупне развојне политике државе. До таквог свеопштег формирања политике ре-

гионалног развоја у овим земљама, ипак није дошло. У приликама какве су постојале и планској пракси ових земаља вођена политика у вези са територијалним аспектом развоја усредсређивана је на три основна правца: 1. развој неразвијених подручја, 2. спречавање претеране концентрације привреде, друштвених служби и становништва у великим градовима, 3. просторно планирање на нивоу локалних целина или појединачних региона (Кубовић, Б., 1974., стр. 112-123).

Овакав сужени приступ територијалном аспекту и развоју заснованом на модернизацији у државама које су се опредељивале као социјалистичке значио је да ни укупни међурегионални односи нису планирани као целина, нити је у свим регионима адекватно планиран развој на појединим тачкама, правцима, па није оцењена нити свеобухватно разрађена политика у односу на миграције становништва са гледишта регионалног развоја. Као што смо то већ напред истакли, у оним државама где је доминирало централизовано планирање, региони су стављани обично у пасиван положај, односно они су третирани као простори на које се размештају привредне активности, а знатно мање као привредне целине са својим специфичним и посебним структурама. Уколико су се ипак јављали као субјекти, долазило је до друге крајности у планирању њиховог територијалног развоја. Стварале су се затворене привредне целине у којима потенцијално може да се врши координиран развој унутар региона, а према осталим регионима су се испољавале као аутаркичне структуре што значи међусобно независне и слабо повезане регионалне целине за јединствену „модерну“ привреду, које се у литератури често зову националне економије. Са друге стране суженим приступом регионалном развоју у овим земљама упада се у замку доношења појединачних инвестиционих одлука, а то значи да се размештај валоризује једино са становишта датог региона што свакако не може да резултира складним територијалним развојем, међурегионалном поделом рада сагласно особеностима расположивих регионалних потенцијала, те дугорочно узето постизању максималних стопа раста и напретка у свим територијалним сегментима (Михаиловић, К., 1990., стр. 77-79., 227-275., оп. цит.).

Говорећи о искуству наше земље на овом плану Коста Михаиловић каже: „Као што је то пракса показала, спонтан извоз капитала из развијених у неразвијена подручја није испунио очекивања, док је готово изостало оснивање нових предузећа у неразвијеним од стране предузећа у развијеним подручјима. Неколико

случајева симболичног карактера више је мотивисано политичким него економским разлозима. У условима снажно изражених регионалних интереса и чврсте симбиозе између регионалних влада и привреда нереално је било очекивање да може доћи до значајнијег извоза капитала. Према томе није без значаја чињеница да постојање низа регионалних банака објективно спутава територијалну мобилност капитала. Институционални утицај на несавршеном тржишту капитала одувек је био веома снажан, па стога није могао исчезнути ни у условима који су му нарочито погодвали“ (Михаиловић, К., 1970., стр. 10-15., оп. цит.).

На формирање концепције и стратегије модерног регионалног економског и социјалног развоја и одређивања садржаја политике за њихову реализацију, поред неповољних фактора на целокупном националном простору утичу и специфични регионални фактори, од којих највећу специфичну тежину имају следећи:

- веома висока просечна старост становништва у појединим регионима, готово у њиховим руралним деловима, негативан природни прираштај, као и високо оптерећење радно способног становништва са издржаваним лицима,
- одсуство одговарајућих ресурса у појединим регионима,
- велике разлике између појединих региона у степену економске и технолошке развијености.

Укључивање региона у модерне-савремене развојне токове мора се вршити са микронивоа на основу индивидуалних или групних иницијатива. У том смислу основни задатак државне регулације модерног регионалног развоја је да свим заинтересованим субјектима понуди основне развојне потенцијале, и то:

1. друмску, железничку и речно каналску саобраћајну мрежу са целокупном пратећом инфраструктуром,
2. услове за иницирање и развој производње намењене извозу, а на принципима мрежне организације региона,
3. обновљива природна богатства, пре свега веома разноврсно пољопривредно земљиште за економски рационалну и квалитетну производњу у ратарству, воћарству, повртарству и сточарству,
4. релативно обиље квалификоване радне снаге.

Проблем одређивања обима и структуре државне регулације модерног регионалног развоја, поделе националног простора на макроекономске регионе,

правце и темпо регионалног развоја, концептуализације институција социјалног и привредног система и акција за њихову реализацију је веома комплексан тј. у великој мери нејасан и непрецизан. У актуелној фази политичког, социјалног и привредног развоја основна подручја државне регулације регионалног развоја су: 1. координација алокационе функције у домену инфраструктурних система, 2. координација развојних иницијатива на микронивоу у складу са основним друштвеним, економским и социјалним циљевима равномерног регионалног развоја и отклањање изразитих дисторзија у условима живота и рада између појединих региона, 3. реализације редистрибутивне и социјалне функције кроз прераспodelу националног дохотка у корист појединих регионалних целина (Аџић, С., 2004., стр. 37).

Ефикасно државно уређење у домену модернизације заснива се на потреби антиципирања последица и ефеката њених активности. Добра антиципација подразумева поштовање следећих правила:

- процес формулисања циљева и садржаја модерног регионалног развоја зависи пре свега од специфичних регионалних, друштвених, економских и географских карактеристика,
- предмет регионалног развоја могу бити само оне социјалне и економске варијабле које држава може прецизно да контролише и каналише,
- примењени механизми модернизације морају бити подвргнути процесу перманентног техничког усавршавања,
- непрекидно се морају уважавати ограничења која намећу расположива политичка, социјална и економска пракса и теорија. (Аџић, С., 2004., стр.39).

Због тога се интегрална стратегија регионалног развоја заснованог на модернизацији мора заснивати на јавним активностима за реконфигурисање регионалне организације привредних активности, развоју финансијске, саобраћајне и друге физичке инфраструктуре неопходне за повезивање националног и међународног окружења, као и развој специјализованих мрежа у сфери друштвених делатности. Према томе, основа за одређивање и реализацију регионалног развоја као модернизације је примена партиципативног приступа, односно тражења компромиса између различитих солуција које у већој или мањој мери одсликавају интересе разних аутономних актера и субјеката у субрегионалном, локалном, групном или индивидуалном нивоу.

Критичари, међутим, указују да се друштвено планирање више хвата у коштац са негативним последицама модернизације, него што планира промене. Модернизација заиста убрзава стопу промена и с њеним противречностима суочена су и неразвијена и развијена друштва. Као и сви модели промена засновани на етапама раста и теорија модернизације наглашава неуједначеност и сложеност друштвене промене. Појам, међутим, подразумева једносмеран и технолошки карактер процеса промена. Промена није процес заснован на друштвеном конфликту унутар специфично дефинисаних социјалних односа, него процес друштвеног усвајања. Реч је дакле о трансферу-дифузији, а не ендогеној трансформацији. Модернизацију њени критичари виде као скуп површинских промена детаља, а исход је познат пре него што процес отпочне: модернизација се дефинише у европоцентричним категоријама тако да су процес и усмеравање промена предодређени. Друштва која се „модернизују“ су гипка па се могу обликовати тако да се прилагоде параметрима модерних друштава. То подразумева да друштва у модернизовању немају сопствену историју, културу и структуру социјалних односа. Штавише, модернизација се најчешће схвата као аутономан процес промене који се остварује контактом, а не као производ дезинтеграције и реструктурирања друштва у складу с променама у производним снагама и друштвеним односима. Стога је за критичаре, модернизација једна апстракција то јест „удобан мит“ који негира конкретне процесе, промене и борбе у реалним друштвеним формацијама (Оцић, Ч., 1998., стр. 28-29., оп. цит.).

Дакле, више него икад раније, развој као модернизација доводи до доходовних неједнакости међу појединцима, социјалним групама, урбаним и руралним подручјима. У таквим условима, на супрот свим очекивањима, увећавају се и економски и социјални дуализам, а оба се упечатљиво манифестују у све већој незапослености.

Бројне замерке упућене регионалном развоју заснованом на модернизацији могле би се свести на:

1. модернизација је заснована на искуству западних земаља, дакле, представља етноцентрички модел развоја,
2. модернизација не води нужно индустријском расту и уједначеној расподели друштвених користи, јер је то, у суштини неравномеран процес чији је резултат недовољна развијеност и зависност.

Алтернативне теорије модернизације истичу разорне ефекте модерности на традиционална друштва. Део те критике доводи у питање модернизацију и са становишта историјског смисла људске егзистенције, не негирајући могућност повећане слободе по изласку из натуралне привреде.

4. РАЗВОЈ КАО ДРУШТВЕНО-ЕКОНОМСКА ТРАНСФОРМАЦИЈА

Почетком осамдесетих година прошлог века постало је уочљиво да ни развој схваћен као привредни раст нити развој тумачен као модернизација, односно развојне политике и методе засноване на тим концептима, нису дале жељене резултате. Уствари, изостао је њихов утицај на услове живота већине становника тадашњих неразвијених земаља. Релативан положај маса погоршавао се у односу на мале групе укупног становништва. Широко распрострањено сиромаштво и беда постали су видљиви и опипљиви и захтевали су акцију засновану на другачијем схватању и виђењу развоја. Регионални развој је почео да се сагледава не више само као раст дохотка по становнику, него као друштвено-економска трансформација, односно као процес смањеног масовног сиромаштва, повећања запослености, редуковања неједнакости у расподели, односно као задовољавање основних потреба. У новој развојној стратегији обраћала се посебна пажња депривилегованим друштвеним групама као што су ситни пољопривредници, беземљаши као и недовољно или сасвим незапослено становништво у градовима. Сем тога при разматрању развоја као друштвено-економске трансформације, истиче се значај планирања регионалног развоја ради релативног уједначавања услова живота и рада свих становника државе, без обзира на то у ком региону живе. У том контексту у први план избијају идеје о половима раста и индустријским комплексима као средства за остваривање равномернијег развоја државе и постизања дистрибутивне правде. Тако се једна страна феномена растућег дуализма огледала у недовољним могућностима запошљавања. С обзиром на то да је оскудни капитал био предодређен за капитално интензивна улагања у модерни сектор, то је већина становништва била лишена средстава потребних за стварање нових радних места. Незапосленост је посебно изражена међу становништвом са недавно завршеном школском спремом и мигрантима који су управо приспели из села у град. Иако је у најширем смислу тачно да запосленост

није сврха развоја, већ превасходно средство за остварење циља, а тај циљ би могао бити пристојан минимум стандарда живота за целокупно становништво, ипак запосленост у извесном смислу, као учешће у националном привредном животу или као основно људско право, има обележје и финалног циља. Тако је у регионалној политици неких претежно развијених земаља, запосленост представљала једини синтетски циљ и показатељ развоја (Sabot, R., 1981., стр. 126-142).

Концепт продуктивне запослености и идеја линеарног сиромаштва, усмерили су аналитичаре развоја на размишљање и о другим ограничењима класичног концепта запослености. Два таква ограничења посебно су важна због: 1. иако се већина становника испод линије сиромаштва састоји од радно способних и њихових породица, за не мале групе сиромашних продуктивно запошљавање не може бити главни одговор на питање сиромаштва, 2. концепт линије сиромаштва и минималног животног стандарда ни у ком случају није ограничен на она материјална добра која се могу прибавити дохотком од запослености. Несумљиво је да су поменути проблеми повезани са ширим питањем развоја као друштвено-економске трансформације (Оцић, Ч., 1998., стр. 32-33).

Када говоримо о развоју као друштвено-економској трансформацији, не можемо, а да се не осврнемо на глобализацију као чиниоц који ограничава улогу регионалног у укупном развоју.

За мале и недовољно развијене државе попут нас, глобализација је егзогени фактор, који се у случају Србије и Војводине у оквиру ње, одвија паралелно са процесом пост-социјалистичке транзиције. Питање утицаја глобализације на пост-социјалистичку транзицију, и у њеним оквирима изградње новог концепта регионализације је веома сложено и комплексно. Ова два процеса имају доста заједничких, додирних тачака као и узрочно последичних веза, али се у суштини квантитативно и квалитативно разликују.

Глобализација је стратегијски промишљен и широк процес развоја постиндустријског друштва, док је пост-социјалистичка транзиција у већини случајева, па и у нашем, претежно субјективистичка, волунтаристичка, палијативни начин решавања политичке, социјалне и економске кризе изазване основним аксиомима функционисања административне друштвено-економске кризе, обнављање развојне пропулзије, ефикасност привређивања, побољшања животних услова целокуп-

ног становништва изнад предтранзиционог максимума са средствима за њихову реализацију. Тиме су пост-социјалистичке државе попут наше, постале практично објекат, а не субјекат глобализације. Иако је глобализација процес далеко од идеалног у коме су садржани принципи доминације мањине над већином, маргинализације и изолације, цивилизацијско и институционално прилагођавање овом процесу, у овом тренутку нема разумну алтернативу (Ацић, С., 2006., стр. 231-237).

Такође процес глобализације прате два интересантна феномена. Први говори да је глобализација, уствари саставни део друштвено-економске трансформације, односно прилагођавање друштва са формирањем нових подручја у економији која се називају „економија знања“, односно „информативна економија“. Знање, информације, вештине, иновације, нове идеје су револуционарно промениле границе друштвеног и привредног раста и развоја те постале основни, тј. стратешки извор производње. У овом контексту, уведене су и нове парадигме које ближе одређују друштвену, односно економску структуру ангажовану на пословима развоја и њиховој економској валоризацији-креативно друштво и иновативна привреда. Тако се у промоцији успеха транзиционог макроменаџмента, уместо, смањивања незапослености, високе профитабилности реалне привреде, динамичног раста извоза, пораста бруто националног производа и животног стандарда по глави становника изнад предтранзиционог максимума, наводе параметри као што су: динамичан раст учешћа приватног сектора у стварању друштвеног производа и партиципацији у запослености, високи степен отворености унутрашњег тржишта према иностранству, ниски ниво цена откупа пољопривредних производа, динамичан раст учешћа страног фактора у привређивању.

Друга интересантна карактеристика глобализације је да се она остварује на начин којим се просперитет везује пре свега са производњом за међународне потребе и располагање одговарајућим менаџментом за подржавање ове развојне оријентације. У складу са тим глобална привреда је сложен пословни систем формиран интеграцијом удаљених локалних географских простора производње и продаје. Међутим са друге стране, глобална привреда је истовремено и подсистем сложеног регионалног просторно-економског мегасистема састављеног из комплементарних и конкурентних активних елемената, привредних и непривредних субјеката и јавних служби, где сви помажу једни другима у опстанку, развоју и расту.

У оваквој констелацији односа, региони су постали екстерни фактор подстицања пословних пројеката глобализације. Основни објекти су регионални производни системи, који компетентност у наступу на циљним сегментима глобалног тржишта граде на способности генерисања и дифузије иновација кроз све елементе своје структуре. Процес њиховог друштвено-економског прилагођавања у функцији глобализације заснива се на појединцима, који своју међународну компетентност граде, с једне стране, на знању и образовању, односно, са друге стране, на економским резултатима својих активности.

Морамо споменути и то да научници неомарксистичких убеђења сматрају да се друштвено-економска трансформација не може сагледавати преко транзиције и глобализације привреде, и сматрају да се питање прерасподеле друштвене правде не може разматрати, а још мање решити, независно од преовлађујућег механизма који управља производњом и расподелом. Отуд су, дакле, они програми који се доносе ради измена у расподели без мењања капиталистичке структуре унутар које се доходак и богатство стварају и расподељују, према њиховом схватању, осуђени на неуспех. Тако се развој друштва или земље сагледава у суштини као трансформација начина производње. Темељни помак у било ком аспекту начина производње може да изазове ланчани процес најширих промена који може да кулминира на само у трансформацији начина производње него и у променама релативног значаја друштвених класа. Само такав друштвено-економски преображај, према њиховом виђењу, може се назвати стварним развојем.

Без обзира на то која се верзија развоја као друштвено-економске трансформације прихвата, остаје да парадигма зависности подсећа на чињеницу да многе неопходне реформе нису могуће без преструктурисања начина артикулације националне у односу на светску привреду. Већина теоретичара зависности сматра да се у преструктурирацији супростављају империјализам и владајућа класа у зависној земљи и да тај отпор може једино да буде савладан револуцијом (Оцић, Ч., 2003., стр. 36-37).

Такође када говоримо о регионализацији као друштвено-економској трансформацији, односно фактору јавне регулације привредног и општег регионалног развоја, у условима транзиције код нас и глобализације у свету, неопходно је водити рачуна о могућностима, ограничењима, примењивости, као и специфично-

стима у економској стварности Србије, односно АП Војводине, а ради обезбеђења социо-економског и географског оквира за одвијање привредних активности. Подršку и подстицање регионализацији треба размотрити са гледишта могућности примене на различите територијалне јединице Србије, тј. АП Војводине у оквиру ње. Посебно се треба осврнути на оне факторе чији потенцијални ефекти могу бити већи у регионима где је општи ниво развијености знатно испод националног просека Републике Србије.

Ратови који су захватили простор СФРЈ, а касније и процес транзиције крајем двадесетог и почетком двадесетпрвог века само су погоршали већ ионако критично стање у појединим подручјима, и још више повећали регионалне неуједначености у Републици Србији.

Данас је проблем регионалне неравномерности код нас веома изражен и највећи у Европи. Рурална подручја, некада основни носиоци развоја, данас представљају најсиромашније делове државе, са врло видљивим депопулационим кретањима. Изражене миграције, на релацији село-град, остављају пољопривредна подручја без радно активног становништва и самим тим без икаквих могућности за побољшање постојеће ситуације. Тако данас у Србији, имамо град Београд и АП Војводину, који се према свим показатељима развијености налазе далеко изнад осталих региона у земљи. Сходно овоме и прилив становништва у њима је највећи, док се ситуација у осталим деловима државе, непрекидно погоршава услед демографског пражњења територије. Негативне стопе природног прираштаја у скоро читавој Србији (изузев града Београда, и Новог Сада), представљају велики проблем који озбиљно прети да угрози будућност регионалног и укупног друштвеног развоја државе (Република Србија-Републички завод за развој, 2009).

Са друге стране, савремени концепт третира регионализацију првенствено као феномен друштвено-економске и географске децентрализације, и сходно томе друштвено-економске трансформације привреде. Односно, регионализација се данас у Европи превасходно користи као средство децентрализације јавне регулације, обезбеђења јавних добара и услуга, јавне управе уз истовремено избегавање негативних ефеката и друштвених трошкова федерализације (Аџић, С., 2008).

5. УТИЦАЈ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА НА СМАЊЕЊЕ СИРОМАШТВА

Повезивање појмова регионалног развоја и сиромаштва је веома сложено и има много атрибута који су се мењали током времена у зависности од друштвено-економског система и различитих тумачења познатих географа, економиста, социолога и других научника. Током свог историјског развоја човечанство се борило са сиромаштвом од првих дана свог постојања, па све до данашњих дана. Глобално, национално, регионално и локално сиромаштво као и неједнакост, имају своју суштинску вредност, али и своју функционални значај. Оба феномена су важна сама по себи, као појава коју треба сузбијати из моралних разлога, али и због ефеката које они имају на целокупну привреду, и друге облике неекономског, географског и социјалног функционисања друштва. Познато је да сиромаштво и социјална неједнакост доводе до ускраћености у многим сферама друштвеног живота становништва, а које се испољавају преко отежаног приступа свим тржиштима од најситнијих до најкрупнијих делова. Поред тога они стварају социјалну нестабилност и представљају препреку на путу унапређивања општег квалитета живота и равномерног регионалног развоја.

Много научника различитих области бавило се истраживањем и проучавањем сиромаштва и његовог утицаја на регионални развој. Тако је Ровнтри (Rowntree, S. B.), анализирао сиромаштво са аспекта материјалне оскудице, његов приступ је карактеристичан за класичну студију сиромаштва, и задржао се као вредан пажње све до данас. У његовом анализирању сиромаштва изложена су прва научна схватања овог појма. По њему разматрање сиромаштва се сводило на недостатак минималних количина роба које су потребне за основну егзистенцију и одржање радне способности. Овај приступ је примењиван у многим међународним и националним програмима како би се стекао увид у размере сиромаштва и његов утицај на регионални развој. Иако је наведени концепт био критикован са више страна, још увек га користе Уједињене нације и Светска банка, при анализи неједнакости и сиромаштва, а ради поређења развијености држава (Rowntree, S. B. 1999., стр. 2).

Маршалов концепт из 1950. године се састојао у томе да сваки грађанин има право на основни животни стандард. Поред тога, сви становници имају и дру-

га социјална права укључујући и право да учествују у раду социјалних институција (Милосављевић, М., 2008., стр. 12).

Научници Сен и Таунсенд (Sen, A., P. Townsend) имали су потпуно различита схватања сиромаштва. Сен, британски економиста, развио је 1983. године посебан концепт примарног и апсолутног сиромаштва, по коме су они добар показатељ животног стандарда тј. способности задовољавања потреба за храном, одевањем, образовањем, избегавањем болести, могућности кретања и самопоштовања. По Таунсенду, Сеново поистовећивање сиромаштва са ниским дохотком, или са материјалним сиромаштвом није реално, пошто претерано истиче физиолошке, а занемарује социјалне аспекте, које као последицу може да има редукацију социјалне политике и занемаривање равномерног регионалног развоја. Таунсенд је схватао сиромаштво као секундарни и вишедимензионални феномен и допринео је промени приступа у анализи сиромаштва и регионалног развоја (Шућур, З., 2001., стр. 20).

Европска унија је 1975. године дефинисала сиромаштво у релативном смислу, везујући га за појединце чија је количина средстава толико мала да би се водио минимално прихватљив начин живота, а Светска банка одређује сиромаштво према половини просечног дохотка, као основе за међународно поређење регионалне развијености. Крајем 2001. године навршило се десет година од Миленијумског самита на коме су земље чланице Уједињених нација потврдиле своју трајну опредељеност ка одрживом развоју и искорењивању сиромаштва у свету. При том још једном је наглашена визија глобалног партнерства у процесу регионалног развоја усмереном ка достизању појединачних циљева развоја, и то: искорењивању крајњег сиромаштва и глади, остваривању динамичног и одрживог привредног и регионалног раста и развоја, смањењу дугорочне и незапослености младих особа (Деветаковић, С., 2007., стр. 79).

Традиционалне разлике у привредној структури и развијености региона код нас, настале су у послератном периоду, када су поједина подручја имала испод просечне нивое развијености. Пошто регионална политика није добила приоритет у државној политици, у периоду социјализма и после напуштања социјалистичког система у Србији, регионалне разлике су се повећале између севера и југа државе. Слика социо-економских разлика се манифестује кроз привилегован положај привредних грана, неравномеран распоред привредних предузећа, демо-

графска кретања, регионалне специфичности, незапосленост, социјално раслојавање и друго. Постсоцијалистичке државе, међу којима и Србија, су се у периоду транзиције такође суочиле са сиромаштвом. Главни узроци сиромаштва су опадање друштвеног производа и повећање неједнакости у расподели дохотка по глави становника. Б. Миловановић је проучавао неједнакост и сиромаштво у постсоцијалистичким земљама и утврдио да је у првим годинама транзиције дошло до наглог опадања друштвеног производа за скоро једну трећину (Маџар, Љ., 2000., стр. 58). У земљама у транзицији Централне и Источне Европе, којима припада и Србија, после неколико година економских и друштвених реформи, трошкови транзиције су расли, а користи су се споро реализовале. При условима дубоких привредних, политичких и социјалних промена, резултати су изостали, јер су реформе узроковале промену просечног дохотка и промену у расподели дохотка. Тако су поједине друштвене групе имале више користи, а друге мање. То је изазвало раст неједнакости, пад производње, напуштање руралних подручја са великим миграцијама у град, а уз све то и драматичан раст сиромаштва.

Суочена са проблемима сиромаштва, како на регионалном тако и на националном нивоу, а који су неодвојиво повезани са целокупним регионалним развојем, Република Србија је израдила стратешки документ, који свеобухватно разматра ово веома важно и деликатно питање. Реч је о Стратегији за смањење сиромаштва у Србији, усвојеној 2003. године, чија примена је предуслов за подизање животног стандарда, усклађивање и равномеран регионални развој свих делова државе који би резултирао прикључењем Европској унији. Основни циљ стратегије је да се сиромаштво у Србији преполови до краја 2012. године, а кључни правци деловања су: динамичан и равномеран привредни раст свих региона, отварање нових радних места, рационализација државне управе, ефикасна примена постојећих и увођење нових програма регионалног развоја у најмање развијеним подручјима државе (Влада Републике Србије, 2003., стр. 2-4). У поменутој стратегији предложене су мере и активности које би требало укључити у програм на нижим нивоима територијалне организације.

Иако је пружање непосредне помоћи сиромашним деловима наше земље веома битно, стратегија за смањење сиромаштва је пре свега развојно оријентисана, јер

је заостајање у економском развоју, које се испољава кроз низак ниво бруто домаћег производа по становнику и скромну запосленост, заправо, главни узрок сиромаштва.

Разлике у изграђености привредне и комуналне инфраструктуре, које су биле приметне и у ранијим раздобљима нису отклоњене ни после 2007. године, већ су, напротив повећане због настале политичке и економске кризе, па је Република Србија донела нову стратегију регионалног развоја за период од 2007 до 2012. године. На основу статистичких показатеља тог време, национални доходак по глави становника, степен запослености, ниво изграђености инфраструктуре, вредности основних средстава по запосленом (исказаних синтетичким индексом према просеку Србије), региони су добили следећи статус: 1. Војводина је депресиван регион, 2. Централна Србија је регион у заостајању (Росић, И., 2007, стр. 424).

На регионално диференцирање у Србији врло снажан утицај је имао процес приватизације, односно начин на који је осмишљена и реализована својинска трансформација наше привреде. Поједини аутори истичу да је подржављење друштвеног власништва отворило пут за тајкунску приватизацију. Продаја националног богатства створила је услове за владавину уз помоћ различитих монопола и олигопола. Приватизација је допринела великој поларизацији у дохотцима и богатству међу становништвом, која се манифестовала на локалном, регионалном и националном плану.

Од осталих узрока регионалне неравномерности, који су дошли до изражаја током транзиције, посебно после 2000-те године, када су створени услови за неметано одвијање овог процеса, треба издвојити следеће:

- неадекватна институционална решења,
- неодговарајуће примене стратегије и непостојање стимулативних мера за оздрављење привредног развоја,
- деформисаност регионалне структуре Србије,
- одсуство државне подршке, неразвијеност привреде, централизовано доношење одлука.

Када је реч о централизацији у доношењу одлука као узроку регионалних диспаритета, у литератури се наглашава да је целокупан економски развој региона у надлежности државних институција, што је имало негативне ефекте равномерног финансирање региона и распоред инвестиција. Није постојала адекватна комуникација у погледу доношења одлука између врха државне власти и представника

власти у регионима, општинама, тако да ови други нису имали овлашћења за одлучивање о приоритетима за одобравање развојних регионалних пројеката.

Међутим, не треба изгубити из вида ни економску кризу, која је већ пет година присутна на светском нивоу, и која утиче на повећање неравнотеже на националном и регионалном плану. Пажња је више усмерена на решавање крупних проблема економске природе, него на развијање региона и регионални напредак уопште. Тако криза има следеће неповољне импликације на регионални развој:

- инвестиције, стање на тржишту рада и извоз показују негативне тенденције кретања,
- запостављају се проблеми неразвијених региона,
- долази до јачања процеса метрополитанизације, чиме се продубљује јаз између великих урбаних центара и мањих градова, општина и насеља,
- девастирана подручја се и даље шире, јер су многа индустријска предузећа расформирана,
- миграције на релацији село град, непрекидно се повећавају, што доводи до појаве великог дела територије државе без радно активног становништва.

Продубљивање разлика између развијених и неразвијених региона Србије траје деценијама и има хроничан карактер, а проблем сиромаштва и регионалне неразвијености постаје веома озбиљан и осетљив у економском, географском, социјалном, политичком и сваком другом смислу (Веселиновић, П., 2005., стр. 21).

У складу са овим координирано деловање свих кључних актера у нашем друштву, уз помоћ међународне заједнице може да допринесе остваривању националних миленијумских циљева развоја, сузбијању регионалног сиромаштва и неравномерности у Србији. Нова регионална политика треба да се заснива на принципима хуманог развоја и да доприноси унапређивању квалитета живота становника. Прелазни период је праћен структурним реформама, од којих се очекује да обезбеде услове за динамичан привредни развој Републике Србије и равномеран развој свих региона унутар ње.

III ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

1. СТЕПЕН РЕГИОНАЛНЕ РАЗВИЈЕНОСТИ

У савременом свету степен регионалне развијености је форма испољавања процеса глобализације, односно интернационализације и интеграције производних снага и нове поделе у складу са изазовима и потребама ширења савременог тржишта. У том смислу регионална развијеност се јавља као развојни фактор у економском, географском, просторно-планерском и друштвено-социјалном смислу. Она у националним и транснационалним размерама омогућује нову комбинацију фактора производње, ресурса и њихову мобилизацију, размештај и верификацију на основу тржишних законитости. Стварање регионалних тржишта и њихова интеграција у јединствено светско тржиште једно је од општих развојних законитости савременог друштва. Ради тога неопходно је да се кроз сарадњу и повезивање отвори процес сарадње и регионалне интеграције привреде са другим делатностима, како би се ојачала конкурентска способност одређеног територијалног простора и учврстило његово место на тржишту. Сходно томе неопходно је да држава Србија развије аутономну стратегију регионалног развоја, како би се укључила у европске и светске интеграционе процесе.

Закон о регионалном развоју Србије (Влада Републике Србије, 2009, стр. 1-16), и Уредба о номенклатури статистичких територијалних јединица (НСТЈ) односно (NUTS)¹ утврђује регионе NUTS2 и NUTS3 нивоа, у циљу планирања и спровођења регионалних и развојних политика у складу са пројектима Европске Уније (Службени Гласник број 109/2009 и 46/2010). По Закону из 2009. године у Србији је дефинисано седам региона: регион Војводине, Град Београд (београдски регион), Западни, Источни, Централни, Јужни и регион Косова и Метохије. Каснијом категоризацијом из 2010. године спојени су поједини региони па данас Ср-

¹ Заједничка класификација територијалних јединица за статистичке потребе, NUTS-(Nomenclature of Territorial Units for Statistic) подељене на више територијалних делова. NUTS региони класификовани су у три нивоа NUTS1, NUTS2 (регион), NUTS3 (субрегион), и то према минималном и максималном броју становника у тој области. Још детаљнији ниво представља подела на локалне административне јединице LAU-(Local Administrative Units), и то LAU1 (општина) и LAU2 (насеље), које одговарају NUTS4, и NUTS5 нивоима класификације NUTS.

бију сачињава пет региона, односно: Град Београд, Војводина, Шумадија и Запад-на Србија, Јужна и Источна Србија, Косово и Метохија. Ради кохерентног приступа регионалном развоју, неопходно је утврдити регионалну разноврсност Србије, анализирану према привредним и географским потенцијалима региона, односно посматрану кроз различите показатеље (Лутовац, Д. М., 2015., стр. 343-350).

Анализа различитих појединачних и синтетизованих индикатора за мерење регионалне развијености има за циљ да пружи интегралну слику укупног стања развијености региона, а посебно у контексту развоја секторских политика на нивоу региона. Видљива и изразита територијална неравномерност представља основно обележје регионалног развоја Србије. Изнијансиран географски, социо-демографски и економско-функционални развој присутан је на неколико нивоа, и то: неразвијено подручје, развијени центар и недовољно развијена периферија.

Регионална поларизованост Републике Србије на развијени север и неразвијени југ не разликује се много од других европских (поготово бивших социјалистичких) држава. Последња деценија прошлог века, коју је обележио драстичан пад животног стандарда становништва, као и раст сиромаштва превасходно је последица велике редукције економских активности. Највидљивији показатељи транзиционе рецесије регистровани су у смањењу обима укупне привредне активности, смањеној запослености, високој незапослености, разорним дејствима инфлације, и промењеној-погоршаној структури извоза и увоза. Овакав амбијент довео је државу Србију у веома низак степен регионалне развијености. Мерење степена развијености подручја неопходно је прилагодити трансформацијама друштвено-економског система. Процес транзиције је још више нагласио вишеслојност проблема неразвијености због чега је било неопходно променити аналитичко-методолошки инструментаријум, појачати економску димензију и увести нове димензије просторног односно географског развоја. Прецизније, било је неопходно увести и бројне друштвене, социјалне и демографске аспекте развоја. Међутим, све ове развојне димензије окупљене на националном нивоу замагљују или ублажавају праву слику разлика унутар нижих јединица посматрања, то јест општина и округа (Јакопин, Е., 2005., стр. 61).

Имајући у виду статистички дисконтинуитет у прикупљању и праћењу водећих економских индикатора за мерење степена развијености, методолошка концеп-

ција мерења степена развијености општина и округа је константно развијана од усвајања Стратегије регионалног развоја. Наиме у складу са процесом израде Закона о регионалном развоју, у којем методологија мерења развијености има посебно место и значај, извршено је концептуално статистичко прилагођавање. Оно је подразумевало избор новог економског индикатора, као прелазног решења између народног дохотка (коришћен до 2005) и бруто домаћег производа региона (користи се од 2012. године). Формирањем синтетичког индикатора степен развијености, добијен је статистичко-аналитички и методолошки инструмент који се састоји од следећих индикатора:

1. економске развијености општине (ЕРО),
2. стопе незапослености,
3. стопе демографског пражњења,
4. степена образовања становништва (Републички завод за развој, 2008., стр. 55).

Степен развијености општина је одређен применом индикатора економске развијености општина (ЕРО),² коригованог компензационим критеријумима.³ Примењујући дефинисане индикаторе и критеријуме, све општине у Србији су разврстане у следеће групе:

1. у првој групи су општине, чији је степен развијености изнад републичког просека,
2. у другој групи су општине, чије степен развијености у распону од 80% до 100%, републичког просека,
3. у трећој групи су општине, чији је степен развијености у распону од 60% до 80% републичког просека,
4. у четвртој групи су општине, чији је степен развијености испод 60% републичког просека.

² Методолошке напомене: 1. ЕРО обухвата зараде, пензије и буџетске приходе; 2. стопа незапослености се односи на радно способно становништво; 3. демографско кретање обухвата стопе раста/пада броја становника у периоду 2002-2007. година; 4. степен образовања становништва представља учешће становништва са вишом и високом стручном спремом у укупном становништву. Сви индикатори посматрају се у односу на просек Републике.

³ Компензационим критеријумима се коригује ЕРО за општине где бележимо граничне вредности демографског пада или раста, незапослености, степена образовања, као и у случају ванредних ситуација. Компензационим критеријумима се коригује ЕРО општине због: 1. демографског пада или раста укупног броја становника у општини, у периоду 1971-2007. година-већи од 1/3 републичког просека; 2. стопе незапослености-учешће броја незапослених у радно-способном становништву у општини-веће од 1/3 републичког просека; 3. степена образовања-учешће више и високо образованог становништва у активном становништву у општини-мање од 1/3 републичког просека; 4. ванредне ситуације, када вредност процењене штете у општини изазване ванредном ситуацијом, прелази 1/3 годишњег буџета општине.

Анализа показатеља и њихових граничних вредности указују на неке скривене узрочнике достигнутог развојног нивоа. Укупан степен развијености општина у Србији креће се у распону од 6,9:1 (најразвијенија према најнеразвијенијој општини) и одражава економску, образовну и демографску развијеност Новог Сада (160% нивоа Републике) у односу на општину Прешево (28,1% републичког просека).

Анализа регионалне секторске структуре усмерена је на четири главна сектора: пољопривреда, индустрија, грађевинарство и услуге. У стварању регионалне новостворене вредности (БДВ) у овим секторима, Град Београд и регион Војводине доминирају. Унутар сектора врши се додатна диференцијација заступљености региона у привредној активности Србије. Наиме, док чак пет региона учествује са 35,9%, Град Београд и регион Војводине учествују са 63,9% у новоствореној вредности индустрије Србије (Деветаковић, С., 2003., стр. 161-162).

Детаљна анализа регионалних индикатора упућује на велики број нових знања о различитим аспектима регионалне развијености. У циљу детаљније и свеобухватније развојне димензије региона, коришћени су појединачни, као и синтетички индикатори развијености на нивоу региона Србије. Коефицијент варијације новостворене вредности по глави становника, осликава перманентан раст регионалних разлика у периоду 2004-2008. године, то јест, пораст просечног одступања новостворене вредности по становнику на регионалном нивоу од просека Србије. Генерално, укупне разлике између развијених и неразвијених региона, као и унутар посматраних подручја Србије константно се увећавају.

Такође, треба напоменути да са аспекта регионалне развијености, регион града Београда и регион Војводине, представљају наглашене тачке поларизације и то су два најразвијенија подручја Србије према свим водећим економским показатељима и најпросперитетнија су подручја према обиму и структури људског капитала.

Према свим обележјима и развојним капацитетима (просторним, географским, демографским, привредним, финансијским, просветним, здравственим, културним, инфраструктурним и другим), Град Београд-београдски регион се издваја од других региона, па је сходно томе и највећи прилив такозваних економских миграната забележен на подручју града Београда. У складу са тим највећи број запослених у 2008. и 2009. години евидентиран је на овој територији, где је и највиша стопа запослености, и износи 38,8%, а стопа незапослености је 13,5% и најнижа је

у односу на републички просек. Иза београдског следи регион Војводине према проматраним показатељима. Мерено новоствореном вредности по становнику (БДВ) у 2008. години на нивоу седам региона, он се највише ствара у региону Београда и Војводине (заједно 76%), док само београдски регион више него двоструко превазилази просек Србије и остварује десет пута већу вредност у односу на Јужни регион. Од приближно 19.126 предузећа из индустрије⁴, у 2008 години, 32% предузећа има седиште у Београду, 25% је смештено у Војводини, односно по 10% је лоцирано у Западном и Јужном региону, а тек 7% се налази у Источном региону. Запосленост у индустрији по регионима одговара процентуалном учешћу предузећа и ту нема значајних одступања. Наиме, од 100 запослених у индустрији Србије, свега 8 ради у западном региону, по 11 у Јужном и Источном региону, око 16 у Централном региону, док чак 54 ради у региону Војводине и Београда, агрегатно посматрано. Посебан поглед на привредну структуру региона указује на заступљеност појединих сектора у привреди региона, а детаљна анализа прерађивачке индустрије пружа основу за евентуално утврђивање специјализације региона. Територијални распоред новостворене вредности прерађивачке индустрије показује да се највише ствара у региону Војводине и то у сектору прехранбене индустрије 44,5% и Београду 29,4%. Хемијска индустрија Србије најразвијенија је у Војводини где се ствара 34,9% вредности БДВ овог сектора, затим у Београду 24,5% и Централном региону 15,6%. Источни регион се издваја по стварању БДВ у металској индустрији Србије, док у Западном региону најзаступљенији је сектор текстила, коже и обуће. Електро и саобраћајни комплекси, од 100 динара остварене новостворене вредности, чак 47 динара остварује се у Београду, а 26 динара у Војводини. Овакав распоред индустрије наводи на закључак да су примарна производња и индустријски капацитети нижег технолошког нивоа заступљенији у неразвијеним регионима, док су високо технолошки и инвестиционо интензивни сектори и комплекси заступљенији у привредно јачим подручјима Србије (Деветаковић, С., 2003., стр. 163).

Основни закључак у оцени стања и проблема регионалне развијености региона односи се на регионални значај локације индустрије. Њена два изражена макроефекта су:

⁴ Сектор индустрије чине подсектори: 1. вађење руде и камена; 2. прерађивачка индустрија; 3. производња електричне енергије гаса и воде. Сектор услуга чине подсектори: 1. трговина на велико и мало и оправка; 2. саобраћај, складиштење и везе, 3. остале услужне делатности.

1. утицај на индустријски и општи економски развој,
2. утицај на регионално и урбано планирање развоја.

Србија је према водећим показатељима индустријски концентрисана у два региона, чији допринос, утицај и ефекти имају дугорочну неравномерност у свим виталним привредним, демографским и социјалним факторима. То детаљније можемо увидети ако посматрамо структуру реалног сектора привреде Србије по регионима у 2008. години, где запажамо да се од 100% укупне новостворене вредности у Србији, 23,4% остварило у Војводини, а 52,6% у Београду. Осталих пет региона остварили су следеће учешће у новоствореној вредности: Источни регион 5,9%, Западни регион 5,0%, Централни регион 7,6%, Јужни регион 5,0% и регион Косова и Метохије 0,5%. Истовремено учешће појединих сектора привреде у новоствореној вредности по регионима било је највише у региону Војводине (где пољопривреда учествује са 61,7%, индустрија са 30,2%, грађевинарство са 17,9% и услуге са 15,3%). У региону града Београда (пољопривреда је учествовала са 26,4%, индустрија са 33,8%, грађевинарство са 57,2 % и услуге са 70,8%). Осталих пет региона учествовало је са врло малим процентима (од 0,1% индустрија на КиМ до 10,7% индустрија у Централном региону, тј. 4,3% учешће грађевинарства у Источном региону, и 7,5 % учешће грађевинарства у Западном региону), у остваривању новостворене вредности по секторима привреде (Републички завод за развој, 2009., стр. 63).

Дакле, крајњи закључак регионалне привредне активности указује да је развијеност сектора привреде у директној корелацији са економско-социјалном снагом појединачног региона. На овакав територијални распоред и однос сектора унутар региона, превасходно и пресудно су утицали друштвено-економски фактори, развијеност саобраћајне инфраструктуре, токови урбанизације, развој тржишта, трговине, социо-културни фактори, људски ресурси, миграције становништва, те из тога изведена образовна и кадровска структура као и техничко-технолошки прогрес.

Наиме саобраћајна инфраструктура је незаобилазан фактор укупног привредног развоја, тако да су сви већи градови Београд, Нови Сад и други, настали поред важних саобраћајница. На развојној карти Србије уочава се да су општине које су уз главне саобраћајне коридоре оне општине које припадају најразвијенијој групи Србије. Такође, процес урбанизације је у великој међузависности са претходним развојним процесима. Урбане средине имају концентрисану тражњу

за развој услужног сектора, за разлику од руралног подручја које доминира у Западном, Источном и Јужном региону Србије, где разуђеност насеља и приступачност условљавају малу и изразито хетерогену тражњу за развој услужног сектора (Стаменковић, С., М. Мартиновић, 2004., стр. 342-345).

Овакви диспаратети детерминишу закључак да је инфраструктура предуслов, а интегрисање приведе унутар региона и између њих циљ подизања регионалне привредне активности и конкурентности. Региони са високим и квалитетним перформансама према свим индикаторима лоцирани су у Дунавско-савском појасу. Насупрот њима, индустријски региони у којима је неопходно извршити реструктурирање, са испод просечним и екстремно ниским вредностима, идентификовани су као региони са развојним проблемима.

Међутим, за будућа развојна кретања пресудан фактор биће обим и структура популације на посматраном подручју. Искривљеност или нивелисање разлика у нивоу развијености између општина детерминисано је бројношћу њихове популације. Наиме велико смањење броја становника у општини повећава, то јест, нереално приказује њен економски потенцијал, јер се вредности економске величине распоређују на све мањи број становника. Тако су вредности стопе незапослености и образовне структуре као примере развојних екстрема истакле општине као што су Нова Црња (241,5% просека Републике) и Петровац (24,4% просека Републике) према стопама незапослености. Демографску неједнакост најбоље илуструје однос општине Стара Пазова (161,4%) која је у претходној деценији доживела популациони раст, и општине Црна Трава (19,3% републичког просека) која је сведена на близу две хиљаде становника, што је не само питање биолошког опстанка ове општине, већ и питање њеног статуса. Сва подручја која су у дугом периоду захваћена миграционом, емиграционом и природном депопулацијом могу се обележити на мапи као подручја демографског пражњења. Тачније, када је разлика у броју становника скоро 8,5 пута већа између појединих општина, мултипликативни ефекат огледа се у још израженијем образовном (разлика 9 пута) и економском (разлика 10 пута) регионалном нескладу. Економски јаз између метрополе и осталих подручја Републике Србије, између општинских центара и периферија је све већа (Јакопин, Е., 2007., стр. 241).

Регионални демографски развој условљен је природним кретањем становништва и миграцијама. Интензитети ових кретања зависили су од процеса индустријског развоја.

стријализације, привредног развоја, тј. развоја тржишта рада, чиме су убрзани и процеси урбанизације економске и популационе концентрације. Ова кретања су била детерминисана пре свега њиховом старосном структуром. У периоду 1971-2008. година, депопулациони тренд највише се одразио у Источном, Јужном и Западном региону (20%, 11%, 9% мање становништва респективно), док су Централни регион (103%) и регион Војводине (99%) сачували демографски потенцијал, а популациони раст остварен је само у Граду Београду-београдски регион (раст 32%). Међутим од пописа 2002. до 2008. године само београдски регион бележи популациони раст становника од 2,9%, на шта је пресудан утицај имао механички прилив становништва, а стопе природног прираштаја биле су просечно -2,4%, док је популациони тренд настављен у Источном региону -5,1%. Континуирана тенденција опадања и старење становништва у већини региона имаће пресудан утицај на утврђивање њихових развојних политика, као и прилагођавање регионалне инфраструктуре густини насељености и привредној структури.

Неуједначен демографски развој, у смислу депопулације и регионалне концентрације, захтева посебан аналитички приступ у функцији регионалне и просторне анализе, с циљем утврђивања популационог потенцијала региона. Ово је важно ако се има у виду да је демографски развој динамичан систем са много повратних спрега и вишеструко се одражава на развој региона. Компаративна анализа потврдила је високу корелацију између демографије и економије, наиме економски успешни региони, односно са великим стопама привредног раста, имају позитивне демографске особине у односу на друге регионе (Деветаковић, С., 2003., стр. 189-190).

2. НЕРАЗВИЈЕНА ПОДРУЧЈА

Проучавања неразвијених подручја не може се издвојити из контекста изучавања целокупног регионалног развоја и регионализације, односно питања неравномерности региона, демографских, економских и просторно планерских промена. Проблеми неравномерног регионалног развоја су глобалне природе. Развој нових технологија, масовна производња, промењен начин и стил живота људи заоштравају питања неравномерног регионалног развоја. Једно од најважнијих проблема макроекономске политике сваке земље, па самим тим и Србије, јесте обезбеђење равномерног економског и географског развоја на целој територији.

Регионална димензија равномерног развоја постала је предмет научних и стручних истраживања тек у новије време, наметнута процесима и проблемима неравномерности у начину коришћења, организовања и уређења простора. Посебан допринос у објашњењу регионалних разлика и специфичности дала је географија (Тошић, Д., 2005., стр. 105-112). Пресудни елемент у промени концепта региона, од формалног ка функционалном, био је у наметању и третирању развоја као узрочника промена у простору и његовом функционалном диференцирању. Еволуција научне мисли о регионима све више афирмише његове развојне димензије и могућности уносећи у разматрања динамизам структурних друштвено-економских процеса у контексту узрочно-последичних односа. Тиме регион постаје сложен систем интерактивног деловања друштва и економије у времену и простору (Дерић, Б., Б, Атанацковић, 2000., стр. 53-65).

Неравномерности као развојном проблему посвећује се велика пажња, будући да има директан утицај на интеграционе процесе, нарушавајући их, те самим тим доводи до нежељених последица економске, друштвене, демографске, просторне и друге природе. Територијална поларизација иницирала је увођење појмова: периферија, недовољно развијени крајеви, проблемски региони, региони у заостајању. Традиционално неразвијена подручја рурална, брдско-планинска и погранична, формирана су у дужем историјском периоду за разлику од нових типова региона (девастирана подручја) који се везују за транзициони период. И једни и други, настали су узрочно-последичним деловањем природних, географских, друштвено-економских, социјалних, демографских, културно-цивилизацијских и политичких фактора. Формирана регионална структура је променљива категорија, а не никако статична, која се мења следом друштвено-економских процеса. Она је детерминисана неравномерностима развоја у простору и времену, одређујући карактер и интензитет поларизације простора. Иако просторно-развојна неусклађеност карактерише све државе независно од друштвеног уређења и степена развијености, треба имати у виду да процеси регионалног развоја проистичу увек из конкретних услова и као такви су више специфични него генерални (Дерић, Б., Д. Перишић., 1995., стр. 3-8).

Научна мисао и пракса је посвећивала посебну пажњу сложеној проблематици неравномерног развоја, али се о њему по правилу говори када мултиплика-

тивни ефекти заостајања периферије почињу наглашеније оптерећивати развој државе у целини (Грчић, М., 2002., стр. 11-21). Нигде се сукоб принципа једнакости и ефикасности не показује тако јасно као у политици регионалног развоја. Тако се поставља питање да ли је сврсисходно средства целог друштва трошити на области које можда немају ни основне услове за развој или их треба улагати у развијене делове где ће се она вишеструко оплодити у краћем року. Дилема ефикасност-једнакост постоји само на кратак рок, док на дуги рок економска равноправност води оптимизацији укупног развоја региона. Практичне импликације става да је „развој неразвијених подручја у интересу развијених“, све више долазе до изражаја. Прогласити неки регион за неразвијени и занемарити га, само је заривање главе у песак, и илузија да проблем не постоји (Војковић, Г., 2001., стр. 363-374).

О поменутих темама везано за територију Републике Србије постоји веома богата и разноврсна научна грађа. Србија је деценијама суочена са регионалним разликама које се, пре свега, односе на снажну депопулацију, неповољну демографску структуру, економску заосталост неразвијеног подручја и низак степен инфраструктурне опремљености. Просторно неизбалансиран регионални развој последица је недовољне развијености институционалне инфраструктуре и одговарајућих инструмената и мера за реализацију политике децентрализације и спречавање даље поларизације. Регионална неравномерност у степену развијености појединих делова територије Србије представља једно од најкомплекснијих развојних проблема. Садашња економска политика доводи до тога да богате општине постају још богатије, а сиромашне све сиромашније. Утврђивање степена економско-географске развијености региона, субрегиона, округа или општине захтева упоредно праћење више узајамних показатеља. Неки од фактора економско-географске развијености региона су: бруто домаћи производ, демографске промене, величина територије, утицај савремених токова урбанизације и друго. Отклањање или ублажавање проблема неравномерног регионалног развоја остварује се применом одговарајуће политике. Током деведесетих година прошлог века донета су два документа, која на различит начин третирају проблематику елиминисања или бар ублажавања регионалне неравномерности на територији Србије.⁵ На законској основи из 1995. године била је заснована регионална политика која се во-

⁵ Донети документи од стране Владе Р. Србије: 1. Закон о недовољно развијеним подручјима РС за период до 2005. године (донет 1995. год), 2. Просторни план Републике Србије (донет 1996. год).

дила према неразвијеним подручјима. Односила се на одређивање статуса неразвијених, односно недовољно развијених територија и дефинисање мера и подстицаја за њихов урбани развој. На основу индикатора економске, демографске и инфраструктурне димензије неразвијености, то јест, према статистичким подацима у Србији има 37 неразвијених општина, на простору Централне Србије и Војводине, а на Косову и Метохији има 22 неразвијене општине. Од укупног броја недовољно развијених општина, 12 општина са простора Централне Србије и Војводине су разврстане у категорију најнеразвијенијих, а 11 општина са КиМ су најнеразвијеније. Највећи број неразвијених општина налази се у брдско-планинским подручјима источне, западне и јужне Србије, са изузетком од неколико општина које се налазе у Војводини и Централној Србији. У поменутих општинама већ дужи низ година присутан је процес миграције становништва из неразвијених подручја према урбаним индустријским центрима. Самим тим смањује се број становника у неразвијеним општинама што има за последицу демографско пражњење поменутих територија, и сам опстанак истих. Увођењем просторне димензије неразвијености проширен је територијални обухват подручја у којима су се испољили развојни проблеми.⁶ Овакав приступ развоју неразвијених подручја могао би се дефинисати као „адаптилно проблемски“ који се исцрпљивао у деизигнирању критичних подручја и увођењу селективних механизма подстицаја развоја (Дерић, Б., Д. Перишић., 1996., стр. 11-18). Таква политика била је површног карактера, а интервенисање се сводило на то да се ублаже социо-политичке разлике и тензије, не доприносећи смањивању испољених регионалних диспаритета. Сводила се на тражење одговора како остварити бржи развој критичних подручја. Међутим, у томе се није успело, јер је политика била прилагођена конкретним условима и захтевима, више у политичко-административном, а мање у регионално-развојном смислу. На тај начин се проблематика регионалног развоја Србије, која је сама по себи сложена и вишедимензиона, једноставно третирала и примењивала политика

⁶ Према поменутом Закону гранична вредност за стицање статуса неразвијене општине је степен развијености испод 50% републичког просека и између 50% и 75% уз изразито смањење становништва, а налазе се на брдско-планинском подручју. Поред тога у неразвијена подручја сврстани су и делови приграничних општина у дубини 10-15 километара од државне границе, без средишта општине; сеоска насеља у општинама чији ниво развијености не прелази 80% републичког просека, а испуњавају додатне критеријуме (критична маса радне снаге, просторне услове за рационализацију мреже насеља, уређења и коришћења простора, минимум инфраструктурне опремљености и налази се у контактним зонама) и сеоска подручја обухваћена програмима развоја.

развоја где се развој покушао пренети „одозго“ успостављањем „полова“ тј. центара раста, а затим убрзавањем њихових ефеката дифузије у периферне регионе подстаћи њихов развој путем подстицајних мера (Грчић, М., 1991., стр. 62).

После престанка важења Закона о недовољно развијеним подручјима из 1995. године, а доношењем Закона о регионалном развоју 2009. године проблема-тику неразвијених подручја у склопу бројних промена у географском, економском, социјалном, просторном и политичком систему током последњих десет година обележили су:

- вакуум до 2005. године проузрокован престанком важења Закона из 1995. године, а у међувремену није донет нови Закон којим би се регулисао статус неразвијених општина, и тиме омогућила улагања у њих,
- усвајање Уредбе и одлуке о девастираним подручјима из 2004. године као инструмента за регулисање статуса нове групације неразвијених општина у којима су се испојили економски и социјални проблеми проистекли из привредне структуре, и процена улагања на девастираним подручјима,
- усвајање Стратегије регионалног развоја Р. Србије за период од 2007. до 2012. године, у којој је видан заокрет у приступу регионалној проблематици.

Неадекватна политика регионалног развоја, уз недостатак целовитог интегралног институционог оквира, као и промењене околности у којима се одвијао друштвено-економски развој Србије оптерећен наслеђеним проблемима, а уз појаву новог регионалног „транзиционог“ сиромаштва водили су увођењу комплекснијег приступа регионалном развоју Србије, па самим тим и Војводине (Милетић, Р., М. Тодоровић, Д. Миљановић., 2009., стр. 149-171). Ради објективнијег сагледавања међурегионалних различитости и специфичности, које до тада нису разматране, поменутом стратегијом уведени су нови показатељи за поједине димензије развоја и индекс развојне угрожености (ИРУ) са једне стране, и регионални ниво посматрања (округ као статистички субрегион), са друге стране.⁷ Истовремено особености развојних проблема који су се манифестовали на локалном

⁷ Промена је уследила због наглашене вишеслојности и специфичности проблема неразвијености и у циљу превазилажења ограничености раније структуре индикатора степена развијености (економска, демографска, и инфраструктурна димензија развоја), увођењем нових димензија (образовне и еколошке). Тиме индекс развојне угрожености (ИРУ) обједињује пет развојних димензија. Од укупно 13 индикатора, највећи утицај на формирање индекса имају економски индикатори (њих 6). Тако вредности индикатора ближе јединици показују већи развојни потенцијал, а ближе нули развојну угроженост округа.

нивоу условили су даљу диференцијацију општина у оквиру категорије неразвијеног подручја. Неразвијено подручје Србије као што смо напред навели обухвата 37 општина Републике, што износи укупно 12,4% становништва, 20% територије Централне Србије и Војводине (без Косова и Метохије). У зависности од примарног, доминантног аспекта неразвијености односно угрожености неразвијени део територије Р. Србије чине две основне групе општина:

1. економски неразвијена подручја (29 општина),
2. подручја са посебним развојним проблемима која се поред структурних (низак ниво развијености мерен економским показатељима), суочавају са проблемом интензивног демографског пражњења (8 општина) (Влада Р. Србије, 2007.).

Ову другу групу чине три подгрупе:

1. демографски угрожена подручја,
2. пригранична подручја са структурним и демографским проблемима,
3. српске општине на Косову и Метохији.

У традиционално неразвијена подручја убрајају се рурална брдско-планинска и погранична подручја (југ Србије-јужни регион). Планински предели се данас услед миграције и депопулације претварају у „пуста острва“, а у смислу регионалног развоја у „проблемске регионе“. Карактерише их природна осетљивост, релативна изолованост и неприступачност, традиционална моноструктура привреде, дуготрајно и континуирано смањење становништва, уситњавање насеља, појава спонтано расељених сеоских насеља, а тиме и просторно-демографска неравнотежа у мрежи насеља, као и сиромаштво које је најизраженије код руралног становништва (Грчић, М., 1991., стр. 196-203). Погранична подручја у погледу политичког, етно-демографског и економског развоја углавном се третирају као заостала подручја. Узроци привредног, културног и популационог заостајања ових подручја су вишеструки, као што су: периферан демографски положај који доводи до привредне депресије и депопулације, функционална периферност тј. положај изван зоне привредног језгра државе, државна граница кроз своја фундаментална својства (баријерност) која битно утиче на формирање културног пејсажа и привредни развој целе државе, а посебно пограничних подручја. Такође, на ово велики утицај имају и природни услови (Тошић, Б., Р. Милетић, 2002., стр. 139-153).

Последице економске кризе 1990-их година, процеса трансформације централнопланске у тржишну привреду и транзиционог економског прилагођавања, условили су поред традиционално неразвијених, стварање нове групе општина са посебним развојним проблемима - девестирана подручја. У контексту ублажавања регионалних неравномерности увек се морају имати у виду специфичности развојних ограничења поменутих области, да се на регионалној мапи Србије не би појавила још већа, нова група општина са развојним проблемима, такозвана „девестирана подручја“ или „градови назапослених“ (Јакопин, Е., С. Деветаковић, 2009., стр. 83-103).

Новија истраживања за потребе регионалног развоја Србије указују на изражену регионалну и унутаррегионалну поларизованост простора Србије која се манифестује кроз четири групе подручја са посебним развојним проблемима. Програмом Владе Србије утврђене су подстицајне мере у циљу равномерног регионалног развоја, који је предвидео три врсте стимуланса:

1. програм за подстицање производње и запошљавања у девестираним подручјима,
2. програм за подстицај и развој привредних субјеката у неразвијеним општинама,
3. програм за улагање у радно интензивне гране прерађивачке индустрије у недовољно развијеним подручјима.

Ови програми се спроводе у неразвијеним, односно недовољно развијеним општинама, односно јединицама локалне самоуправе, у које се убрајају оне чији је степен развијености испод просечне развијености Републике (Јакопин, Е., С. Тонтић., 2009., стр. 43-52). Према Закону о регионалном развоју то су јединице локалне самоуправе које су разврстане у четири групе по степену развијености.

У другу групу по степену развијености убрајају се општине које имају ниво развијености од 80% до 100% републичког просека. То су у Војводини (Ада, Бач, Бачки Петровац, Нови Бечеј, Нови Кнежевац, Оџаци, Рума, Тител, Шид), а Централној Србији (Александровац, Бор, Врање, Зајечар, Кладово, Краљево, Лапово, Лозница, Лучани, Параћин, Пожега, Сокобања, Топола, Ћуприја).

Трећа група развијености обухвата општине које имају од 60% до 80% републичког просека развоја и у њу спадају следеће општине. У Војводини (Жабал, Ириг, Ковачица, Ковин, Мали Иђош, Опово, Сечањ, Србобран, Чока), а у Централ-

ној Србији (Алексинач, Александровац, Бајина Башта, Баточина, Богатић, Бољевац, Велика Плана, Велико Градиште, Владимирци, Деспотовац, Димитровград, Ивањица, Коцељева, Лесковац, Љиг, Мајданпек, Неготин, Нова Варош, Нови Пазар, Прибој, Прокупље, Рашка, Свилајнац, Смедеревска Паланка, Трстеник, Ћићевац, Уб).

Четврту групу општина по степену регионалне развијености чине оне чија је развијеност испод 60% републичког просека. То су у Војводини (Алибунар, Бела Црква), а у Централној Србији (Брус, Сурдулица).

У девастирана подручја, чији је степен развијености испод 50% републичког просека спадају следеће Војвођанске општине: Жигиште, Нова Црња и Планиште. У Централној Србији се налазе све остале девастиране општине: Бабушница, Бела Паланка, Блаце, Бојник, Босилеград, Бујановац, Варварин, Владичин Хан, Власотинце, Гацин Хан, Голубац, Дољевац, Жабари, Жагубица, Житорађа, Кнић, Крупањ, Куршумлија, Кучево, Лебане, Љубовија, Мали Зворник, Мало Црниће, Медвеђа, Мерошина, Мионица, Осечина, Прешево, Пријепоље, Ражањ, Рача, Рековац, Сврљиг, Сјеница, Трговиште, Тутин, Црна Трава.

Као што се види, у девастирана подручја се убрајају јединице локалне самоуправе из четврте групе развијености, чији је степен развијености испод 50% републичког просека, а највећи број поменутих општина налази се у брдско-планинским подручјима источне, западне и јужне Србије.

Основна обележја неразвијених општина, су између осталих и следећа:

- демографско старење, слаба насељеност и континуирано смањење броја становника,
- миграције становништва према урбаним и економски развијеним центрима,
- неразвијена инфраструктура, односно слаба мрежа путева, проблеми са електричном енергијом, неразвијена водоводна мрежа и друго,
- неразвијене услужне делатности, тј. слаба територијална покривеност здравственим установама, школама, малопродајним објектима итд.,
- висока стопа незапослености.

Демографски проблеми неразвијених општина су константно смањење броја становника и слаба насељеност територије. У готово свим општинама природни прираштај је негативан. Најнижи природни прираштај забележен је у општини Бабушница у периоду између 1991. и 2002. године и износио је -17,9 промила тако да

је број становника у 2006. години износио 100 хиљада. Од неразвијених општина издваја се Мали Зворник као једина општина са позитивним природним прираштајем од приближно 2 промила. Изузимајући три општине (Дољевац, Бабушница и Власотинце) број становника по квадратном километру је мањи од просека Републике Србије. Најслабије насељене општине су Кучево са 24,72; Голубац са 25,52; Сјеница са 26,49; Сурдулица са 33,83 становника по километру квадратном.

Такође, заједничка карактеристика неразвијених општина је и висока незапосленост. Према статистичким подацима у 2006. години број незапослених на хиљаду становника највећи је у општини Лебане 246, затим у Житишту 216, Пријепољу 196, Малом Зворнику 178. Приказа ради у општини Кучево има 184 запослених на хиљаду становника наспрам 32 незапослена, док је у општини Житиште 169 запослених и 156 незапослених (Влада Р. Србије, 2007, стр. 298-302). На хиљаду становника запосленост у најнеразвијенијим општинама варира од 94 до 744 незапослена становника. Незапосленост се разликује од општине до општине, тако имамо да је у Тутину 84 запослена од 1000 становника, а 175 незапослених, док је у општини Бојник 157 запослених и 218 незапослених. Општа одлика најнеразвијенијих општина је мала запосленост наспрам укупног броја становника, што је један од услова који доводе до исељавања из ових места.

Заједничка карактеристика свих неразвијених општина је низак животни стандард и слаб квалитет целокупног живота становништва, као и висока стопа негативног природног прираштаја. У већини општина она износи преко 10 промила, што указује на проблем убрзаног процеса пражњења територија. Током периода између два пописа од 1991. и 2002. године у Црној Трави забележен је негативан природни прираштај од скоро 35 промила, тако да је у 2006. години било само 2041 становник, и она представља општину са најмањом густином насељености која износи 6,5 становника на километар квадратни. Основни задатак макроекономске политике државе јесте да у сарадњи са локалним управама подстиче економски развој, финансира изградњу инфраструктуре са циљем повећања стандарда становништва и заустављања демографског пражњења ових територија.

Ако посматрамо регион Војводине посебно, онда долазимо до закључка да је Војводина недовољно развијен регион. Посматрајући просек републике Србије то заиста стоји. Наиме, Војводина је скоро 5% испод републичког просека земље. Међу-

тим, до оваквог закључка долази због погрешног тумачења Уредбе Владе Србије према којој је одређено да се сваки регион који има бруто домаћи производ испод републичког просека рачуна као неразвијено подручје. У креирању републичког просека улази и град Београд⁸, који као област има далеко већи бруто домаћи производ од осталих, па самим тим ниједан други регион не може да добаци до просека. Међутим, ако изузмемо Београд, који је 80% изнад просека, наша северна покрајина је најбогатији регион Србије, односно Војводина је други регион по развијености Србије и налази се одмах иза града Београда. Регион Шумадије и Западне Србије је 29% испод просека, док је регион Јужне и Источне Србије чак 37 % испод републичког просека.

Ни по једном економском показатељу се Војводина не може назвати неразвијеним или подручјем у економском заостајању у односу на стање у Србији. Према чисто економским показатељима, Војводина ни у чему не заостаје за Београдом. Њено учешће у извозу Србије износило је 37,3% док је увоз био 30,6%, што је изузетан однос ове две економске категорије. Чак 45% страних инвестиција лоцирано је у Војводини. Индикативно је да Војводина учествује са 27% у становништву, и са 26% у исплаћеним зарадама и пензијама, а Београд са 21% у становништву и са 36% дохотцима. Остатак Србије стоји знатно горе.

По нивоу развијености статистичке регионе земље могли бисмо поделити у три категорије: развијене (Београд и Војводина), средње развијене (Шумадија и Западна Србија, Јужна и Источна Србија), и неразвијене (Косово и Метохија). Војводина без Новог Сада, као и Централна Србија без Београда су међу најразвијенијим деловима Европе.⁹ Истина је да се од 2000. године фактички одражава релативна позиција развијености остатка Војводине и Централне Србије.

Имајући у виду да европска и светска искуства говоре да тек када бруто домаћи производ пређе одређени ниво по становнику, од којег је Србија још далеко, и регионалне разлике почињу да се смањују.

⁸ Ситуација да је главни град и најбогатији регион у земљи практично је правило на европском континенту. На истоку Европе Будимпешта, Праг, Братислава, Софија, Букурешт представљају најразвијеније регионе својих земаља. Тако је у свих 27 држава Европске Уније, сем ретких изузетака, као што су на пример Рим и Берлин.

⁹ Нови Сад и Београд имају виши стандард од грађана приморских делова бивше СФРЈ. Ако на пример поредимо Србију и Турску, можемо констатовати да је Нови Сад упоредив по развијености са Анкаром, а Београд са Истанбулом.

Значај питања регионалног развоја потврђује и чињеница да је у Уставу Републике Србије заступљен територијални аспект развоја исказан кроз обавезу државе да се стара о остваривању равномерног регионалног развоја, а пре свега о развоју недовољно развијених подручја.

3. ЗАОСТАЈАЊЕ ТЕРИТОРИЈЕ ВОЈВОДИНЕ/СРБИЈЕ ЗА ОСТАЛИМ РЕГИОНИМА-ЦЕЛИНОМ ЗЕМЉЕ У КОЈОЈ СЕ РАЗВИЈАЛА

Пре настанка заједничке југословенске државе (СФРЈ), све територије које су ушле у њен састав, па и оне што су чиниле СР Југославију, односно, данас Републику Србију налазиле су се у четири различита друштвено-економска и географска простора: српском, црногорском, аустро-угарском и турском. Њихова основна одлика је доста низак општи ниво развијености, па се могло наслутити да ће управо зато релативно лако доћи до интеграције у јединствену привреду. Међутим, ипак су наслеђене разлике у развијености пресудно утицале на њихово економско напредовање током каснијег развитка, а јавило се и заостајање појединих делова државе за осталим регионима, односно целином земље у којој су се развијали.

У периоду између два светска рата делови Југославије су били различито захваћени индустријализацијом. Наиме, изостале су значајне промене у територијалном распореду индустријског капитала и запослености. Како је индустрија требало да започне укупан економски напредак, то је и учинила углавном пропорционално са већ постојећим разликама. Са друге стране, значајна заступљеност пољопривреде у Србији, и то преваходно у Војводини, те њен неповољан економски положај током већег дела међуратног раздобља и њено оптерећење прирастом радне снаге која није могла да нађе запослење ван ове делатности, деловали су да се умногоме умање остварени привредни резултати. То је утицало на формирање различите привредне структуре у појединим областима, а тиме и различитог степена регионалног развоја. Историјско наслеђе је погодније утицало на привредни развој северних и северозападних делова него на јужне и југоисточне. Започета поларизација у овом периоду је даље јачала под дејством вишег нивоа привреде на старту, већим инвестицијама по глави становника, индустријском искуству и

квалификованој радној снази, нижем прираштају становништва, адекватној привредној структури и екстерној економији. Већа продуктивност, која је из овог произашла, обезбеђивала је развијеним регионима и повољнији положај на тржишту. Поред тога, у корист су им ишли услови размене са диспаритетом цена, што је доводило до тржишног преливања друштвеног производа и даље диференцијације у степену развијености (Михаиловић, К., 1990., стр. 55-75). Све је то проузроковало да у целини земље стопа раста друштвеног производа (*per capita*) буде релативно ниска, а како је динамика раста становништва на просторима који данас чине Србију била натпросечна, то је у овима бржи природни прираштај становништва од увећања друштвеног производа, значио економско назадовање (Деветаковић, С., 2003., стр. 192).

После Другог светског рата у регионалном развоју СФРЈ, Србије и Војводине у оквиру ње, спонтаност је требало да буде замењена јасно дефинисаном политиком, чији је циљ био брзо достизање и изједначавање заосталих подручја са развијеним, равномернији распоред привредних активности и изједначавање услова живота и рада у свим деловима земље. Томе је требало да допринесу одговарајуће мере, средства и њихова могућност алокације, с обзиром на доминацију државне односно друштвене својине. Овакав циљ је био нереалан. Створене разлике између северних и јужних делова територије, су биле и сувише велике да би могле бити лако превазиђене, посебно у кратком року. Развијени су тежили да локализују бржи развој, а не да га шире. То указује на присуство раскорака између званичне декларативне политике и њене практичне реализације. Неповољан положај заосталих подручја је био у томе што је њима додељена секундарна улога у структури привреде. Оријентација на базичне гране индустрије, имали су неповољне ефекте на запосленост и доходак заосталих тј. неразвијених подручја као целина. Поред тога у привредној структури неразвијених је преовлађивала пољопривредна производња са израженим диспаритетима цена и неповољним условима размене уопште.

Политику регионалног развоја од завршетка Другог светског рата до почетка деведесетих година, по свим релевантним индикаторима, анализирао је академик Коста Михаиловић, и утврдио да равномерност у развоју није остварена. Чак напротив, регионалне разлике између појединих република и покрајина тадашње државе су се још више продубиле. Целокупна оцена развоја у овом периоду међу

економистима и географима у нас није уједначена, мада се углавном слажу да је током раздобља нешто дужег од четири и по деценије, привреда од изразито аграрне постала знатно развијенија, извршене су релативно велике промене у укупној структури, односима између делатности и грана унутар њих (Јелић, М., Р. Цветковић., 1956., стр. 22-27). Привреда на садашњој територији Србије доживљавала је такође велике промене, али је истовремено релативно заостајала по свим релевантним показатељима за просеком СФРЈ. За сагледавање узрока и последица битан је закључак да се у оцени ефикасности појединих грана мора поћи од структуре читаве привреде и посредних ефеката на производњу. Са тог становишта, парадокси које изазивају орјентације на поједине привредне гране су очигледне. Инвестиције у сировинске изворе и енергетику доприносе ефектима целе привреде, али успоравају раст дохотка и запослености заосталих, односно неразвијених територија. С друге стране, експанзија прерађивачких индустрија, лоцираних углавном у развијеним деловима, повећава структурне неусклађености у читавој привреди и дефицит платног биланса, али зато у њима има за резултат растом дохотка и запослености знатно изнад просека. У све израженијој тежњи ка разграђивању јединственог државног тржишта и аутаркији република и покрајина, нижа ефикасност великих инвестиција се локално лоцира на територији неразвијених. Оваквом развоју је у великој мери доприносио и сам привредни систем, а тиме је нада у равноправност и равномеран развој без заостајања појединих територија дефинитивно распршена (Јоцић, Ч., 2001., стр. 124-133).

Распадом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије многи проблеми из домена привредног система остали су нерешени и отворени. Један од њих, свакако, налази се у области регионалног развоја, и то оног дела који се односи на заостајање новонастале државе за осталим републикама са којим се развијала. Проблеми регионалног развоја код нас су дугогодишњи, бројни и доста сложени. Манифестују се прво у израженој територијалној неравномерности нивоа развоја, структурним неусклађеностима, материјалним ограничењима, несавршеним институционалним решењима и неповољним демографским токовима. Дуго времена се регионална политика исцрпљивала у скоро искључивом третирању развоја заосталих подручја што је довело до тога да није постојала јасно дефинисана и институционално уређена целовита политика регионалног развоја. Развој при-

вредно неразвијених подручја остварио се у условима општег успоравања привредне активности у читавој земљи што је знатно умањило ефекте у развоју ових подручја (Росић, И., 2000., стр. 53). Посматрањем динамике укупног друштвеног производа за цело раздобље које овде разматрамо, очигледно је да је БДП нешто спорије растао на територији Републике Србије него у целини земље. Како је истовремено раст становништва у Србији био динамичнији, то је разлика у кретању друштвеног производа по глави становника још већа, што значи и веће укупно заостајање садашње територије Војводине и Централне Србије. Основни узрок изложеном кретању укупног друштвеног производа налази се у томе што су бруто привредне инвестиције у основна средства, на садашњој територији Р. Србије биле током готово четири деценије, знатно испод просечних у целој привреди. Од економских чинилаца који су деловали на заостајање садашње територије Србије за целином земље, свакако треба истаћи неповољне услове размене за делатности и гране унутар њих које су заступљеније у структури привреде на овом простору.

Ако посматрамо регион АП Војводине, у свакодневном јавном мњењу преовлађивало је мишљење, да Војводина спада међу најразвијеније регионе наше земље. Међутим, детаљна анализа података указује на чињеницу да ово опште убеђење није увек исправно. Ово се највише односи на први период после рата. Ако привидну развијеност приказујемо висином националног дохотка по глави становника, онда можемо констатовати да је Војводина 1947. године била на другом месту по развијености после Словеније, али већ 1952. године пада на шесто место. Након тога, следи један дуг период, практично до распада СФРЈ, када Војводина константно заузима треће место после Словеније и Хрватске. Након формирања СРЈ, Војводина избија на прво место по висини друштвеног производа, чиме тада постаје најразвијеније подручје Југославије. Овакав економски положај Војводине је веома задивљујући, с обзиром на структуру војвођанске привреде, где доминира пољопривреда, лака индустрија, индустрија за производњу пољопривредних производа и оне гране хемијске индустрије које производе за пољопривреду. Међу делатностима привреде, пољопривреда је најспецифичнија, због изразито сезонског карактера и велике зависности од природних услова током производног процеса. Услед релативно ниске механизованости и продуктивности, сама акумулативност пољопривреде је нижа од осталих привредних делатности. Такође, са-

времени производно-технолошки утицаји су почели веома рано да утичу на привредно кретање Војводине. Доминирајући значај пољопривреде је умањивао ове позитивне утицаје, али није могао у потпуности да их елиминише и на тај начин овај регион показује позитивније токове развоја, него други, пре свега јужнији делови наше земље.

Без обзира на претходне констатације о специфичностима привредног развоја Војводине, мора се рећи да је ово подручје од завршетка Другог светског рата показује позитиван тренд у учешћу друштвеног производа у укупном друштвеном производу државе. То се може видети у табели број 1/III.

Таб. број 1/III. УЧЕШЋЕ ПОЈЕДИНИХ РЕГИОНА У ДРУШТВЕНОМ ПРОИЗВОДУ (У %)

Година	СРЈ, СЦГ, Р. СРБИЈА	ЦЕНТРАЛНА СРБИЈА	ВОЈВОДИНА	КиМ	ЦРНА ГОРА
1952.	100	66,58	22,56	5,47	5,39
1962.	100	64,01	26,90	4,54	4,55
1972.	100	63,00	26,94	5,12	4,94
1982.	100	62,75	27,07	5,17	5,01
1992.	100	61,52	27,71	5,95	4,82
2000.	100	68,00	32,00	-	-
2001.	100	65,33	34,66	-	-
2002.	100	68,06	31,93	-	-

Извор: израчунато на основу података из, Статистички годишњак Југославије 1992, СГЈ 1995; Статистички годишњак Србије 2000, СГС 2003. године.

Ако посматрамо Таб. број 1/III., можемо приметити да постоји континуирана силазни тренд који показује учешће Централне Србије у укупном друштвеном производу, и варира од 66,58% у 1952. години до 61,52% у 1992. години. Од 2000. те године долази до већег учешћа Централне Србије, у друштвеном производу, али можемо приметити да немамо податке за Црну Гору, Косово и Метохију, па је такав резултат добијен, делимично и због тога. Насупрот томе учешће Војводине расте са 22,56% у 1952. години, преко 27,71% у 1992. години до 31,93% удела у агрегатном друштвеном производу државе у 2002. години. Колебљиви тренд учешћа појединих територијалних јединица у друштвеном производу (бивших држава-СРЈ, СЦГ) показују подаци Црне Горе и Косова и Метохије.

Економска анализа дугорочних развојних трендова показује да Србија у оквиру СФРЈ, СРЈ, СЦГ, није остваривала квалитетан и стабилан раст, будући да нису постојали економско-политички и привредно-системски услови за дугорочно

одржив привредни раст и регионални развој. Високе стопе раста производње, за-
послености, основних средстава и других економских индикатора у појединим пе-
риодима нису исказивале квалитет целокупног привредног развоја. Раст произ-
водње је имао тржишну валоризацију и праћен је опадањем продуктивности рада,
а раст основних производних фондова опадањем ефикасности њиховог коришће-
ња. Привредни раст у педесетим, шездесетим и седамдесетим годинама није имао
потребан квалитет, упркос високим стопама раста. Привредна активност у осам-
десетим годинама је стагнирала, а у деведесетим годинама опала. Дугорочни
трендови привредне активности који су се испољили на територији тадашњих др-
жава, а данас Републике Србије били су следећи:

- динамичан привредни раст у периоду 1953.-1964. година, по просечној годишњој стопи од 9,1%,
- успоравање привредне динамике у периоду 1965.-1980. година, када је остварен просечни годишњи раст од 5,5%,
- стагнација привредне активности у периоду 1981.-1990. година, када је забележена негативна стопа друштвеног производа од 0,3%,
- опадање привредне активности у периоду 1990.-1993. година, услед грађанског рата, по просечној стопи од 23,9%,
- оживљавање привреде у периоду 1994.-1998. по просечној стопи од 5,5%,
- дубок пад привредне активности у 1999. години, и смањење тог пада почетком 2000. године,
- реални раст друштвеног производа 2001. године од 5,5%, и раст од 4% остварен 2002. години,
- у периоду 2004-2006. године оствариван је кумулативни раст бруто друштвеног производа од 4,5% (Влада СРЈ, 1992-1995.; Влада Р. Србије, 2002-2007).

У 2008. години у региону Војводине пословало је 26% предузећа, у којима је радило 25% од укупно запослених у привреди Републике Србије, а стварала се $\frac{1}{4}$ бруто додате вредности (БДВ) српске привреде. Регион је партиципирао са 22% у губитку, а остварио 26% добити и 28% прихода привреде Србије. Привредна активност је највећа у сектору услуга (64,8%) и индустрије (20,9% у броју предузећа привреде региона). У унутарсекторској структури, доминира прерађивачка индустрија у којој послује 20% предузећа и ради 39% запослених у регионалној при-

вреди. Истовремено, највећи капацитети прерађивачке индустрије, налазе се у оквиру подсектора прехрамбене и дрвне индустрије.

У структури БДВ региона Војводина, индустрија учествује са 53,4%, услуге са 30%, пољопривреда око 10%, а грађевинарство са 6,9%. Унутар БДВ индустрије запажено је високо учешће прерађивачке индустрије 39% у односу на просек Србије који износи 29,5%. Ипак регион Војводине остварио је испод просечан БДВ по становнику (87,3%) у односу на Републику Србију. У Војводини послује 121 велико предузеће из прерађивачке индустрије, док у комплексу од 55 великих индустријских система Србије, у региону ради 10 предузећа.¹⁰ Према броју запослених у привреди региона најзаступљенија је прерађивачка индустрија (47%), у сектору услуга ради 34,4%, а високо је и учешће запослених у пољопривреди (11%). На нивоу српске пољопривредне производње, 62% нове вредности ствара се у Војводини. Добру индустријску и предузетничку инфраструктуру чини и велики број индустријских зона, њих око двадесет. Однос природног фактора (становништво и површина) и економског потенцијала региона Војводина, мерен индексом густине запослености у индустрији, регион бележи изнад просечне вредности (1,13) и индикатор је избалансираног индустријског и просторног, односно регионалног развоја, али су вредности индекса знатно поларизоване унутар региона и области (Републички завод за развој, 2009., стр. 65).

Иако је инфраструктурно добро покривен мрежом путева (89% путева са савременим коловозом), пруга, водовода, електрификације и ПТТ мрежом, као унутаррегионални проблеми издвајају се: неизграђена комунална инфраструктура, структурна неравнотежа и велики број незапослених, неискоришћеност постојећих производних капацитета, екстензивна пољопривредна производња, проблем повезивања универзитета и развојно-истраживачких институција са привредом, а посебно је наглашен неуједначен демографски тренд који или врши урбани притисак и утиче на смањење квалитета социјалне интеграције, или поједина подручја постају демографски угашена.

Повољан геостратешки положај је највећа предност за будуће развојне приоритете региона у области привреде, инфраструктуре и развоја терцијалног сектора. Регион са подједнако развијеном пољопривредом и индустријом треба даље

¹⁰ Под великим индустријским системима подразумевамо предузећа са преко 1000 запослених радника.

стимулисати у контексту развоја услуга, сектора малих и средњих предузећа, институционалном повезивању и јачању, константном унапређењу привредне и социјалне инфра и супра структуре. У складу са постојећим привредним и демографским карактеристикама, окосницу развоја региона представљаће коридори (друмски и водени-пловни), за већу инвестициону, привредну и социјалну активност, уз даљу афирмацију производних капацитета и развој институција у регији.

У уводном излагању овог поглавља, поменули смо да је цивилизацијски напредак развијених друштава, утицао на породичне односе, и то смањење броја деце. Ова појава утиче и на смањење броја становника појединих територијалних јединица у укупном становништву тадашњих држава (СФРЈ; СРЈ; СЦГ), а данас у Републици Србији. Податке показује табела број 2/Ш.

Таб. број 2/Ш. УЧЕШЋЕ ПОЈЕДИНИХ РЕГИОНА У УКУПНОМ СТАНОВНИШТВУ СРБИЈЕ (у %)

Година	СРЈ, СЦГ, СРБИЈА	ЦЕНТРАЛНА СРБИЈА	ВОЈВОДИНА	КОСОВО и МЕТОХИЈА
1953.	100	72,42	27,58	11,67
1961.	100	72,23	27,72	12,61
1971.	100	72,88	27,12	14,76
1981.	100	73,68	26,32	17,02
1991.	100	74,26	25,74	20,10
2002.	100	72,90	27,10	-
2011.	100	73,08	26,92	-

Извор: Статистичког годишњака Србије, 2006. године, и Статистички завод Србије-Први резултати пописа 2011. године.

Из табеле број 2/Ш., можемо видети константно смањење становништва у Централној Србији и Војводини почев од 1953. године па све до 1991. године. Тако је у укупном учешћу становништва Централне Србије примећен пад удела у укупном становништву државе са 72,42% у 1953. години на 72,23% у 1961. години. Такође, до пада учешћа је дошло и у Војводини са 27,58% у 1953. години на 25,74% у 1991. години у укупном броју становника. Међутим, у поменутом раздобљу дошло је до рапидног повећања броја становника на Косову и Метохији, што је повећало и њихово учешће у укупном становништву са 11,67% у 1953. години, на 20,01% у 1991. години. У временском раздобљу од пописа 2002. години на територији Републике Србије (без Косова и Метохије), до пописа 2011. године, према статистичким подацима остварено је смањење броја становника од 377.335, од-

носно са 7.498.001 становника колико смо имали 2002. године дошли смо на 7.120.666 становника у 2011. години.

Ове тенденције кретања учешћа становништва, делимично произилазе из нивоа развијености појединих територијалних јединица тадашње државе. Уочљиво је, наиме, да се код развијених подручја јавља смањење учешћа становништва, док се код најмање развијених подручја јавља нагло повећање учешћа становништва. Регионална економска развијеност одређеног простора врши специфичан утицај на све елементе природног кретања становништва. Демографски показатељи о природном кретању становника у Војводини нам говоре да је број становника овог региона за 40 година (1953-1993. година), порастао за свега 17,5%, што је најмањи раст становништва у Југославији, јер је у Централној Србији број становника порастао за 29,6%, а на Косову и Метохији чак 151,4%. Такође, забрињавајући податак јесте и то, да је природни прираштај становништва у Војводини остварио негативну стопу раста, па је ова појава непосредно проузроковала и смањење апсолутног броја становника у Војводини. По речима демографа ова појава је почетак беле куге, односно постепеног изумирања становништва и садржи у себи веома негативне друштвено-економске и социјалне последице. Дрastiчно смањење природног прираштаја у Војводини није могла елиминисати или компензирати ни миграција према овом региону, а без обзира на виши ниво развијености Војводина није могла да привуче толико имиграната који би надоместили природно опадање становништва (Аџић, С., 2003., стр 68-69).

Ниво привредне и друштвене развијености Војводине убрзале су демографску транзицију, што је створило проблем обнављања становништва. С обзиром да је нето стопа репродукције добила негативни предзнак, Војводина се налази на најнижој лествици природног обнављања становништва не само у нашој земљи, него и међу развијеним земљама Европе. Из тог разлога у будућности треба настојати да се мерама економске, регионално развојне политике створе услови за решавање овог демографског феномена, односно треба обезбедити услове за решавање проблема нормалног обнављања становништва.

Према напред реченом у овом делу, произилази да је садашња територија Србије, све време од формирања јединствене државе на овом простору па до почетка деведесетих година релативно заостајала за просеком земље у којој се раз-

вијала. Указивање на најзначајније проблеме и перспективе у садашњем регионалном развоју Србије, а самим тим и Војводине, имало је за циљ да укаже на потребу, али и могућност за један осмишљен, дугорочни приступ регионалној проблематици. Чињеница да се у кратком року не могу очекивати неки значајни резултати и помаци у погледу уједначавања регионалног развоја, јер ће се, првенствено деловати на активирање већ постојећих капацитета, да би се затим приступило валоризовању укупних географско-економских потенцијала, што свакако има и своју територијалну димензију. Регионална проблематика се мора укључити у целину развоја, а регионална политика мора бити интегрални део макроекономске политике. Тиме би се дугорочно постигли већи развојни ефекти, што би као крајњи резултат условило превазилажење значајних регионалних диспропорција на територији Републике Србије.

4. НАСЛЕЂЕНЕ ТЕРИТОРИЈАЛНЕ ДИСПРОПОРЦИЈЕ РАЗВИЈЕНОСТИ

Комплексност наслеђених територијалних регионално-развојних проблема Републике Србије, уз појаву регионалног транзиционог сиромаштва, достигли су размере које намећу потребу новог приступа дефинисању концепта укупног регионалног развоја. У овом делу ћемо компаративно-аналитички размотрити неке аспекте и тенденције демографских промена, депопулације и пражњења одређених делова територије у функцији сагледавања могућности регионалног развоја. Досадашња искуства и постојеће тенденције у регионалном развоју, указују да неадекватан развој није само последица ефеката примењене развојне политике, него и недостатака системских и институционалних регулативних механизма.

Да би у разматрању проблема регионалног развоја биле препознатљиве импликације за данашњу територију Србије (некада Југославије), потребно је претходно укратко указати на релевантна обележја послератне југословенске географске, просторно-планерске, економске и уопште друштвене сцене. Центрипеталне силе, историјски укорењене, снажно су се манифестовале од самог настанка Југославије 1918. године, а њени северозападни архитекти уграђивали су их касније приликом преврата и бројних уставних реконструкција. Семе потенцијалног распада Југославије два пута је исклијало у стварни распад, једном у време Другог

светског рата, а други пут почетком деведесетих година прошлог века. Многобројни подаци показују да су дезинтеграциони процеси, који су у последње две деценије двадесетог века доминирали над интеграцијом, битно обележили југословенску привреду и да су несумњиво били један од значајних узрока њене дугогодишње кризе (Оцић, Ч., 1986., стр. 295-320).

У време преуређења укупног простора СФРЈ, с правом се постављало низ питања у намери да се осветли и поново валоризује протекло раздобље, резултати укупног, па у том контексту и регионалног привредног развоја и баци ново светло на бројне његове домene, да би се на основу тога поново оценили остварени резултати. Овде полазимо од напред изречене оцене резултата територијалног аспекта привредног развоја у целини, а истражићемо унутрашње односе територијалне развијености на простору који данас сачињава Републику Србију. Све то да би се истакли најважнији недостаци тј. пропусти у протеклом развоју како се не би поновили, односно да би указали на најважније правце и могућности унапређења територијалног аспекта развоја, првенствено покушавајући да допринесемо адекватној регионализацији у актуелним српским приликама-данашње величине, економске развијености, постојећем окружењу и измењеном амбијенту привреде у транзицији.

Укупан развој Републике Србије и покрајина Војводине и КиМ у оквиру ње, посматран и оцењен као развој економских региона, мада је остварен видан напредак свих, није дао резултате који су могли бити постигнути с обзиром на расположиве економске потенцијале, њихов размештај и већ извршено ангажовање. С друге стране, наслеђене територијалне диспропорције могу се узети као основа за оцену да фактори производње, а пре свих радно способно становништво, али и остали елементи економског потенцијала нису активирани сагласно њиховој расположивости, тако да се са становишта целе земље и дугорочно за све делове територије обезбеде што повољнији развојни резултати. Сем тога, у територијалном аспекту посматрано, вршена је спонтана концентрација привредних активности и становништва у развијеним подручјима и већим градовима, уз високе друштвене трошкове и нерационално коришћење дела друштвеног богатства и постојећих економских потенцијала. Негативне тенденције на које смо напред указали испољавају се кроз све јаче затварање, постају утолико очигледније што се више одмиче у развоју јер се он није спроводио као процес међурегионалне поделе

рада на основу различитих потенцијала сваког региона, те на тој бази интеграција свих сегмената земље у јединствену и међусобно повезану привреду. Напротив, децентрализација је вршена на свим нивоима политичко-територијалног организовања, а њени ефекти се осећају све до најнижег степена, али су и највидљивији у покрајинама и појединим регионима, што ћемо сагледати у наставку рада.

Изражене територијалне диспропорције представљају основну карактеристику регионалног развоја у Србији, и у складу са тим неопходно је приказати детаљну анализу различитих група индикатора развијености статистичких региона дефинисаних новом регионализацијом земље. Пошто смо у првом поглављу, дефинисали појам статистичких и економских региона и субрегиона, у наставку ћемо извршити њихову даљу анализу у циљу изналажења решења за смањење изражених територијалних диспропорција у нашој земљи. У складу са номенклатуром територијалних статистичких јединица (НСТЈ-NUTS), Србија је извршила регионализацију на нивоу статистичких али не и политичких области. Анализу НСТЈ2-(NUTS2) и НСТЈ3-(NUTS3) региона можемо извршити посматрањем различитих група индикатора, при чему ћемо се овде ограничити на анализу основних просторних индикатора, индикатора развијености и економско-финансијску анализу. Након тога, прегледом показатеља хуманог развоја можемо видети какво је стање у регионима узимајући у обзир шири аспект развијености од једноставног БДП по глави становника, као и поларизованост економске и хумане димензије развоја. Територијалне неравномерности Србије транзициони процес је још више продубио. Вишеслојна регионална поларизованост Србије даље се испољава у високим међурегионалним разликама које се односе на демографске карактеристике, људски потенцијал, привредну структуру њену ефикасност, сиромаштво и инфраструктурну изграђеност. У табели број 3/III., приказали смо основе индикаторе за нову регионализацију Србије, изузев за територију Косова и Метохије, с обзиром да се од 1999. године до данас они не прикупљају у Заводу за статистику Србије (Влада Републике Србије, РЗЗС., 2007).

Сем тога, у наставку, у табели број 4/III., осврнућемо се на неке показатеље и њихове специфичности, и усредсредити се на оне најбитније за оцену наше територијалне диспропорције.

ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

Таб. број 3/III. Индикатори развијености региона и субрегиона у Србији

Региони (субрегиони)	Укупна површина у км ²	Број становника 2002.	Запослених на 1000 ст.	БДП per capita	Становника по км ²
Београд	3222	1576124	389	227926	489
Источна Војводина	9830	688274	230	158747	70
Јужно-банатски окр.	4245	313937	244	180460	74
Северно-банатски окр.	2329	165881	226	143869	71
Средње-бантски окр.	3256	208456	211	137886	64
Западна Војводина	11706	1343718	288	147224	115
Западно-бачки	2420	214011	229	157484	88
Јужно-бачки окр.	4016	593666	353	172314	148
Северно-бачк.	1784	200140	285	147009	112
Сремски окр.	3486	335901	212	96472	96
Источни регион	14856	922340	235	94689	62
Борски окр.	3506	146551	239	84502	42
Браничевски округ	3865	200503	195	116963	52
Зајечарски ок.	3623	137561	222	78700	38
Подунавски о	1248	210290	234	87414	169
Поморавски окр.	2614	227435	279	98013	87
Јужни регион	14010	1058099	235	92358	76
Јабланички округ	2769	240923	206	62067	87
Нишавски ок.	2729	381757	265	129089	140
Пчињски окр.	3520	227690	218	72626	65
Пиротски окр.	2761	105654	278	93595	38
Топлички окр.	2231	102075	180	69216	46
Западни регион	11883	835225	218	93840	70
Златиборски округ	6141	313396	225	91892	51
Колубарски округ	2474	192204	234	93628	78
Мачвански округ	3268	329625	202	95815	101
Централни регион	11989	1074221	245	92772	90
Моравички округ	3016	224772	256	119666	75
Расински окр.	2668	259441	213	87869	97
Рашки округ.	3918	291230	243	73492	74
Шумадијски округ	2387	298778	266	95591	125
КиМ	10939	-	-	-	-

Извор: табела урађена по: Статистички годишњак Србије 2006. год, у, (Деветаковић, С., 2010).

ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

Таб. број 4/III. Економско-географски показатељи развијености региона Србије

NUTS2, NUTS3	ЕРО показатељи у 2007.	Стопа незапослености у 2008.	Демографско пражњење 1971-2008.	Степен образовања у 2002.
Р. СРБИЈА	1,118,344	26,7	2,0	20,5
БЕОГРАД	356,529	13,5	34,1	38,7
ВОЈВОДИНА	316,482	24,6	1,4	17,8
Бачка	172,391	23,3	9,2	20,8
Банат	101,898	30,9	-13,3	15,3
Срем	42,192	30,0	15,0	13,7
ШУМАДИЈА и ЗАПАДНА СРБИЈА	252,263	33,8	-2,2	14,2
Шумадија	155,207	34,6	0,8	15,5
Западна Србија	97,056	32,5	-6,6	12,3
ЈУЖНА и ИСТОЧНА СРБИЈА	196,641	34,5	-18,0	15,1
Источна Србија	87,642	26,6	-18,8	12,9
Јужна Србија	108,999	39,5	-17,6	16,5
КиМ	-	-	-	-

Извор: Јакопин, Е., С. Деветаковић (2009), *Регионализација у Србији*, стр. 97-98.

Ако посматрамо демографске индикаторе (број становника, густину насељености и друго), можемо приметити да постоје значајне разлике између региона категоризације (NUTS2). Демографске трендове у Србији последњих деценија карактерише такозвана „популациона регресија“, условљена географским, климатским, економским, традиционалним, културним и осталим факторима, чијем се вишеструком утицају може приписати смањење укупног броја становника, пад natalитета, пораст просечне старости становништва, концентрација становништва у урбаним срединама, демографско пражњење руралних и приграничних подручја, као и стихијски миграциони процеси. Односно демографска кретања у Србији карактерише изразита депопулација, демографско заостајање, слаби демографски ресурси и неравномеран територијални размештај становништва. Регионално посматрано највећи број округа припада демографски угроженом подручју (источни, западни и југозападни делови Србије), а са друге стране град Београд и Јужнобачки округ се издвајају као подручја изразите концентрације становништва. Демографски проблем се јавља и у ниској биолошкој снази становништва, односно према стопи укупног фертилитета Србија се налази већ неколико деценија испод граничног нивоа (Република Србија, РЗЗР, 2009). Тако се укупно становништво региона (NUTS2), креће у распону између 688.274 у Источној Војводини до 1.576.124 у Београду, а одговарајући коефицијент варијације је 0,284. Уколико изузмемо Београд из анализе као веома густо насељен главни град, са 489 становни-

ка на км², чиме се знатно разликује од осталих региона, разлике би се смањиле и екстреми би се свели на 1,95:1 (Западна Војводина : Источна Војводина), па би томе одговарајући коефицијент варијације износио 0,196 и изражавао би још мање разлике између осталих региона. Разлике би биле нешто веће ако посматрамо односе између субрегиона (NUTS3). У том случају најбројније становништво забележено је у Јужно-бачком округу са 593.666 становника, а најмање становника имао је Топлички округ са 102.075 становника. Анализа броја становника у свим субрегионима (окрузима) укупно посматрано даје коефицијент варијације од 0,428 (Деветаковић, С., Б. Јовановић-Гавриловић, Г. Рикаловић, 2006).

Што се тиче површине територије највеће разлике примећују се између Источног региона који заузима 14.856 км² и Београда са површином од 3.222 км², тј. односом између њих у сразмери 4,61:1. Међутим, ако би територију Источне и Западне Војводине посматрали целовито као један регион онда би разлике у сразмери биле још израженије, односно износиле би 6,68:1. (АП Војводина са 21.536 км² / Београд 3.222 км²).

Ниво регионалне развијености мерен БДП-ом (материјални концепт) досеже од 92.358 Јужни регион до 227.926 у Београду. Другим речима, одступање од просека је било преко 76% изнад и близу 29% испод, то јест екстреми се налазе у односу 2,46:1, а одговарајући коефицијент варијације је био 0,399. На овакав начин мерене разлике у нивоу економске развијености субрегиона (NUTS3), узетих укупно за читаву Србију, досежу од 62.067 у Јабланичком округу до 180.460 у Јужном Банату. Наиме екстреми се налазе у односу 2,9:1, то јест девијација од просека је била 52% на више и 48% на ниже за крајности, а коефицијент варијације за све је био 0,324 (Деветаковић, С., 2008., стр. 82).

Регионална образовна структура становништва Србије и даље је неповољна, односно 45,8% одраслог становништва налази се на елементарном образовном нивоу или испод њега. Тако је по попису из 2002. године 5,7% становника било без школске спреме, 16,2% имало је непотпуну основну школу, а 23,9% становника је имало осмогодишњу школску спрему. Генерално у образовној структури становништва, завршена средња школа је најчешћи вид образовања код оба пола (41,1%), док је са високом стручном спремом само 6%, односно са вишом и високом школском спремом 11% становника. Економски слаба подручја (Пчињски,

Борски, Браничевски, Рашки округ) услед нижег степена образованости су на критичном нивоу у погледу квалитета понуде радне снаге (Лутовац, М., 2008).

Економске међурегионалне неравномерности, (мерене синтетичким индикатором ЕРО тј. степеном развијености)¹¹, као резултат вишедеценијског пада економских активности и слабе финансијске снаге привреде, испољавају се у драстичном расту незапослености (118 општина и градова са вишом стопом незапослености од републичког просека) и екстремно ниским привредним резултатима (негативан финансијски резултат исказало је 18 округа, односно 85 општина по словало је са губитком у 2008. год). Такође, регионална асиметричност огледа се у све већим разликама између развијених и неразвијених подручја, што се негативно одражава на укупан економски регионални развој Србије. Просечне зараде највише су у граду Београду и Јужно-бачком округу, а најниже у Топличком и Пиротском округу. БДП *per capita* у Београду је 3,67 пута већи него у Јабланичком округу, односно 3,29 пута у односу на Топлички округ (Република Србија, РЗС, 2007). Сиромаштво изазвано демографским и привредним нескладом, са растућим социјалним последицама и ниским животним стандардом становништва (18 округа бељежи средњи ниво хуманог развоја-HDI), нарочито је распрострањено на неразвијеним (23,3% сиромашних у Јужној и Источној Србији), и руралним подручјима.

Такође, инфраструктурни јаз најочљивији је у унутар-регионалним разликама у погледу саобраћајне, телекомуникационе и водопривредне инфраструктурне опремљености. Разлике се манифестују као однос неразвијеног Јужног подручја и развијенијег Севера Србије у погледу квалитета путева, телекомуникација и услова становања. Учешће неразвијених општина у савременим путевима Србије је око 10% док је у структури локалне путне мреже чак 57,7% неасвалтирано. Тачније, 45 општина у локалној путној мрежи имају ниско учешће путева са савременим коловозом (испод просека Републике), односно 17 општина има учешће испод 20% просека (Лутовац, Д. М., М. Лутовац, 2011).

Такође, привреду Србије карактерише економска неефикасност која се огледа у недовољном коришћењу привредног потенцијала као што су привредни ресурсу, инвестиције, изграђени капацитети, запослено радно способно становни-

¹¹ Синтетички индикатор заснован је на степену развијености региона и састоји се од четири групе индикатора: 1. економска развијеност (ЕРО)-обухвата зараде, пензије и буџетске приходе, 2. стопа незапослености, 3. стопа демографског пражњења, 4. степен образовања становништва.

штво и други фактори развоја. Стагнацију и опадање производње и БДП-а пратила је стагнација и велико опадање запослености. Корени неефикасности привреде били су у привредном систему који није обезбеђивао рационално понашање привредних субјеката, економски рационалну алокацију и употребу развојног потенцијала. Повећање економске ефикасности и квалитет развоја захтевали су структурне реформе које би требало да радикално промене структуру и функционалне механизме целокупног друштвено-економског система.

Целокупно претходно излагање данас у Србији има посебан значај из више разлога од којих ћемо се овом приликом осврнути на чињеницу да је формално извршена регионализација земље, макар и за потребе статистичког обухвата, односно праћење региона (НСТЈ2) усаглашена са одговарајућим актуелним одређењем у Европској Унији, а како би се расположиви подаци могли користити за међународна поређења. Упркос томе што се у протеклом дужем периоду спроводила политика регионалног развоја земље након Другог светског рата, када се ова пракса оцењује с становишта уједначавања развијености на простору Републике Србије, оне су уз велике осцилације све време опстајале, па се чак и шириле током целог вишедеценијског раздобља.

Изложено кретање упућује нас на оцену да су постојеће територијалне диспропорције произашле из дугорочног наслеђа, чији корени сежу још у време настанка савремене државе Србије. Током развоја што је у међувремену остварен, овој проблематици се није посвећивала пажња, била је препуштена слободном, спонтаном деловању тржишта, што је имало за последицу ширење и продубљивање постојећих разлика, а таква пракса одговарала је и у то време владајућем теоријском концепту према коме се укупни привредни токови препуштају ничим неометаном деловању тржишта. Са једне стране, то је било резултат чињенице да су углавном као региони узимане републике односно покрајине. Уствари се политика тариторијалног развоја усресређивала на интервенције према деловима територије, који су имали статус недовољно развијеног подручја. За Србију то је значило да се регионална политика водила путем подстицаја према једној покрајини која је имала статус најнеразвијенијег региона у земљи. Према Војводини и Централној Србији практично нису предузимане било какве мере из тог домена. С друге стране, у том раздобљу није извршена адекватна регионализација земље чи-

ји је део била и Србија, мада су у њеном централном делу чињени неки покушаји у том правцу, али пошто нису обухватили читаву републику, а нису довољно дуго опстајали, то сматрамо да нису ни могли бити постигнути неки видљиви резултати. Сем тога ниво развијености земље у целини, па и Републике Србије која се по бројним индикаторима налазила око просека СФРЈ, није био довољан како би то деловало у смислу да се заустави ширење, па тим пре ни да се отвори процес смањивања територијалних диспропорција (Деветаковић, 2011., стр. 7., оп. цит.).

5. ПОТРЕБА АКТИВНОГ ДЕЛОВАЊА НА СМАЊИВАЊУ РАЗЛИКА У РЕГИОНАЛНОЈ РАЗВИЈЕНОСТИ

5.1. ОПШТИ МЕТОДОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ МЕРЕЊА ПРОМЕНА

Мерење промена у регионалној развијености одређене територије је поступак повезивања апстрактних концепата и емпиријских показатеља. Посматрано с емпиријског становишта, тежиште је на видљивим показатељима, а теоријски гледано, интерес пак лежи у неопажљивом тј. директно немерљивом концепту развоја. Утврђивањем појединих димензија развоја уопште посматрано, још увек није решен проблем директног мерења регионалне развијености. И саме димензије су сложене појаве које не подлежу непосредном мерењу. Могу се директно мерити само одређене појаве, процеси, елементи глобалних структура који представљају симптоме тих структура, а који их у довољној мери прецизно одражавају и који се могу квантитативно изразити. Квантитативно изражена обележја одређених димензија регионалног развоја уобичајено се називају индикаторима. У зависности од природе појава и процеса који се мере, индикатори су изражени у различитим мерним јединицама, односно мерним системима. Тенденција истицања квантитативних димензија развоја над квалитативним утолико је израженија уколико је већи јавни притисак у правцу што бржих, непосреднијих, опипљивијих развојних резултата. По правилу што је друштво, регион или округ мање развијен, то су развојне аспирације веће. У таквој ситуацији квантитативне димензије су у средишту пажње, јер су најчешће оне видљивије и подложније лакшем и бржем мерењу. Уколико је њихова видљивост изразитија, утолико је и њихова вредност као сим-

бола регионалног развоја већа. Претежно ослањање на природне квантитативне димензије и индикаторе регионалног развоја понекад је везано са економском и социјалном филозофијом која доминира у неком друштву. Тако је дефинисање регионалног развоја, као привредног раста, избацило у први план економске индикаторе. Обогаћивање концепта развоја новим економским и социјалним димензијама скренуло је пажњу на нове економске и социјалне показатеље. Извесна схватања развоја као прогреса увела су у игру различите политичке, еколошке, културолошке и сличне индикаторе. Релативизовању класичних чисто економских индикатора, пре свега друштвеног производа, допринели су стварању нових типова мерења промена. То никако не значи да су економски индикатори изгубили на важности, а све док постоји релативна оскудица и на њој заснована потреба оптимизације, економска димензија развоја и њени индикатори играће значајну улогу. Ако се економски индикатори не могу елиминисати, они се могу квантитативно побољшати или ревидирати, тако што ће они детронизовани бити замењени адекватнијим географски, демографски, просторно планерским и другим (Оцић, Ч., 1998., стр. 117-122.).

Тенденција која у последње време све више долази до изражаја у регионалној теорији и пракси-да се иде на ниже нивое посматрања, где све више долазе до изражаја локалне специфичности, намећу потребу директног мерења. С друге стране, готово стално преиспитивање концепта развоја које обично резултира у померању нагласка са једне димензије развоја на другу, или указивањем на неку значајнију али недовољно уочавану везу међу димензијама, такође намеће потребу да се за оне димензије развоја чија улога расте, а које постојећом статистиком нису довољно репрезентоване, приђе директном мерењу, односно да се подстакну јавне статистичке институције да прошире круг свог интересовања. Тако при мерењу колективних обележја развоја, сусрећемо се са два често видљива али нерешива проблема. Први се састоји у аутоматском третирању формалних административних јединица као теоријски смислених категорија. Дobar пример за то су бивше југословенске „друштвено-политичке“ заједнице (републике, покрајине, заједнице општина), које су се у анализи регионалног развоја третирале као економско-географски региони. Не треба посебно наглашавати да формалне јединице посматрања могу бити мање или веће од онога што се на основу извесних критерију-

ма оптималности сматра регионом. У пракси, с обзиром да је статистика најчешће везана за формалну јединицу посматрања, доносе се и одређене мере развојне политике. Друга тешкоћа се јавља када посматрање треба да се усмери ка једном од два начина мерења развоја: један заснован на агрегатним односно други заснован на глобалним обележјима (Кубовић, Б., 1968., стр. 174).

Разматрање општих методолошких проблема мерења промена, територијалног аспекта регионалног развоја земље код нас, након другог светског рата заснивало се на новоустановљеној политичко-територијалној подели земље и одређењу друштвено-економског уређења за социјалистичко. Сем тога наслеђене разлике у развијености појединих делова земље и вишенационални састав становништва пресудно су утицали да се начелно узев поклања велика пажња овој страни развоја после Другог светског рата. Овоме одговарајуће поређење са ужим заједницама умногоме је било отежано или чак онемогућено, пошто су оне током послератног периода доживљавале значајне организационе промене или су биле исувише мале, за унутаррегионално и међурегионално усаглашавање развоја са становишта целине земље.

Према томе, извршеном регионализацијом и изабраним методама развоја, међусобним односима република/покрајина као региона, умногоме је отежавало мерење промена регионалног развоја и успоравало напредовање свих регија тадашње Југославије, односно шире међусобно комплементарно развијање и њихово активно повезивање у целину привреде земље, које се пренело до данашњих дана.

5.2. ДИМЕНЗИЈЕ И ИНДИКАТОРИ РАЗВИЈЕНОСТИ

У условима сазнања да је регионални развој сложен систем, произилази логика да постоји и сложена привредна структура као и једноставна чињеница да су потребна одговарајућа, дугорочна и конзистентна институционална решења која треба да омогуће нормално функционисање такве привредне структуре, а преко ње и целокупног привредног и регионалног развоја. Посебно је индикативна чињеница да је пример наше земље у прошлости довољно илустративан да укаже у којој мери лоша привредно-системска решења и нејасно дефинисан регионални развој наносе штету у доношењу географско-економских и других одлука. При-

мер наше земље у прошлости указује и на велики раскорак између нормативног и стварног, када је у питању привредни систем који смо имали, што се на нашу штету одражавало бројним негативним последицама, а пре свега ниском ефикасношћу укупне националне привреде. Најбољи пример да је наш привредни систем био неизграђен налазимо у честим лутањима и трагањима, односно кроз честа реформисања институционалних решења и непрекидно доношење нових регионално развојних планова.

Можемо констатовати, да је у бившим државама (СФРЈ; СРЈ; СЦГ), а које је Србија наследила једним делом, наш привредни систем реформисан у просеку сваке треће или четврте године, имајући у виду да је у њима извршено 15 реформи привредног система (Росић., И., 2007., стр. 58-62). Иако се после распада СФРЈ реформе у Србији одвијају већ две деценије, оне заиста нису далеко одмакле у стварању једног дугорочног и конзистентног развојног миљеа. Скоро да је настањено по старом. Реформе су врло често спровођене несистематично, развојне стратегије доношене су најчешће парцијално и са мало правих решења да се обезбеди ефикасна привреда и да се остваре заиста корените промене. У те претходне две деценије, имали смо два периода. Период од 1990. до 2000. године, и период од 2000-те године до данас. У првом периоду привредни и регионални развој били су засновани на постојећем политичком систему, носећи при том врло забрињавајуће елементе национал социјализма. Раскид са таквим системом почиње 2000-те године, али су досадашњи домети у регионалном развоју још увек релативно ограничени. Међусобни сукоби оних који су се декларисали као демократска опција Србије само су се негативно одразили у напору да се изгради и промовише дугорочан и конзистентан регионално-развојни систем. Због таквих проблема, често смо се враћали корак по корак назад и помало упадали у стање „живог блата“. Морамо поменути да је направљен одређен искорак, јер смо после 2000. године остварили релативно динамичне стопе раста друштвеног производа уз обилату помоћ прихода од приватизације и донација.

Иако смо били свесни да морамо имати стопу раста од најмање 6% на годишњем нивоу, да би смо решили нагомилане проблеме, стопе раста између 4% и 5,5% после 2000. су представљале право охрабрење после десетогодишње стагнације у периоду 1980-1990. и стрмоглавог пада привреде од 1990. до 2000. године.

Имајући у виду озбиљне дугогодишње кумулиране проблеме и неповољно деловање бројних интерних и екстерних фактора, дошло је до дубоких развојних поремећаја у привредном развоју наше земље. Веома неповољни макроекономски трендови узроковани су успоравањем привредног раста, опадањем економске ефикасности привређивања, сужавањем територије државе, великим секторским и регионалним диспропорцијама и сл.

Стога је неопходно да се у наредном периоду остваре релативно високе стопе раста бруто домаћег производа и националног дохотка, а нужно је дефинисати ваљане индикаторе будућег развоја српске привреде. Такође, регионалном политиком требало би одредити:

- правце будућег развоја,
- циљеве развоја (краткорочне и дугорочне),
- основне задатке и методе остваривања развоја,
- ресурсе развоја (географске, демографске, економске и др),
- институционалне оквире за спровођење регионалне политике,
- надлежности, овлашћења и одговорности за остваривање регионалне политике.

Регионалну политику као детерминанту регионалног развоја, требало би схватити као настојање да се одреди аутентична визија будућности датог региона. Она мора бити компатибилна са политиком развоја виших и нижих облика друштвене, географске, демографске, економске, политичке и других облика организација људских заједница. Само на тај начин регионална политика ће моћи да се инкорпорира у међурегионалну развојну политику и да истовремено омогући остваривање постављених циљева субјеката припадника одређеног региона. Регионална политика представља основу дефинисања низа других показатеља регионалног развоја, који представљају начин или средство за остваривање задатог циља.

Регионални развој представља озбиљан проблем савременог друштва, односно са њим се суочавају сви облици и нивои организовања у одређеним географским и територијалним целинама, па самим тим и у Србији. Решавању свих нагомиланих проблема у нашој земљи треба прићи са становишта посебности и општости, али са аспекта компатибилности и комплексности. О овим захтевима нарочито би требало водити рачуна када је реч о дефинисању региона у међународном окружењу.

5.3. СТЕПЕН РАЗВИЈЕНОСТИ ПОКРАЈИНЕ ВОЈВОДИНЕ И ОСТАЛИХ ДЕЛОВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

О разликама у степену развијености у Србији по регионима, окрузима и градовима, доста се полемише, али постоји релативно мало аналитичких материјала који се овом проблематиком детаљно баве. На основу статистичких података о броју становника и народном дохотку за општине и градове у Србији извршен је обрачун народног дохотка по становнику и одступање овог податка по окрузима у односу на просечну вредност. Подаци о народном дохотку за општине у Србији, по старом начину обрачуна, постоје до 2005. године. Од те године до данас на основу кретања вредности БДП (*per capita*), и удела у укупном, можемо претпоставити да су креирани процеси и даље настављени. У табели број 5/III, можемо видети кратак осврт на показатеље степена развијености од 1970. до 2005. године.

Основна карактеристика података у табели број 5/III је раст релативног степена развијености Београда и Новог Сада у односу на просек, уз пад релативне развијености готово свих других округа. С обзиром да су Београд и Нови Сад седиште свих већих предузећа у Србији, можемо констатовати да је њихов успон последица раста поменутих економских субјеката, односно раста извоза и трговинског дефицита. Ниво одступања ова два града у односу на просек Србије био је 1971. године готово идентичан као у 2005. години, степен покривености увоза извозом, у 1971. години био је 56%, а у 2005. години 46%. Након рекордно ниске покривености увоза извозом од 53% у 1979. години у 1980. години степен покривености повећан је за 66,3%, да би до 1989. године достигао и 96% (Здравковић, М., 2011., стр. 2, оп. цит.).

У периоду 1971. до 1980. године постојао је брз процес индустријализације Србије, који је упркос високом дефициту у потрошњи био довољан да омогући хватање корака већине округа у односу на просечну развијеност.

Током периода 1980.-1989. година, раст индустријске производње износио је 25%, али је дошло до драматично брзог смањивања спољне неравнотеже, што је утицало на оштар пад одступања Београда и Новог Сада у односу на просечну развијеност. Највећи релативни добитник овог периода био је Борски округ који је

ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

достигао највећи степен развијености у Србији у тој години, да би у 2005. години постао најмање развијен округ у Србији. Овакви резултати су остварени због чињенице да је Борски округ током осамдесетих година прошлог века био највише извозно оријентисан од свих осталих округа у Србији.

Таб. број 5/III. Одступања у развијености од просека Србије по окрузима од 1970-те до 2005. (у %)

Година	1970.	1980.	1989.	2000.	2005.
СРБИЈА	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ВОЈВОДИНА	107,1	119,6	124,2	118,1	117,8
Централна Србија	76,7	76,4	79,9	79,1	68,0
Нови Сад	184,8	181,0	133,8	132,1	188,6
Београд	166,4	140,8	121,7	128,3	151,5
Ниш	123,8	106,1	106,7	100,6	118,4
Јужно-бачки округ	114,0	135,0	130,8	120,9	116,5
Северно-банатски	106,1	127,9	127,7	136,4	115,5
Северно-бачки округ	121,4	127,0	112,2	119,6	109,3
Западно-бачки округ	105,4	113,5	132,7	114,6	108,2
Јужно-банатски	82,9	101,2	131,7	112,3	107,7
Средње-банатски	101,2	114,1	118,8	87,6	103,2
Сремски	86,5	95,0	106,6	90,4	77,8
Шумадијски	91,6	92,0	74,6	67,5	67,1
Моравички	84,6	102,1	101,9	98,9	95,6
Рашки округ	65,2	62,8	57,9	61,5	51,5
Пчињски округ	44,8	50,1	59,7	81,1	49,1
Подунавски	75,9	73,4	84,7	84,7	45,7
Борски округ	109,5	107,3	142,6	77,5	44,1

Извор: Статистички годишњаци СФРЈ 1970-1990; и Статистички годишњак Србије 2006 године.

Раст индустријске производње, током седамдесетих и смањивање спољно-трговинске равнотеже, током осамдесетих година прошлог века, утицали су на смањење разлика у степену развијености по окрузима и између Београда и Новог Сада, са једне стране и осталих делова Србије са друге стране.

У периоду 1989. до 2000. године регионалне разлике у степену развијености су готово замрзнуте. У овом периоду је постојао велики пад индустријске производње, БДП-а, броја запослених и других економских показатеља.

Степен покривености увоза извозом у 2000. години износио је 65,4% и до 2005. године смањен је за 46%. Раст увоза при стагнацији домаће производње утицали су на ново креирање великих разлика у степену развијености.

Међутим, морамо напоменути да ниво развијености по становнику осим народног дохотка зависи и од броја становника. Релативно велики пад броја становника, након 1989. године, по окрузима ублажава оштрину економског пада. Након 2000. године дошло је до наглог раста разлика у степену развијености мерено поменутиим показатељима, а садашње разлике у Републици Србији упоредиве су са онима од пре четрдесет година.

IV ГЕОГРАФСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА ВОЈВОДИНЕ

1. ФИЗИЧКО ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ

Аутономна покрајина Војводина се налази у јужном делу Панонске низије, и североисточном делу Србије. Заузима простор између $44^{\circ} 38'$ и $46^{\circ} 10'$ С.Г.Ш. и $18^{\circ} 10'$; $21^{\circ} 15'$ И.Г.Д. Површина Војводине износи 21.506 km^2 , што чини $24,33\%$ територије Србије. На овој територији живи $2.024.487$ становника (по попису 2002. године), односно $1.916.889$ становника (по попису 2011. године). Главни град је Нови Сад. Географски је подељена на Срем, Банат и Бачку (стоје на грбу Војводине), а који су са своје стране административно подељени на округе (Севернобачки, Јужнобачки, Западнобачки, Севернобанатски, Средњебанатски, Јужнобанатски и Сремски округ).

Севернобачки округ обухвата општине Суботица, Бачка Топола и Мали Иђош. Простире се на површини од 1.784 km^2 са 185.552 становника (2011. године). Седиште је град Суботица.

Јужнобачки округ обухвата општине Бач, Бачку Планку, Бачки Петровац, Беоцин, Бечеј, Врбас, Жабал, Нови Сад (састоји се од града Нови Сад, Петроварадин), Србобран, Сремске Карловце, Темерин и Тител. Округ се налази на површини од 4.016 km^2 ($18,7\%$ од територије Војводине, $4,5\%$ од територије Србије) са 607.835 становника (2011 године), што чини 30% становника Војводине или $5,5\%$ Србије. Седиште је град Нови Сад.

Западнобачки округ обухвата општине: Апатин, Кулу, Оџаке и Сомбор. У овом округу живи 187.581 становника. Седиште је град Сомбор.

Севернобанатски округ обухвата општине: Ада, Кањижа, Кикинда, Нови Кнежевац, Сенту и Чоку. Укупан број становника је 146.690 (2011 године). Седиште је град Кикинда.

Средњебанатски округ се налази у источном делу Војводине, односно североисточном делу Србије. Чине га општине Житиште, Зрењанин, Нова Црња, Нови Бечеј и Сечањ. Укупан број становника 186.851 . Седиште је град Зрењанин.

Јужнобанатски округ се простире у југоисточном делу Војводине, односно Србије. Обухвата следеће општине: Алибунар, Бела Црква, Вршац, Ковачица на североистоку, Ковин, Опово, Панчево и Планиште. Седиште је град Панчево.

Сремски округ се налази у југозападном делу Војводине, односно северозападном делу Србије. Обухвата општине: Инђија, Ириг, Пећинци, Рума, Сремска Митровица, Стара Пазова и Шид. Укупан број становника 311.053. Седиште је град Сремска Митровица.

Војводина се граничи на северу са Мађарском, на истоку са Румунијом, на западу са Хрватском, на југозападу са Босном и Херцеговином. Јужна граница Војводине је административна граница према Централној Србији коју већим делом чине реке Дунав и Сава.

Граница према Мађарској почиње од леве обале Дунава код Батине, пролази кроз северне делове атара Бачког Брега, Растине, Риђице и Мађарских салаша. Даље уз неколико већих прелома граница продужава на североисток, преко северног дела суботичке пешчаре, пресеца Тису избија на тремеђу Србије, Румуније и Мађарске код насеља Рабе. Источна граница има правац северозапад-југоисток. Од тремеђе пресеца Златицу и источни део мокринског атара. Граница је даље повучена северним делом атара Накова, источним делом Банатског великог села, Нових Козараца и Хетина. Одатле иде на југ пресецајући атаре Српског Итебеја, Међе и Јаше Томића. Овде пресеца Тамиш прелази источним деловима атара Милетићева, Ватина, Малог Жама, Великог Средишта, Гудурице, Марковца, пресеца вршачке планине, Караш и иде његовом левом обалом до Војводинаца. Од њих поново заузима југоисточни правац, пружајући се атаром Крушчице и Калуђерова. Одатле нагло скреће на запад, пресеца Неру и њеном долином излази на Дунав. Западна граница је делом природна дуж Бачке, а делом административна дуж Срема. Почиње од Батине, односно на тремеђи Војводине, Хрватске и Мађарске и до Бачке Паланке иде Дунавом. Одатле граница иде западним деловима атара Нештина, Моловина до Јамене на Сави. Јужна граница иде Савом до Купинова, од којег скреће на север пресецајући атаре Шимановаца, Добановаца, Нове Пазове, Батајнице и Нових Бановаца. Одатле граница иде узводно Дунавом до близу Сурдука и даље на исток до Опова. Наставља Тамишом до његових ушћа и поново Дунавом на исток до државне границе.

2. ЕКОНОМСКО ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ

Излагање посвећено економско-географском положају Војводине, као и структури и развоју важнијих привредних области тј. индустрије, пољопривреде, услужних делатности и инфраструктуре, желимо то одмах на почетку да истакнемо, треба да укаже на основне промене које су се догодиле у протеклом раздобљу, а што се уобичајено третира као процес индустријализације. Развој у том правцу на овом географском простору, започет је пре формирања тадашње државе Краљевине СХС/Југославије, пошто се индустријска производња ширила и према неким територијама које су касније ушле у њен састав. Процес развоја привреде се одвијао успорено, ометан или готово онемогућаван у појединим деловима под дејством спољних чинилаца, уз мање прекиде и доста једнострано усмерење. Шири обухват и убрзан ток материјалног развитка на целини територије Војводине, са особитим нагласком на област индустрије и пољопривреде оствариван је као индустријализација у раздобљу убрзане изградње социјализма, тек после Другог светског рата.

При оцени постигнутог имамо у виду велики значај увећања активираних материјалних елемената производних снага узимајући га само као материјалну основу, потребну али не и довољну за успостављање нових, виших облика производње и организације друштва уопште¹ (Чобелић, Н., 1982., стр 270-280). Стога је крајем осамдесетих година прошлог века у нас сазрело сазнање да у таквом моделу привредног и на основу њега укупног друштвеног организовања могуће је превођење економских токова на тржишне методе привређивања. Све ће то у крајњој линији довести до пораста флексибилности привреде, подизању ефикасности, подстицању динамике привредног раста и регионалног развоја.

Полазећи од напред изложених схватања напретка у целини и њихове еволуције, системских претпоставки да се она остварују, те значаја материјалног развитка, у овом делу излагања осврнућемо се на остварене промене односа и раст појединих делова којим се одликује српска односно војвођанска привреда као стварна подлога укупног географско-економског развоја и социјалног прогреса. На-

¹ Тако на пример G. Myrdal прилази економско-географском развоју као мултидимензионалном процесу који се тиче производње и дохотка, услова производње и нивоа живота, става према животу и раду, институција и политика. Иако посматра све димензије развоја одвојено, узима се да су оне међусобно подударне, а свака подстиче остале у процесу кружне међузависности.

равно, остварени раст, промене у економској структури, развој појединих важнијих грана привреде сагледаћемо кроз динамику и промене у економским чиниоцима.

Такође, анализу могућности структурног прилагођавања и развоја Војводине сагледаћемо на основу *SWOT* анализе (предности, слабости, могућности и претње), оценити остварене резултате и указати на развојне проблеме што из тога произилазе. Поменути *SWOT* анализу извршићемо сагледавајући је кроз географске (природне) карактеристике, међународно окружење, људске ресурсе, производњу, и инфраструктуру АП Војводине. Главне предности Војводине су:

- доста велика обновљива природна богатства (клима, пољопривредно земљиште, воде) обезбеђују услове за економски рационалну и веома квалитетну производњу у пољопривреди,
- река Дунав као природна и економски рационална саобраћајна веза Војводине са осталим државама кроз које пролази,
- повољан гео-стратешки положај, што омогућава брзу и ефикасну организацију разних врста производње,
- специфични туристичко-географски потенцијали: Дунав, Сава, Тиса, Палић, Фрушка гора, Вршачки брег и друго,
- припадност заједничком средње-европском вишенационалном мулти културном кругу, и заједничка граница са Мађарском, Румунијом и Хрватском као чланицама Европске Уније.
- високо учешће радно способног у укупном становништву, формирана традиција и култура рада у производњи и преради хране, коже, текстила, дрвета, грађевинског материјала,
- квалификована радна снага за производњу производа мале и средње техничко-технолошке сложености.
- изграђена материјална основа, развијеност агро-индустријског комплекса, као и високо учешће приватних пољопривредних газдинстава у привредној структури,
- одличан положај на Паневропском коридору VII (река Дунав) и X (путни правац E10),
- густа регионална, субрегионална и локална саобраћајна инфраструктура (железничка, путеви, пловне реке и канали) са комплексом макрологистичких база и граничним прелазима),

- развијена електроенергетска инфраструктура и њена добра повезаност са осталим деловима Србије,
- добри природни потенцијали за водоснабдевање становништва, индустрије и пољопривреде у водотоцима Дунава, Саве, Тисе, Тамиша, Бегеја.

Ако посматрамо слабости у Војводини онда можемо навести следеће:

- неравномерна количина падавина, неадекватна противградна одбрана, као и висок степен загађења животне средине на појединим локацијама,
- недовољна међународна и међурегионална сарадња,
- демографско пражњење пограничних општина, руралних насеља и висока старост радно активног становништва,
- динамичан раст незапослености, неразвијена политичка, предузетничка етика и култура,
- кадровска структура у јавном сектору односно државним службама не задовољава минималне стандарде Европске Уније посебно у администрацији за регулацију привреде и привредног развоја,
- екстензивна пољопривредна производња по структури, приносима и квалитету,
- лимитираност регионалне привреде, односно, застарела технологија, слаб квалитет производа и услуга, мала пословна ефикасност, ниска економичност и продуктивност, велики технолошки вишкови радне снаге, као и висока неликвидност и задуженост,
- мали степен коришћења инсталираних привредних капацитета и радне снаге, ситни поседи односно слаба организованост сељачких газдинстава,
- споро реструктуирање привредних субјеката према критеријумима тржишне привреде,
- не постоје услови за имплементацију концепта одрживог развоја према стандардима Европске уније,
- уска грла, слаба опремљеност и одржавање саобраћајне инфраструктуре и комплекса макрологистичких база,
- недовољно коришћење речне и каналске мреже за транспорт и наводњавање,

- велика једнострана зависност од набавке сирове нафте и природног гаса из увоза,
- незадовољавајућа туристичка инфраструктура (недостатак квалитетних и разноврсних смештајних капацитета, разних специјализованих спортских, културних и њима сличних садржаја),
- незавршена приватизација и преструктурирање реалног сектора и неадекватна законска уређеност заштите и унапређења животне средине,
- неразвијена јавна инфраструктура за регулацију привреде и привредног развоја.

Могућности које АП Војводина може искористити:

- коришћење предности микрорегиона за интензивирање ратарске, сточарске, воћарске, виноградарске и повртарске производње према еколошким стандардима,
- већа сарадња и повезивање са регионима у ужем окружењу, сарадња са институцијама ЕУ за подстицање привредног развоја и структурно прилагођавање, односно већа сарадња с земљама ЗНД и одабраном групом земаља у развоју у функцији искоришћавања комплементарности производних структура и спољно-економских токова,
- реализација програма демографске ревитализације Војводине,
- већа сарадња привредних и непривредних организација у развоју и размени кадрова,
- извозна орјентација агроиндустријског комплекса за потребе развијених држава Европске Уније,
- кредитирање откупа пољопривредног земљишта у функцији развоја комерцијалних породичних газдинстава површине од 50 до 250 хектара,
- оформљивање регионалне научно-технолошке инфраструктуре за практичну имплементацију европских стандарда у агро-индустријском комплексу и комплексу за производњу роба широке потрошње,
- веће искоришћавање изграђене водопривредне инфраструктуре за наводњавање, гравитационо одводњавање и јефтин саобраћај,
- регионални, субрегионални и локални програми за имплементацију европских стандарда и укључивање у одговарајуће структурне програме Европске уније,

- интензивирање улагања у истраживање и развој, посебно за потребе агро-индустријског комплекса,
- коришћење повољног гео-политичког положаја за отварање технолошких паркова и индустријских зона.

Основне претње које Војводина може очекивати:

- неадекватна пракса поштовања законске регулативе у области заштите и унапређења пољопривредног шумског земљишта, водотокова и подземних вода, као и ваздуха,
- велика конкуренција у погледу цена и квалитета агро-индустријских производа широке потрошње на унутрашњем тржишту ЕУ и циљним сегментима светског тржишта,
- ограничена слобода приступа унутрашњем тржишту Европске Уније због нецаринских мера заштите пољопривредне производње,
- велики пад радне дисциплине, дистрибутивно орјентисана култура живота и рада и сложена етничка структура становништва,
- слабо одржавање путне мреже, железничке инфраструктуре, водопривредне инфраструктуре и заслањивање земљишта у Банату,
- негативан утицај политичке ситуације на успоравање реформских процеса и реструктурирање друштва и привреде Србије и Војводине,
- високо учешће сиве економије у производњи и запослености,
- спора и економски нерационална међународна интеграција реалне привреде Србије и АП Војводине (Аџић, С., 2006., стр. 155-159; Аџић, С., 2008., стр. 145-150; Попов, З., 2003., стр. 220-223; Аџић, С., 2004., стр. 119-133; Аџић, С., 2004., стр. 227-241).

3. САОБРАЋАЈНО ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ

Друмски саобраћај Војводине развијеношћу, путне мреже, заостаје за просеком земаља у региону. Према привредном значају Војводина располаже са 1.620 км магистралних путева, 1.797 км регионалних и 3.021 км локалних. Укупна дужина путева износи 6.468 км, од чега са савременим коловозом 5.376 км, са туца-

ГЕОГРАФСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА ВОЈВОДИНЕ

ником 128 км и земљани и непросечени путеви 964 км. Развијеност путне мреже са тврдом подлогом износи 22,42 км/100 км². Разлог овој ситуацији треба делимично тражити у специфичности петрографско-педолошког састава терена у Војводини. Стање путева са савременим коловозом је нешто повољније, јер у Војводини развијеност путне мреже износи 21,2 км/100 км².

Таб. број. 1/IV. ДУЖИНА ПУТЕВА 2008.

Управни округ, општина	укупно	Савремени коловоз	Магистрални		Регионални		Локални	
			свега	савремени коловоз	свега	савремени коловоз	свега	савремени коловоз
Северно бачки	688	455	188	181	97	97	403	177
Бачка топола	150	150	28	28	78	78	44	44
Мали Иђош	94	42	26	26	0	0	68	16
Суботица град	444	263	134	127	19	19	291	117
Средње банатски	738	691	236	236	204	204	298	251
Житиште	130	121	22	22	72	72	36	27
Зрењанин	379	341	139	139	18	18	222	184
Нова Црња	70	70	20	20	36	36	14	14
Нови Бечеј	82	82	32	32	44	44	6	6
Сечањ	77	77	23	23	34	34	20	20
Северно банатски	607	548	135	118	224	224	248	206
Ада	100	58	0	0	16	16	84	42
Кањижа	140	123	37	20	43	43	60	60
Кикинда	179	179	66	66	47	47	66	66
Нови Кнежевац	52	52	0	0	48	48	4	4
Сента	66	66	9	9	32	32	25	25
Чока	70	70	23	23	38	38	9	9
Јужно банатски	889	803	255	255	215	215	419	333
Алибунар	82	82	24	24	48	48	10	10
Бела Црква	86	86	26	26	21	21	39	39
Вршац	168	168	61	61	18	18	89	89
Ковачица	74	74	28	28	36	36	10	10
Ковин	111	111	24	24	44	44	43	43
Опово	58	58	0	0	15	15	43	43
Панчево	147	143	58	58	16	16	73	69
Пландиште	163	81	34	34	17	17	112	30

Извор: П. Томић, Ј. Ромелић, С. Кицошев, Ј. Лазић, 2004., стр. 124-126.

Предузећа друмског саобраћаја су 1997. године располагала са 769 аутобуса, који су прешли укупно 44.551 милиона километара, превезли око 32 милиона путника. Кроз Војводину пролазе многе важне . Пре свега, аутопут (Е-75), који

иде из централне Европе и Хоргоша на граници према Мађарској, па преко Новог Сада до Београда и даље на југоисток ка Нишу, где се рачва: један правац води на исток ка граници са Бугарском; други на југ, према Скопљу и Солуну. Трећи крак аутопута (Е-70) се у Срему одваја на запад, према суседној Републици Хрватској и даље ка западној Европи. Око аутопута је развијена и мрежа локалних путева и .

Таб. број 2/IV. ПОШТАНСКЕ АКТИВНОСТИ И ТЕЛЕКОМУНИКАЦИЈЕ

Управни округ, општина	Поште	Телефонски претплатници	ПТТ промет	
			писмоносне пошиљке у хиљадама	пакети у хиљадама
Севернобачки	52	70 040	7 108	11
Бачка Топола	15	9 354	610	1
Мали Иђош	3	3 677	160	-
Суботица-град	34	57 009	6 338	10
Средње банатски	72	74 104	4 308	6
Житиште	11	6 217	156	-
Зрењанин	41	50 761	3 684	5
Нова црња	4	3 857	155	1
Нови Бечеј	6	8 108	158	-
Сечањ	10	5 161	155	-
Северно банатски	50	53 990	4 025	6
Ада	3	6 012	378	2
Кањижа	10	8 102	689	1
Кикинда	19	22 815	1 727	1
Нови Кнежевац	5	4 022	230	-
Сента	6	8 941	854	1
Чока	7	4 098	147	1
Јужно банатски	86	108 860	8 419	9
Алибунар	11	7 896	488	1
Бела Црква	10	5 544	310	-
Вршац	16	17 479	1 658	2
Ковачица	7	9 065	281	1
Ковин	8	10 862	316	1
Опово	4	3 209	168	-
Панчево град	20	50 759	4 942	4
Пландиште	10	4 046	256	-

Извор: П. Томић, Ј. Ромелић, С. Кицошев, Л. Лазић, 2004., стр. 124-126

Железнички саобраћај има разгранату и релативно добро распоређену мрежу. Укупна дужина железничке пруге износи 1.480 км, што је за 265 км мања дужина у односу на 1978. године, када је дужина достигла свој максимум. Густина железничке мреже износи 6,87 км/100 км². Од укупне дужине пруга 1.383 км или 93,4% долази на једноколосечну пругу, док свега 97 км припада категорији двоколосечних пруга.

Речно-каналски саобраћај својом дужином од 1.398 км пловних путева има просечну густину од 6,49 км/100 км². Речна трговачка флота располаже са 121 пл-

овном јединицом које су реализовале промет од 15,5 милиона тона робе годишње. Осим грађевинског материјала, нафте, неметаличних минерала и метала, значајан промет имају пољопривредни производи и кабасти индустријски производи. Три највеће реке у Војводини пловне су целим својим током. Дунав у дужини од 588 километара (цео ток кроз Србију) и његове притоке Тиса (168 км), Сава (206 км) и Бегеј (75 км). Између њих је прокопана разграната мрежа канала за наводњавање, одводњавање и транспорт, укупне дужине 939 км, од чега је 673 км пловно.

Највеће учешће у превозу сировина, енергената и готових производа има друмски саобраћај. Однос би могао да буде другачији кад би железнички и речно-каналски транспорт располагали савременијим средствима превоза и контејнерима.

4. ГЕОПОЛИТИЧКИ ПОЛОЖАЈ

Геополитички положај Србије и А.П. Војводине у оквиру ње, као и у случају сваке друге земље, одређују две врсте фактора: физичко-географски (тј. природно-географски), и друштвено-географски (односно друштвени фактори). Посматрајући физичко-географске факторе, може се закључити да је Србија са Војводином у њеном саставу држава релативно малог геополитичког значаја. Континентални положај земље ограничава њен геополитички значај. Природна богатства и рудни потенцијали нису обимни, чиме се релативизује њен геостратешки и геоекономски значај, а по укупну површину од 88.361 км² Р. Србија (А.П. Војводина 21.506 км²), се сврстава у ред (средње) мањих земаља. Ипак, гледајући са аспекта политичке географије, може се приметити да Република Србија (А.П.Војводина, Централна Србија и А.П. КиМ), спада међу земље са највећим бројем суседа. Има их чак осам: Румунија, Бугарска, Македонија, Албанија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Хрватска и Мађарска (од набројаних држава Војводина се граничи са четири државе).²

Разлоге за ово треба тражити у сложеним међуетничким и међудржавним односима на Балканском полуострву, који су узроковали буран развој историјских догађаја у последња два века, али и у интересима и понашању великих и средњих

² У Европи само Немачка и Русија имају већи број суседа од Србије, а Аустрија их има такође осам. Турска као евроазијска земља, такође има осам суседа, али је највећи део њене копнене границе у Азији. Неупоредиво веће и у геополитичком смислу значајније европске земље, попут Пољске и Украјине, граниче се са по седам држава и имају мањи број суседа од Србије.

сила, глобалних и регионалних геополитичких „играча“, за простором који насељава српско становништво и стално сукобљавање њихових геополитичких интереса на Балканском полуострву, ипак показују да Србија има много већи геополитички значај, него што би се то могло закључити погледом на природно-географске карактеристике земље.

Сложеност „политичко-географске мапе“ најчешће се описује чињеницом да се на овом географском простору укрштају две религије: Хришћанство (православна и католичка), и Ислам. Верске разлике коришћене су за указивање на цивилизацијске разлике и повлачење имагинарне границе између развијеног Запада и заостајућег Истока која пролази средином Балкана (Грчић, М., 2011., стр. 20-79).

Србија тј. А.П. Војводина у оквиру ње, је земља коју насељава већински православно становништво, па је тако, од стране разних западних филозофа, историчара и политиколога, била сврставана на Исток, као гранична земља према цивилизованом Западу. Иако ове поделе по цивилизацијској основи треба узети са великом резервом, ипак треба подвући да су незаобилазан фактор у свакој геополитичкој анализи.

Цивилизацијски фактори и поделе по овој основи, наметнути су споља, саставни су део других, туђих геополитичких концепција, што често генерише циљеве великих геополитичких сила на Балкану, па их зато треба узети као задату вредност са којом се мора рачунати. Русија ће у свом наступу током историје посебну осетљивост показати према православним народима Балканског полуострва тј. Србије, ослањајући се на њих и истовремено им помажући, док ће западни центри моћи у историјском концепту покушавати да допринесу јачању улоге Ватикана на Балкану односно у Србији. Турска ће као држава која је традиционално присутна на Балкану, тј. Србији, у своје геополитичке интересе најпре укључити муслиманске народе (Танасковић, Д., 2011., стр. 7-10).

У последњих две деценије, цивилизацијски фактори, при чему се за основу једне цивилизације узима религијска особеност, добијају све више на значају, па се, уместо ранијих теоријских поставки о додиривању или сусретању цивилизација, све чешће помиње сукоб цивилизација. Трансформација светског политичког система ка мултиполарној структури зато може произвести нове нестабилности на подручју Србије јер се ово подручје налази у граничној зони геополитичких инте-

реса неколико великих и средњих сила, које показују амбицију да постану седиште неких од полова у мултиполарном свету, окупљених око цивилизацијских фактора и вредности (Пророковић, Д., 2012., стр. 16-20).

Геополитички значај Војводине односно Србије увећавају и дугорочни стратешки планови у области енергетике и безбедности од стране САД, Русије и великих европских земаља. Данас се може рећи да прворазредни геополитички значај имају правци ценовода који су планирани да буду изграђени преко територија балканских земаља. САД су показале интерес за два пројекта, гасоводе *NABUKO* и *AMBRO* (при томе, пројекат *AMBRO* се неформално спомињао као и могући паралелни нафтовод), а Русија за „Јужни ток“. Заједничком иницијативом Србије, Румуније и Хрватске, којој су се потом прикључиле и Словенија и Италија, покренут је пројекат изградње нафтовода *CPOT*, који би се протезао од Црног до Јадранског мора, линијом Констанца-Панчево-Омишаљ-Трст.

Европске државе су или подељене око тога којем се од ових пројеката прикључити, или покушавају да се прикључе на обе стране, и учествују и у пројектима САД (пре свега ово се тиче *NABUKO-a*), и у пројекту Русије. За Србију су иницијативе САД крајње неповољне, зато што је оба енергетска коридора *NABUKO* и *AMBRO*, у потпуности заобилазе, за разлику од „Јужног тока“, који Србију и Бугарску промовише као кључне транзитне земље за транспорт руског гаса ка западноевропским земљама. Од динамике реализације поменутих енергетских пројеката у великој мери зависи и будућност укупног положаја појединих балканских земаља, што је посебно приметно у случају Србије тј. Војводине.³

Такође, планови средње европског континентализма о остваривању контроле над Панонском низијом и доминацији у Подунављу неповољни су по српске интересе. За разлику од атлантизма, за континентализам је северни део Србије, (то јест Војводина), посебно занимљив и представља један од геополитичких приоритета. Све веће фокусирање Немачке на Војводину због тога може бити много непријатније по Србију и изазвати више штете него све контрамере које ће предузети атлантизам. (Пророковић, Д., 2012., стр. 18-21).

³ Овде морамо напоменути да се и поред прикупљене документације и започетих радова на изградњи гасовода „Јужни ток“, одустало 2015. године због неразјашњене светске политичке ситуације, која је у овом случају погодила и Србију.

Дакле, Србија тј. Војводина, је у геополитичком смислу значајна земља. Међутим, то што је једна земља геополитички значајна не значи и да је њен геополитички положај добар. Геополитички положај Србије на средини друге деценије двадесет-првог века, је у глобалу посматрано лош, а разлога због којих је то тако има много.

5. ПРИРОДНИ УСЛОВИ И РЕСУРСИ

5.1. УСЛОВИ

РЕЉЕФ

Војводина се у геоморфолошком погледу дели на пет морфолошких целина: планине, лесне заравни, пешчаре, алувијалне равни и лесне терасе које су резултат набирања, раседања, периодичног навејавања леса, ерозивног процеса река и падавина.

Планине

Планине Војводине представљене су Фрушком гором (539м) и Вршачким планинама (641м).

Вршачке планине се налазе на југоисточном делу Војводине. Планински део заузима централни положај на коме се налазе четири истакнуте чуке: Вршачка кула (399м), Вршачки врх (463м), Гудуричи врх (641м) и Доњи Вршишор (463м). Планине су дисециране прегибима и долинама потока. Основна маса планинског језгра Вршачких планина, састављена је од палеолошких шкриљаца. Доминантно место заузимају гнајсеви. Источни део Вршачких планина изграђен је од зелених шкриљаца. Овакав петрографски састав планинских језгра погодује настанку регресивне, јаружасте ерозије и брзог одношења растреситог материјала. У поточним долинама јављају се наслаге алувијалних седимената (песак, шљунак). Ове стене пружају појаву за комбиновано деловање површинске и дубинске ерозије великих размера које угрожавају ниже пољопривредне површине, а често и сам град Вршац. Нижи делови вршачких планина прекривени су барским и пролувијалним суглинама и седиментима плиоцена (песак, глина).

Фрушка гора лежи у јужном делу Војводине и хрватском делу између Саве и Дунава. Дужина Фрушке горе је 78,2 км, највећа ширина 15,6 км, а површина 498 км². Јужна страна се спушта на Сремску лесну зараван, а десна степеничasto

ка Дунаву. Северна страна је испресецена многобројним потоцима и вододеринама, Јужна страна има неколико већих потока, који имају нешто шире и дуже долине од оних на северној страни. Поред површинских водотока Фрушка гора је богата и подземном водом, која на површину избија преко многобројних извора. Услед слабих каптажа, честих секундарних загађења и удаљености од насеља изворска вода се мало користи за водоснабдевање.

Лесне заравни

Лесне заравни настале су флувијалном ерозијом Дунава, Саве, Тисе, Тамиша, Бегеја и каснијом акумулацијом леса. Представљају највећи део површине Војводине. Њихова просечна надморска висина је 80м. У Војводини постоје три лесне терасе: Сремска, Банатска и Бачка. Лесне заравни су настале током квартара и изграђене су од моћних наслага леса.

Банатска лесна тераса захвата највећи део Баната. Богата је површинским и подземним водама. Испресецана је Златицом, Бегејом, Тамишом и Галацком. Лес, преталожени лес и барски материјал су доминантне геолошке творевине које су биле поред геоморфолошких агенаса најважнији фактори стварања специфичних лесних, морфолошких облика: долина, предолоица и др.

Банатска лесна зараван окружује са севера, запада, и истока Банатску пешчару. Површина је заталасана и на њој се издвајају депресије, предолице и долови. Изграђена је од леса који у свом саставу често садржи и знатне количине чистог песка. Фреатска вода се налази на дубини од 45-50 м.

Тамишки лесни плато је нижи у односу на остале лесне заравни Војводине. Изграђен је од леса чија је дебљина од 10-35м. Заузима централни део између Бегеја и Тамиша.

Тителски брег заузима површину која има облик неправилне елипсе између Тисе, Титела, Вилова, Лока и Мошорина. Највиша кота Тителског брега је код Пајићевог салаша (130м), а најнижа код Вилова (111м). Просечна висина Тителског брега износи 120м.

Фрушкогорска лесна зараван опкољава са свих страна Фрушку гору. Најшира је на северној страни код Шаренграда, Нештина, Сусека и Боноштора, нешто ужа је код Петроварадина, Чортановаца и Старог Сланкамена, а најдужа између Черевиха, Беочина, Раковца, Лединаца и Сремске Каменице. На јужној стра-

ни Фрушке горе она захвата знатно веће пространство. Почиње од четврте Фрушкогорске степенице и пружа се до линије која везује Шид, Грибарац, Бачинце, Ердвик, Чалму, Велике Радинце, Руму и Стару Пазову. Северни део се спушта преко отсека 20-30м у алувијалну раван Дунава, а јужним благим падинама прелази у лесну терасу. Просечна висина заравни се креће до 130м. Преко лесне заравни спуштају се многобројни фрушкогорски потоци. Од микро облика јављају се долови депресије и друго.

Сремска лесна тераса је благо нагнута према долини Саве. Простире се јужно од Фрушкогорске лесне заравни. Испресецана је поточним долинама које се спуштају са Фрушке горе. Поред леса значајније делове прекрива флувијални материјал.

Бачка лесна тераса захвата површину близу 3500 км², и највећи део Бачке. Полази од српско-мађарске границе, опкољава Телечку и лепезасто се шири све до алувијалне равни Дунава. Доминантне геолошке творевине су лес, преталожени лес и барски материјал. Као типични морфолошки облици јављају се тањирска удубљења, предолице, долови и речна корита. Јужно од Тителског брега налази се још један фрагмент лесне терасе познат под називом тителска тераса која се одликује великим бројем површинских токова и богатом фреатском и артешком водом.

Бачка лесна зараван (Телечка) најпространија је лесна зараван у Војводини. У висинском погледу она спада у ниска земљишта (висине се крећу од 115-125м, јужно од Суботице, па према југу, истоку и западу оне опадају на 90м). Од морфолошких облика јављају се: предолице, долови, лесне пирамиде, плавине, „лесне шкапе“, сурдуци и друго. На њој се налази неколико површинских токова од којих су највећи: Криваја, Чик, Широко до, Велики до, Дубоки до, и други. Телечка се одликује и богатством подземне воде. Фреатска вода се налази на дубини од 18-20м.

Пешчаре

Пешчаре чине посебан облик рељефа у Војводини. Састављене су од млађих наслага песка. У Војводини постоје две пешчаре Банатска и Суботичка. Пре око 200 година пешчаре су биле без вегетације и песак се слободно кретао, а данас су под вегетацијом која је умртвила песак.

Делиблатска пешчара, Банатска или Велика пешчара налази се у Јужном Банату. Ова пространа област, елипсоидног облика окружене плодним лесним пољопривредним површинама протеже се између Дунава и падина Карпата обухва-

тајући површину од 300 км². Координате на којима се налази су 44°48' и 45°1' СГШ, односно 38°58' ИГД. Пружа се правцем северозапад-југоисток, дужине 60 км, и ширине 25 км. Просечна надморска висина је 138 м. Површина пешчаре је заталасана и покривена динама и издувинама. Поједине дине достижу дужину од 100-500 м, а релативну висину до 100 м. Изразит дински рељеф који издваја Делиблатску пешчару од осталих пешчара код нас и у суседним државама Панонске низије условило је специфичне еколошке прилике, разноврсност станишта, специфичан и разноврстан биљни и животињски свет. Издувине могу бити дубоке 10 и више метара, а најчешће, су овалне лучног облика. Основна маса песка је навејана за време горњег плеистоцена, а делом је настављена и касније. Површинских токова у банатској пешчари нема. Фреатска вода се јавља на дубини од 50 м. Делиблатска пешчара, иако лежи на моћном водоносном слоју, представља терен без извора и површинских водотока. Само на Ниском песку, који се налази на алувијалној равни Дунава, у крајњем југоисточном делу пешчаре, са надморским висинама до 100 м подземна вода у издувинама избија на површину формирајући сталне баре као што су Попина и Замфирова бара. Присутни пешчарски и степски, са карактеристичним мозаиком животних заједница условили су значајну разноврсност и богатство флоре. У пешчари присутно је око 900 врста биљака које су од нарочитог научног значаја. Делиблатска пешчара представља јединствен геоморфолошки и еколошко-биогеографски феномен не само панонске низије већ читаве Европе (Томић, П., Ј. Ромелић, С. Кицошев, Ј. Лазић, 2004., стр. 8-22; М. Мркша., 2008., стр. 10-79).

Суботичка пешчара заузима површину северно од Суботице, простирући се уз државну границу од бајмочког атара до Тисе. Највећим делом сачињена је од песка, а делови према бачкој лесној заравни имају песковити лес. Око настанка пешчаре постоји више мишљења. Прво да су песак нанели источни ветрови са подручја Карпата, а друго да је она настала nanoшењем северних ветрова. За разлику од Банатске пешчаре Суботичка пешчара има плитки фреатски издан (4-6м), који се користи за снабдевање водом салаша и мањих насеља.

Алувијалне равни

До почетка XX века алувијалне равни биле су забарене и без икакве користи. Алувијалне равни су најмлађи облици рељефа у Војводини. Састављене су од песка, муља, преталоженог леса, шљунка и сл. Изразите алувијалне равни имају

Дунав, Сава, Тиса, Тамиш и Караш. За остале водотоке везане су уске алувијалне равни. Фреатска вода у алувијалним равнима је плитка (0,3-3м) и одликује се богатим резервама што омогућава изградњу рени бунара који за сада представљају сигурне објекте за снабдевање водом већих потрошача.

Алувијална раван Тисе нема алувијалну терасу. Она је испресецана многобројним депресијама, мртвајама и узвишењима.

Алувијална раван Саве састоји се само од два морфолошка члана, а највећим делом је без алувијалне терасе. Изграђена је од муља, шљунка, песка и глине. Веома је богата подземним водама што је искоришћено за снабдевање Београда и Сремске Митровице.

Алувијална раван Дунава је сложенија од осталих алувијалних равни у Војводини. Састоји се из два дела: алувијалне терасе и 4 метра ниже инундационе равни. Испресецана је многобројним депресијама, мртвајама и узвишењима.

КЛИМА

Клима Војводине је умерено континенталана са извесним специфичностима. Условљена је географским положајем у јужном делу Панонске низије. Овакав положај је учинио да се утицај западних ваздушних струјања нешто слабије осећа, док се истовремено осећа нешто јачи утицај евроазијских прилика. Последица овог је нешто мања количина падавина у односу на западни део Панонске низије. Поред тога на климу Војводине доста утичу микроклиматски елементи. Кроз Војводину протичу моћне реке Дунав, Тиса и Сава, а доста долази до изражаја утицај лесног покривача, чернозема и оскудне вегетације. Лети се горња површина лако и брзо загреје, а зими брзо расхлади. Из тих разлога лети је појачана инсолација, а почетком зиме радијација. Клима је анализирана у 11 метеоролошких станица за више деценијски период.

Током зиме акциони центри, покрећу атмосферску циркулацију крећући се преко Панонске низије, формирајући се у облику антициклоналних и циклоналних стања изнад Атланског океана, Русије и Средоземног мора. Слабљењем и настајањем антициклона формирају се циклони у Бискајском, Ђеновском и Венецијском заливу, крећући се преко Војводине, доносе облачно, кишно и краткотрајно топло време, које се врло брзо замењује хладним и снежним временом.

У летњем периоду ваздушна циркулација је стабилна. Изнад Атланског океана ствара се шира зона високог барометарског притиска (азорски максимум), док се изнад континенталног дела Европе ствара барометарски минимум. Услед овакве ситуације и благих етезијских струјања од Атланског океана у јулу и у августу је време доста стабилно и суво. Међутим, продором циклонских струјања са запада крајем пролећа и почетком лета јавља се влажно време и обилније кише које су изузетно значајне за вегетацију.

Температура ваздуха је један од најзначајнијих климатских елемената. На основу вредности средњих месечних температура ваздуха по годинама запажа се да је јули најтоплији месец (21,4°C). Просечне јулске температуре су уједначене у свим местима. Најнижу просечну температуру у јануару има Палић, Бегеј и Сомбор (-1,9 °C), а највишу Вршац (-0,5 °C). Просечна годишња температура ваздуха у Војводини износи 11,0 °C. Најнижу годишњу просечну температуру ваздуха имају Палић и Шушара (10,6 °C). Просечна летња температура у Војводини износи 20,7 °C, а зимска -0,5 °C. Јесен је топлија од пролећа за само 0,7 °C и њена средња вредност износи 11,7 °C. Велика разлика између најхладнијих и најтоплијих дана указује на континенталност климе.

Влажност ваздуха је значајан климатски елеменат. Од ње зависи кондензација водене паре, стварање магле облака и падавина. Релативна влажност ваздуха је од великог значаја за живи свет. Опште је познато да од количине водене паре у једном метру кубном ваздуха у процентима (%) зависи расположење и здравље људи, као и радна способност. Поред тога уколико се јави дужи период испод 30% релативне влажности ваздуха долази до исушивања биљака, а уколико се поклопи са дувањем ветра долази до сушења биљака. Повећана влажност ваздуха штетна је у периоду цветања јер омета отварање прашника и преношење цветног праха. У подручју Војводине просечна годишња вредност релативне влажности ваздуха износи 75%.

Ветар је значајан климатски елемент који у великој мери доприноси евапорацији влаге из земљишта. Ветрови који дувају у Војводини су кошава, северац и јужни ветар. У овом делу Панонске низије је кретање ваздушних маса условљено положајем Војводине према Карпатима и Ђердапу. Отуда је појава да је најзначајнији ветар југоисточни (кошава).

Утицај ветра на привреду може бити користан и штетан. Корисност се огледа у процесу стварања (образовања) росе, затим опрашује анемофилно биље, а у пролеће, за време велике влажности земљишта, ветар повећава испаравања. Штетан рад ветра огледа се у томе што зими наноси штете озимим усевима, а снажни олујни ветрови наносе велике штете житарицама у фази класања. На простору читаве Војводине присутна је и еолска ерозија. Тада ветрови захватају горње прашинасте делове земљишта. Еолска ерозија је посебно изразита у суво рано пролеће, када су изражена дневна колебања температуре ваздуха и земљишта, и када је земљиште уситњено и припремљено за сетву.

Хладан ваздух који се креће из руске низије према западу наилази на планинску баријеру Карпата. На том путу пробија се кроз Ђердапску клисуру. Том приликом кроз Ђердап се креће значајна количина ваздушних маса, које су веома тешке и због тога се спуштају у клисуре и планинске превоје. При изласку из Ђердапа ваздушне масе образују јак олујни и слаповит ветар-кошаву. На простору Војводине она доноси суво и ведро време. Просечна брзина кошаве се креће од 18-40 km/h, односно 5-10 m/s. Кошава се јавља чешће у односу на остале ветрове, у Шушари (364‰), Зрењанин (220‰) и Вршцу (216‰). Најјачи ветар у Војводини је Кошава (просечно 2,7 по Бофоровој скали), а најслабији источни ветар (просечно 1,8 по Бофоровој скали).

Падавине су изузетно значајан климатски елемент за живот, како људи и животиња, тако и биљака. Земљиште прима различите количине падавина од којих зависи квалитет тла, вегетације, као и стадијум развића биљака. Поред водоснабдевања, падавине омогућавају и узимање хранљивих минералних материја. Панонска низија са својим географским положајем утицала је на формирање специфичних локалних и регионалних услова за излучивање талога.

Према количини падавина Војводина спада у једну од најсушнијих подручја наше земље. Режим падавина у Војводини носи делом обележје средње европског, тј. подунавског режима расподеле падавина, са врло великом неравномерношћу расподеле по месецима. Средња годишња количина падавина у Војводини се креће од 550 - 600 mm/m², где се могу издвојити изразито кишни периоди почетком лета (јун) и периоди без или са малом количином падавина (октобар и март). Просечно се излучивало током године 620 mm падавина. Највише падавина доби-

ја Срем, Бачка нешто мање, а најмање Банат. На Вршачким планинама и Фрушкој гори излучи се током године и 900 mm падавина. Од укупне годишње суме падавина у Војводини које износе 192 mm, 31,2% пада лети, 148 mm односно 24,1% у пролеће, 143 mm односно 26,6% пада зими и у јесен пада 130 mm или 21,1%. Ако анализирамо количину падавина по месецима најмање падавина има у октобру 35 mm, а у јулу 77 mm. Необична променљивост количине падавина за исте месеце у разним годинама карактеристична је појава за Војводину. Током лета, кише су пљусковите, а често се дешава да целокупна месечна количина падне у једном дану. Такође, снег често пада у Војводини. Први снег се јавља између 1. и 16. Децембра, и задржава се најчешће до 15. фебруара. Појава града је ређа и јавља се у просеку један до два дана годишње, а излучује се из облака кумулонимбуса. Обично се јавља крајем пролећа и почетком лета и наноси велике штете пољопривредним усевима.

Облачност је битан климатски елемент који утиче на интензитет зрачења. Посебно је важна за аграрну производњу јер у пролећним и јесењим ноћима штити земљиште од јаче радијације и спречава образовање слане која наноси велике штете пролећним усевима. Облачност је најмања у летњем периоду године, а највећа у зимским месецима. Током лета облачност је 4,3 десетина, током јесени 5,2 десетине, у пролеће 5,7 десетина и током зиме 6,9 десетина. Средња годишња облачност је 5,5 десетина. У свом годишњем току облачност се подудара са годишњим током релативне влажности ваздуха. То значи да што је ваздух више ближи стању засићености то је облачност већа (Томић, П., Ј. Ромелић, С. Кицошев, Л. Лазић, 2004., стр. 16-40).

ХИДРОГРАФИЈА

Вода је један од најдрагоценијих природних ресурса наше планете, па зато планско управљање њоме и брижљиво чување представљају један од најважнијих задатака савременог друштва. Вода је биолошки, физиолошки, егзистенцијални и еколошки медијум. Због тога је Конференција ОУН о животној средини и развоју (Рио де Жанеиро, 1992) закључила да недостатак хигијенски исправне воде за пиће, њено исцрпљивање и загађивање у светским размерама захтева комплексно планирање и рационално коришћење водних ресурса. Геоморфолошки склоп

терена и општи хидрогеолошки услови Војводине нису погодовали формирању гравитационих извора са свежеом питком водом. До ње се тешко долазило, због чега је она толико цењена и сматрана даром природе. Знано се која је вода за пиће и припрему хране, која за напајање стоке, а која за наводњавање њива.

У време великих сеоба народа и ратова, за пиће су коришћене површинске воде и ретки природни извори, пошто за другачија решења није било времена. Када су ратови престајали, започела су да ничу стална насеља, а људи су копали бунаре. Ископани бунари лако су се загађивали, те су били чести узрочници разних болести и епидемија. Због тога је средином прошлог века почело бушење артеских бунара из којих је вода била здравија и укуснија. Аутономна покрајина Војводина заснива стратегију водоснабдевања за све потрошаче и различите намене на коришћењу површинских и подземних вода којима располаже на територији Покрајине. Од површинских вода на располагању су површински водотоци (реке и потоци), језера (природна и вештачка) и развијена каналска мрежа.

Подземне воде, које се могу користити за водоснабдевање, акумулиране су у лежиштима изграђеним од различитих стена. Услови формирања лежишта, хидродинамичке карактеристике и квалитет подземних вода опредељујуће утиче на њихово коришћење. Лежишта подземних вода неравномерно су распоређена у простору, док по дубини досежу до око 400м.

Од Другог светског рата па до данас развијени су одговарајући системи који омогућавају снабдевање водом за различите намене. За техничке потребе развијан је систем површинске мреже водотока (систем ДТД). За санитарне потребе, односно за снабдевање становништва и привреде водом за пиће развијени су локални водоводни системи базирани на лежиштима подземних вода. У протеклих пет деценија постепено је унапређивано снабдевање пијаћом водом, пролазећи развојни пут од микроводовода до

регионалних водовода. Када су у питању подземне воде, које се могу користити за санитарне потребе, ситуација је сасвим другачија. На бази досадашњих хидрогеолошких истраживања нису у довољној мери дефинисани ни капацитети, као ни квалитет лежишта подземних вода. Посебно се мора нагласити недовољна активност на заштити лежишта, што може значајно угрозити овај, за људски развој, најзначајнији ресурс. Изградњу система водоснабдевања није

пратио развој третмана отпадних вода. Специфичне хидрогеолошке прилике Војводине условљене геолошким грађом и морфолошким склопом терена онемогућиле су стварање природних извора воде на ширем простору. Изузетак су у извесној мери Фрушка гора, Вршачке планине и ободни делови лесних и пешчаних платоа, где су природни извори релативно чести. Због тога су се људи у равничарском делу Војводине кроз векове довијали на разне начине како би дошли до здраве питке воде, што је захтевало много труда и умећа. На територији Војводине крајем деведесетих година у 52 градска и 413 сеоска насеља преко два милиона становника снабдевало се водом за пиће и санитарне потребе из подземних вода. Просечна дневна потрошња воде по глави становника је прешла 200 литара. Потрошња воде у градским срединама била је за 30-50% већа у односу на сеоско становништво. Велики део индустрије за технолошке процесе и друге техничке потребе, као и део пољопривреде за заливне системе користио је подземне воде. За потребе индустрије, у индустријски развијеним градским центрима, из централних водоводних система трошено је и до 50% воде од укупне потрошње. Губици у многим јавним водоводним системима имали су значајно учешће у потрошњи воде. У појединим случајевима они су достигали 50% од укупне потрошње. Најчешће су износили око 30% од укупне потрошње.

Према последњем Билансу вода, из 1998. године, из подземних вода Војводине, на око 300 изворишта, експлоатисано је просечно 5,8 m³/s. Према Водопривредној основи Републике Србије (ВОС), за снабдевање становништва и прехрамбене индустрије у Војводини процењено је да ће у 2021. години бити потребна количина воде од око 22,5 m³/s. За обезбенење тих количина (како је наведено у ВОС) рачуна се пре свега на алувионе у приобаљу Дунава и Саве, као и на седименте старијег квартара и млађег плиоцена. При томе се губи из вида да се на већини изворишта у Војводини, због прецрпљивања издана, тј. захватања већих количина вода од обновљивих резерви и формирања великих депресија око изворишта, озбиљно доводи у питање реалност плана. Такво стање већ данас представља ограничавајући фактор експлоатације на многим извориштима. Укупна просечна дневна експлоатација подземних вода на територији Војводине за јавно водоснабдевање становништва и индустрије износи 6.810 l/s од тога на подручју Бачке око 3.870 l/s, на подручју Баната око 2.140 l/s и на подручју Срема око 800 l/s.

Од ове количине захваћених подземних вода, највише се експлоатише основна издан са 2.985 l/s или преко 44% од укупне количине, а затим “прва” издан у приобаљу Дунава, са око 1.550 l/s или око 23% од укупно захваћене количине. Овој количини могу се придодати и захваћени јединствени издани формирану у водоносним срединама млађег квартара у приобаљу Дунава и Саве (383 l/s), с обзиром да су исте такође у директној хидрауличкој вези са речним токовима. У том случају учешће ових подземних вода у јавном водоснабдевању иде на око 28,5% од укупно коришћених подземних вода. Захваћене количине подземних вода издани које се споро обнављају (основни издани и издани у водоносним срединама плиоцена - укупно 4.230 l/s или преко 62% од укупно захваћених подземних вода) знатно су веће од релативно брзо обновљивих издана или укупно 2.561 l/s, то јест око 38% од укупно захваћених количина. Од укупно захваћених подземних вода за јавно водоснабдевање градских насеља и општинских центара користи се 5.810 l/s подземних вода или преко 85% од укупне количине. За јавно снабдевање водом за пиће сеоских насеља користи се, по процени, само око 15% од укупне количине захваћених подземних вода око 1000 l/s. На свим извориштима градских насеља на којима се захватају подземне воде из водоносних средина основног комплекса, као и водоносних средина плиоцена врши се “надексплоатација” тј. захватају се количине подземних вода које су знатно веће од обновљених резерви.

Изворишта су по правилу у самим насељима или у њиховој ближој околини, а захватни објекти бунари концентрисани су на ужи простор. Експлоатација подземних вода у таквим условима довела је до формирања великих депресија у јужним подручјима изворишта и генералног снижења пијезометарског нивоа на ширем простору. Таква снижења већ данас представљају ограничавајући фактор даље експлоатације подземних вода на многим извориштима.

Просечно је по становнику, на територији Војводине, црпљено из подземних вода око 270 l/ст/дан подземне воде, а кроз јавне водоводе корисницима отпремано око 245 l/ст/дан. Од те количине, око 58% (142 l/ст/дан) трошила су домаћинства, око 19% (47 l/ст/дан) пословни потрошачи, а преосталих 23% (56 l/ст/дан) су евидентирани губици (нпр. физички губици, нерегистрована потрошња, и тд). Ове вредности ни издалека нису биле равномерно распоређене по

простору, па је однос између минималних и максимално забележених вредности до 1:5. Потрошња воде у домаћинствима је била врло неуједначена и кретала се од 75 л/ст/дан до више од 200 л/ст/дан (Томић, П., Ј. Ромелић, С. Кицошев, Л. Лазић, 2004., стр. 26-36., оп. цит.; Б. Далмација., 2009., стр. 20-50., оп. цит.).

БИЉНИ И ЖИВОТИЊСКИ СВЕТ

Климатске, геолошке и хидрографске прилике у Војводини биле су од одлучујућег значаја за број и врсте биљног и животињског света. У последњих неколико векова велики утицај на биљни и животињски свет у Војводини имао је човек. Уместо пређашњих природних степа појавио се велики број биљних култура, настали су нови еколошки услови, што је довело и до појаве неких нових врста.

Животињски свет

У прошлости животињски свет у Војводини био је далеко богатији. Преоравањем степске вегетације, исушивањем мочвара и регулацијом река, многе животињске врсте су нестале. Главни представници животињског света у Војводини су: дивља свиња, срна, зец, лисица, бизам-ондатра, кртица, ласица, твор, барска корњача, змија белоушка, шарени даждевњак, зелена жаба и др. Поред сисара, гмизаваца и водоземаца, постоје и бројни представници птичијег света. Од познатих издвајамо следеће: мишар, дивља патка глувара, детлић, пољска јаребица, пољска шева, гавран, кукавица, ритска сова, ветруша, фазан. У води постоји више врста риба од којих су најчешће: шаран, штука и караш. Од пребогатог света инсеката издвајамо: домаћа мува, обичан комарац, мољац, мрав, пчела, кромпирова златица и друго.

У Делиблатској пешчари је структура и просторни распоред биљних заједница условио разноврсност животињског света, који се манифестује великим бројем врста, али и специфичностима њихових заједница. У фауни инсеката којих је констатовано око 900 врста, присутна је ендемска врста *Tenytria frywaldskyi*, затим банатска буба злата, пустињски мрави, међу којима и врста *Myrmecocystis*. Делиблатска пешчара, са 24 регистроване врсте водоземаца и гмизаваца представља фаунистички веома богато подручје. Типичан представник гмизаваца је степски смук, жаба крастача, као и зелембаћ. Група најугроженијих птица наше земље, Европе па и света су грабљивице, међу којима су у Делиблатској пешчари заступ-

њене многе веома ретке врсте као што су банатски соко, орао крсташ и орао кликташ. За фауну сисара, коју чини укупно 39 врста, Делиблатска пешчара је један од најважнијих центара диверзитета у нашој земљи. Значајне ретке и угрожене врсте су: степски скочимиш, слепо куче, текуница, тробојни шишмиш, ресасти шишмиш, смеђи дугоушан, вук и по најновијим подацима могуће је присуство риса.

На Обедској бари највећу вредност представља орнитофауна. Богатство фауне птица Обедске баре износи 220 врста, од чега се у гнездарице сврставају 142 врсте. У новије време на овом подручју забележено је 195 врста птица, од којих се 111 врста сматра гнездарицама. Најчешће птице Обедске баре су црноглава грмуша са 8.000 парова, зеба са 6.500 парова, црвендаћ са 6.200 парова и велика сеница са око 6.000 парова. Најређе птице овог подручја су чапља кашикара, пловка црнка, орао белорепан, степски соко и црногла стрнарица. Највредније групе птица, које се сада могу посматрати на Обедској бари током репродуктивног периода, свакако су птице водених станишта (чапље и роде) и птице грабљивице, које су посебно бројне по столетним храстовим шумама.

Животињски свет специјалног резервата природе Карађорђево је веома разноврстан. У биогеографском погледу настањују га представници сисара европских листопадних шума и панонских степа. У еколошком смислу најзначајнији у фауни сисара припадају групи, која је била довољно прилагодљива, да остане у подручјима очуваних остатака аутохтоних станишта - шевара, плавних ритских ливада и речних галеријских шума. Најзаступљенији сисари су веверица, хрчак, пух, слепо куче, пољска волухарица и пољски миш. Најбројнији сисари су глодари, а најзначајнији зец. Орнитофауна ширег подручја због свог изузетног богатства и разноврсности, такође је једна од темељних вредности заштићеног природног добра. Због тога је ово подручје са правом стављено на листу највреднијих станишта птица у Србији. Заступљене врсте птица под заштитом државе су кобац, вива, шумска сова, мишар, детлић, соко ластавичар, црвена чапља и бела рода. На стално плављеним теренима, појављује се око 170 врста птица, док се богатство птица пење и до 200 различитих врста.

Биљни свет

Најзаступљенија флора у прошлости била је ливадско пашњачка заједница. Поједини представници ове заједнице упорно се јављају на ораничким површина-

ма као коровске биљке, које човек уништава хемијски и механички. Биљни свет Војводине карактерише богатство флористичког састава ливада и пашњака. Од важнијих врста данас срећемо: попонац, хајдучку траву, мали чичак, чичак, пелен, волујак, мајчину душицу, млечику, иванско цвеће, апту, црни слез, красуљак и пољску горушицу.

Мочварне заједнице налазе се поред водених токова и по дугачким проширеним деловима долова. Међу њима доминира трска, а поред ње и неколико зељастих вишегодишњих биљака као што су: рогоз, водопија, кукута, шевар, ниска сита, репув, сочивица и др.

Реке, језера, баре, мочваре и канали јесу биотоп разноликом свету водене флоре. Као најчешћи представници јављају се: алге порознице, мочварни љутић, бели локвањ, жути локвањ, чешљуга, плавун, водени орашац, ритска горушица и др.

Украсне биљке се гаје у баштама и окућницама. Међу познатијима се налазе: љубичица, дивљи зумбул, крин бели, питоми босиљак, ђурђевак и др. Поједине биљке су аутохтоне, док се неке од њих гаје од давнина.

Шумска вегетација захвата незнатну површину у војвођанском простору. Поред водотокова има нешто мало шумске вегетације, а у новије време подигнути су шуски засади као ловачки резевати. Праве шуме јављају се на фрушкој гори, Вршачким планинама и пешчарама. Најчешће су заједнице тополе и врбе, барске иве, црвене врбе, купине, пољског бреста, белог глога и др.

Присутни пешчарски, степски и шумски екосистеми условили су значајну разноврсност и богатство флоре. Међу 900 врста које су у свом распрострањењу ограничене на Панонску низију, истичу се оне за које је Делиблатска пешчара једино налазиште у Војводини и Србији. Такве су: банатски божур, степски божур, панчићев пелен, шерпет, као и љубичице значајне као локални ендеми. Банатски божур, пешчарско смиље, и панчићев пелен сврстани су у групу најугроженијих врста, чије се очување као специфичних генетских ресурса сврстава међу приоритете у заштити природе према критеријуму Међународне асоцијације за заштиту природе (IUCN). Међу заштићеним врстама печат биљном покривачу даје шерпет, који расте једино на Делиблатској пешчари, а води порекло са доњег тока Дунава.

Екосистемски и специјски биодиверзитет Обедске баре, представља једну од њених темељних вредности. У оквиру резервата је описано више десетина во-

дених и мочварних, шумских и ливадских фитоценоза. Укупно доказано богатство орнитофауне је 220 врста, сисара 50, водеземаца 13, гмизаваца 11, риба 16, инсеката преко 1.200, биљака 500 и маховина 50 врста. Обедска бара се у вегетацијском погледу налази у шумско степској зони и карактерише је присуство водене, мочварне, ливадске, слатинске, коровске, и шумске вегетације. Остаци фрагилних мочварних екосистема, заступљени су у заједницама белог и жутог локвања, од мочварних то су заједнице трске и барске иве. Најзначајнији шумски екосистеми, представљени су заједницом храста лужњака са јасеном и брестом.

У специјалном резервату природе Карађорђево, шуме захватају 497 ha. У ритским шумама Карађорђева срећемо четири шумске заједнице. Заједница бадемасте врбе, јавља се на најнижим хидрографским положајима рецентних алувијума, на доњој граници вегетације шумског дрвећа. На заједницу беле врбе, на нешто вишим теренима наслања се заједница црне тополе, да би на још вишим теренима предео карактерисала заједница тополе и пољског јасена. У флористичком богатству овог простора треба истаћи присуство црног глога, панонске субендемске врсте белог локвања и обичног белог локвања. Обе врсте су природне реткости и налазе се на списку Црвене листе флоре Србије.

5.2. РЕСУРСИ МИНЕРАЛНИ

Република Србија поседује већи број металичних и неметаличних минералних сировина (бакар, олово, цинк, антимон, магнезит, кварц итд.) релевантних за привредни и регионални развој. Међутим, она, као и свака друга земља не може рачунати на низ значајних метала и неметала (на пример, не располаже или располаже у занемарљивим количинама калајем, сировим фосфатом итд.). Исто тако, њене расположиве металичне и неметаличне минералне изворе треба реално вредновати, односно ни предимензионирати ни преумањивати њихов значај. Због различитог степена њихове расположивости, геолошке истражености, географске распрострањености, привредне експлоатације и употребе на територији Србије, при разматрању минералних богастава на територији Војводине осврнућемо се на енергенте попут нафте и гаса.

Глобално посматрано Војводина не располаже довољним количинама ниједног енергента. Почетком 1950-их година прошлог века, производња енергената у Војводини је обухватала један рудник угља у Врднику са годишњим капацитетом од око 70 до 80 хиљада тона квалитетног мрког угља годишње, и три локална капацитета за производњу гаса на бази кокса у Новом Саду, Суботици и Панчеву.

Нафта као енергетска сировина је најраспрострањенија у Војводини. Међутим, готово парадоксално делују подаци у поређењу са годишњим обимом производње (око 650 хиљада тона сирове нафте) и веома скромне билансне залихе нафте, које се процењују на свега око 9,5 милиона тона. Знатно су веће ванбилансне (на које долази око 45,4% укупних геолошких залиха) и потенцијалне (које чине више од половине укупних геолошких залиха) резерве нафте. Укупне откривене резерве нафте у Србији износе око 230 милиона тона и скоро све су лоциране на територији Војводине. Нафта и природни гас из тих налазишта су углавном доброг квалитета (нафте су већином парафинског типа, не садрже сумпор и друге примесе у штетним количинама, мада има и лежишта са нафтенским саставом). Боља је од угља (економичнија је у производњи, даје веће ефекте у потрошњи и примени, мање загађује окружење, погоднија је за транспорт, има већу калоричну моћ), али нафтни ресурси којима располаже наша држава нису ни приближно довољни да подмире потребе саобраћаја, индустрије и широке потрошње. Експлоатациона поља су претежно малих и средњих размера и налазе се као једно или више лежишта нафте и земног гаса на дубинама од неколико стотина до 3500 метара.

Укупно откривене залихе свих врста земног гаса у Србији, од којих се већина налази на територији Војводине, износе око 60 милијарди метара кубних, од којих 1/3 отпада на билансне, нешто више од 1/2 на ванбилансне и око 1/6 на потенцијалне резерве. Очигледно је да билансне залихе пружају могућност за производњу плина на годишњем нивоу од милијарду кубних метара за наредних 20 година. Код нафте је, при годишњем обиму производње од око 1,1 милион тона период исцрпљивости билансних резерви упола краћи. Дакле, на постојећим билансним залихама нафте и плина није могуће засновати дугорочнију производњу енергетских сировина, али се те резерве могу увећати побољшавањем техничко-технолошких услова експлоатације, даљим геолошким истраживањима, а што је нарочито битно, повећањем рационалности у потрошњи енергије (Рикаловић, Г., 1999., стр. 237-238).

Прекомерним порастом потрошње минералних ресурса у такозваном развијеном свету се ближи крај минералног (нафтног и сировинског) доба, што не значи да минерали исчезавају, већ да тражња за овим сировинама прелази расположиве залихе. Ако знамо да минерални ресурси имају посебан значај за неразвијене и земље у развоју, које се одликују оскудицом капитала, технолошким заостајањем, али и одсуством иновационих и предузетничких искустава, ови (еколошки) проблеми не могу бити изван фокуса економске и регионалне политике развоја, пошто је питање заштите човекове околине експлицитно развојног карактера.

ВОДНИ

Вода је један од најважнијих ресурса, има је све мање, а загађујемо је све више. Сви градови ће убудуће бити у обавези да ураде део посла који се тиче јасне визије и стратегије, а питање решавања проблема вода ће се поставити као једно од кључних. Зато је Србија доношењем Закона о водама 2010. године у већој мери пренела Оквирну директиву ЕУ о водама у своје законодавство. Сада предстоји још усвајање преосталих подзаконских аката и припрема планова управљања водама. Влада је планирала и да Србија уђе спремна у процес преговарања за коришћење фондова, јер су земље у региону имале проблема са повлачењем средстава.

Према проценама Влада Холандије је у Србији у оквиру пројекта спровођења оквирне директиве ЕУ о водама уложила 130.000 евра. Нашим експерима је на располагању помоћ и искуства стручњака из Холандије. Иначе ова земља је позната као "земља воде", која управљању водама поклања велику пажњу. Између Србије и Холандије, иначе, постоје много сличности, нарочито када је реч о територији Војводине, која је равничарско подручје. У рад на преношењу знања о примени Оквирне директиве о водама у Србији, били су укључени експерти Републичке дирекције за воде, „Србијаводе“, ”Београдводе“, ”Воде Војводине“, Републичког хидрометеоролошког завода, Института “Јарослав Черни”, Завода за урбанизам Војводине и Градске управе Панчево. Пројекат је трајао 18 месеци, а носиоци пројекта су ресорна министарства Холандије и Србије. Иначе како сматрају стручњаци, Србија у будућности не би требало да има проблема са водом само под условом да се смањи загађење постојећих извора и подигне на високи ниво управљање нашим водним

ресурсима. Зато велики произвођачи морају да воде рачуна о својим отпадним водама и адекватно их пречисте пре испуштања у природу.

Војводина је богата површинским и подземним водама. Она има 3 велике реке, 20 мањих река, близу 50 потока на Фрушкој гори, преко 20 потока на Вршачким планинама, као и каналску мрежу хидросистема ДТД. Поред тога Војводина обилује, језерима, мртвајама, барама и мочварама. У подземљу Војводине налазе се огромне количине подземних вода распоређених у више водоносних хоризоната.

Површинске воде

Реке

Општа карактеристика река Војводине је мали пад, миран ток са повременим високим водостајем и протицајем. Реке често представљају претњу, јер се повремено дешава да униште све што је човек створио, ближе или даље поред њихових обала.

Дунав

Дунав је, након Волге, друга најдужа река у Европи и најдужа река у Европској Унији. Дунав извире у *Schwarzwald* (покрајна *Baden-Württemberg*, на југозападу Немачке), у месту *Donaueschingen*. Дунав даље тече према истоку, кроз неколико главних градова у средишњој и источној Европи (Беч, Братислава, Будимпешта и Београд), те након 2.815 км, на обали Црног мора, ствара делту у Румунији и Украјини. За разлику од осталих река, дужина Дунава мери се од ушћа до извора, а полазна тачка је светионик у Сулини на Црном мору. Слив Дунава има површину од 817.000 км². Дунав је плован од *Kelheim*, готово 500 километара од извора, па до ушћа у дужини од 2.415 км. Као пловни пут, Дунав се користи у дужини од 2.588 км, од Сулине (ушће у Црно море) до Улма (западна Немачка). Корито Дунава протеже се кроз територије 9 земаља (Немачка, Аустрија, Словачка, Мађарска, Хрватска, Србија, Бугарска, Румунија, Украјина). Деоница кроз Србију износи 588 км, а на дужини од 230 км тече државном границом. (http://www.emins.org/sr/aktivnosti/projekti/dunav/dunav_istrazivanje.pdf)

На Дунаву се разликују три карактеристична сектора:

- Горњи Дунав, од извора до западних Карпата код Девињских врата,
- Средњи Дунав, од Девињских врата до јужних Карпата код Оршаве,
- Доњи Дунав, од Оршаве до ушћа у Црно море.

На потезу од државне границе до ушћа Нере, Дунав има све особине равничарске реке. Коришћење потенцијала Дунава се налази у развојним плановима свих земаља кроз које пролази. Ресурси Дунава се користе за снабдевање водом становништва, индустрије, пољопривреде, хидроенергетике, за пловидбу, рибарство, туризам, рекреацију и друге потребе становника Војводине (<http://www.vodevojvodine.com>).

Тиса

Највећа је притока Дунава и међународна река, која протиче кроз четири државе (Украјина, Румунија, Мађарска, Србија), док се сливна површина простире и на подручје Словачке. Укупне је дужине 966 км и типична је равничарска река. Извире у Карпатима и једна је од најстаријих река на свету. Ток Тисе дели се на три дела:

- горњи ток од извора, где настаје спајањем Беле и Црне Тисе, до ушћа Самоша,
- средњи ток, од ушћа Самоша до ушћа Мориша,
- доњи ток, од ушћа Мориша до ушћа у Дунав код Сланкамена.

Кроз Србију, односно Војводину, Тиса протиче у дужини од 160 км. Услови за пловидбу нису најповољнији и она је углавном пловна од ушћа до Солнока. На Тиси се појављује више режима што је последица разлика у морфолошком погледу предела кроз које протиче. Одликује се нивално-плувијалним режимом средњеевропске варијанте и плувијално-нивалним режимом. Овај последњи влада на територији Војводине. Минимални водостај се јавља у септембру и у октобру и последица је дуготрајног летњег сушног периода. Тиса спада у ред река на којој су изведене најопсежније регулације. Свакако да један од значајних захвата из новије прошлости представља брана на Тиси. Изградња је почела 1970. године на 63. км узводно од њеног ушћа у Дунав. Браном је преграђено корито Тисе за велику воду у дужини од 520 m између основних одбрамбених насипа на левој и десној обали.

Бегеј

Бегеј је главна притока Тисе у Србији. Извире у Румунији, дуг је 284 км, а крајем 19. и почетком 20. века је каналисан тако што је помоћу два канала узводно од Темишвара спојен са Тамишом, па су им дотоци постали међусобно зависни. Бегеј има три основна карактеристична дела: природно корито од ушћа до Клека, ископан и регулисан део од Клека до споја са Тамишом и најузводнији

неуређени део. Дужина пловног Бегеја износи 114 км, допире до Темишвара, а његова дужина кроз Србију износи 75,4 км на левој и 77,2 км на десној обали где је и пресечен државном границом.

Сава

Највећа река у некадашњој СФРЈ, Сава има извориште на огранцима Јулијских Алпи и Караванки. Од споја Саве Долинке и Саве Бохињке до ушћа у Дунав, Сава тече у дужини од 810 км. Војвођански део Саве спада у њен доњи ток и почиње од ушћа Босне низводно. Главне притоке има на десној страни, а низводно од Босне у Саву утичу Дрина и Колубара са десне и Босут са леве стране. Сава је пловна од Београда до Сиска у дужини од 586 км. Она је скоро двоструко богатија водом од Тисе, иако по површини слива мања, и водом је најбогатија притока Дунава. Сава као и Дунав има комбинован режим: нивално-плувијални режим алпског типа, нивално-плувијални режим медитеранског типа и плувијално нивални режим посавског типа. Овај задњи је карактеристичан за простор Војводине. Највиши и најнижи водостај на Сави јављају се у априлу односно у септембру и октобру. Протицај на Сави је веома тесно повезан са водостајем, а максимални протицаји се поклапају са максималним водостајем.

Тамиш

Тамиш извире на планини Семеник на Карпатима у Румунији, а улива се у Дунав на два места код Панчева где му је ушће, и посредно код Ченте где је спојен са дунавским рукавцем Карашац. Укупна дужина Тамиша је 340 км, од тога у Србији 222 км, а остатак од 118 км у Румунији. Површина слива износи 1.528 км², а сам Тамиш се карактерише плувио-нивалним режимом централно-европске варијанте. Максимални водостај се јавља у априлу, а минимални у октобру.

Остале реке Војводине усекле су своја корита и долине у лесним заравнима, лесним терасама и алувијалним равнима. За разлику од напред наведених река, које имају преко целе године доста велику количину воде, ове реке често лети пресуше или се делимично забаре, а у пролеће знатно набујају.

Баре

Царска бара

Специјални резерват природе „Царска бара” представља остатак некадашњег пловног подручја дуж доњег тока реке Бегеј, очуваних и разноврсних

орографских и хидрографских ритских облика и представља комплекс-мозаик барско-мочварних, шумских, ливадских, степских и слатинских екосистема са разноврсним и богатим живим светом и стаништем многих ендема, субендема, реликата биљних и животињских врста панонског простора. Природне вредности Специјалног резервата природе “Царска бара” високо су оцењене због постојања око 250 врста птица (од којих се свих осам европских врста чапљи гнезде на овом простору), 24 врста риба, као и сисара ретких за ово подручје (видра, текуница, шумска-мрка волухарица, дивља мачка и др.), а од посебног значаја су и рибњачка језера која се налазе у заштитној зони заштићеног природног добра. Површина заштићеног подручја износи 4.726 ha. Одређен поремећај еко-система уз угроженост бројног стања врста и заједница јављају се као резултат промена у водоснабдевању насталог регулацијом Старог Бегеја, што је узроковало одређене поремећаје водених станишта и довело до осиромашења општег биодиверзитета подручја, нестанка неких карактеристичних и ретких врста уз присутну еутрофизацију водених екосистема и њихове сукцесије (<http://www.carskabara.rs>).

Обедска бара

Обедска бара се налази у алувијалној равни реке Саве у јужном Срему. Овај познати резерват природе налази се и у непосредној близини Београда. Представља највеће поплавно подручје у Србији. Обедска бара једно је од најстаријих заштићених природних добара у свету, а прва административна заштита датира још из 1874. године. Обедска бара је једно од најбогатијих и најочуванијих станишта живог света у Панонском басену. Велико богатство врста и разноврсност екосистема представљају основе вредности Обедске баре. Овде је станиште преко 30 водених, мочварних, шумских и ливадских биљних заједница. Регистровано је 180 врста гљива, 50 врста маховина, 500 врста виших биљака, 200 врста зоопланктона, 222 врста птица, 50 врста сисара, 13 врста водоземаца, 11 врста гмизаваца и 16 врста риба. У новије време на Обедској бари извршено је и враћање европског дабра у његово природно станиште. Разноврсност и богатство екосистема Обедске баре условљене су специфичним микрорељефом и сезонским процесима, као што су плављења резервата, а од чега зависи опстанак аутохтоних заједница. У савремено доба многе природне вредности су сачуване, али је Обедска бара све више угрожена смањењем вегетације, поремећајем водног режима и

човековим деловањем. Крајем 19. и почетком 20. века било је „златно доба“ Обедске баре. Тада се у колонијама чапљи и корморана гнездило преко 15.000 парова, што је највећи број икад забележен у историји Србије. Данас колонија 7 врста чапљи и корморана не прелази 600 парова (<http://www.obedskabara.net>).

Бара Стари Бегеј

Бару Стари Бегеј чини вештачким путем одсечен меандар реке Бегеј. У оквиру парка има дужину 16 км, просечну ширину 24 метара, а дубину од 0,8 до 2,30 метара. Ниво воде у Старом Бегеју одржава се вештачким путем пуштањем или испуштањем воде у рибњак (Томић, П., Ј. Ромелић, С. Кицошев, Л. Лазих, 2004., стр. 28-42).

Језера

Палићко језеро

Палићко језеро се налази 8 км од Суботице, поред места Палић, и значајан је туристички центар Војводине. Језеро захвата површину од 4,6 км². Просечна дубина језера је 1,9 м, највећа је 3,5 м, а туристички сектор захвата 3,8 км² са три посебне плаже. Језеро је иначе, подељено на четири сектора и богато је рибом. У току туристичке сезоне, температура воде се креће између 18 и 25°C и просечно има око 2.100 сунчаних сати годишње. Још се крајем 18. века знало да језерска вода и муљ имају лековита својства. Према идеји лекара из Суботице, 1845. године је најпре изграђена гостионица „Доња тршчара“, што је био темељ касније изградње Купалишта и Бање. Свој процват Палић доживљава након отварања пруге Будимпешта – Земун 1883. године и трамвајске линије до Суботице 1897. године. На подручју Палићког језера забележено је 207 врста птица, од којих се 101 врста гнезди. Пет врста се налази на листи угрожених птица у свету, 48 врста је угрожено у Европи, 4 имају мали ареал у свету, 86 је угрожено и ретко у Србији, док 63 врста има еколошки или неки други значај. Језеро је атрактивно пре свега купачима, али сам центар нуди и друге видове забаве, спортске активности и обилазак резервата природе, посматрање птица, пешачке туре и фото-сафари. Обала је веома привлачна због својих пешчаних спрудова, стаза за бициклисте, као и полигона за учење вожње. Језеро је богато рибом и ово даје прилику заљубљеницима у пецање за активан одмор. Центар пружа и могућности за лечење и опоравак. Језерско блато

је богато важним минералима са лековитим особинама. Обала језера је дуга око 17 км и целом својом дужином је уређена. Због своје геолошко-еколошке вредности Палићко језеро је заштићено подручје и има ранг парка природе. Флору језера карактеришу акватичне врсте, а пронађена је ретка врста орхидеја мочварни кацун. У палићком језеру живи 19 врста риба, међу којима су: штука, чиков, смуђ, шаран, сиви и бели толстолобик (<http://www.srbijatravel.rs>).

Лудошко језеро

По величини (површина 387ha, дужина 4km), Лудашко језеро је друго највеће језеро Северне Бачке. Налази се на додиру две природно-географске целине: Суботичко-хоргошке пешчаре и Средње Бачке лесне заравни, на 12 км источно од Суботице. Лудашко језеро заштићено је као Специјални резерват природе због свог значаја и заштите природних вредности и одлика, а пре свега станишта птица мочварица.

Пре око милион година је настало језерско окно, тако што га је издубио ветар, а спречио је и даље отицање воде, заустављајући је међу пешчаним динама. Од искона, разноврсност животног простора језера и његове околине пружала је дом изузетно богатом биљном и животињском свету. Негдашњу лепоту обалског растиња чува ушће Киреша, где шашеви обрубљују језеро, у пролеће блиставо жута перуника, а лети шарене врбичице и конопљуше. Овде цвета заштићени велики каћунак, док је највећа вредност приобалних слатина ненаметљиви зелени морски трозубац, уписан у Црвену књигу флоре Србије. На пролеће влажне поплављене ливаде и само језеро су место размножавања бројних водоземаца, као што су: мали и велики мрмољак, барска жаба, обична чешљарка, зелене жабе и заштићена барска корњача. Златни караш је била најпознатија риба Лудошког језера, кога је данас скоро потпуно потиснуо са истока донесен блиски рођак сребрни караш, најпопуларнији плен међу спортским риболовцима. Овде живи око 20 врста риба од којих и заштићени чиков.

Русанда језеро

Русанда језеро налази се у непосредној близини Меленаца и спада у групу највећег напуштеног меандра Тисе. Захвата површину од преко 4 km², а дубина се креће од метар до метар и по. Вода у језеру је богата сумпор-водоником и спада у ред алкално-муријатичних, сланасто-бромних вода које имају лековита својства.

У непосредној близини Зрењанина у атарима насеља Бело Блато, Лукино село, Ечка и Мужља налази се већи број флувијалних језера. Она су настала радом речне ерозије и акумулације Тисе, Бегеја и Тамиша током алувијума. Њихови басени су у ствари напуштена речна корита рукавци и меандри.

Подземне воде

Од поземних вода у Војводини срећемо фреатске воде и артешке воде.

Фреатске воде

Фреатске воде су воде које се налазе у порозној подлози до првог водонепропусног слоја. Највећу снагу имају у стенама са интегрануларном порозношћу. Фреатски издани се снабдевају поред локалних падавина водом из река и околних планина. Горњи ниво фреатских вода варира у зависности од снабдевања и губљења воде, док је доњи стабилан. Фреатске воде су неједначеног квалитета, а најчешће су загађене што је последица загађивања топографске површине. Најчешће имају повишену количину гвожђа, велику тврдоћу и повишен садржај нитрита и нитрата.

Артешке воде

Представљају подземне воде које се налазе између два непропусна слоја под хидростатичким притиском. Артешки издан има зону храњења и зону истицања. Прва је доста удаљена и налази се на обронцима карпата, Алпа, Татра и Динарида. Истицање артешке воде може бити природно-раседне линије или вештачко-артешки бунари. У Војводини још увек нису утврђене резерве артешке воде, а досадашња искуства показују да после бушења вода избија под великим притиском и издашност почиње да се смањује до потпуног пресушења бунара. Артешки издан се јавља у више хоризоната, а први је већ на дубини од 60 м. Са гледишта водоснабдевања најквалитетнији водоносни хоризонт је на дубини од 180-200 метара, тако да већина постојећих бунара данас црпе воду из овог хоризонта (Томић, П., Ј. Ромелић, С. Кицошев, Л. Лазић, 2004., стр. 28-42).

ОБРАДИВО ЗЕМЉИШТЕ

Територија Републике Србије, а самим тим и А.П. Војводине може се високо вредновати са становишта расположивости обрадивим пољопривредним земљиштем.

У том погледу Р. Србија је испред највећег броја европских земаља.⁴ Да се територија наше земље може сматрати активном у пољопривредном смислу потврђује се и тиме што се њен велики део налази на равничарском подручју. Заступљена комбинација природних претпоставки (климатских фактора, надморске висине, рељефа, педолошких услова) на нашим просторима погодује развоју разноврсне пољопривредне производње. Квалитет земљишта је изнад европског просека, степен загађености расположивог тла и вода је нижи него у Европској унији, те Србија и А.П. Војводина са ослонцем на концепт такозване органске или зелене пољопривреде може постати значајан произвођач и извозник биолошки здраве хране.

Обрадива пољопривредна површина, у Војводини је 2006. године износила је 1.781 хиљада хектара (од чега приватна газдинства поседују 1.160 хиљада хектара), а 2007. године 1.780 хиљада хектара (приватна газдинства 1.210 хиљада хектара). У периоду од 2003. до 2007. године, дошло је до смањења броја пољопривредних предузећа односно задруга са 482 на 434, док су приватна газдинства остала на приближно истом броју, који се креће око 201.475 домаћинстава која се баве пољопривредом. У табели број 3/IV, дати су подаци за коришћено пољопривредно земљиште у периоду од 2003. до 2007. године.

Таб. број 3/IV. КОРИШЋЕНО ПОЉОПРИВРЕДНО ЗЕМЉИШТЕ У ВОЈВОДИНИ ЗА ПЕРИОД 2003.-2011. година (у хиљадама хектара)

Година	укупно	оранице и баште	воћњаци	виногради	ливаде	пашњаци
2003	1.763	1.583	18	11	38	113
2004	1.760	1.582	18	11	37	112
2005	1.758	1.582	18	11	38	109
2006	1.781	1.574	18	11	38	107
2007	1.780	1.572	18	10	42	106
2009	1.747	1.578	18	10	41	101
2010	1.750	1.578	18	10	42	102
2011	1.747	1.578	18	10	41	100

Извор: РЗС, (2008)., *Статистички годишњак 2008*, РЗС, Београд, стр. 210; РЗС, (2012), *Статистички годишњак 2012*, РЗС., Београд, стр. 206. * у табели нису приказани подаци за 2008.

⁴ Поређења ради, наше пољопривредно земљиште по становнику је од средине 1950-их година до средине 1990-их година смањено за 0,24 хектара (Немачка располаже са 0,25 хектара пољопривредног земљишта по становнику, а Белгија и Холандија са 0,15 хектара по становнику. У истом периоду обрадиве површине Србије (без ливада) по становнику опале су за 0,17 хектара (Холандија има 0,06 хектара, Белгија 0,08 хектара, Велика Британија 0,12 хектара, Немачка 0,17 хектар тог земљишта по становнику).

ГЕОГРАФСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА ВОЈВОДИНЕ

Таб. број 4/IV. ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВОЈА ОСНОВНИХ ПОЉОПРИВРЕДНИХ ПРОИЗВОДА У ВОЈВОДИНИ ЗА ПЕРИОД 2003-2007. година (у хиљ. тона)

пољопривредни производ/година	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
пшеница укупно производња	729	1.563	1.104	1.093	1.112
пшеница принос по хектару	2,3	4,8	4,0	4,0	3,8
кукуруз укупно производња	2.124	3.726	4.249	3.666	2.677
кукуруз принос по хектару	3,4	5,9	6,5	5,9	4,0
шећерна репа укупно производња	1.662	2.689	2.966	3.092	3.110
шећерна репа принос по хектару	27,4	46,8	48,5	44,9	40,9
сунцокрет укупно производња	333	410	325	358	277
сунцокрет принос по хектару	1,8	2,3	1,8	2,0	2,0

Извор: РЗС, (2008)., *Статистички годишњак 2008*, РЗС., Београд., стр. 212-215.

По начину коришћења обрадиво земљиште у Војводини, односно ораничне површине највише су употребљавање за производњу жита, затим индустријског биља, поврћа и крмног биља. У посматраном периоду од 2003. до 2007. угари и необрађене оранице заузиле су површину од 35 до 28 хиљада хектара (РЗС., 2008, 210).

У табели број 4/IV, дати су подаци о приносу основних пољопривредних производа узгајаних на територији Војводине.

У табели број 5/IV, приказане су засејане површине важнијих усева у хиљадама тона, за период од 2003. до 2007. године.

Таб. број 5/IV. ЗАСЕЈАНЕ ПОВРШИНЕ ВАЖНИЈИХ УСЕВА У ВОЈВОДИНИ ЗА ПЕРИОД ОД 2003. ДО 2007. ГОДИНЕ

Производ/година	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.
Пшеница	316	326	279	277	292
Раж	1	1	2	2	1
Јечам	52	51	51	42	44
Овас	6	6	5	5	5
Кукуруз	623	635	651	620	664
Шећерна репа	61	58	61	69	76
Сунцокрет	186	175	184	172	141
Соја	124	110	123	146	136
Дуван	4	4	4	4	5
Кромпир	21	20	19	19	18
Пасуљ	8	8	7	7	7
Паприка	5	5	5	5	4
Парадајз	6	6	5	6	6
Луцерка	57	56	57	55	54
Детелина	5	8	7	8	7

Извор: РЗС, (2008)., *Статистички годишњак 2008*, РЗС., Београд., стр. 219.

ШУМЕ

Србија има укупну површину под шумама од 2.313 хиљада хектара, што представља 26,2% њеног простора. Шумско земљиште по становнику износи 0,23 хектара, те у том смислу Србија достиже европски просек. Полазна основа за развој прераде дрвета нису били регионални размештај, очуваност и продуктивност шума, нити савремени развојни програми, већ су се развили индустријски капацитети са малим степеном финализације производње. У табели број 6/IV, дат је приказ стања шума, по површини у 2005. години.

Таб. број 6/IV. ПРИКАЗ СТАЊА ШУМА ЦЕНТРАЛНЕ СРБИЈЕ И ВОЈВОДИНЕ У 2005.

	укупно	чиста састојина	лишћари	четинари	лишћари четинари
Државне и приватне шуме Р. Србија	1984513	1417775	1235514	182261	566738
Централна Србија	1821451	1323773	1142648	181125	497678
Војводина	163062	94002	92866	1136	69060
Приватне шуме Р. Србија	1021450	746771	626702	120069	274679
Централна Србија	858490	652871	533937	118934	205619
Војводина	162960	93900	92765	1135	69060
Приватне шуме Р. Србија	963063	671004	608812	62192	292059
Централна Србија	962961	670902	608711	62191	292059
Војводина	102	102	101	1	-

Извор: РЗС, (2008)., *Статистички годишњак 2008.*, РЗС, Београд, стр. 230.

ЛОВ И РИБОЛОВ

Природни услови у Војводини пружају могућност за разноврсну понуду ловног туризма. Она је омогућена присуством већег броја ловишта на пољопривредном земљишту, затим шумских ловишта и ловишта на рибњацима. Квалитетна ловишта и вековна традиција ловства у Војводини обећавају да ће ловци имати пријатан доживљај и богат улов. На располагању је 16 уређених ловишта, где се може и преноћити у ловачким кућама. Разноликост и богат фонд дивљачи ових ловишта већ деценијама привлаче ловце у Војводину. Густе шуме Подунавља крију нека од најпознатијих војвођанских ловишта, то су: Козара (11.764 ha), Апатински рит (6.579 ha), Камариште (1.200 ha), Плавна (2.619 ha), Карађорђево и Ковиљски рит (4.305 ha). У сремским шумама су надалеко позната ловишта Моравић, Кућине (1.955 ha), Босутске шуме (12.272 ha), Каракуша (7.895 ha) и Купиник

(7.953 ha), у јужном Банату то су Доње Подунавље (6.057 ha) , Делиблатска пешчара(32.615 ha) и Вршачке планине (6.032 ha) , док се на северу Бачке налази ловиште Суботичке шуме (4.711 ha).

Богатство Војводине у површинским водама изузетан је потенцијал у развоју риболовног туризма. Најпознатија риболовна подручја налазе се на највећим рекама: Дунаву, Тиси, Сави, Тамишу. Због добрих услова које пружају канали и околне депресије Хидросистема Дунав-Тиса-Дунав, риболов се на овим локацијама развија у два правца: као спортско-туристички у каналима и привредни у депресијама које су адаптиране у рибњаке. Годишњи улов риба у рибњацима износи 6.500 тона. Највећу површину имају рибњаци код Ечке, који спадају у ред највећих у земљи, затим следе Бач, Бечеј, итд. Са проширењем рибњака код Вршачких ритова, они су заузели друго место у Војводини. На другом месту по привредно-риболовном значају налазе се реке и то првенствено Дунав, Сава и Тиса. Нажалост све већа загађеност водотокова условљава њихово осиромашење рибом, те је ово један од основних разлога што се привредни риболов усмерава на вештачка узгајалишта.

За Војводину је карактеристично низијско или топловодно рибарство. Заступљено је кавезно гајење рибе који чини високо рентабилан облик интензивне производње. Кавези јефтине израде постављају се у природне и вештачке воде. Овај начин гајења, ако се водени објекти оптерете кавезима, могу бити опасни за олиготрофне акумулације, јер доводи до еутофизације и убрзаног старења тих акумулација. Други начин је полуинтензиван тип производње у воденим базенима површине од неколико ари до 100 и више хектара, услед добрих климатских и хидрографских услова, расположивог земљишта, сировина за исхрану риба, као и због чињеница да је то један од рентабилнијих облика производње. Рибњаци се водом снабдевају водом из река и канала. Пуне се у пролеће, а празне се у јесен када се риба излови. У рибњацима преовлађује гајење шарана, а пратеће врсте чине сом, смуђ, лињак и штука. У мањим рибњацима преовлађује једна узрасна категорија. Гаји се трогодишња конзумна риба, иако је рентабилније гајење двогодишње конзумне рибе од око 1 кг по комаду уз утрошак хране до 2,5 кг хране на 1 kg приста. Рибарство отворених вода се одвија на рекама, језерима, барама и мочварама уз поседовање одговарајућих дозвола. Ловно риболовне туристичке активности организују се у сагласности са строгим ловно-риболовно-стручним,

етичким и законским нормама који се односе на начин извршења лова и риболова. Ловне и риболовне активности у специјалним резерватима природе Војводине јасно и прецизно су дефинисана режимима заштите и предложеним активностима. Поред тога јасно су дефинисане ловна и риболовна сезона и врста дивљачи, односно рибе на коју се односе. Наопходно је да се норме поштују у потпуности јер би у противном могло доћи до неравнотеже или до потпуног истребљења појединих врста дивљачи и рибе.

ТУРИСТИЧКИ

Целокупно посматрано Аутономна Покрајина Војводина има добар географско туристички положај. Поменути друмски путеви, железничке пруге, реке и канали, као и авионске линије битна су претпоставка развоја туризма покрајине. Војводина се налази на једном од важнијих праваца туристичког кретања у Европи, на такозваном источно туристичком правцу. Њега највише користе туристи из средње, северне и источне Европе, за долазак у Војводину односно Србију, или на путу за Бугарску, Грчку, Турску и даље ка истоку. Исти овај правац користе и туристи из поменутих балканских и других земаља при кретању у земље средње Европе или неке друге. Према томе, битна карактеристика географско-туристичког положаја Војводине је његова транзитна функција. Пошто се Војводина граничи са четири државе, њен положај се може означити као контактан.

Из просторног односа Војводине према земљама које су значајна исходишта кретања туриста који користе источни туристички правац може се закључити да је њен туристички положај повољан. Релативно густа мрежа путева обезбеђује да су сва туристичка места Војводине лако доступна како домаћим тако и страним туристима. Неки (слабији) познаваоци природних вредности Војводине говоре да је она са туристичког аспекта мало интересантна, због утиска о монотоности предела, који потиче из слабе вертикалне разуђености рељефних облика. Међутим, Војводина обилује, као што је већ речено у претходном делу разноврсним природним вредностима које побуђују интерес туриста, па такве ствари имају карактер туристичких мотива. Природна богатства Војводине се по својој атрактивности можда не могу мерити са неким планинским пределима Србије, са њиховим хидроклиматским, вегетацијским и другим специфичностима, али имају сопствени шарм који лежи управо у разликовању од ових туристичких атракција.

У наставку ћемо се осврнути на поједине туристичке ресурсе Војводине.

Вршачке планине су познате по излетничко-рекреативном и ексклузивном викенд туризму. У њиховом подножју налази се Вршац, чије становништво најмасовније обилази Вршачке планине. Познатији туристички пунктови који се налазе на њима су: Широко било, Гудурички врх, Ђавоља јазбина и дечије одмаралиште Црвени крст.

Фрушка гора је туристички ресурс Војводине који је посећенији од Вршачких планина. У њеном подножју и нешто широј околини постоји више градских насеља која су главни центри из којих крећу туристи. То су: Нови Сад, Бачка Паланка, Беоцин, Сремска Каменица, Петроварадин, Сремски Карловци, Инђија, Рума, Шид, Сремска Митровица, Стара Пазова, а једним делом и Београд. За Фрушку гору карактеристична су излетничка и ексклузивна кретања туриста, као и боравак у викенд насељима. Познати излетнички пунктови су: Стражилово, Иришки венац, Змајевац, Бранковац, Црвени чот, Летенка, Осовље, Андревље, Тестера и Равне. Најпознатија викенд насеља су: Сланкаменачки виногради, Јанду, Кошевац, Караш, Главица, Провалија, Поповица и Корушка.

Фрушка гора је планина која привлачи, нудећи богатство природе и бројне споменике културе. Трагови живота на Фрушкој гори прате се од неолита. У античком периоду била је настањена цивилним и војним насеобинама (Лимес), а у средњем веку подигнути су бројни манастири, као што су: Крушедол, Велика Ремета, Гргетег, Ново Хопово, Старо Хопово, Врдник, Јазак, Мала Ремета, Шишатовач, Петковица, Ђипша, Беоцин, Раковац, Привина Глава, Кувеждин, Фенек и Башеново (данас постоје само остаци рушевина овог манастира) (Туристичка организација војводине, 2003., стр. 47-55).

Такође, на Фрушкој гори евидентирано је преко стотину места значајних за историју Другог светског рата, од којих су само нека уређена и обележена уметничким делима. Тако је на Иришком венцу смештен монументални комплекс са Спомеником слободе, изграђен у стилу социјалистичког реализма, који приказује борбу за слободу и победу. У близини се налази меморијално место Јабука, надамак Партизанског пута, као и меморијално место Рохал са ширим монументалним комплексом.

Пошто је о два познатим пешчарама Војводине већ раније било речи, овде ћемо само истаћи најважније туристичке пунктове у њима. У Делиблатској пе-

шчари најпознатије излетиште је Девојачки бунар, а на Суботичкој пешчари позната су излетишта Хајдукова, Радановачка и Келебијска шума.

Три напред поменуте велике реке Војводине (Дунав, Тиса и Сава) поред међународног саобраћајног значаја, имају и туристичку вредност. Познатије плаже и излетишта која се налазе на Дунаву смештена су на простору између Бездана и Апатина, код Богојева, Бачке Паланке, Новог Сада, Сремских Карловаца, Панчева и Ковина. Важнији туристички пунктови на обалама Тисе су код Кањиже, Новог Кнежевца, Сенте, Аде, Новог Бечеја и Титела. Поред реке Саве места за бо-
равак туриста налазе се углавном код Сремске Митровице.

Пловност Дунава, Тисе и Саве, температуре њихових вода (посебно у купалишној сезони), пешчане плаже и велика концентрација насеља и становништва поред њихових обала су најважнији елементи њиховог вредновања. За њих се везују купалишни туризам, спортови на води (веслање, трка глисера, скијање на води, пливачки маратон, спортски риболов) туристичке регате и друге туристичке пловидбе.

Познатија језера Војводине, то јест, Палићко, Лудошко, Слано Копово, акумулација Криваја, Провала, Борковачко језеро, Белоцркванска језера, Царска и Обедска бара добро су познати туристички ресурси. Такође, бројни ритови у бачком Подунављу, Подужју у Срему и око Босута, у којима постоје пространи шумски комплекси мешовитих и чистих биљних врста, испресецани су многим мртва-
јама, рукавцима и каналима, а настањени бројном дивљачи погодни су за развој ловног и риболовног туризма. У Војводини постоје бројне лековите воде и бање значајне за рекреативно-здравствени туризам, а познатије се налазе у Кањижи, Меленцима, Врднику и Сланкамену.

У антропогене туристичке вредности, односно ресурсе спадају уметничка остварења, етнографске вредности и градови. Овом приликом поменућемо само оне најпознатије.

- уметничке манифестације:
 1. књижевне манифестације (Доситејеви дани, Бранково коло, Липарске вечери, Меморијал „Мирослав Антић“),
 2. ликовне манифестације (уметничке колоније у Ечкој и Бачкој Тополи, на Дечијем бунару итд.),

3. музичке манифестације (Новосадске и Сомборске музичке свечаности, Обзорје на Тиси, Фестивал музичких хорова у Зрењанину, Фестивал музичких друштава у Руми и др.),

4. позоришне манифестације (Стеријино позорје у Новом Саду, Вршачка позоришна јесен, Мајске позоришне вечери у Кикинди итд.),

Уметничке манифестације мешовитог карактера (Змајеве дечије игре у Новом Саду и Сремској Каменици),

- привредне манифестације

1. разноврсни сајмови у Новом Саду, и Међународни сајам предузетништва у Суботици,

- привредно-фолклорне манифестације

1. дани бербе грожђа у Вршцу и Сремским Карловцима,

2. смотре фолклора у Вршцу, Футогу и Оџацима.

У туристичким кретањима Војводине највеће учешће имају домаћи туристи, највише их је у излетничком туризму, тако што је већина излетничких кретања мотивисана рекреативним потребама, са најдужим боравцима у бањама. Страни туристи у највећем броју случајева учествују у транзитном и излетничком туризму Војводине, а кратки боравци са ноћењем повезани су углавном са културним манифестацијама и ловним туризмом.

У глобалу посматрано туристичка делатност у Војводини још заостаје за њеним туристичким мотивима и ресурсима.

V КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

1. ПРОСТОРНИ ИНДИКАТОРИ

Међурегионални економски односи обухватају токове традиционалних производних чинилаца (рада и капитала), роба и услуга, новца, затим организациону повезаност, као и посебне облике пословне сарадње.

Обим и структура веза међу регионима Србије зависи од:

- величине региона, односно његове економске моћи,
- степена економске развијености региона,
- просторне близине (удаљености) региона,
- структуре регионалних привреда.

1.1. СТЕПЕН ИНТЕГРИСАНОСТИ ПОКРАЈИНЕ ВОЈВОДИНА У ПРИВРЕДУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

С обзиром да у Републици Србији спољнотрговински робни промет представља најснажнију компоненту међурегионалних економских веза, његовим се праћењем може поуздано закључивати о степену интегрисаности, као и о променама у међузависности Републике Србије и њених аутономних покрајина.

У табелама број 1/V, и 2/V, дати су подаци о спољнотрговинском робном промету Републике Србије, односно извозу и увозу по економској намени Европске уније¹, упоредни приказ за 2007/2008. и 2008/2009. годину.

Анализа спољнотрговинског робног промета има специфичан значај. Компаративно-статистички подаци о интерним (унутаррегионалним) и екстерним (међурегионалним) кретањима робе пружају изузетно корисну информацију о стратешким везама региона. Скуп података о интерним токовима односи се на основне вертикалне, а скуп података о екстерним токовима на базичне хоризонталне димензије. Оба скупа су од суштинског карактера за развој. Подаци о међурегионалним токовима указују на значај увоза и извоза за регионалну привреду, односно на важност импулса из окружења за регионални раст. Они мере и ново територи-

¹ Европска унија индустријске производе сврстава у шест група, и то: енергија, интермеђијални производи, капитални производи, трајни производи за широку потрошњу, нетрајни производи за широку потрошњу, остали производи. Под осталим производима обухвата групу производа из области које по класификацији делатности припадају пољопривреди лову и шумарству, рибарству, спортским и културним активностима, осталим пословним активностима и неразврстану робу.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

јалне поделе рада, односно изражавају међурегионалну повезаност и степен интегрисаности регионалне у националну привреду.

Таб. број 1/V. СПОЉНОТРГОВИНСКИ РОБНИ ПРОМЕТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У 2007/2008. години (у милијардама динара)

Производ	Извоз			Увоз			Удео у укупном извозу		Удео у укупном увозу у %		Салдо	
	2007	2008	индекс	2007	2008	индекс	2007	2008	2007	2008	2007	2008
РЕПУБЛИКА СРБИЈА*												
Укупно	44,7	47,1	106,1	104,5	106,7	102,1	100,0	100,0	100,0	100,0	-59,8	-59,2
Енергија	1,5	1,4	90,2	19,3	23,2	119,8	3,4	2,9	18,5	21,7	-17,8	-21,8
Интермедијални производи	19,4	15,3	78,8	34,4	31,8	92,4	43,3	32,2	32,9	29,8	-15,0	-16,5
Капитални производи	8,3	9,8	119,1	28,2	25,6	90,8	18,5	20,7	27,0	24,0	-19,9	-15,7
Трајни производи за широку потрошњу	1,8	2,0	113,1	4,5	4,9	107,7	3,9	4,2	4,3	4,6	-2,8	-2,9
Нетрајни произв. за широку потрошњу	12,4	15,6	125,8	15,0	17,1	114,1	27,7	32,9	14,4	16,0	-2,6	1,5
Остали производи	1,4	3,4	240,5	3,0	4,1	134,5	3,1	7,1	2,9	3,8	-1,6	-0,7
ЦЕНТРАЛНА СРБИЈА												
Укупно	27,8	32,5	116,9	74,4	73,2	98,4	62,1	68,5	71,2	68,7	-46,6	-40,7
Енергија	0,9	0,8	82,9	7,3	6,6	90,7	2,1	1,6	7,0	6,2	-6,4	-5,9
Интермедијални производи	12,5	10,9	87,7	26,9	24,6	91,4	27,9	23,0	25,7	23,0	-14,4	-13,6
Капитални производи	4,4	7,0	158,3	21,8	20,8	95,8	9,9	14,7	20,8	19,5	-17,3	-13,8
Трајни производи за широку потрошњу	1,6	1,8	113,6	4,0	4,1	101,1	3,5	3,8	3,8	3,8	-2,4	-2,3
Нетрајни произв. за широку потрошњу	7,3	9,8	134,7	12,3	14,3	116,4	16,3	11,8	11,8	13,4	-5,0	-4,5
Остали производи	1,1	2,2	197,8	2,1	2,8	130,6	2,5	2,0	2,0	2,6	-1,0	-0,6
ВОЈВОДИНА												
Укупно	16,8	14,9	88,7	28,5	32,8	115,3	37,5	31,4	27,3	30,8	-11,7	-18,0
Енергија	0,6	0,6	102,0	12,0	16,5	137,6	1,3	1,2	11,5	15,5	-11,4	-15,9
Интермедијални производи	6,8	4,3	63,2	7,3	7,2	98,3	15,3	9,1	7,0	6,7	-0,4	-2,8
Капитални производи	3,8	2,8	74,4	5,3	4,3	80,2	8,5	6,0	5,1	4,0	-1,5	-1,4
Трајни производи за широку потрошњу	0,2	0,2	109,8	0,5	0,8	167,2	0,4	0,4	0,5	0,8	-0,3	-0,6
Нетрајни производи за широку потрошњу	5,1	5,8	113,0	2,5	2,8	111,1	11,4	12,2	2,4	2,6	2,6	2,9
Остали производи	0,3	1,1	446,5	0,8	1,2	150,1	0,6	2,4	0,8	1,2	-0,6	-0,1
НЕРАЗВРСТАНИ ПО ТЕРИТОРИЈИ												
Укупно	0,1	0,1	52,9	1,6	0,6	36,7	0,3	0,1	1,5	0,5	-1,4	-0,5

Извор: РЗС, (2008), *Статистички годишњак 2008., спољна трговина*, стр. 1-5., РЗС, Београд;

* разлика између укупне вредности извоза и увоза и збира о територијама представља нераспоређени део извоза и увоза.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Таб. број 2/V. СПОЉНОТРГОВИНСКИ РОБНИ ПРОМЕТ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У 2008/2009. години (у милијардама динара)

Производ	Извоз			Увоз			Удео у укупном извозу		Удео у укупном увозу у %		Салдо	
	2008	2009	индекс	2008	2009	индекс	2008	2009	2008	2009	2008	2009
РЕПУБЛИКА СРБИЈА												
Укупно	47,5	48,8	102,8	105,6	94,9	89,8	100,0	100,0	100,0	100,0	-58,2	-46,1
Енергија	1,4	2,1	154,3	23,2	16,9	72,8	2,9	4,3	21,9	17,8	-21,8	-14,8
Интермедијални производи	15,3	18,1	118,9	31,0	30,0	96,6	32,2	37,2	29,4	31,6	-15,8	-11,8
Капитални производи	10,3	8,3	81,0	25,6	22,3	87,0	21,7	17,1	24,2	23,5	-15,3	-13,9
Трајни производи за широку потрошњу	2,0	2,3	118,2	4,6	3,8	83,4	4,2	4,8	4,3	4,0	-2,6	-1,5
Нетрајни производи за широку потрошњу	15,6	14,6	93,3	17,1	18,5	108,0	32,9	29,9	16,2	19,5	-1,5	-3,9
Остали производи	2,9	3,3	111,1	4,0	3,4	83,2	6,2	6,7	3,8	3,6	-1,1	-0,1
ЦЕНТРАЛНА СРБИЈА												
Укупно	32,5	30,7	94,4	73,0	66,5	91,3	68,5	62,9	69,1	70,1	-40,5	-35,8
Енергија	0,8	1,2	155,4	6,6	5,7	86,3	1,6	2,5	6,3	6,0	-5,9	-4,5
Интермедијални производи	10,9	12,5	114,0	24,3	22,1	91,0	23,0	25,5	23,0	23,3	-13,4	-9,7
Капитални производи	7,4	5,6	75,5	20,9	17,4	83,3	15,7	11,5	19,8	18,3	-13,4	-11,8
Трајни производи за широку потрошњу	1,8	2,1	117,3	4,1	3,3	82,1	3,8	4,3	3,8	3,5	-2,3	-1,2
Нетрајни производи за широку потрошњу	9,8	7,7	78,4	14,3	15,6	108,7	20,7	15,8	13,5	16,4	-4,5	-7,9
Остали производи	1,8	1,6	91,1	2,8	2,3	84,5	3,7	3,3	2,6	2,5	-1,0	-0,7
ВОЈВОДИНА												
Укупно	14,9	18,0	121,3	32,1	27,7	86,3	31,4	37,0	30,3	29,2	-17,2	-9,6
Енергија	0,6	0,9	152,9	16,5	11,1	67,4	1,2	1,8	15,6	11,7	-15,9	-10,2
Интермедијални производи	4,3	5,7	131,3	6,7	7,8	116,7	9,1	11,6	6,3	8,3	-2,4	-2,1
Капитални производи	2,8	2,7	95,2	4,3	4,3	100,4	6,0	5,5	4,0	4,5	-1,4	-1,6
Трајни производи за широку потрошњу	0,2	0,3	129,6	0,5	0,5	94,6	0,4	0,5	0,5	0,5	-0,3	-0,2
Нетрајни производи за широку потрошњу	5,8	6,9	119,0	2,8	2,9	104,7	12,2	2,6	2,6	3,1	3,0	3,9
Остали производи	1,1	1,6	141,6	1,2	1,0	80,6	2,4	1,2	1,2	1,1	-0,1	0,6
НЕРАЗВРСТАНИ ПО ТЕРИТОРИЈИ												
Укупно	0,0	0,0	80,4	0,5	0,7	125,1	0,1	0,1	0,5	0,7	-0,5	-0,6

Извор: РЗС, (2009), *Статистички годишњак 2009., спољна трговина*, стр. 1-5., РЗС, Београд.;

* разлика између укупне вредности извоза и увоза и збира о територијама представља нераспоређени део извоза и увоза.

1.2. РЕГИОНАЛНЕ УСМЕРЕНОСТИ ПРИВРЕДА ПОКРАЈИНЕ И РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Регионална усмереност привреда Републике Србије и покрајина огледа се у структури испорука роба и услуга тих региона другим регионима и структури набавки из других региона. Учешћа испорука израчуната су као однос испорука привреде региона једном подручју и укупних испорука тог региона другим регионима. Исто важи и за набавке. Промене у регионалној орјентисаности привреда Републике и Покрајина са становишта испорука другим регионима (односно набавки из других региона) прате се на основу базних индекса. Другим речима, ниво учешћа у одређеној години представља основу у односу на коју се мери темпо промена. Региони чији су базни индекси већи од сто су они према којима се посматрана привреда својим испорукама (набавкама) орјентисала више него у датој-одређеној години. Супротно је са регионима чији базни индекси имају вредност мању од сто.

У табели број 3/V, дат је извоз и увоз Републике Србије, по развијености земаља и економској намени,² за 2009. годину.

Регионалне усмерености привреде показују да локалне привреде нису довољно реструктуриране за високе захтеве конкурентских иностраних тржишта. Половина укупног извоза Републике Србије сконцентрисана је у три округа, док окрузи са неразвијеним општинама скоро симболично угичу на извозне и увозне резултате српске привреде. У табели број 4/V, дат је приказ регионалног аспекта спољнотрговинског пословања за период од 2006. до 2008. године.

Као што видимо у табели број 4/V, несиметрична спољнотрговинска активност у корелацији је са неравномерном привредном дисперзијом. Окрузи са највећим бројем предузећа и учешћем у приходу привреде Србије су они окрузи који највише доприносе српским извозним резултатима, то су: Град Београд, Јужно бачки, Јужно банатски и Подунавски округ.

Када се претходни подаци агрегирају на ниво ширих подручја добија се другачија слика. Тако је највећи дефицит регистрован у Београду, док централни део Србије и Војводина бележе трогодишњи просечно већи извоз од увоза.

² Подаци су израчунати по принципу претежности у систему националних рачуна (СНА), као и по класификацији Међународног Монетарног Фонда.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Таб. број 3/V. ИЗВОЗ И УВОЗ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У 2008/2009. (у милијардама УСД долара)

врста робе	извоз			увоз			извоз/увоз, у %		удео у укупном извозу, у %		удео у укупном увозу, у %	
	2008.	2009.	индекс	2008.	2009.	индекс	2008.	2009.	2008.	2009.	2008.	2009.
РЕПУБЛИКА СРБИЈА*												
Укупно	719,5	751,1	104,4	1599,0	1457,1	91,1	45,0	51,5	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Индустријске земље</i>	318,6	344,7	108,2	820,6	762,1	92,9	38,8	45,2	44,3	45,9	51,3	52,3
средства за рад	52,8	29,3	55,3	200,5	159,9	79,7	26,3	18,3	7,3	3,9	12,5	11,0
репродукција	181,2	226,5	125,0	388,9	368,7	94,8	46,6	61,4	25,2	30,1	24,3	25,3
потрошна роба	84,5	88,9	105,2	231,2	233,5	101,0	36,5	38,1	11,7	11,8	14,4	16,0
<i>Земље у развоју</i>	400,9	406,4	101,4	778,4	695,1	89,3	51,5	58,5	55,7	54,1	48,7	47,7
средства за рад	52,9	55,4	104,6	89,7	66,5	74,1	59,0	83,3	7,3	7,4	5,6	4,6
репродукција	194,9	209,6	107,6	541,4	477,2	88,1	36,0	43,9	27,1	27,9	33,9	32,7
потрошна роба	153,0	141,4	92,4	147,3	151,4	102,8	103,9	93,4	21,3	18,8	9,2	10,4
ЦЕНТРАЛНА СРБИЈА												
Укупно	494,4	472,2	95,5	1111,9	1022,1	91,9	44,5	46,2	68,7	62,9	69,5	70,1
<i>Индустријске земље</i>	213,9	216,4	101,2	661,3	597,1	90,3	32,3	36,2	29,7	28,8	41,3	41,0
средства за рад	41,7	17,3	41,4	161,9	126,7	78,2	25,8	13,6	5,8	2,3	10,1	8,7
репродукција	121,6	142,0	116,7	303,8	275,9	90,8	40,0	51,5	16,9	18,9	19,0	18,9
потрошна роба	50,5	57,1	113,1	195,6	194,6	99,5	25,8	29,4	7,0	7,6	12,2	13,3
<i>Земље у развоју</i>	280,5	255,8	91,2	450,7	24,9	94,3	62,2	60,2	39,0	34,0	28,2	29,2
средства за рад	44,8	46,5	103,8	82,3	55,9	68,0	54,4	83,1	6,2	6,2	5,1	3,8
репродукција	119,3	123,2	103,3	244,3	239,7	98,1	48,8	51,4	16,6	16,4	15,3	16,4
потрошна роба	116,4	86,1	73,9	124,1	129,3	104,2	93,8	66,6	16,2	11,4	7,8	8,9
ВОЈВОДИНА												
Укупно	224,4	278,3	124,0	478,9	424,8	88,7	46,8	65,5	31,2	37,0	29,9	29,1
<i>Индустријске земље</i>	104,3	128,2	122,9	151,6	155,1	102,3	68,8	82,6	14,5	17,1	9,5	10,6
средства за рад	11,1	12,0	107,5	37,5	31,9	84,9	29,6	37,5	1,5	1,6	2,3	2,2
репродукција	59,6	84,5	141,8	84,9	92,5	109,0	70,2	91,4	8,3	11,3	5,3	6,3
потрошна роба	33,6	31,7	94,4	29,1	30,7	105,4	115,3	103,2	4,7	4,2	1,8	2,1
<i>Земље у развоју</i>	120,1	150,1	125,0	327,3	269,6	82,4	36,7	55,7	16,7	20,0	20,5	18,5
средства за рад	8,1	8,8	108,7	7,4	10,5	141,6	109,5	84,1	1,1	1,2	0,5	0,7
репродукција	75,4	86,2	114,3	297,0	237,4	79,9	25,4	36,3	10,5	11,5	18,6	16,3
потрошна роба	36,6	55,1	150,6	22,8	21,7	95,1	160,1	253,3	5,1	7,3	1,4	1,5
НЕРАЗВРСТАНО ПО ТЕРИТОРИЈИ												
Укупно	0,7	0,6	81,1	8,2	10,3	124,8	8,6	5,6	0,1	0,1	0,5	0,7

Извор: РЗС, (2009)., *Статистички годишњак 2009, Спољна трговина*, РЗС, Београд., стр. 1-4.

* разлика између укупне вредности извоза и увоза и збира по територијама представља нераспоређени део извоза и увоза

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Таб. број 4/V. РЕГИОНАЛНИ АСПЕКТ СПОЉНОТРГОВИНСКОГ ПОСЛОВАЊА (упоредни приказ за период 2006-2008. година)

Територија	2006. год.		2007. год.		2008. год.	
	извоз	увоз	извоз	увоз	извоз	увоз
у хиљадама евра						
Република СРБИЈА	5.102.455	10.462.572	6.432.232	13.506.769	6.335.869	13.238.600
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
учешће у извозу-увозу Србије, у %						
БЕОГРАД	22,4	47,2	23,1	49,1	23,2	49,0
ВОЈВОДИНА	31,4	28,8	32,2	27,0	32,2	28,5
Северно бачки	2,7	2,3	3,4	2,8	4,1	2,7
Средње банатски	1,9	0,9	2,0	0,9	2,4	1,1
Северно банатски	4,0	1,0	3,8	1,2	3,6	0,9
Јужно банатски	6,8	2,5	6,4	2,5	5,9	2,3
Западно бачки	2,4	0,9	2,3	0,7	2,0	0,7
Јужно бачки	11,0	18,9	10,9	16,7	10,4	18,6
Сремски	2,7	2,2	3,2	2,3	3,7	2,2
ЦЕНТРАЛНА СРБИЈА	46,0	23,1	44,5	23,1	44,5	21,7
Мачвански	1,8	1,5	2,2	1,5	2,5	1,4
Колубарски	2,1	1,1	2,7	1,4	2,5	1,2
Подунавски	13,7	4,3	12,4	4,1	14,2	4,7
Браничевски	0,3	0,5	0,3	0,3	0,3	0,6
Шумадијски	1,8	1,6	2,0	2,0	2,3	1,9
Поморавски	1,1	0,8	1,1	0,8	0,9	0,7
Борски	5,0	1,9	2,9	1,3	2,7	1,3
Зајечарски	0,9	0,4	0,9	0,3	0,7	0,3
Златиборски	6,3	2,8	6,6	2,9	6,1	2,4
Моравички	2,7	2,1	2,9	2,1	2,8	2,0
Рашки	1,1	1,0	1,1	1,1	1,2	0,9
Расински	2,1	1,1	2,2	1,2	2,1	1,0
Нишавски	1,7	2,1	2,3	2,1	1,9	1,9
Топлички	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1
Пиротски	2,5	0,6	2,4	0,8	2,1	0,4
Јабланички	0,6	0,4	0,7	0,4	0,7	0,4
Пчињски	1,9	0,9	1,6	0,8	1,5	0,6
КиМ	-	-	-	-	-	-
непознато	0,1	0,9	0,2	0,7	0,1	0,8

Извор: РЗР, (2009), *Регионални развој Србије 2008.*, РЗР, Београд, стр. 41-43.

У извозној структури, са учешћем преко 50%, доминирају радно интензивни (за чију производњу је карактеристичан ниско квалификован рад) и ресурсно интензивни производи (производи ниског степена финализације, претежно аграрни и рудни инпути), најмање конкурентни производи, који на светском тржишту не конкуришу квалитетом, већ ниском ценом. Почев од 2001. године у структури извоза смањује се учешће производа на којима би требало да се заснива конкурентност Србије, а то су технолошко-интензивни производи и производи интен-

живни људским капиталом, у чијој производњи доминирају коришћење модерније технологије, квалификован рад, савремени методи управљања процесом производње и код којих је заступљена конференција квалитетом. Поред недостатка инвестиција, ограничавајући фактор раста извоза и даље је одсуство неценовних фактора конкурентности.

У структури извоза у 2008. години доминира материјал за репродукцију на који се односи 65,8% понуде за светско тржиште. Значајан део репроматеријала извезен је у индустријски развијене економије 54,7%. На робу широке потрошње односи се 26,0% извоза. Опрема у извозу учествује са 8,1%.

У укупном увозу материјал за репродукцију учествује са 61,3%, и вредност ове наменске категорије у укупним набавкама достиже 12,2 милијарди америчких долара. На робу широке потрошње односи се 22,1% увоза (4,4 милијарде долара), а на опрему 16,6% (3,3 милијарде долара) (РЗР., 2009., стр. 42-45).

1.3. БИЛАНСНА РАЗМЕНА ПОКРАЈИНЕ ВОЈВОДИНА И ОСТАЛИХ ОБЛАСТИ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Када се Република Србија и А.П. Војводина посматрају појединачно, може се уочити извесна правилност која се огледа у корелативности степена економске развијености једног подручја са бројем позитивних (негативних) салда у трансакцијама са осталим подручјима.

Посматрајући остварене финансијске резултате (углавном приватизованих) предузећа у Србији и Војводини, највеће повећање у сталној имовини у односу на 2002. годину, бележи град Београд (50,1%), услед пословања великих предузећа која имају највећа учешћа у укупној сталној имовини округа. Највеће ефекте на билансну размену односно највећу остварену добит (већа од десет милиона евра) привреде у 2010. години имало је девет предузећа међу којима се издвајају: Дуванска индустрија Ниш, Хемофарм Вршац, Фабрика цемента Беочин, Апатинска пивара Апатин, Цементара Косјерић, Цементара Нови Поповац и Дијамант Зрењанин који заједнички учествују са 5,5% у укупној добити националне привреде.

Са друге стране четири велика предузећа: Беопетрол Београд, Вајферт пивара Панчево, АТБ Север Суботица и Дуванска индустрија Врање, бележе веома високо учешће од 17% у губитку свих предузећа.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Од око 90.000 предузећа и задруга унутар привреде Србије, која су у 2008. години учествовала у промету, и која су претежно била концентрисана (око 60%) у четири округа (граду Београду, Јужно бачком, Северно бачком и Нишавском), остварила су нето губитак у билансној размени од преко 36 милијарди динара, послужући у амбијенту од само 6 профитабилних сектора привреде. Међутим, секторска анализа привреде Србије у 2008. години показује да су свега четири сектора својим губицима највише допринела укупном губитку привреде. То су: прерађивачка индустрија; трговина; саобраћај, складиштење и везе; производња електричне енергије и гаса (ови сектори узимају кумулативна учешћа од 74% у укупном губитку привреде).

Таб. број 5/V. ОКРУЗИ/ОПШТИНЕ СА НЕГАТИВНОМ БИЛАНСНОМ РАЗМЕНОМ (2008)

ОКРУГ	ОПШТИНА	ПРИВРЕДНА ГРАНА
БЕОГРАД	Врачар, Вождовац, Лазаревац, Нови Београд, Обреновац, Савски венац, Стари град	Прерађивачка индустрија; Производња електричне енергије, гаса и воде; Трговина на велико и мало и оправке; Саобраћај, складиштење и везе
СЕВЕРНО-БАЧКИ	Бачка Топола, Мали Иђош	Пољопривреда, шумарство и водопривреда
СРЕДЊЕ-БАНАТСКИ	Житиште, Нови Бечеј	Пољопривреда, шумарство и водопривреда; Прерађивачка индустрија
СЕВЕРНО-БАНАТСКИ	Кикинда, Нови Кнежевац, Сента, Чока	Прерађивачка индустрија
ЈУЖНО-БАНАТСКИ	Алибуар, Бела Црква, Ковачица, Ковин, Опово, Панчево, Пландиште	Пољопривреда, шумарство и водопривреда; Прерађивачка индустрија

Извор: РЗС, (2009), *Регионални развој Србије 2009.*, стр. 36.

Највећи утицај на негативан финансијски резултат привреде, имала су предузећа из чак 16 округа и 65 општина унутар округа губиташа у Србији. Највећи број општина са негативном билансном разменом је из града Београда, Јужно банатског и Браничевског округа, по 7. Затим следе предузећа из Шумадијског и Пчињског округа, по 6, из Мачванског округа 5, из Северно банатског, Зајечарског, Нишавског и Јабланичког округа по 4 општине. У табели број 5/V, приказане су општине са негативном билансном разменом у 2008. години, у Београду и Војводини.

Биланс размене пољопривреде и прехрамбене индустрије Србије с иностранством у периоду јануар-август 2012. године показује да је остварен извоз у вредности од 1.809,8 милиона УСД, што представља раст од 5,0% у односу на резултате из периода јануар-август 2011. године, са учешћем у укупном робном из-

возу од 24,9%. Истовремено, вредност увоза у висини од 887,8 милион УСД је за 0,6% виша у односу на период јануар- август 2011. године, са учешћем у укупном робном увозу од 7,2%.

Суфицит у спољнотрговинској размени пољопривредно-прехрамбених производа у периоду јануар- август 2012. године, износи 922,0 милиона УСД и има раст од 9,58% у односу на исти период 2011. године, а стопа покривености увоза извозом је 203,8% (Регионална привредна комора Нови сад., 2012., стр. 4-16).

Биланс размене услуга са иностранством, према последњим расположивим подацима Народне банке Србије, за првих седам месеци 2012. године био је позитиван. Остварен је суфицит од 61,6 милиона УСД. Извоз је достигао вредност од 2.214,9 милиона УСД, а увоз 2.153,3 милиона УСД. У односу на јануар-јул 2011. године, евидентирано је смањење извоза услуга за 4,2%, а исто толико и увоза. Показатељ покривености увоза извозом је 102,9%.

Дефицит текућих трансакција платног биланса у периоду јануар - јул 2012. године износио је 2.691,3 милиона УСД, што је за 29,7% више у односу на одговарајући период претходне године. На повећање дефицита највише су утицали раст негативног салда робне размене од 4,6% и пад прилива дознака наших исељеника у иностранству за 400,0 милиона УСД. У периоду јануар - јул 2012. године забележен је нето одлив страних директних инвестиција у износу од 137,6 милиона УСД. Нето одлив капитала по основу страних директних инвестиција је последица откупа акција предузећа „Телеком Србија“ од страног улагача и повлачења дела капитала другог мобилног оператера.

Спољни дуг Србије крајем септембра 2012. године, износио је 25.536,3 милиона евра, од чега 25.285,6 милиона представља дуг по главници (доспела главница износи 1.291,0 милиона), а 250,0 милиона редовну камату. Државни део укупног спољног дуга је 11.647,2 милиона евра, а приватни део 13.889,1 милион евра (www.nbs.rs/statistika/publikacije).

1.4. ПОВЕЗАНОСТ ПРИВРЕДНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА ПОКРАЈИНА/РЕПУБЛИКЕ

У анализи повезаности привредних организација Покрајине са осталим деловима, осврнућемо се на главне макроекономске показатеље у 2011./2012. годи-

ни, и на основу њих увидети привредна кретања која имају велики утицај на целокупну привредну сарадњу и регионални развој

У привреди Србије, у првих десет месеци 2012. године, забележен је наставак неповољних тенденција започетих у другој половини 2011. године са другим таласом глобалне економске кризе као што су опадање привредне активности, успоравање извоза и увоза робе, повећање платнобилансне и фискалне неравнотеже, пораст инфлације, пад запослености, повећање незапослености, реални раст зарада, повећање рестриктивности монетарне политике, смањење девизних резерви, успоравање кредитне активности банака и висок удео проблематичних у укупно одобреним кредитима.

Према коригованим подацима Републичког завода за статистику, забележен је реални пад БДП у првом и другом кварталу 2012. године (-2,5% и -0,8%), тј. -1,6% у првој половини 2012. године.

Према десезонираним подацима, бруто домаћи производ је реално смањен у другом (-0,6%), трећем (-0,7%) и четвртном (-0,6%) кварталу 2011. године, као и у првом (-1,9%) кварталу 2012. године, док је у другом кварталу 2012. године забележен раст БДП од 2,1%. Реални пад бруто домаћег производа, у ценама претходне године, у трећем кварталу 2012. године у односу на исти период претходне године, износио је 2,2%.

Рецесионе тенденције у привреди Србије, а самим тим и Војводине, у великој мери су последица успоравања привредне и спољноекономске активности у зони евра и земљама региона као најзначајнијих партнера Србије у области трговине и инвестиција. Ситуацију у привреди додатно су отежали неповољни временски услови у фебруару и суша у јуну, јулу и августу која је условила велики међугодишњи пад пољопривредне производње.

Индустријска производња у Републици Србији у октобру 2012. године већа је за 1,6% у односу на октобар 2011. године, а у односу на просек 2011. године већа је за 10,2%. Индустијска производња у периоду јануар – октобар 2012. године, у односу на исти период 2011. године, мања је за 3,2%. У периоду јануар – октобар 2012. године у односу на исти период 2011. године, обим индустријске производње је већи у АП Војводини за 0,6%. Обим индустријске производње на под-

ручју града Нови Сад за период јануар – октобар 2012. године у односу на исти период 2011. године бележи раст од 16,5%.

Посматрано по секторима у Србији, у октобру 2012. године, у односу на исти месец 2011. године забележена су следећа кретања: сектор Прерађивачка индустрија бележи раст од 4,1%, сектор Снабдевање електричном енергијом, гасом, паром и климатизација бележи пад од 5,2%, и сектор Рударство бележи пад од 6,9%. Подаци о индустријској производњи – по наменским групама, у октобру 2012. године, у односу на октобар претходне године, показују да је дошло до раста у производњи: трајних производа за широку потрошњу, за 32,1%, нетрајних производа за широку потрошњу, за 11,4%. И капиталних производа, за 3,4%. Док је пад производње забележен у производњи: енергије за 2,6%, и интермедијарних производа, осим енергије, за 8,5%.

Обим индустријске производње у октобру 2012. године, у односу на октобар 2011. године, бележи: раст код 18 области (учешће у структури индустријске производње – 55%), односно пад код 11 области (учешће у структури индустријске производње – 45%). Највећи утицај на раст индустријске производње у октобру 2012. године, у односу на октобар 2011. године, имале су: производња основних фармацеутских производа и препарата, производња металних производа, осим машина, производња моторних возила и приколица, производња производа од гуме и пластике и производња прехранбених производа.

Залихе индустријских производа у октобру 2012. године смањене су за 1,6% у односу на октобар 2011. године. Највећи пад залиха у октобру ове године, у односу на октобар претходне године, забележен је код: моторних возила и приколица (-38,7%), кокса и деривата нафте (-33,7%). Највећи раст залиха евидентиран је код: производње рачунара, електронских и оптичких производа (36,4%), коже и предмета од коже (30,1%), саобраћајних средстава (29,7), хемијских производа (23,5%).

У области пољопривреде подаци Републичког завода за статистику о производњи пшенице показују да је, према стању усева 2012, са жетвених површина од 480.771 хектара остварена производња пшенице од 1.921.065 тона, што је за 7,5% мање у односу на остварену производњу у 2011. и за 3,8% мање у односу на период 2002-2011. Процењује се да ће остварени род пшенице са пренетим залихама из претходне сезоне обезбедити самодовољност у снабдевању домаћег становништва.

Према публикованим подацима РЗС о производњи кукуруза, према стању усева на дан 1. септембар 2012. године, са жетвених површина од 1.275.888 хектара остварена је производња кукуруза од 3.500 хиљада тона, што је за 45,9% мање у односу на производњу остварену у 2011. години. Истовремено, посматрано у односу на 2011. годину, остварена је мања производња сунцокрета, за 23,1%, мања производња шећерне репе, за 22,9%, соје за 42,3%, кромпира за 32,5% и пасуља за 41,4%. Код воћарских култура, посматрано у односу на остварену производњу у 2011. годину, мања је производња јабука за 40,3%, шљива за 37,0% и грожђа за 11,7%.

Промет робе у трговини на мало у Републици Србији, у октобру 2012. године у односу на октобар 2011. године, већи је у текућим ценама за 2,1%, а у сталним ценама је мањи за 10,5%. У октобру 2012. у односу на септембар 2011. године, промет робе је већи у текућим ценама за 2,5%, а у сталним ценама за 0,3%. Промет робе у трговини на мало у периоду јануар - октобар 2012. године, у односу на исти период 2011. године, већи је у текућим ценама за 2,9%, а у сталним ценама је мањи за 4,6%.

У грађевинарству, вредност изведених радова Републике Србије за период јануар-јун 2012. године повећана је за 12,9% у односу на исти период 2011. године. Посматрано према врсти грађевина, вредност радова изведених на зградама у том периоду порасла је за 23,2%, а на осталим грађевинама за 7,7%. Вредност нових уговора у Републици Србији за период јануар- јун 2012. године опала је за 22,9% у односу на исти период 2011. године. Укупан број издатих дозвола од јануара до августа 2012. године је већи за 6,4% у односу на исти период претходне године. Посматрано према врсти грађевина, број издатих дозвола за зграде већи је за 4,6%, док је број издатих дозвола за остале грађевине порастао за 12,9%. Број станова од јануара до августа 2012. године у односу на исти период 2011. према издатим грађевинским дозволама, већи је за 0,1%, док је површина станова, према издатим дозволама, порасла за 6,3%.

Укупан број запослених у Републици Србији у августу 2012. године процењује се на 1.726.000 лица, што је за 0,2% мање у односу на претходни месец односно 1,0% у односу на август 2011. године.

Укупна спољнотрговинска робна размена Републике Србије за период јануар-октобар 2012. године износи: 24.848,0 милиона долара и бележи пад од 4,5%

у односу на исти период претходне године, односно 19.359,2 милиона евра и бележи пораст од 4,5% у односу на исти период претходне године.

Извезено је робе у вредности од 9.291,9 милиона долара, што чини смањење од 5,6% у односу на исти период претходне године, а увезено за 15.556,1 милиона долара, што је мање за 3,9% у односу на исти период претходне године. Извоз робе, изражен у еврима, имао је вредност од 7.244,3 милиона, што чини повећање од 3,4% у односу на исти период претходне године. Увоз робе, имао је вредност од 12.114,9 милиона, што је више за 5,2% у односу на исти период прошле године. Дефицит износи 6.264,2 милиона долара, што чини смањење од 1,2% у односу на исти период претходне године. Дефицит изражен у еврима износи 4.870,6 милиона, што чини повећање од 7,8% у односу на исти период претходне године.

Покривеност увоза извозом износи 59,7% и мања је од покривености у истом периоду претходне године, када је износила 60,8%. Посматрано регионално, највеће учешће у извозу Србије имао је Регион Војводине (37,1%); следе Београдски регион (24,3%), Регион Шумадије и Западне Србије (22,3%), Регион Јужне и Источне Србије (14,1%), а око 2,2% извоза је неразврстано по територијама. Највеће учешће у увозу Србије имао је Београдски регион (45,1%); следе Регион Војводине (29,3%), Регион Шумадије и Западне Србије (13,6%), Регион Јужне и Источне Србије (8,1%), а око 3,8% увоза је неразврстано по територијама (нема података за Регион Косово и Метохија).

У структури извоза по намени производа (принцип претежности), највише су заступљени производи за репродукцију 62,5% (5.803,0 милиона долара), следе роба за широку потрошњу 27,9% (2.590,8 милиона долара) и опрема 9,7% (896,9 милиона долара). Некласификована роба по намени износи 0,0% (1,1 милиона долара).

У структури увоза по намени производа највише су заступљени производи за репродукцију 60,6% (9.427,6 милиона долара), следе роба за широку потрошњу 19,8% (3.086,6 милиона долара) и опрема 12,4% (1.922,9 милиона долара). Некласификована роба по намени износи 7,2% (1.119,0 милиона долара).

У извозу, главни спољнотрговински партнери, појединачно, били су: Немачка (1.086,5 милиона долара), Италија (906,7 милиона долара), Босна и Херцеговина (905,8 милиона долара), Румунија (765,3 милиона долара) и Руска федерација (701,4 милиона долара).

У увозу, главни спољнотрговински партнери, појединачно, били су: Немачка (1.727,0 милиона долара), Руска федерација (1.531,2 милиона долара), Италија (1486,8 милиона долара), Кина (1.157,4 милиона долара) и Мађарска (776,4 милиона долара) .

Спољнотрговинска робна размена била је највећа са земљама са којима имамо потписане споразуме о слободној трговини. Земље чланице Европске уније чине више од половине укупне размене. Наш други по важности партнер јесу земље ЦЕФТА споразума, са којима имамо суфицит у размени од 1120,9 милиона долара, а који је резултат углавном извоза пољопривредних производа (житарице и производи од њих и разне врсте пића), као и извоза гвожђа и челика. Што се увоза тиче – највише се увозе камени угаљ, кокс и брикети, гвожђе и челик, електрична енергија, као и поврће и воће. Извоз Србије, за посматрани период, износи 2.397,3 милиона долара, а увоз је 1.276,4 милиона долара.

Покривеност увоза извозом износи 187,8%. Посматрано појединачно по земљама, највећи суфицит у размени остварен је са бившим југословенским републикама - Црном Гором, Босном и Херцеговином и Македонијом. Од осталих земља, истиче се и суфицит са Румунијом и Словачком. Највећи дефицит јавља се у трговини са Кином (због увоза телефона за мрежу станица и лап топова), као и са Руском Федерацијом (због увоза енергената, пре свега, нафте и гаса). Следи дефицит са Немачком, Италијом и Мађарском (Регионална привредна комора Нови Сад, 2012., стр. 12-18).

2. СОЦИЈАЛНИ ИНДИКАТОРИ

Анализа социјалних индикатора, односно степена образовања и нивоа здравствене заштите становништва Републике Србије и А.П. Војводине у њој, представљају елементе који могу дати целовитију слику будућег регионалног развоја поменуте територије. На основу удела различитих образовних нивоа и њихове квалификационе структуре, као и здравствене заштите становништва процењује се могућност региона да одговори захтевима будућег развоја. Поред одговарајућих позиција у процесу рада, висок ниво здравствене заштите и квалитетно образовање, делују на целину друштва позитивно, а утичу и на све остале сфере живота.

2.1. СТЕПЕН ОБРАЗОВАЊА СТАНОВНИШТВА

Економски, социјални и културни развој Србије подразумева систематско и квалитетно образовање младих генерација, а све више и целог становништва. Све категорије становништва треба да стичу квалитетна знања у процесу образовања и у процесу производње тако да би њихове квалификације могле да допринесе целокупном регионалном развоју привреде и друштва.

У савремено организованом друштву основни циљ образовне делатности јесте да се становништво у потпуности обухвати организованим образовањем, да се знање стиче систематично као и да квалификације буду у складу са развојним и текућим потребама привреде и друштва. Такви резултати образовног процеса омогућују продуктивно запошљавање образоване радне снаге и брзо прилагођавање променама које генерише пре свега научно-технолошки прогрес у свим сферама живота и рада људи. Од посебног развојног значаја је образовање и запошљавање високо стручне радне снаге која има високе зараде и високу продуктивност рада захваљујући стеченим знањима и стручним квалификацијама.

Таква развојна улога образовне делатности захтева одговарајући законодавни и регулаторни оквир за континуирано усавршавање и развој образовања на свим нивоима стицања знања и стручног оспособљавања. Од посебног значаја је способност прилагођавања свих образовних нивоа савременом научном и технолошком прогресу који из основа мења услове рада и живота свих категорија становништва. При томе, образовни систем треба да води рачуна о стицању квалитетних општих знања као основе за стручно оспособљавање, о развоју тражње за квалификацијама које се стичу на вишим нивоима образовања, порасту средстава из јавних и приватних извора за образовање, доприносу образовања привредном, социјалном и регионалном развоју земље (Лутовац, М., 2008., стр. 22).

Развој система образовања у Србији и А.П. Војводини, као и његов напредак може се посматрати кроз три фазе.

Прва фаза између Првог и Другог светског рата, која се одликовала значајним разликама између појединих делова земље у домену образовања.

Друга фаза обухвата период од Другог светског рата до почетка деведесетих година, и она се одликује убрзаним квантитативним развојем образовања и настојањем да се смање наслеђене разлике.

Трећа фаза, која почиње настанком Савезне Републике Југославије (27. априла 1992. године) и која је праћена драматичним дешавањима, то јест ратом у неким деловима раније заједничке државе СФРЈ, падом привредне активности и санкцијама Савета безбедности Уједињених Нација, тј. потпуном међународном изолацијом земље. Сви ови фактори значајно су погодили и област образовања, па се током раздобља треће етапе не може ни говорити о напретку образовања (Деветаковић, С., Б. Јовановић Гавриловић, Г. Рикаловић, 2006., стр. 82-84).

Током прве етапе развоја школства, односно образовања у Југославији, може се увидети да је ова област у целини остварила веома скромне резултате. Обухват становништва основним образовањем у школској 1938/39. години био је око 45%, што значи да свако друго дете старости између 7 и 14 година није похађало основну школу. Током прве етапе имали смо и веома неповољну структуру становника у целини, чему иде у прилог и податак да је број неписмених становника, старих десет и више година износио преко 35% од укупног становништва.

Друга етапа у развоју образовања огледа се у повећаном броју ученика и студената, и вишеструком порасту броја виших и високих школа, увећавању радноспособности усмерења, стручног образовања, средњих и других школа (Чобелић, Н., И. Росић, 1989., стр. 504).

Таб. 6/V. БРОЈ УЧЕНИКА И СТУДЕНАТА У СРБИЈИ (СФРЈ, СЦГ)

ГОДИНА	1952/53.	1962/63.	1972/73.	1982/83.	1992/93.	2000/01.
Редовно основно образовање	753.728	1.280.943	1.166.744	1.212.405	937.392	782.559
Редовно средње образовање	107.439	184.418	321.785	397.686	341.025	345.939
Више образовање	3.371	25.196	43.535	51.827	26.855	50.901
Високо образовање	24.231	54.890	91.157	144.689	115.529	151.658

Извор: Деветаковић, С, Б. Јовановић Гавриловић, Г. Рикаловић. 2006. *Национална економија*, Економски факултет, Београд, стр. 83.

У таб. 6/V., можемо видети да је број ученика основних школа достигао своју максималну величину почетком шездесетих година (1962/63.), када је број деце која су похађала основну школу износио 1.280.943. Висок и растући проценат обухвата деце основним образовањем се наставља све до средине осамдесетих година када је број ученика износио 12.122.405., да би се почетком деведесетих

година овај број почео смањивати. Ово смањење је проузроковано и делом због тога што југословенска статистика није располагала са подацима о ученицима основних и средњих школа на простору Косова и Метохије, па је број ученика 1992/93. године износио 937.392. Смањивање се наставило и током деведесетих година, тако да је 2000/01. године било 782.559 ученика редовног основног образовања.

Број редовних ученика средњих школа растао је све до почетка осамдесетих година када је износио 397.686, да би се током деведесетих почео смањивати и 2000/01. године достигао цифру од 345.939 ученика редовног средњег образовања.

Студенти виших школа су се углавном повећавали до средине осамдесетих година када су достигли број од 51.827 студената, да би се 1992/93. школске године приметило значајно смањење од скоро 50% када је број студената виших школа износио 26.855. У последњој посматраној, 2000/01. години број студената виших школа достиже близу 51.000.

Сличну тенденцију кретања имао је и број студената на факултетима, који је растао све до пред крај осамдесетих година (1982/83. школске године било је 144.689 студената), а затим је показивао тенденцију пада током деведесетих година (1992/93. број студената је износио 115.529), да би крајем деведесетих почео да расте и 2000/01. године достигао максималну цифру од скоро 152.000 студената (Лутовац, М., 2008., стр. 23).

Такође у периоду од 1953. до 2002. године извршене су радикалне промене у формалном образовном нивоу становништва у Војводини о чему нам сведоче подаци из табела 7/V и 8/V.

Таб. 7/V. ОБРАЗОВНИ НИВО СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ (у%)

Година пописа	1953.	1971.	1991.	2002.
Без школске спреме	28,4	18,8	10,5	6,4
4-7 разреда основне школе	56,5	46,9	23,0	14,4
Основно образовање	6,5	13,9	25,3	24,9
Средње образовање	7,5	17,4	33,0	43,9
Више и високо образовање	0,5	2,6	7,4	9,5
непознато	0,6	0,4	0,8	0,9

Извор: Миљковић, Д., М. Николић, (1996)., *Развој Република претходне СФРЈ 1947-1990.*, стр. 91-92; РЗС, (2005)., *Статистички годишњак 2004.*, Београд., стр. 67.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Таб. 8/V. СТАНОВНИШТВО ВОЈВОДИНЕ ПРЕМА ПИСМЕНОСТИ, СТАРОСТИ И ПОЛУ

Година пописа	Укупно	Мушко	Женско	Укупно	Мушко	Женско
	1991. година			2002. година		
Свега	1.724.770	831.568	893.202	1.831.574	881.985	949.589
Писмено	1.652.638	815.775	836.863	1.787.484	873.198	914.286
Неписмено	72.132	15.793	56.339	44.090	8.787	35.303
Укупно Неписмено у %	4,2	1,9	6,3	2,4	1,0	3,7
10-19 год.	0,7	0,7	0,7	0,8	0,8	0,8
20-34 год.	1,1	0,9	1,3	0,6	0,6	0,7
35-64 год.	3,9	1,6	6,1	1,4	0,8	2,1
65 и више	14,2	7,0	18,8	8,5	2,5	12,5
непознато	7,2	5,5	8,7	6,6	3,9	9,0

Извор: РЗС., (2006)., *Статистички годишњак Србије 2006.*, РЗС, Београд., стр. 76.

Такође, морамо поменути да је долазак избеглица на територију Војводине довео до значајних промена у образовној структури становништва. Значајан број њих није имао никакву школску спрему (11,7%) или је имао само основну школу (31,3%). Највише их је имало средње образовање (46,2%), а врло мало вишу или високу школу (8,7%). Ако се то упореди са стањем у војвођанској популацији пет година раније, тј. по попису становништва 1991. године, структура образовања избеглица мало се разликује од стања код аутохтоног становништва. Тада је у Војводини без школске спреме било 10,5% популације, осмогодишњу школу завршило је 25,3%, средњу школу имало је 33,0%, а више и високо образовање 7,4% становништва (Ћурчић, С., 2006., стр. 41). Посматрано са економског становишта, елемент образовања као фактор формирања хуманог капитала, обухвата углавном, екзактно немерљиве чиниоце, као што су:

1. усклађеност програма средњег и високог образовања у складу са будућим потребама тржишта рада,
2. јаван и прецизан систем критеријума у избору појединаца приликом запошљавања,
3. укљученост запослених у неки од адекватних система континуелног образовања.

Реално сагледавање димензија ових фактора омогућава идентификацију интезитета и структуре између расположивог кадровског потенцијала и развојних перформанси друштва и привреде Војводине, у протеклих тридесет година, а тиме и одређивања потенцијалне улоге система образовања, као фактора за формирање хуманог капитала Војводине у будућности.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Таб. 9/V. БРОЈ НАСТАВНИКА И САРАДНИКА У СРБИЈИ (СФРЈ, СЦГ)

ГОДИНА	1952/53.	1962/63.	1972/73.	1982/83.	1992/93.	2000/01.
Редовно основно образовање	20.406	42.431	52.624	59.270	51.475	48.770
Редовно средње образовање	8.772	11.992	20.036	27.715	25.596	26.891
Више образовање	178	1.139	-	2.137	1.910	1.612
Високо образовање	919	1.932	-	5.573	9.676	10.027

Извор: СГЈ, 1992, стр., 531; СГЈ, 2004., стр. 224.; У Деветаковић С., Б. Јовановић Гавриловић, Г. Рикаловић. 2006.. *Национална економија*, Београд, Економски факултет, стр. 84.

У таб. 9/V, можемо приметити да је вишеструко повећан и број наставника и сарадника на свим нивоима образовања све до почетка осамдесетих година. Што се тиче наставника и сарадника у високом образовању ту се може приметити изразита тенденција раста све до данашњих дана. Број наставника и сарадника се у односу на почетну вредност са почетка педесетих година, па до данас, више него уједанестостручио, тако да је по последњим подацима који су дати за 2000/01. школску годину тај број износио 10.027 наставника и сарадника у високом образовању.

Ако посматрамо територију целе државе, број наставника и сарадника у високом образовању најбрже је растао у осамдесетим годинама, а затим је раст настављен, али веома успорено. Број наставника у редовном основном и средњем образовању је растао до средине осамдесетих година, да би се почетком деведесетих полако почела осећати тенденција смањивања овог броја. Такође се од 1982/83. почела примећивати тенденција смањивања наставника и сарадника у вишим школама.

За разлику од речених тенденција брзог увећавања броја ученика и студената, школе за редовно основно образовање биле су најбројније почетком педесетих година. Највише редовних средњих школа регистровано је током седамдесетих година (1977/78), а затим се број школа смањује већ почетком осамдесетих, да би се тај тренд кретања наставио се до почетка двехиљадитих година (519). Високошколске институције се умножавају са 23, са почетка педесетих година, на 92 након три деценије. Југословенска статистика бележи 83 високошколске установе почетком деведесетих, а већ средином исте деценије чак десет и више у последњој посматраној години (1987. година) (Ристић, Ж., 2000., стр.132-192).

Захваљујући свим променама које су се догодиле у образовању Србије, а првенствено великом повећању броја ученика и студената и брзом расту броја наставника и сарадника у нашем образовању десиле су се значајне промене у образовној структури становништва.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

У табели број 10/V., дати су подаци становништва Војводине према школској спреми у 2002. години.

Таб. 10/V. СТАНОВНИШТВО ПРЕМА ШКОЛСКОЈ СПРЕМИ У ВОЈВОДИНИ 2002. ГОДИНЕ

Регион/ округ	укупно	основно образовање број	%	средње образовање број	%	више образовање број	%	високо образовање број	%	непознато број	%
А.П. ВОЈВОДИНА	1.709.777	781.330	45,7	751.182	43,9	73.485	4,3	88.596	5,1	15.185	0,8
Северно бачки округ	168.992	80.597	47,6	72.814	43,0	7.471	4,4	7.872	4,6	238	0,1
Средње банатски округ	175.602	83.322	47,4	76.001	43,2	7.529	4,2	7.793	4,4	957	0,5
Северно банатски округ	139.937	73.747	52,7	55.136	39,4	5.374	3,8	5.078	3,6	602	0,4
Јужно банатски округ	263.968	129.552	49,0	109.365	41,4	10.908	4,1	10.849	4,1	3.294	1,2
Западно бачки округ	181.630	85.471	47,0	81.358	44,7	6.763	3,7	7.109	3,9	929	0,5
Јжно бачки округ	497.711	195.250	39,2	233.405	46,8	24.852	4,9	39.808	8,0	4.396	0,8
Сремски округ	281.938	133.391	47,3	123.103	43,6	10.588	3,7	10.087	3,5	4.769	1,6

Извор: Републички завод за развој, (2009)., *Регионални развој Србије 2009.*, РЗС, Београд., стр. 12.

Анализа података о образовној структури становништва показује нам деполуационе трендове, односно указује нам на то које становништво остаје у одговарајућим областима. Очекивано је, што је ова анализа и показала, да је најлошија образовна структура управо код становништва мање развијених региона/округа.

Да бих боље упоредили структуру становништва према школској спреми у А. П. Војводини и Републици Србији, у табели број 11/V, дајемо структуру становништва Србије према школској спреми од 2000. до 2005. године.

Таб. број 11/V. СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ ПРЕМА ШКОЛСКОЈ СПРЕМИ ОД 2000. ДО 2005. ГОДИНЕ

Високо образовање	7%
Више образовање	5%
Средње образовање	40%
Основно образовање	24%
Са 4-7 разреда основне школе	14%
Са 1-3 разреда основне школе	2%
Без школске спреме	6%
Непознато	2%

Извор: Каравидић, С, 2007, *Децентрализација и менаџмент у функцији развоја образовања*, стр. 17.

У Таб. 11/V, видимо статистичке податке који показују да Србија има доста неповољну структуру образовања становништва, у периоду од 2000. до 2005. го-

дине, што са становишта друштвеног, социјалног, економског, привредног и регионалног аспекта може имати веома негативне последице. Ово је проузроковано и делом због тога што је током последњих година Србија суочена са негативном стопом природног прираштаја у појединим регионима земље. Број деце у укупној популацији се смањује. У периоду од 1995. до 2000. године просечно годишње смањење броја ученика основних школа износило је 25.474, а од 2000. године забележено је годишње смањење уписа ученика у први разред основних школа за 1.5% годишње (Каравидић, С., 2007., стр.20).

Данас, број ученика основних и средњих школа не може да расте. Најбоље што можемо очекивати јесте да тај број неће опадати, а да ће се удео осамнаестогодишњака и деветнаестогодишњака, који настављају школовање после средње школе, довољно повећати да надокнади опадање њиховог укупног броја. Смањење броја младих и повећање старијих особа у укупној популацији има вишеструке последице на националну економију, образовање и целокупан социјални живот становништва Србије.

Од свих фактора који утичу на структуру образовања, демографска кретања, (промене старосне структуре становништва, његовог обима и образовног статуса), најјаснија су и најутицајнија врста промена. Ове промене су недвосмислене и имају најлакше предвидиве последице. Свако ко је озбиљно сагледао демографске податке могао је предвидети велике промене у образовном систему Србије. Наше друштво у великој мери није било свесно критичке важности популационих трендова, кретања и динамике (промена у стопама наталитета и морталитета), степену образовања, саставу и учешћу у структури радне снаге.

У Србији, а самим тим и у Војводини демографске промене су се показале веома брзе, изузетно снажне и утицајне. Као такве оне представљају најјачи фактор који је довео до значајних промена у образовној структури становништва. Изгледа да се сматрало природним законом да број деце школског узраста мора да расте из године у годину. Тако су повећани напори да се регрутује што више студената изазивајући знатну незапосленост дипломираних студената неколико година касније, озбиљан притисак на плате наставника и озбиљне проблеме у финансирању образовних установа.

2.2. НИВО ЗДРАВСТВЕНЕ ЗАШТИТЕ СТАНОВНИШТВА

Социјална политика се може уже и шире дефинисати. У ужем смислу она обухвата само социјалну заштиту становништва, првенствено сиромашних лица, и социјално обезбеђење радника, односно чланова њихових породица (здравствено, инвалидско и пензијско осигурање). Шире гледано социјална политика представља систем мера којима се утиче на животни стандард становништва.

Стога социјална политика треба да буде повезана са економском политиком, како би се обезбедио склад између економског, односно регионалног развоја на једној страни, и унапређивање животног стандарда (социјалног развоја) на другој.

Крајем осамдесетих и почетком деведесетих година, у готово свим индустријски развијеним земљама ОЕЦД-а долази до ланчаног преиспитивања одрживости друштвеног благостања и базичних принципа државне социјалне и здравствене политике. То се чини под изговором да је прекомерни раст јавне потрошње током последњих деценија, који је подстакао буџетске дефиците, проузроковао снажну бирократизацију социјалних и здравствених служби и ојачао нерационалну државну интервенцију на социјалном плану. Стратегије развоја усмерене на реорганизацију улоге, односно функције државе, и на успорење јавних издатака социјалне државе, инсистирају на постепеном уопштењу концепције „просперитет за све“, као и вредносних принципа државе благостања. Терапије за превазилажење економских потешкоћа полазе од смањења издатака за здравство, преко сужавања социјалних права која се знатним делом финансирају из пореских прихода државе, до реструктурирања социјалне заштите у интересу капитала и реприватизације (Лутовац, М., 2009., стр. 85).

Укупне промене политичког, привредног и вредносног система, као и неповољна демографска кретања у Србији, а самим тим и Војводини, довела су до нарушене социјалне равнотеже нашег друштва. Последице су велики пораст незапослености који за собом повлачи сиромаштво, социјално раслојавање, повећану здравствену угроженост деце, немоћних и старих људи, а све услед смањених могућности становника тј. породица да остварују своју здравствену заштиту.

Економске тешкоће кроз које смо прошли у деведесетим годинама, оставиле су дубок траг на функционисање здравства и других социјалних и јавних служби

значајних за животни стандард становништва. Иако се за здравство на нивоу Србије током 1990-их година издвајао релативно висок проценат друштвеног производа (6,5%), а у 2000-тој години 6,4%, та издвајања су у апсолутном износу била врло скромна (Деветаковић, С., Б. Јовановић Гавриловић, Г. Рикаловић, 2008., стр. 322).

У посматраном периоду 1990.-2000. година здравство у Србији, а самим тим и Војводини, ја назадовало. Смањене су материјалне могућности за пружање здравствених услуга, што се неповољно одразило на њихов квалитет. Проблем недостатка лекова, медицинског материјала и опреме постајао је из године у годину све већи. Реалан изазов транзиције представљао је и пораст различитих облика асоцијалног понашања и нових облика криминала. У систему социјалне и здравствене заштите се, као и у другим системима социјалне сигурности, јављају бројни проблеми који захтевају ново прилагођавање променама и доградњу система. Основни разлози за реформу система социјалне и здравствене заштите у Републици Србији и А.П. Војводини су следећи:

- положај грађана и корисника у систему социјалне и здравствене заштите је изразито пасиван,
- мрежа социјалних и здравствених услуга је недовољно развијена,
- систем јавних социјално и здравствено заштитних институција и услуга је централизован, бирократизован, нееластичан, патерналистички и недовољно економичан и ефикасан.

Током транзиције у Србији од 2001. до 2007. године дошло је до извесног побољшања здравствене и социјалне заштите, и животног стандарда становника. Реформа система здравствене заштите практично је започета 2002. године. Побољшана је опремљеност здравствених установа и снабдевеност лековима и санитарским материјалом. Паралелно су предузете мере за рационализацију потрошње у сфери здравства. Усвојени су и документи усмерени за унапређење система здравствене заштите и здравља становништва, укључујући пакет нових здравствених закона. Реформе у здравству је подржала Европска унија, а један од резултата спроведених реформи требало би да буде и заустављање даљег раста учешћа расхода за здравство у бруто домаћем производу.

У периоду 2005-2007. године Србија је повећала издвајања за здравствену заштиту становништва са 5,5% бруто домаћег производа на 6%, што је високо у

односу на међународне стандарде. Прогнозе показују да ће издаци за финансирање функције здравства у наредном периоду остати на приближно истом нивоу (Влада Р. Србије., 2009., стр. 37-92).

Међутим, морамо нагласити и то да у извештају мерења Европског здравственог потрошачког индекса, који је представљен у Европском парламенту у Бриселу, Србија је последња на листи од 34 европске земље по квалитету здравствене заштите.³

Концепција здравствене заштите у Војводини, односно структура државних здравствених институција је хијерархијски организована. Сходно томе њихов просторни распоред у корелацији је са рангом насеља и популационом величином зоне утицаја. Специјалистичке институције су пак локацијски флексибилније. Распоред, број и врста институција приказани су у табели број 12/V.

Таб. 12/V. ДРЖАВНЕ ЗДРАВСТВЕНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ У ВОЈВОДИНИ

Број здравствених институција	Насеље	Врста институције
12	Нови Сад	Дом здравља, Специјални заводи (5), Специјална болница, Институт (2), Клинички Центар Војводине, Клиника за стоматологију Војводине.
5	Зрењанин	Дом здравља, Општа болница, Специјална болница, Завод за јавно здравље
4	Суботица, Сомбор, Сремска Митровица, Панчево, Кикинда	Дом здравља, Општа болница, Завод за јавно здравље
4	Вршац	Дом здравља, Општа болница, Специјална болница
3	Сремска Каменица	Институт (3)
3	Врбас	Дом здравља, Општа болница
2	Нови Кнежевац, Кањижа, Апатин, Ковин, Бела Црква	Дом здравља, Специјална болница
1	Ада, Алибунар, Бач, Бака Паланка, Бачка Топола, Бачки Петровац, Беочин, Бечеј, Жабал, Житиште, Инђија, Ириг, Ковачица, Кула, Мали Иђош, Нова Црња, Нови Бечеј, Опово, Озаци, Пећинци, Пландиште, Рума, Сента, Сечањ, Србобран, Стара Пазова, Темерин, Тител, Чока, Шид	Дом здравља
1	Врдник, Меленци, Стари Сланкамен	Специјална болница

Извор: „Службени гласник РС.“, број. 42/2006; 119/2007; 84/2008; 71/2009; 85/2009.

³ Према индексу ЕНСИ, којим се мери стандард здравствене заштите на основу четрдесетдва индикатора, Србија је добила 451 поен од могућих 1000, а Холандија која је прва на листи, има 872 поена. Представници организације НСР која спроводи ово истраживање рекли су да Србију не треба поредити са богатим чланицама ЕУ, али да у целини, резултат лечења, као и приступ пацијентима, морају да се поправе.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Основна преокупација реформе система здравствене заштите Р. Србије и А.П. Војводине, о којој је раније било речи, је стварање модерног, одрживог и децентрализованог система обезбеђивања здравствених услуга становништву, што поред осталог претпоставља да се корисник тј. пацијент стави у центар пажње. Сходно овоме у наредној табели даћемо податке о броју становника на једног лекара у Војводини.

Таб. 13/V. ЛЕКАРИ, СТОМАТОЛОЗИ, ФАРМАЦЕУТИ У ЗДРАВСТВЕНОЈ СЛУЖБИ У ВОЈВОДИНИ У 2008. ГОДИНИ

Управни округ, град, општина	Лекари укупно	Лекари Опште медицине	Лекари на специјализациј	Лекари специјалисти	стоматолози	фармацеути	Број становника на једног лекара
Војводина	4735	1019	499	3217	576	432	418
Северно бачки округ	383	90	44	249	48	43	505
Бачка Топола	49	14	3	32	4	3	726
Мали Иђош	14	7	2	5	3	2	899
Суботица-град	320	69	39	212	41	38	454
Средње банатски округ	426	109	36	281	62	68	458
Житиште	20	11	-	9	4	2	915
Зрењанин-град	341	60	32	249	42	58	370
Нова Црња	13	8	1	4	4	1	851
Нови Бечеј	34	18	3	13	7	4	734
Сечањ	18	12	-	6	5	3	807
Северно банатски округ	335	92	36	207	39	32	464
Ада	24	12	3	9	4	3	751
Кањижа	45	16	8	21	6	6	586
Кикинда	139	34	9	96	17	16	450
Нови Кнежевац	31	8	8	15	3	2	379
Сента	83	16	7	60	6	3	293
Чока	13	6	1	6	3	2	953
Јужно банатски округ	708	161	87	460	91	68	429
Алибунар	29	20	2	7	7	4	733
Бела Црква	34	12	4	18	6	2	551
Вршац	170	28	29	113	8	12	311
Ковачица	31	18	2	11	7	4	860
Ковин	77	21	12	44	9	3	470
Опово	17	9	-	8	3	1	627
Панчево-град	336	45	38	253	48	40	372
Пландиште	14	8	-	6	3	2	851

Извор: РЗС, (2008)., *Статистички годишњак 2008.*, РЗС, Београд., стр. 276.

Дакле, можемо закључити да повећањем броја и врста социјалних и здравствених услуга на локалном нивоу, повећавају се могућности корисника да остану у својој непосредној средини, породици или заједници, као и шансе за очување породичних веза, личног и културног идентитета. Само на овај начин могу се ублажити, па и превазићи проблеми социјалне и здравствене изолације рањивих појединаца и група. Сличност у потребама грађана у одређеним локалним и регионалним срединама ће, такође, утицати на повезивање актера и заједнички развој услуга у тим заједницама, да би се постигао најефикаснији и најрационалнији одговор на потребе.

Процеси постизања одговарајуће социјалне и здравствене кохезије подразумевају снажно усмеравање свих материјалних и хуманих ресурса у локалним заједницама на повезивање социјалних услуга у заједници. Основни правац развоја ефикасне социјалне и здравствене заштите лежи у стварању мреже услуга и у међусобном повезивању актера социјалне заштите. Мрежа услуга подразумева просторно и садржајно повезивање социјалних и здравствених актера у локалној заједници или региону, као и њихово заједничко и синхронизовано деловање.

2.3. ОДРЖИВИ ЉУДСКИ РАЗВОЈ

Теорија привредног развоја, када је реч о предмету њеног истраживања, спада истовремено у најстарије и најмлађе гране економске и географске науке. Почевши од А. Смита (А. Smith), и његовог дела „Истраживање природе и узрока богатства народа“, класичари су настојали да открију изворе економског раста и да у дугорочној перспективи анализирају процес економских промена. Како је са правом приметио нобеловац А. Левис (А. Lewis), оно што је својевремено А. Смит назвао „природним увећањем богатства“, није ништа друго до оно што се данас означава термином „регионални развој-развојна економија“ или „теорија одрживог привредног и људског развоја“.

Враћање расту и развоју, као великој теми како економске, тако и географске и просторно планерске науке уследило је тек после Другог светског рата. Крај четрдесетих и педесете године прошлог века, представљају у том смислу пионирско раздобље нове развојене економске науке. Мада је економски раст високо

вреднован од стране креатора развојне економије, он се ипак није сматрао циљем привредног развоја, већ пре главним показатељем развојних перформанси. Повећање благостања становништва је било крајња преокупација развоја, али се предпостављало да привредни раст аутоматски обезбеђује реализацију тога циља, због чега се и нашао у центру пажње. Међутим, традиционални приступ привредном развоју, који је обележен доминацијом економског раста, као најрепрезентативнијег показатеља развојних достигнућа тога доба, није дао очекиване резултате. И поред импресивних резултата који су постигнути у повећању производње, животно ниво већине становништва (тадашњих социјалистичких, а данашњих земаља у транзицији), остао је углавном непромењен или се чак погоршао.

Крајем шездесетих и почетком седамдесетих година расте интересовање и за проблеме природног окружења, што даје нову димензију расправама о развоју. Пропуст економског раста да донесе опипљива побољшања у благостању широких слојева становништва у већини поменутих земаља у развоју, утицао је на то да се почетком седамдесетих година мења сама перцепција привредног развоја. Са привредног раста пажња теоретичара развоја се сели на проблеме запослености, сиромаштва и расподеле дохотка. Половином седамдесетих година у средиште расправе о развоју доспева концепт основних потреба (*basic needs*) чији заговорници полазе од уверења да се напори друштва морају директно усмерити на борбу против сиромаштва. Сам појам основних потреба се при томе различито интерпретира. Најчешће се имају у виду потребе за храном, одећом, обућом, стамбеним простором, питком водом, здравственом заштитом и образовањем. Мада у широј верзији, појам основних потреба укључује и могућност запослења уз адекватну зараду, задовољавајуће здраво и хумано окружење, као и учешће људи у креирању одлука које утичу на њихов живот. Концепт основних потреба је првенствено био намењен неразвијеним земљама, мада је, у начелу универзално примењиван. Задовољење елементарних потреба људи представља минималну обавезу сваког друштва, чије је испуњење нужно за достојан живот становништва широм света.

Током осамдесетих година утицај ове развојне парадигме слаби, да би, у новије време, приступ развоју који почива на основним потребама био сасвим напуштен (Деветаковић, С., Б., Јовановић Гавриловић, Г. Рикаловић, 2008., стр. 12-14).

Мада се термин „основне потребе“ данас ретко среће, сама идеја још увек опстаје у животу. О томе сведоче савремени концепти одрживог људског развоја.

Савремени концепт одрживог људског развоја појавио се почетком деведесетих година двадесетог века као скуп идеја које треба да помогну у осмишљавању решавања општег проблема нарушене равнотеже између сталног и неконтролисаног привредног раста и очувања животне средине човека и целокупног људског друштва и наше цивилизације (Тошић, Д., 2012, стр. 166., оп.цит.).

Концепт „основне потребе“ су утабале пут идеји „одрживог људског развоја“, која је обележила деведесете године прошлог века. За разлику од „основних потреба“, „одрживи људски развој“ је концепт релевантан за цело становништво, у свим државама без обзира на ниво њихове развијености. Осим тога он се не ограничава само на елементарне потребе, већ има у виду цео спектар људских потреба.

Одрживи људски развој ставља човека у центар пажње, где су људи истинско богатство сваке државе, а главни циљ економског и регионалног развоја треба да буде стварање таквог амбијента за људе који ће им омогућити здрав и креативан живот.⁴

Према једној од најкоришћенијих дефиниција одрживи развој је: „развој који задовољава потребе садашњих генерација становништва без угрожавања задовољавања потреба будућих генерација“. С обзиром на то да могућности будућих генерација за задовољење потреба зависи од стања у ком ће наследити једину подлогу свог могућег опстанка-планету Земљу и свеукупност њених ресурса, под одрживим развојем може се сматрати: „побољшање квалитета живота у оквирима носивог капацитета земљиних екосистем“ (Jacobs, M., 2007., стр. 1-17; Тошић, Д., 2012., стр. 166).

Веома слично мишљење имају и В. Стевановић и В. Васић, који у прецизно дефинисаном аксиому кажу: „друштво се може сматрати еколошки одрживим, ако обезбеђује, на првом месту, очување оних еколошких система који су основа живота и очувања биодиверзитета. Затим ако обезбеђује трајну одрживост коришће-

⁴ Одрживи људски развој није нови „проналазак“. Та идеја је опседала и ране лидере политичког, филозофског, социолошког, економског и географског мишљења. Схватање да се друштвени аранжмани морају вредновати према томе у којој мери доприносе добити људи датирају још од Аристотела. Овај аутор је доказивао да материјално богатство није оно чему тежимо у крајњој линији, јер се ствара ради нечега другог. Он је разликовао добар политички аранжман од лошег према томе у којој мери омогућава људима да воде пун и садржајан живот. И Кант је следио традицију третирања људских бића као праве сврхе свих активности, када се залагао да треба деловати тако да брига за човека увек буде циљ, а никако само средство. На сличан начин размишља и А. Смит (A. Smith), коме се прикључују и други оснивачи модерног социо-економског мишљења укључујући Р. Малтуса (R. Malthusa), К. Маркса (K. Marx), и Ј. С. Мила (J. S. Milla).

ња обновљивих ресурса и ако своди на најмању меру исцрпљење необновљивих ресурса. И на крају, ако се одржава у границама капацитета екосистема на које се ослања“ (Стевановић, В., В. Васић., 1996., стр. 15; Тошић, Д., 2012., стр. 166).

Такође, људски развој се дефинише као ширење могућности избора, односно повећање броја опција које се налазе пред људима (World Commission on Environment and Development, 1990., стр. 10). У принципу, могућности избора које стоје на располагању људима, могу да буду врло бројне и да се мењају током времена. Али, на свим нивоима развијености три опције заслужују посебну пажњу. Реч је о могућности да се води дуг и здрав живот, да се стиче знање и да се располаже ресурсима довољним за пристојан животни стандард. Ако ове кључне опције нису расположиве многе друге прилике остају недоступне.

Морамо нагласити и то да појам људског развоја садржи у себи четири кључне компоненте: правичност, одрживост, продуктивност и оспособљеност. Правичност значи да ако развој шири круг опција које стоје на располагању људима, онда сваки човек мора да ужива једнак приступ приликама које се нуде. Одрживост изражава одговоран однос према будућим нараштајима, тако да наредна покољења треба да имају исте могућности за развој као и садашња генерација. Њима се не сме ускратити шанса да уживају бар онај ниво благостања који ми данас имамо. Продуктивност, као једна од битних компоненти људског развоја, изискује инвестиције у људске ресурсе и стварање подстицајног макроекономског окружења, које ће омогућити људима да максимално искористе своје потенцијале. Оспособљеност значи да су људи у позицији да бирају по својој сопственој вољи између већег броја могућности које им се нуде.

На својим научним конференцијама одржаним између 1988. и 2002. године у Хелсинкију, Ултрехту, Вашингтону, ОЕСД је својим великим пројектом „Технолошке промене и развој људских ресурса“, потврдио следећу тезу: „људски ресурси и одрживи људски развој су главни конкурентски фактори на беспопштеном светском тржишту роба и услуга“. Данас у развијеним земљама нема више спорења око кључне улоге људских ресурса. Предмет одрживог људског развоја усмерен је ка човеку као стваралачком створењу ради максималног ангажовања његових психофизичких потенцијала у смеру економског, социјалног и културног напретка и укупног привредног и регионалног развоја. (ОЕСД, 1990., стр. 4-16).

О многим питањима људског одрживог развоја постигнута је широка сагласност, али постоје и неке контроверзе у вези са овим концептом, које углавном потичу од неразумевања његове праве природе. Прилично је распрострањена грешка да је људски одрживи развој у основи против раста, као и да обухвата само социјални развој.

Дакле, у вези са економским растом и регионалним развојем можемо закључити следеће: раст је битан за људски развој, остваривање позитивних стопа раста привреде је потребан, али не и довољан услов за људски прогрес. Квалитет економског раста је исто тако важан као и његов квантитет.

Но, без обзира на то што се концепту одрживог људског развоја може приписати непостојање савршене гносеологије и формално-логичне и беспрекорне дефиниције, он се утемељио као развојна парадигма крајем двадесетог и почетком двадесетпрвог века.

Концепција одрживог људског развоја подразумева вишедимензионални приступ кроз повезаност и интегрисаност привредне, социјалне, културне и еколошке развојне компоненте. Она придаје подједнак значај привредној, друштвеној, културној и животној средини и њиховој међусобној условљености, али захтева и да такав приступ буде уграђен у неопходне флексибилне како националне, тако и глобалне институционалне оквире.

3. ДЕМОГРАФСКИ ПОКАЗАТЕЉИ

У склопу дугорочних промена у наталитету и морталитету становништва, како развијених тако и неразвијених земаља света, одвијале су се и промене у нашој земљи. Природни прираштај и миграције су чиниоци од којих нормално зависи динамика општег и регионалног развоја. Њихов утицај на развој становништва у Републици Србији и А.П. Војводини испољава извесне специфичности које битно утичу на укупне друштвено-економске перформансе Централне Србије и Војводине, као економских региона и идентификацију њихових развојних перформанси у будућности. Ове промене међутим нису отпочеле истовремено на свим подручјима наше земље, нити су се одвијале на исти начин код свих категорија становништва. Различити историјски, економски, друштвени, политички и кул-

турни услови појединих географских подручја, у земљи, определили су разлике у отпочињању и одвијању тих процеса.

3.1. СТОПА ПРИРОДНОГ ПРИРАШТАЈА

Природни прираштај становништва у Р. Србији и А.П. Војводини резултат је два супротна утицаја – наталитета и морталитета. У Србији је значајније опадање стопе прираштаја становништва у њеном централном делу, као и у Војводини, започело крајем XIX и почетком XX века, док су се на Косову и Метохији такви трендови испојили тек после Другог светског рата. И интензитет опадања није био уједначен. Најјачи је био управо тамо где је иницијални ниво смртности био највиши и где се процес демографске транзиције јавио касније, (слично односу у том погледу између групе развијених и неразвијених земаља). Ипак, позитивна кретања водила су ка савременом моделу смртности, који је и данас присутан у Србији (Радивојевић, Б., 2006., стр. 23-24).

Опадање природног прираштаја становништва Војводине почело је још у XIX веку и траје скоро континуирано до данас. Наталитет као фактор пораста становништва је у опадању, док је морталитет у порасту, на тај начин ова два фактора негативно делују на природни прираштај Покрајине.

Стопе природног прираштаја у Војводини, дате по петогодишњим периодима почев од 1950. године па све до 2002. године дати су у табели број 14/V.

Таб. број 14/V. СТОПЕ ПРИРОДНОГ ПРИРАШТАЈА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ (од 1950. до 2004. године)

ПЕРИОД-година	ПРИРОДНИ ПРИРАШТАЈ на 1000 становника
1950-1954	10,8
1955-1959	6,1
1960-1964	6,5
1965-1969	4,8
1970-1974	3,1
1975-1979	3,9
1980-1984	1,9
1985-1989	0,1
1990-1994	-2,4
1995-1999	-4,0
2000-2004	-4,7

Извор: РЗС, (2006), *Статистички годишњак 2006*, РЗС, Београд, стр. 82.

У табели број 14/V, примећујемо да се почев од 1950. године па на даље све до 1984. године, становништво Војводине налазило у фази раста, односно број рођених је био већи од броја умрлих у посматраном периоду. Природни прираштај је износио од 10,8 до 1,9 промила. Од 1985. до 1989. године долази до значајног пада природног прираштаја, који у поменутом раздобљу износи свега 0,1. Такође, видимо да се становништво Војводине почев од 1989. године налази у фази где је број новорођених мањи од броја умрлих.

Разлози за овакво кретање су бројни: културни ниво, традиција, материјални услови, транзициона депресија, психолошка опредељења породице и појединаца према броју деце. Тако је спонтаност у повећању броја деце скоро у потпуности замењена планирањем. Мишљења и ставови породице и појединаца су формирали опредељење за што мањи број деце, укључујући и његову радикалну опцију тј. породице без деце, при чему чисто материјални моменти често не представљају пресудни фактор. У сваком случају јединственог одговора нема и у наредном периоду потребно је извршити веома детаљне анализе и истраживања како у циљу утврђивања стварних узрока демографске депопулације у Војводини, тако и комплекса могућих друштвено-економских акција за њено превазилажење (Ђурчић, С. 1996., стр. 5-132).

У Војводини је опадање наталитета као што смо напред навели, почело још у другој половини деветнаестог века са временским помаком од 40 до 50 година у односу на развијене земље. У годинама пре Првог светског рата стопа наталитета у Војводини се кретала на нивоу од 38-40 промила, а већ 1940. године пала на свега 18,8 промила. После другог светског рата долази до повећања стопе наталитета изнад ове вредности, првенствено због наглог пораста опште стопе нупцијалитета због склапања закаснелих бракова. Након 1956. године стопа наталитета у Војводини се поново смањује, и тај процес траје све до 1970. године када је забележен његов минимум од 13,8 ‰, након чега се незнатно повећава до 1978. године на 15 ‰, после чега поново почиње његово опадање без поуздане индикације о преломном тренду (Брезник, Д., 1991., стр. 25).

У табели број 15/V, приказано је кретање стопе наталитета становништва Војводине од 1950. до 2004. године. У њој примећујемо да је највећи број живорођених био у 1950. години, када је износио 25,5 на 1000 посматраних становника.

Од 1955. године тај број почиње постепено да се смањује са 21,0 преко 17,8 у 1960. години да би 1970. год достигао 13,0. Број живорођених се незнатно повећава у временском периоду од 1970-1980. године, да би после овог временског раздобља почео константно да опада све до 2000. године. Од двехиљадите године број живорођених се незнатно повећао у односу на предходне посматране године.

Таб. број 15/V. СТОПЕ НАТАЛИТЕТА У ВОЈВОДИНИ (од 1950. до 2004. године)

Година	Број живорођених на 1000 становника
1950.	25,5
1955.	21,0
1960.	17,8
1965.	15,5
1970.	13,0
1975.	14,5
1980.	14,1
1985.	12,9
1990.	11,2
1995.	11,3
2000.	9,3
2002.	9,8
2004.	10,56

Извор: РЗС, (2007), *Демографска статистика-2004.*, РЗС, Београд, стр. 78.

Интересантно је да је у периоду после 1950. године повећано учешће прворођене деце у укупној структури живорођених, када је њихово учешће у Војводини износило 38,7%. Око 1975. године њихово учешће је достигло нешто више од 50%, и до 2004. године се одржава уз мање годишње осцилације на том нивоу.

Такође, проучавање феномена везаних за склапање брака, односно формирање легалних породичних заједница представља релевантну демографску детерминанту у анализи узрока смањења наталитета у Војводини. Општа стопа нупцијалитета У Војводини је након Другог светског рата формирана на релативно високом и стабилном нивоу и тако је било све до краја седамдесетих година. Од 1979. године започиње њен континуални силазни тренд, тако да је у 1999. години достигнут врло низак ниво од свега 5,0 закључених бракова на 1000 становника, након чега долази до благог повећања. Међутим, остали показатељи сугеришу на опрез у процени утицаја промена у нивоу нупцијалитета у смањењу наталитета у Војводини. Тако ја на пример за Војводину у целом периоду након Другог светског рата карактеристичан релативно висок проценат живорођене деце изван брака на нивоу од минимума од 10% забележеног 1980. године, па све до максимума од 23,3% забележеног 2004. године (Аџић, С., 2008., стр. 40-41, оп. цит.).

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Са друге стране несме се previdети утицај фактора који су подстицајно деловали на повећање наталитета. Тако је на пример, здравствена заштита приликом порођаја радикално побољшана. У 1950. години 80,4% деце у Војводини је рођено уз стручну помоћ (од тога само 35% у специјализованим здравственим установама), док је средином 1960-их година стручна здравствена помоћ приликом порођаја практично била заступљена скоро 100% (Мацура, М., 1982., стр. 89-96).

Таб. број 16/V. ПРИРОДНО КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (упоредни приказ за 1994. и 2004. годину)

територија	Укупно	Централна Србија	Војводина	Укупно	Централна Србија	Војводина
година	1994 година			2004. година		
Становништво укупно	7.806	5.810	1.996	7.463	5.441	2.022
Живорођени	85.292	63.697	21.595	78.186	57.980	20.206
Живорођени на 1000 становника	10,9	11,0	10,8	10,5	10,7	10,0
Умрли укупно	93.011	65.493	27.518	104.320	74.556	29.764
Умрли на 1000 становника	11,9	11,3	13,8	14,0	13,7	14,7
Умрла одојчад	1.311	1.000	311	633	490	143
Умрла одојчад на 1000 становника	15,4	15,7	14,4	8,1	8,5	7,1
Природни прираштај	-7.719	-1.796	-5.923	-26.134	-16.576	-9.558
Природни прираштај на 1000 становника	-1,0	-0,3	-3,0	-3,5	-3,0	-4,7
Закључени бракови	44.091	33.043	11.048	42.030	30.694	11.336
Закључени бракови на 1000 становника	5,6	5,7	5,5	5,6	5,6	5,6

Извор: РЗС, (2006), *Статистички годишњак 2006*, РЗС, Београд, стр. 90.

Ако анализирамо морталитет у Војводини, можемо увидети да до значајнијег опадања долази након Првог светског рата, а нарочито после Другог светског рата. То је за око сто година касније него у развијеним европским земљама. Годишња стопа морталитета у Војводини у две деценије пре Првог светског рата се кретала на нивоу око 30 промила, превасходно због високе стопе морталитета живорођене деце. После Другог светског рата настављено је смањивање стопе морталитета тако да се она око 1955. године стабилизовала на нивоу око 10 промила. Након тога долази до раста стопе морталитета (Радивојевић, Б., 1995., стр. 26).

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

У табели број 17/V, приказано је кретање стопе морталитета у Војводини у периоду од 1950. до 2004. године.

Таб. број 17/V. СТОПЕ МОРТАЛИТЕТА У ВОЈВОДИНИ (од 1950. до 2004. године)

Година	Број умрлих на 1000 становника
1950.	14,0
1955.	10,8
1960.	10,1
1965.	9,6
1970.	10,2
1975.	10,8
1980.	11,4
1985.	11,7
1990.	12,3
1995.	13,7
2000.	14,8
2002.	14,50
2004.	15,3

Извор: РЗС, (2007), *Демографска статистика-2004.*, РЗС, Београд, стр. 78.

Релативно висока стопа морталитета у целом посматраном периоду је последица старосне структуре становништва у Војводини. Пошто има више старијег становништва од млађег, присутно је и веће његово умирање, па су самим тим и стопе морталитета високе. То долази до посебног изражаја у периоду после 1980. године. Стопа морталитета у периоду транзиционе депресије (почев од 1990. године) се убрзава услед погоршања социјално-економског положаја већине становништва, снижења квалитета здравствене заштите, па има вредности карактеристичне за државе које преживљавају дубоку и оштру економску кризу неокласичне природе.

У следећим табелама даћемо приказ укупног броја, као и броја са негативним природним прираштајем општина, насеља, градских насеља и осталих насеља.

Таб. број 18/V. УКУПАН БРОЈ ОПШТИНА И БРОЈ ОПШТИНА СА НЕГАТИВНИМ ПРИРОДНИМ ПРИРАШТАЈЕМ (за 1994. и 2004. годину)

	Број општина укупно 1994. год.	Број општина укупно 2004. год.	Број општина са негативним природним прираштајем у 1994. год укупно	Удео у укупном броју општина 1994. год. %	Број општина са негативним природним прираштајем у 2004. год. укупно	Удео у укупном броју општина 2004. год. %
Република Србија	160	161	117	73,1	151	93,8
Централна Србија	115	116	77	66,9	106	91,4
Војводина	45	45	40	88,8	45	100,0

Извор: табела урађена по подацима: РЗС, (2006), *Статистички годишњак 2006*, РЗС, Београд, стр. 68.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Таб. број 19/V. УКУПАН БРОЈ НАСЕЉА И БРОЈ НАСЕЉА СА НЕГАТИВНИМ ПРИРОДНИМ ПРИРАШТАЈЕМ (за 1994. и 2004. годину)

	Број насеља укупно 1994. год.	Број насеља укупно 2004. год.	Број насеља са негативним природним прираштајем у 1994. год укупно	Удео у укупном броју насеља 1994. год. %	Број насеља са негативним природним прираштајем у 2004. год. укупно	Удео у укупном броју насеља 2004. год. %
Република Србија	4704	4706	3109	66,1	3533	75,1
Централна Србија	4238	4239	2727	64,8	3119	73,6
Војводина	466	467	362	77,7	414	88,7

Извор: табела урађена по подацима: РЗС, (2006), *Статистички годишњак 2006*, РЗС, Београд, стр. 68.

Таб. број 20/V. УКУПАН БРОЈ ГРАДСКИХ НАСЕЉА И БРОЈ ГРАДСКИХ НАСЕЉА СА НЕГАТИВНИМ ПРИРОДНИМ ПРИРАШТАЈЕМ (за 1994. и 2004. годину)

	Број градских насеља укупно 1994. год.	Број градских насеља укупно 2004. год.	Број градских насеља са негативним природним прираштајем у 1994. год укупно	Удео у укупном броју градских насеља 1994. год. %	Број градских насеља са негативним природним прираштајем у 2004. год. укупно	Удео у укупном броју градских насеља 2004. год. %
Република Србија	168	169	60	35,7	111	65,7
Централна Србија	116	117	21	18,1	62	53,0
Војводина	52	52	39	75,0	49	94,2

Извор: табела урађена по подацима: РЗС, (2006), *Статистички годишњак 2006*, РЗС, Београд, стр. 69.

Таб. број 21/V. УКУПАН БРОЈ ОСТАЛИХ НАСЕЉА И БРОЈ ОСТАЛИХ НАСЕЉА СА НЕГАТИВНИМ ПРИРОДНИМ ПРИРАШТАЈЕМ (за 1994. и 2004. годину)

	Број осталих насеља укупно 1994. год.	Број осталих насеља укупно 2004. год.	Број осталих насеља са негативним природним прираштајем у 1994. год укупно	Удео у укупном броју осталих насеља 1994. год. %	Број осталих насеља са негативним природним прираштајем у 2004. год. укупно	Удео у укупном броју осталих насеља 2004. год. %
Република Србија	4536	4537	3049	67,2	3422	75,4
Централна Србија	4122	4122	2726	66,1	3057	74,2
Војводина	414	415	323	78,0	365	88,0

Извор: табела урађена по подацима: РЗС, (2006), *Статистички годишњак 2006*, РЗС, Београд, стр. 69.

Специфичне стопе морталитета показују утицај старости на морталитет. У следећој табели приказано је кретање специфичних стопа морталитета у групама од по пет година старости, одвојено за прву годину живота и по полу у Војводини у периоду од 1950. до 2004. године.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Таб. број 22/V. СПЕЦИФИЧНЕ СТОПЕ МОРТАЛИТЕТА ПО СТАРОСТИ И ПОЛУ У ВОЈВОДИНИ (од 1950. до 2004. године)

старост	Мушки 1950.	Женски 1950.	Мушки 1960.	Женски 1960.	Мушки 1970.	Женски 1970.	Мушки 1990.	Женски 1990.	Мушки 2004.	Женски 2004.
>1	154	135,5	86,4	67,7	38,5	32,7	11,3	9,0	8,1	5,9
1-4	9,2	9,3	2,5	2,1	1,3	1,01	0,6	0,4	0,5	0,3
5-9	1,8	1,4	0,7	0,7	0,6	0,3	0,2	0,3	0,3	0,2
10-14	1,7	1,4	0,6	0,5	0,8	0,4	0,3	0,2	0,2	0,1
15-19	2,9	2,7	1,3	0,7	0,9	0,6	1,0	0,5	1,0	0,2
20-24	4,4	3,6	1,3	0,9	1,4	0,5	1,4	0,4	1,2	0,3
25-29	4,2	3,5	1,8	1,4	1,7	0,8	1,2	0,3	1,5	0,4
30-34	4,8	3,6	2,2	1,6	2,2	1,0	1,6	0,6	1,4	0,7
35-39	5,3	3,9	3,0	1,7	3,1	1,2	2,7	1,4	2,4	1,3
40-44	6,4	4,8	3,6	2,5	4,3	2,4	4,5	2,3	3,9	1,8
45-49	9,5	5,6	6,1	4,0	6,5	3,4	7,9	4,0	7,4	3,9
50-54	14,4	8,2	9,9	6,3	10,3	5,4	12,7	6,5	12,7	5,5
55-59	18,9	13,1	15,7	9,8	15,9	8,9	20,5	9,6	20,1	8,8
60-64	32,4	21,6	25,1	16,2	27,3	14,8	30,5	14,6	31,0	14,4
65-69	43,4	32,1	42,1	27,4	44,8	24,2	46,7	24,7	44,4	24,0
70-74	73,8	55,1	70,5	45,9	68,7	45,9	69,2	26,1	66,8	43,1
75-79	111,2	91,5	103,5	82,1	109,8	80,1	107,2	80,0	99,1	80,5
80-84	177,3	140,3	152,5	132,8	169,8	135,4	156,0	131,5	148,1	130,7
<85	299,4	251,7	232,6	207,1	254,1	256,6	252,2	245,3	227,0	243,7

Извор: РЗС, (2007), *Демографска статистика-2004.*, РЗС, Београд, стр. 121-131.

Заједничка карактеристика података датих у табели број 22/V, је да су специфичне стопе морталитета најниже у старосној доби од 5 до 14. година, а да после тога паралелно расту са старосћу. Специфичне стопе морталитета жена су ниже од специфичних стопа морталитета за мушкарце у свим посматраним старосним групама. Такође, ове стопе опадају у свим старосним групама од почетка 50-их до почетка 80-их година двадесетог века, са неједнаким интензитетом по старосним групама. Са појавом економске стагнације Републике Србије и А.П. Војводине почетком осамдесетих година и транзиционе депресије почев од 1990-те године, долази до ретроградних тенденција, па се динамика смртности у појединим старосним групама повећава. Посебну пажњу привлачи феномен континуираног смањивања специфичне стопе морталитета код деце до једне године старости. Она је у почетном периоду око 1950. године била чак већа од смртности у старосној групи становништва од 70. до 79. године. Након тога долази до процеса њеног континуелног смањивања па актуелне вредности сугеришу да је смртност деце до једне године, првенствено феномен ендемог карактера.

У целини посматрано кретање специфичне стопе морталитета у Војводини и поред ретроградних тенденција у периоду економских стагнација и транзиционе

депресије није негативно утицало на кретање природног прираштаја њеног становништва. Високе вредности специфичне стопе морталитета, у посматраном периоду су, пре свега, одраз старосне структуре аутохтоног становништва које се обнавља испод нивоа прости репродукције због ниског наталитета, али вероватно и старосне структуре унутрашње и спољне миграције након 1960. године прошлог века (Ацић, С., 2008., стр. 22-23., оп. цит.).

Бруто и нето стопе репродукције⁵, као основни синтетички показатељи обнављања становништва мењале су се услед утицаја промена стопа наталитета и морталитета. Општа карактеристика за Војводину је пад стопа бруто и нето репродукције, док се разлике између бруто и нето стопе фертилитета континуирано смањују. На територији Војводине ова стопа је почев од 1955. године прошлог века, испод вредности један, што нам говори да нормално природно обнављање становништва у покрајини није обезбеђено у континуитету већ скоро шездесет година.

Испитивање узрока пада наталитета у Војводини допунићемо анализом опште, укупне и специфичне стопе фертилитета, а ради прецизнијег поређења даћемо и општу, специфичну и укупну стопу фертилитета у Републици Србији.⁶

Таб. број 23/V. ОПШТА И УКУПНА СТОПА ФЕРТИЛИТЕТА У ВОЈВОДИНИ (од 1950. до 2002)

Година	Број живорођених на 1000 жена старости од 15 до 49 година живота	Број живорођене деце на једну жену старости од 15 до 49 година живота
1950.	90,9	2,9
1960.	68,7	2,2
1970.	47,5	1,7
1980.	54,8	1,9
1990.	46,5	1,7
2002.	40,3	1,44

Извор: урађено по табелама фертилитета женског становништва Р. Србије за периоде 1952/54; 60/62; 70/72; 80/82; 90/92; 200/03., РЗС (2007), Београд.

У табели број 23/V, примећујемо да општа стопа фертилитета у Војводини опада у временском раздобљу почев од 1950. до 1970. године, да би у периоду од

⁵ Стопа од 2,1 обезбеђује просто обнављање становништва, стопа виша од 2,1 доноси популациони раст, док стопа нижа од 2,1 резултира смањењем становништва.

⁶ Општа стопа фертилитета представља однос између укупног броја живорођених и женског фертилног становништва (15-49 година) током једногодишњег периода. Специфичне стопе фертилитета представљају однос између броја живорођених, рођених од мајки одређене старости, према 1000 жена те исте старости. Стопа укупног фертилитета представља укупан број живорођене деце на једну жену, односно збир специфичних стопа фертилитета. Општа стопа фертилитета у развијеним земљама креће се у распону од 40 до 60 живорођених на 1000 жена старости од 15 до 49 година, док се у великом броју земаља у развоју креће у распону од 100 до 200 живорођених на 1000 жена старости од 15 до 49 година живота.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

1970. до 1980. године дошло до мањег пораста ове стопе. Након 1980. стопа фертилитета почиње поново да опада и у последњој деценији двадесетог века је достигла вредности карактеристичне за период ратова и великих економских криза. Услед пада опште стопе фертилитета смањује се и број очекиване живорођене деце на свега 1,44 у 2002, на једну жену од 15 до 49 година старости, што представља специфичан показатељ демографске регресије становништва Војводине.

Таб. број 24/V. СПЕЦИФИЧНЕ СТОПЕ ФЕРТИЛИТЕТА У ВОЈВОДИНИ (од 1950. до 2002)

Старосна група	1950. год.	1960. год.	1970. год.	1980. год.	1990. год.	2002. год.	Индекс 1950./2002.
15-19	56,2	61,9	53,0	51,9	43,1	24,0	42,70%
20-24	193,3	176,6	137,3	153,0	135,2	87,8	45,42%
25-29	161,7	121,4	88,6	106,0	99,7	102,0	63,07%
30-34	100,0	52,7	40,6	45,3	42,9	58,3	58,30%
35-39	48,7	22,0	12,8	12,2	12,5	19,4	39,83%
40-44	19,3	6,3	3,4	2,7	2,7	3,8	19,68%
45-49	2,2	0,5	0,2	0,2	0,1	0,2	9,09%

Извор: РЗС, (2007), *Демографска статистика-2004.*, РЗС, Београд, стр. 95-96.

У табели број 24/V, приказане су специфичне стопе фертилитета у А.П. Војводини, по стандардним петогодишњим старосним групама за временски период од 1950. до 2002. године. У њој примећујемо да су ове стопе у посматраном временском интервалу, опадале у свим старосним групама, мада у неједнаким величинама. По подацима Републичког завода за статистику специфична стопа фертилитета је до 1998. године била највећа у старосној групи од 20 до 24 година. Од 1999. године стопа фертилитета је највећа у старосној групи од 25 до 29 година, да би након тридесете године живота жене ова стопа убрзано опадала са порастом година старости. Ово нас упућује на закључак да је планирање породице, можда доминантни фактор репродукције становништва у Војводини (Аџић, С., 2008., стр. 20-22).

Стопа укупног фертилитета у Републици Србији, након краћег повећања, које се временски може ограничити на период 2000.-2003. година, а делимично може објаснити побољшањем економске ситуације и социјалних услова, од 2004. године поново бележи силазну путању. Тренд пада природног прираштаја је настављен и у 2005. години, када укупан број умрлих лица премашује број живорођених за 34.591 (Влада Републике Србије, 2007., стр. 10).

У А.П. Војводини у 2007. години је свих седам округа имало негативан природни прираштај, док су у Централној Србији у истој години од седамнаест

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

округа само два имала позитиван природни прираштај. Најнижу стопу природног прираштаја у Војводини бележи Северно-банатски округ (-8,5‰), док је највиша стопа на подручју Јужно-бачког округа (-2,9‰). Највеће смањење броја становника у Војводини имају општине Сечањ и Житиште са 12,5‰.

Таб. број 25/V. ОПШТА, СПЕЦИФИЧНА И УКУПНА СТОПА ФЕРТИЛИТЕТА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Година/попис	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	1997.	2002.	2004.
Општа стопа	98,7	80,4	65,7	64,8	60,8	49,8	43,0	44,2
<15	0,	0,2	0,5	0,5	0,1	0,3	0,3	0,2
15-19 просек	47,9	67,4	62,9	49,4	40,5	28,6	25,2	24,6
15	2,9	5,7	7,3	6,9	6,5	4,4	4,6	4,0
16	11,3	23,3	24,5	19,9	15,2	10,6	11,2	11,6
17	30,3	57,9	55,0	39,3	34,3	23,0	19,9	19,5
18	69,9	98,4	96,0	70,6	58,6	39,7	32,3	33,0
19	114,5	141,7	129,3	108,7	91,2	64,3	55,2	51,8
20-24 просек	193,6	180,2	167,8	159,2	147,5	113,5	93,8	90,8
20	157,4	165,6	161,9	141,5	124,7	90,5	76,1	71,2
21	187,5	183,1	171,7	161,7	141,2	108,4	86,7	82,9
22	196,3	183,6	171,1	168,2	153,3	117,7	96,3	93,3
23	223,7	189,2	169,0	164,6	160,1	125,3	102,1	100,6
24	203,9	179,2	165,1	160,6	158,8	126,4	107,6	106,1
25-29 просек	170,6	131,8	123,3	120,6	132,2	112,5	103,5	103,4
25	202,2	164,4	144,1	148,5	149,5	124,3	110,5	105,9
26	183,2	149,8	143,6	137,0	148,5	122,9	110,0	105,4
27	171,3	132,2	127,0	120,7	134,3	115,0	105,4	106,4
28	154,8	114,4	106,4	106,3	121,0	101,8	100,4	102,8
29	136,8	100,6	98,7	91,3	108,7	95,0	90,7	96,3
30-34 просек	103,0	67,4	64,3	62,1	66,2	63,8	62,4	66,8
30	123,7	91,8	85,4	83,5	92,6	81,9	86,3	87,8
31	109,5	78,5	74,2	68,3	77,8	74,5	71,0	76,3
32	84,7	64,9	61,7	58,2	63,3	64,1	61,6	67,3
33	109,6	56,5	55,2	51,1	64,3	53,9	50,2	55,2
34	74,9	44,6	47,0	45,0	42,5	44,1	42,9	46,1
35-39	61,7	30,9	28,8	28,8	22,9	24,1	21,4	23,9
40-44	26,5	19,9	9,5	7,7	5,5	4,3	4,0	4,5
45-49	6,8	5,0	1,5	0,9	0,6	0,4	0,2	0,2
50>	2,0	1,3	1,1	0,2	0,2	0,1	0,0	0,0
Стопа укупног фертилитета	3,1	2,5	2,3	2,1	2,1	1,7	1,5	1,6

Извор: РЗС (2006), *Статистички годишњак Србије 2006.*, РЗС, Београд, стр. 80.

У Централној Србији од 116 општина, негативан природни прираштај има 111 општина, односно 96%, а депопулациони рекорд држи Зајечарски округ (пад броја становника од 12,8‰), што је последица старосне структуре овог округа (округ је први по просечној старости становништва од 45 година), док највишу позитивну стопу природног прираштаја има Рашки округ са 2,8‰.

На неповољне демографске трендове указују и просечне стопе природног прираштаја које за период 2002-2007. година, бележе негативне вредности у чак 138 (86%) општина Србије. Најнижа просечна годишња стопа природног прираштаја у овом периоду забележена је у општини Црна Трава (-23,8‰), док највише вредности изнад 10‰ имају општине Прешево 18,3‰, Тутин 15,6‰ и Нови Пазар 11,3‰.

У 2007. години стопа фертилитета сведена је на 1,38 деце по жени, што је уједно и најнижа забележена стопа у периоду од краја Другог светског рата (изузимајући 1999. годину). Анализа стопе укупног фертилитета на нивоу општина у великој мери приказује утицај социјалних карактеристика жена на разлике у нивоу рађања. Највећи број општина у Србији (107), независно од величине и социо-економског развоја, бележи стопу укупног фертилитета испод линије од 1,50 што најбоље илуструје величину проблема недовољног рађања у Србији односно Војводини. Најниже стопе укупног фертилитета имају општине Жабари (0,90), Сврљиг (0,97), Велико Градиште (0,99) и Гаџин Хан (0,99), на супрот општинама Прешево (2,29), Тутин (2,26) и Нови Пазар (2,07) које остварују стопе укупног фертилитета изнад нивоа просте замене генерација. Стопа укупног фертилитета на нивоу округа у 2008. години кретала се у распону од 1,2% у Северно-бачком округу, до 2% у Рашком округу.⁷

Током 2007. године витални индекс за целу Републику Србију од 66,2 показује да је на 100 умрлих било само 66 живорођених. Број живорођених у Војводини и Р. Србији је из године у годину све мањи, али и број умрлих се може приписати вишем стандарду, побољшању квалитета живота и бољој здравственој заштити.

Према подацима РЗС, за 2007. годину очекивано трајање живота мушкараца од 70,7 година и жена од 76,2 године представља историјски максимум, док је ово повећање за последњих петнаест година веома скромно (1,7 година за мушкарце и 1,3 године за жене). Међутим, бржи пад морталитета становништва већине европских земаља, доста је угрозио позицију Србије на европској ранг листи очекиваног трајања живота.⁸

⁷ Међутим и поред веома ниског нивоа, у Србији фертилитет још увек прати европски просек, а у региону се налази при самом врху и виши је него у Словенији, Хрватској, БиХ, Мађарској, Румунији и Бугарској.

⁸ Просек очекиваног трајања живота у ЕУ је 78,5 при чему за мушкарце износи 75,4, а за жене 81,6 година. Најдуже очекивано трајање у ЕУ 27 бележе Шпанија, Италија, Аустрија и Шведска (приближно 80,5 година), а најкраће имају Литванија, Летонија, Естонија, Бугарска, Мађарска и Румунија (од 71 до 73 године).

Дугорочне промене фертилитета су поред многих демографских последица, утицале на убрзано старење становништва Србије, па се према томе становништво Р. Србије сврстава у групу изразито старих популација. Удео младих је низак, са тенденцијом даљег пада, док је удео старих висок и у сталном је порасту. Ако се као индикатор демографске старости посматра вредност медијане старости, становништво Србије са старошћу од 40,7 година спада у групу најстаријих популација на свету. Старосна структура становништва Србије која је доминантна у радно способној структури (67,3% у 2007. години), као и истовремено релативно високо учешће старијих од 60 година (22,2%), утиче да се популација из зрелог трансформише у тип старог становништва, што можемо видети у следећој табели.

Таб. број 26/V. СТАРОСНА - ПОЛНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА СРБИЈЕ

	1991. година	2002. година	2007. година
Коефицијент маскулинитета	95,5	94,7	94,6
Коефицијент феминитета	104,7	105,7	105,7
Коефицијент старости (60 година и више)	19,4	22,6	22,2
Коефицијент младости (до 19 година)	25,7	22,3	21,5
Индекс старења	75,4	100,7	103,2

Извор: РЗР, (2008), *Регионални развој Србије 2008.*, РЗР, Београд, стр., 14.

Промене у величинама основних компоненти природног прираштаја, односно наталитета и морталитета, у посматраном периоду рефлектовале су се и на распоред општина према вредности природног прираштаја. Крајње неповољне тенденције, окарактерисане превасходно у константном паду нивоа природног прираштаја, одразиле су се на веома брзо и значајно смањење броја општина и округа са позитивним природним прираштајем.

Свођењем на општински ниво види се да су бројна подручја Србије без икакве демографске будућности. Од укупно 161 посматране општине у Србији, у чак 101 општини становништво се налази у стадијуму дубоке демографске старости, а чак 50 је достигло последњи стадијум најдубље демографске старости. То значи да је становништво Србије у преко 93% општина врло старо. Сходно овоме, старење и одлив становништва посебно угрожавају рурална подручја, где се упоредо са смањењем радно способног становништва губи и способност за одрживо управљање природним добрима (РЗР, 2009., стр. 6-7).

3.2. КРЕТАЊЕ СТАНОВНИШТВА НА РЕЛАЦИЈИ СЕЛО/ГРАД

Проучавање кретања становништва на релацији село-град, односно истраживање утицаја дневних миграција становништва на просторно-функционалну организацију регионалних целина различитих територијалних обухвата и демографских величина, у географији, немају дугу историју. Кретање становништва на релацији село-град, тј. дневне миграције најчешће су истраживане са демографског аспекта уз примену демографских метода кроз анализу броја и структуру миграната, док су фактори и узроци њеног обима, смерова и времена трајања, стављани у други план (Лукић, В., Д. Тошић, 2009., стр. 31).

Овакво посматрање дневних миграција је прекинуто четрдесетих година прошлог века уласком социјалне географије у функционалну фазу развоја, од када се дневна миграција изучава у склопу комплекса узрочно-последичних процеса произашлих из просторних и функционалних датих територијалних целина у одређеном времену. Од тада се дневно кретање становништва користи као индикатор функционалне и регионалне диференцијације простора. Од педесетих година прошлог века, квантитативно-квалитативним обележјима о дневном кретању запослених и корисника комплекса услуга социоекономског и културног карактера, детерминишу се поља утицаја централних насеља, тј. одређује се интензитет и поља територијалног домета њихових функција. Седамдесетих година двадесетог века, у време интензивне квантификације географије и примене закона социофизике у географским истраживањима, обим, интензитет и смерови радне миграције становништва објашњавани су модификованим законом гравитације по коме је број дневних миграната у центар рада пропорционалан броју и квалитету у њему концентрисаних радних места, а обрнуто пропорционалан удаљеношћу центара становања миграната (Тошић, Д., М. Невенић, 2007., стр. 164., оп. цит.).

Дневне миграције су уско повезане са хијерархијом насеља, те чињеницом да утицајне сфере функција различитих насеља немају исти значај и домет. Удаљеност од главних урбаних центара један је од најважнијих фактора утицаја на миграцију, односно подручја у близини или са већом доступношћу градовима дају већину миграната датим градовима. Акцент је најчешће стављан на радни централитет одређен утицајем функција центара рада на дневну покретљивост

становништва. На основу овога, степен међузависности стадијума урбанизације и просторне покретљивости становништва можемо поделити у три модела.⁹

Таб. број 27/V. МОДЕЛИ ПРОСТОРНЕ ПОКРЕТЉИВОСТИ СТАНОВНИШТВА

Стадијум урбанизације	Смерови миграција	Доминантне миграције	Последице
Примарни	Село-град	Пресељавање	Низак степен урбаности
Секундарни	Село-град, Село-субурбији, Град-субурбији	Пресељавање село-град, дневне миграције	Брз развој градова и градских агломерација
Терцијарни	Град-околина, Град-град, Град-регионално окружење	Дневне миграције и пресељавање град-град, град-околина, град регија	Развој метрополитанских и функционално-урбаних регија

Извор: Vresk, M., (2002)., *Развој урбаних система у свијету*, Загреб, Школска књига., у Тошић, Д., (2012)., *Принципи регионализације*, Географски факултет, Београд, стр. 219.

У сва три поменути модела, а и у више касније развијаних њихових модалитета, истакнута је чињеница да временско трајање, регионални и локални размештај исходишта и одредишта дневне миграције становништва представља фактор функцијског обликовања геопростора, то јест, фактор развоја функцијских односа и веза у њему. У географији, то становиште подржавају и касније, под утицајима Хегерштанда (Hägerstrand, T.) и Ајзара (Isard, W.) развијени правци „*time geography*“ и „*time- space geography*“ Тошић, Д., (2012., стр. 218-219., оп. цит.).

Поменути модели могу бити допуњени индикаторима о дневној миграцији становништва заснованој на централним функцијама, а то би резултирало високим степеном прецизности у одређивању територијалних обухвата дневних миграција, приликом детерминисања просторно-функцијских веза и односа у њима. Како би се на бази претходно изнетих премиса одредио модел испољавања дневних миграција, тј. дневних урбаних система заснованих на функцији рада, нужно је утврдити његове демографске компоненте, и то:

- Однос броја становника језгара дневног урбаног система и насеља са којима се одвија дневна интеракција,

⁹ Подробније погледати радове: 1. Petersen, W., (1958)., *A General Typology of Migration*, American sociological Review, vol. 23., стр. 256-266.; 2. Zelinsky, W., (1971)., *The hypothesis of the mobility transition.*, Geographical Review, vol. 61., стр. 219-349.; 3. Bolte, K. M., (1969)., *Vertikale Mobilität.*, Handbuch der empirischen Sozialforschung, von R. Köning, Bg. 2., Stuttgart.; 4. Klingbeil, D., (1969)., *Zur Sozialgeographischer Theorie und entfassung des Taglichen Berrspandeln.*, Geographische Zeitschrift, H. 2., стр. 108-131, Wiesbaden.; 4. Klingbeil, D., (1980)., *Zeit als Process und Ressource in der sozialwissenschaftlichen Humangeographie.*, Geographische Zeitschrift 68, Wiesbaden., стр. 1-32.

- Број запослених у центру рада и учешће дневних миграната у њему,
- Број радника који станују у насељима која дају дневне мигранте и учешће дневних миграната у њему,
- Процент дневних миграната у укупном броју радника насеља која дају дневне мигранте,
- Број радника дневних миграната у центар рада,
- Процентуално учешће дневних миграната у центар рада од укупног броја дневних миграната у местима становања,
- Процент дневних миграната који свакодневно путују у центар рада од укупног броја радника места становања (Тошић, Д., 2012., стр. 222-223).

Поделом територија насеља сличних миграционих особина издвајају се поља утицаја центара рада у оквиру којих су се, на основу интензитета дневних миграција, диференцирају зоне и ареали, и то:

1. зона интензивног утицаја из које преко 70% запослених дневно мигрирају у центар рада,
2. зона јаког утицаја из које у центар рада дневно мигрира од 50-70% запослених,
3. зона средњег утицаја из које у центар рада дневно мигрира 30-50% запослених,
4. ареали слабијег утицаја из којих у центар рада дневно путује мање од 30% запослених радника. Они не морају бити међусобно повезани, најчешће се просторно надовезују на претходне зоне, или су енклаве унутар њих. Они се класификују у три групе:
 - а) насеља из којих у центар рада дневно путује 20-30% радника,
 - б) насеља из којих у центар рада путује 10-20% запослених,
 - в) насеља из којих у центар рада дневно мигрира 5-10% запослених радника (Тошић, Д., 2012., стр. 224).

На основама изведених критеријума формирају се табеле са квантитативно-квалитативним индикаторима и карте дневних миграција становништва, које имају велику апликативност у локалном, регионалном, националном и транснационалном просторном планирању регионалном развоју.

Уопштено посматрано, можемо рећи да миграције становништва на релацији село-град, односно дневни урбани систем, чини град и онај део његове околине са којим се одвија интеракција испољена миграцијом радне снаге и становништва који свакодневно путују ради задовољавања својих потреба социјалног, економског и културног карактера. То је простор у коме траје интензивна покретљивост становништва на релацији место становања - место обављања других социогеографских функција. Дакле, дневни урбани системи имају демографске, просторне, социоекономске, социогеографске и функцијске детерминанте (Тошић, Д., 2000., стр. 165). Дневном урбаном систему као и структурно-просторној и регионално-функционалној категорији, у периоду између 1970. и 1990. године, придавана је велика пажња из које су произашли многи радови научног и практичног значаја (Тошић, Д., М. Невенић, 2007., стр. 85-96).

У српској географији, демографији и просторном планирању појави дневне миграције, у сврху одређивања сфера утицаја насеља, посвећивана је пажња у више врста научних радова. Једни научници, ову појаву обрађују у монографијама о појединим градским насељима, при детерминацији просторно-функционалних структура и организација одређених регионалних целина. По њима, путање дневних миграција везане су за ограничења и могућности у погледу места становања и места рада, које се током времена могу мењати. Праћење ових промена има свој практичан значај за локално и регионално планирање и имплементацију програма развоја. Значај проучавања дневних миграција за политику просторног развоја истиче С. Стаменковић, наводећи да су оне битан елемент урбанистичког и руралног планирања појединих насеља (Стаменковић, С., 1987., стр. 412-415). Други научници, Тошић, Д., Савић О., Спасовски М., указују на могућност коришћења дневних урбаних система за инструменте регионалног планирања и регионалног развоја. Тако, Д. Тошић дневну миграцију становништва третира као индикатор и израз просторних и функцијских веза у нодалним регијама-конкретизованим у дневним урбаним системима и њиховој хијерархији (Тошић, Д., 1999., стр. 170-179).

Наведени приступи су значајни не само као теоријска становишта, већ и због иницирања бројних и разноврсних, њима инспирисаних, истраживања. Међутим, морамо нагласити, да за овај вид истраживања, све до пописа становништва обављеног

1981, није постојала релевантна статистичка база података.¹⁰ Тако су сва истраживања била заснована на анкетама које нису биле свеобухватне, али су њихови резултати имали прворазредни значај за схватање просторних и функцијских веза у истраживаним подручјима. Такође, треба нагласити да дневни урбани системи нису коришћени као инструменти за планирање и остваривање децентрализованог и уравнотеженог регионалног развоја Србије или њених субцелина које имају изражене демографске, функционалне и просторне специфичности (Ђорђевић, Д., 2004., стр. 46-48).

На територији Републике Србије односно А.П. Војводине, кретање становништва на релацији село-град, тј. њихова привредна делатност један је од главних фактора утицаја на обим и правце токова, како првобитних тако и савремених дневних миграција. Током шездесетих и седамдесетих година прошлог века, дневни мигранти у Војводини, односно Србији већином су се бавили пољопривредом као допунском делатношћу и додатним изворима прихода. У Војводини је било чак 19,7% домаћинстава са мешовитим изворима прихода 1961. године. Највећи број општина у Војводини у тадашње време имао је пољопривредне карактеристике. Међутим временом, услед промена у структури делатности преовлађује значај индустрије уз повећање броја запослених у терцијарним и кварталним делатностима. Удео запослених у услужним делатностима у Војводини од 1970. до 1990. године повећан је за око 20 процентуалних поена у односу на шездесете године прошлог века (Лукић, В., Ж. Бјељац, 2007., 141-150).

У временском раздобљу 1961.-2002. година, паралелно са променама у подели запослених према делатностима, мењала се и структура дневних миграционих токова радне снаге Војводине. Примећује се значајно смањење удела дневних миграната запослених у примарним делатностима, уз пораст учешћа дневних миграната запослених у терцијалним и кварталним делатностима. Запослени у секундарном сектору привреде континуирано имају највеће учешће у дневним миграцијама, како на регионалном тако и на националном нивоу, мада овај контингент показује благо смањивање учешћа у дневним миграцијама чему доприноси јачање сектора услуга. Појава делимичне ангажованости у пољопривреди је данас

¹⁰ Пописи становништва обављени пре 1981. године пратили су дневну миграцију радника, али само по месту становања. Тек попис из 1981. године, дао је могућност анализе дневне миграције на основу обележја о месту становања и о месту рада запослених, чиме је омогућено истраживање њене просторне димензије. Попис становништва из 1991. године дневну миграцију запослених посматра на нивоу општина, док је попис из 2002. године прати по центрима рада и насељима становања.

знатно мање заступљена на простору Војводине, па тако имамо 11,6% пољопривредних газдинстава са мешовитим изворима прихода од чега само 6,4% са приходима од рада пољопривредника и непољопривредника (РЗС., 2004., стр. 31-60).¹¹ Пораст значаја услужног сектора привреде како на националном тако и на регионалном нивоу, последица је промене привредне структуре и преласка са производње на доминацију сектора услуга. Тако се и савремени токови дневних миграција радника на простору Војводине одвијају у условима трансфера становништва у смеру индустријске делатности-услужне делатности, за разлику од некадашњег преласка становништва из пољопривредних у непољопривредне делатности.

Анализа конвергентних и дивергентних токова радника према секторима делатности на нивоу општина Војводине указује на функционалну структуру и концентрацију делатности на подручју појединих општина, који проузрокују разлике у правцима и структури дневних миграционих токова радника. У највећем броју од 37 посматраних општина Војводине, на првом месту по уделу у укупном броју дневних миграната су запослени у секундарном сектору привреде. По бројности следе радници запослени у услужним делатностима који свакодневно путују на посао у друго насеље исте општине или у другу општину, док је најмање дневних миграната запослено у примарној делатности. За општине Бела Црква, Бач, Бачка Топола, Пландиште, Бечеј и Ада процентуални удео дневних миграната запослених у примарној делатности на другом је месту по учешћу у укупним дневним миграцијама (после секундарног сектора привреде), док су услужне делатности најмање процентуално заступљене. Нови Сад и Сремски Карловци специфични су по преовлађујућем учешћу дневних миграната запослених у терцијалном сектору. За ове две општине на другом месту по процентуалном уделу у структури дневних миграција су секундарне, на трећем месту су кварталне, а на четвртном примарне делатности (Лукић, В., Ж. Бјељац, 2007., 130).

Анализа структуре дневних миграната према делатности коју обављају, на нивоу насеља Војводине, показује да у дневном кретању становништва највише учествују запослени у секундарним делатностима за већину насеља. На другом

¹¹ Поређења ради у другим земљама Европе индустрија је сектор делатности са највећим обимом дневних миграција, и то нарочито прерађивачка индустрија која захтева удаљеније локације. Њу прате енергетика, грађевина и сервисне услуге, док је најмање дневних миграната запослено у примарном сектору делатности.

месту по бројности су насеља у којима преовлађују дневни мигранти запослени у услужним делатностима (54 насеља), док свега 39 насеља Војводине имају највише дневних миграната запослених у примарној делатности.

Ако посматрамо вредност индекса различитости конвергентних и дивергентних активности дневних миграната према делатности у Војводини, можемо приметити да највећу вредност поменутог индекса имају неразвијене општине, и то: Сечањ 41,2; Мали Иђош 38,9; а најмању вредност имају општине Нови Кнежевац 4,9 и Стара Пазова 5,0. У четири Војвођанске општине Сечањ, Мали Иђош, Нова Црња, Бачка Паланка потребно је прерасподелити више од 1/3 популације између група делатности да би структура дневних миграната радника који иду у смеру ових општина била иста као структура радне снаге којој су ове општине полазиште. Анализа структуре конвергентних и дивергентних токова дневних миграција према привредној делатности радника за општине са великим вредностима индекса различитости указује на недостатак или вишак радних места за раднике који се баве одређеним делатностима, а што се одражава на високе вредности поменутог показатеља (Лукић, В., Ж. Бјељац, 2007., 131-132).

Општине у Војводини према индексу различитости конвергентних и дивергентних активности дневних миграната према делатности у 2002. години можемо поделити у пет група.

Прва групу чине општине са вредношћу индекса различитости испод 10%. Ту спадају: Апатин, Бала Црква, Панчево, Стара Пазова, Инђија, Сремска Митровица, Шид, Зрењанин и Нови Кнежевац.

Другу групу чине општине са вредношћу индекса од 10 до 19,9%. То су: Ковин, Вршац, Алибунар, Пландиште, Пећинци, Рума, Ириг, Сремски Карловци, Нови Сад, Бачки Петровац, Темерин, Врбас, Бечеј, Кула, Оџаци, Бач, Бачка Топола, Сомбор, Суботица, Сента и Чока.

У трећој групи са индексом од 20-29,9% су следеће општине: Кањижа, Ада, Кикинда, Житиште, Србобран, Беочин, Тител и Опово.

Четвртој групи припадају општине са индексом од 30-39,9%: Мали Иђош, Бачка Паланка, Нови Бечеј, Жабаљ, Нова Црња и Ковачица.

Док се у петој групи налази само општина Сечањ са вредношћу индекса преко 40,0% (РЗС, 2007., стр.133-163).

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Према статистичким подацима из 2002. године, од 912.800 активних становника Војводине њих 227.162 су дневни мигранти или 24,88%. Активних дневних миграната који обављају занимање има 159.862 (70,4%). Ученици и студенти у дневним миграцијама учествују са 67.300 (29,3%), (од овог броја ученици чине 68%, а студенти 32% учешћа). Из градских насеља је 72.840 дневних миграната (32,1%), док је из осталих насеља 154.322 или скоро 68%, што је одлика урбаног система у којем доминирају централна места. Према месту миграција у Војводини доминирају унутаропштинске миграције, где у друга насеља-општине мигрира око 2/3 дневних миграната. Међутим, код градских насеља, дневни мигранти се у подједнаком учешћу крећу унутар општина и ка центрима рада у другим општинама. Код осталих насеља преовлађују локални центри рада, где се у унутаропштинским миграцијама креће око 71% радника. Ово указује на формалну хијерархију у мрежи центара рада Војводине.

Таб. број 28/V. ДНЕВНИ МИГРАНТИ ВОЈВОДИНЕ 2002. године

		укупно	активно обављање занимања	раде у		укупно ученици / студенти	ученици	студенти	Школује се у	
				другом насељу исте општине	другој општини Р. Србије				другом насељу исте општине	другој општини Р. Србије
Војводина	Σ	227162	159862	103250	55303	67300	45940	21360	30929	35810
	%	100	70,37	64,59	34,59	29,63	68,26	31,74	45,96	54,04
Градска насеља	Σ	72840	47615	23440	23589	25225	11233	13992	5548	19421
	%	32,07	65,37	49,23	49,54	34,63	44,53	55,47	21,99	7801
Остала насеља	Σ	154322	112247	79810	31714	42075	34707	7368	25381	16389
	%	67,93	72,74	71,10	28,25	62,52	82,49	17,51	60,32	39,68

Извор: Републички завод за статистику (2004)., у Крунић, Н. (2012), стр., 218. У обрачун нису узети у обзир подаци о мигрантима из следећих категорија: а) у другој републици или иностраној држави, б) непознати су подаци за укупно 1309 становника.

У град Нови Сад је 1981. године, дневно мигрирало 15.924 од укупно 89.088 радника или 17,9 %, а током 2002. године у Нови Сад је дневно мигрирало 33.359 радника од укупно 88.047 или 37,9%. Мигранти су долазили из 183 насеља (1981. године) и 249 насеља (2002. године) претежно са територије Новог Сада и околних општина попут Темерина, Бачке Паланке, Титела, Жабља, Инђије и других. Највећи број миграната долазио је из групе јако зависних насеља у непосредном окружењу Новог Сада, односно из места: Степановићево, Каћ, Руменка, Ветерник, Кисач (сва ова насеља припадају општини Нови Сад). Затим су долазили из општина-насеља Тител-Шајкаш, Лок, Мошорин, Инђија-Бешка-Чортановци, Госпођинци, Бачки Јарак, Темерин, Раковац, Беочин. Мањи број миграната дола-

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

зио је из средње зависних општина и насеља попут: Петроварадин, Футог, Бегеч, Буковац, Будисава, Ковиљ, Сремска Каменица, Ченеј и Лединци (сва ова места су подручје општине Нови Сад), а затим из општина-места Сремски Карловци, општине Врбас-Равно Село и Змајево, општине Инђија-Марадик и Крчедин, општине Ириг-Ривица и Крушедол село, општине Темерин и Сириг, општине Тител-Гардиновци и Вилово, општине Жабал-Чуруг и Ђурђево, општине Зрењанин-Книћанин, општине Бачки Петровац-Маглић, општине Бачка Паланка-Гајдобра. Из групе слабо зависних насеља дневни мигранти долазе из следећих насеља: Кулпин, Гложан, Бачки Петровац, Ириг-Врдник, Врбас-Бачко Добро Поље, Србобран-Надаљ, Озаци-Ратково, Бачка Паланка-Силбаш. Остала насеља која гравитирају ка Новом Саду су имала мањи значај за просторно-функцијску организацију у дневним урбаним систему Новог Сада (Крунић, Н., 2012., стр. 220-223).

Таб. број 29/V. КАРАКТЕРИСТИКЕ ДУС У ВОЈВОДИНИ (1981-2002 година)

ДУС	1981. година				2002. година			
	РМ	ДМ	ДМ/ РМ	Н	РМ	ДМ	ДМ/ РМ	Н
Нови Сад	89088	15924	17,9	183	88047	33359	37,9	249
Суботица	44993	5218	11,6	88	35115	6893	19,6	119
Зрењанин	38829	7796	20,1	96	30018	7662	25,5	98
Панчево	36752	8113	22,1	72	27766	9559	34,4	81
Сомбор	21202	3977	18,8	53	18439	5006	27,1	58
Кикинда	19856	4198	21,1	40	17068	4764	27,9	55
Сремска Митровица	18007	4477	24,9	61	15607	5237	33,8	75
Вршац	13836	979	7,1	56	12274	1775	14,5	74
Бачка Паланка	12298	2341	19,0	50	10023	2694	26,9	42
Рума	12147	1297	10,7	67	9908	2263	22,8	79
Вршац	10787	2554	23,7	61	9436	3202	33,9	51
Бечеј	10778	135	12,5	50	8595	1753	20,4	49
Σ	328574	58225	-	877	282296	8403	-	1030

Извор: Крунић, Н. (2012), стр. 220. РМ-укупно радника (радници који раде у месту живљења и салдо дневне миграције), ДМ-дневни мигранти који долазе у место рада, Н-број насеља давалаца миграната.

У град Суботицу је 1981. године мигрирало 5.218 радника, од укупно 44.993, а 2002. године 6.893 радника од укупно 35.115. Мигранти су долазили из 88 односно 119 насеља, претежно из: Кањиже, Бачке Тополе, Сомбора, Сенте, Куле. Насеља изразити јаке функцијске зависности са високим учешћем дневних миграната ка Суботици су: Нови Жедник, Мала Босна, Палић, Биково, Хајдуково, Бачки Виногради, Стари Жедник, Шупљак и Љутово. Места са средњом зависно-

шћу дневних миграција ка Суботици су: Ђурђин, Горњи Таванкут, Вишњевац, Доњи Таванкут, док су: Чантавир, Бајмок, Бачко Душаново, Хоргош, Ором, Мале Пијаце (сва су из општине Кањижа) слабо зависни (Крунић, Н., 2012., стр. 228).

У Зрењанин је 1981. године дневно мигрирало 7.796 од укупно 38.829 радника, а 2002. године дневно је мигрирало 7.662 од укупно 30018 запослених. Мигранти су долазили из 96 односно 98 насеља претежно из суседних општина: Житиште, Сечањ, Нови Бечеј, Лукићево, Стајићево, Лазарево, Елемир, Ечка, Банатски Деспотовац, Јанков Мост, Арадац, Михајлово, Клек, Тараш, Орловат, Бело Блато, Меленци, Банатско Карађорђево, Банатски Двор и др. (Крунић, Н., 2012., стр. 232).

У град Панчево је 1981. године дневно мигрирало 8.113, а 2002. године 9.559 радника. Мигранти су долазили претежно из насељених места општине Панчево и суседних насеља попут: Ковин, Опово, Ковачица, Алибунар, Глогоњ, Долово, Банатски Брестовац, Банатско Ново Село, Качарево, Иваново, Црепаја и Сефкерин (Крунић, Н., 2012., стр. 236).

У град Сомбор је 1981. године дневно мигрирало 3.977 радника, а 2002. године 5.006 запослених. Мигранти су долазили из 53 односно 58 насеља. Највише миграната било је из следећих насеља: Апатин, Оџаци, Кула, Стапа, Кљајићево, Бачки Бег, Бачки Брестовац, Сивац, Бачки Моноштор, Станишић, док су: Светозар Милетић, Чонопља, Гаково, Алекса Шантић, Бездан и Расина имали не тако јак утицај на дневни урбани систем Сомбора (Крунић, Н., 2012., стр. 240).

У Кикинду је 1981. године дневно мигрирало 4.198 запослених, да би се тај број попео на 4.764 запослена у 2002. години. Мигранти су долазили претежно из Новог Бечеја, Нове Црње и Чоке (Крунић, Н., 2012., стр. 244).

У град Сремску Митровицу дневно је мигрирало 4.477 (1981. год), односно 5.273 радника (2002. године). Дневни урбани систем Сремске Митровице доминантно чине насеља са територије овог града, Лаћарак, Мачванска Митровица, Велики Радинци, Јарак, Салаш Ноћајски, Шашинци, Засавица, Ноћај, Кузмин, Дивош, Гргуревци, Мартинци, Манђелос, Шуљан, Равње, Чалма, Витојевци и Босут, а ређе из суседних општина Руме и Шида (Крунић, Н., 2012., стр. 248).

У Вршац је 1981. године дневно мигрирало 979 радника, а 2002. године 1.775 запослених лица, највише са територије Алибунар, Бела Црква и Пландиште (Крунић, Н., 2012., стр. 252).

Током 2002. године у Бачку Паланку дневно је мигрирало 2.694, Руму 2.263, Врбас 3.202, Бечеј 1.753, Стару Пазову 2.208, Инђију 1.184, Шид 1.131, Бачку Тополу 2.144, Оџаке 2.493 и Апатин 1060 запослених грађана (Крунић, Н., 2012., стр. 256-272).

Дакле, слободно можемо рећи да су главни правци дневне интеракције „дунавски“ ка Панчеву и насељима у окружењу, те ка Новом Саду, док „сремски“ имају мањи значај (Крунић, Н., 2012., стр. 273. оп. цит.).

Овде се морамо осврнути и на утицај града Београда и београдске англомерације на обим, смерове и просторно испољавање дневног кретања радника на релацији Град Београд - А. П. Војводина. Према истраживању које је спровео С. Стаменковић, ка Београду је дневно мигрирало 15.301 радник из 236 насеља Војводине, док је 2.775 путовало ка 43 војвођанска насеља. Такође, мора се приметити да је у овим кретањима значајан број ученика и студената. Београду највише мигрирају радници из Нове Пазове, Панчева, Нових Бановаца, Старих Бановаца, Инђије, Старе Пазове, Качарева, Шимановаца, Опова и Новог Сада. Овим би се могло претпоставити да је за већину поменутих насеља Београд примарни ДУС. Са друге стране, радници из Београда путују ка суседним и другим већим општинским центрима у Војводини, односно одлазе на посао у Панчево, Нови Сад, Стару Пазову, Вршац, Инђију, Ковин, Зрењанин и Руму. Овакав територијални дomet миграната из Београда указује нам да се ради кретању радне снаге која је претежно запослена у администрацији, државној служби и великим индустријским постројењима.

На крају можемо закључити да су центри ДУС-а уједно и најчешћи даваоци радника другим примарним центрима рада, односно ДУС-а. Број радника који одлазе у друге примарне центре ДУС-а је скроман, па се може претпоставити да је реч о специфичним занимањима.

Пошто говоримо о кретању становништва на релацији село/град, у наставку ћемо се кратко осврнути на настанак насеља у Војводини.

У највећем броју научно-истраживачких радова који се односе на мрежу насеља пажња је посвећена онима која носе епитет градских, с обзиром да се она као носиоци развоја и најинтензивнијих промена, односно места концентрације капитала намећу као приоритетна. Дефинисањем развојне политике ЕУ која је у

први план истакла полицентрични развој и као циљ од посебне важности: смањење разлика у развијености, како на националном тако и на наднационалном нивоу, фаворизују се градска насеља, чијим се правилним управљањем може утицати на целокупан даљи развој. У ППРС из 1996. године, који је, без обзира на слабу примењивост у пракси, највиши плански документ, прихваћени су и даље промовисани основни циљеви дати у документима који се односе на простор ЕУ. У том смислу сугерише се децентрализација као модел за постизање равномерног регионалног развоја државне територије. Мрежа градских насеља према овом документу, издиференцирана је на следеће категорије: Београд, 5 макрорегионалних центара, 24 регионална, 9 субрегионалних итд. (Живановић, З., 2009, стр. 2).

Истраживање насеља Војводине и дневног урбаног система у њој има доста дугу традицију. Сам процес модерног развоја насеља у А. П. Војводини, започет је у XVIII веку за време Аустро-угарског царства. Они су намеравали да реорганизују постојећа и формирају нова насеља намењена колонистима. Истражујући постанак и развој војвођанских насеља са аспекта урбанизма и просторног планирања, Б. Којић анализира картографску, планску и осталу документацију. На основу тих података он прво утврђује карактеристике насеља на тлу Војводине непосредно пре реорганизације, односно планске колонизације, када је извршена промена власти од Отоманске империје до Аустро-угарске монархије. Можемо рећи да од тада датирају прве студије које се могу назвати модерним (Којић, Б., 1961., стр. 67-101).

Јован Цвијић, у свом научном делу „Упуства за испитивање порекла становништва и психичких особина“, даје јасне методолошке поступке у савременом истраживању насеља Војводине и околине, где наш највећи географ испитује сеоско и варошко становништво у Славонији, Срему, Бачкој, Банату и Барањи. Цвијић је своје упуство саставио из три главна дела: први део је „положај села и вароши и њихових привреда“, други део је „порекло становништва и постанак села“ и у трећем делу „психичке особине“ он проучава психичке особине села или краја, староседеоца или досељеника и особине важнијих и интересантнијих породица посматраног простора (Цвијић, Ј., 1922).

Букуров Б., Р. Николић и Б. Вранешевић проширују и продубљују Цвијићево упуство, те објављују дело „Упуства за проучавање војвођанских насеља“ у коме аутори изучавају географско-етимолошки и историјски приступ (Буку-

ров, Б., Р. Николић, Б. Вранешевић, 1955). Географске основе посанка и развоја насеља у Војводини Б. Букуров дели на природне (земљиште, хидрографија, клима) и друштвене (историјско наслеђе, друштвено-економски аспекти, привредне околности, саобраћајне везе и урбане процесе). Он издваја следеће геоморфолошке целине: алувијалне равни, лесне заравни, лесне терасе, пешчаре, банатске депресије, Фрушку гору и Вршачке планине, те их оцењује према условима за насељавање. Истовремено наводи да су реке имале доминантан утицај за настанак и развој насеља. Такође, примећује да је пољопривреда била најзначајнија привредна делатност већине војвођанских насеља, те је умногоме определила постанак и развој насељених места, која су се посебно развила на споју фитогеографских зона, користећи предности биодиверзитета (Сента, Нови Сад, Сремска Митровица, Шид и Сремски Карловци). Саобраћај је такође определио постанак и развој појединих насеља, па су тако средишта саобраћајног функционисања постали (Нови Сад, Суботица, Зрењанин, Вршац, Панчево Сремска Митровица, Врбас, Кула, Србобран). Тамо где се удружило више повољних фактора, дошло је до бржег развоја функција, вишег хијерархијског положаја, а тиме и ширења утицајне сфере, закључује Б. Букуров (Крунић, Н., 2012., стр. 101).

У Просторном плану Републике Србије из 1996. године, на територији Војводине планирана је хијерархијски диференцирана мрежа градова, као погледу величине центара, тако и у погледу територије коју покривају својим утицајем и везама. Поред макрорегионалног центра Нови Сад мрежу центара сачињавају и:

- регионални центри са гравитационом зоном која покрива три и више општина, и који опслужују више од 150 хиљада становника, или око 100 хиљада становника ако су у пограничним регијама (Суботица, Зрењанин, Панчево, Сомбор, Кикинда, Вршац и Сремска Митровица),
- субрегионални центри са више од 25 хиљада становника и са гравитационим подручјем које покрива и делове подручја суседних општина (Врбас, Бечеј-Нови Бечеј, Бачка Паланка и Рума),
- развијени градски центри са израженим централним функцијама (Инђија, Сента, Кула, Апатин, Бачка Топола, Шид, Ковин и Бела Црква),
- већи градски центри са развијеном структуром делатности и комплексном структуром услуга (Србобран, Ада, Кањижа, Озаци и Црвенка),

- градски центри са развијеном структуром услуга (Жабал, Нови Кнежевац и Сремски Карловци),
- насеља која ће се у блиској будућности формирати као мањи градови.

Такође, овај план је претпостављао јачање улоге повољног географског положаја као фактора развоја за неколико градова у пограничној зони према Мађарској и Румунији (Суботица, Вршац и Кикинда). По ППРС из 1996. године, простор Србије био је организован у 34 функционална подручја са регионалним или центром вишег реда, од којих су у Војводини следећи:

1. Нови Сад (Бачка Паланка, Бачки Петровац, Беочин, Бечеј, Врбас, Жабал, Нови Сад, Темерин, Инђија, Тител, Стара Пазова, Ириг и Србобран),
2. Кикинда (Кикинда, Нова Црња, Нови Кнежевац и Чока),
3. Зрењанин (Нови Бечеј, Житиште, Зрењанин и Сечањ),
4. Панчево (Алибунар, Ковачица, Ковин, Опово и Панчево),
5. Вршац (Бела Црква, Вршац и Пландиште),
6. Сремска Митровица (Рума, Пећинци, Сремска Митровица и Шид),
7. Суботица (Ада, Бачка Топола, Кањижа, Мали Иђош, Сента и Суботица),
8. Сомбор (Апатин, Кула, Сомбор и Озаци) (ППРС, 1996).

У Просторном плану Републике Србије до 2020. године дата је потенцијална функционално хијерархијска структура центара. Од посебног значаја за војвођанску мрежу насеља су следећи центри:

1. главни град или центар у категорији европских MEGA (*Metropolitan Growth Area*) – Београд,
2. центар међународног значаја – Нови Сад,
3. центри националног значаја – Суботица, Сомбор, Сремска Митровица, Зрењанин и Панчево,
4. регионални центри – Кикинда и Вршац,
5. локални (општински) урбани центри,
6. остали локални (општински) центри.

Концепција усклађености развоја мреже и функција центара плански је инструментализована формирањем функционалних урбаних подручја заснованих на: а) дефинисању територијалне и функционалне надлежности, као и хијерархијских центара, б) децентрализацији функције рада и стварању развојних језгара мањег функци-

оналног значаја, дисперзно размештених у ужем и ширем окружењу главних центара. Функционална урбана подручја Р. Србије од важности за А. П. Војводину су:

1. центар у категорији европских MEGA – град Београд,
2. центар међународног значаја – Нови Сад,
3. центар државног значаја – Панчево, Сомбор, Сремска Митровица, Суботица и Зрењанин,
4. центри регионалног значаја – Кикинда и Вршац.

Полазећи од анализе могућности интегрисања простора Р. Србије у неки од постојећих подручја утицаја градова, предпостављена је категоризација функционалних урбаних подручја, планирана за 2020. годину. У Војводини мрежа функционалних урбаних подручја изгледаће овако:

1. центар у категорији европских MEGA 3 – Београд,
2. центар међународног значаја – Нови Сад,
3. центар државног значаја – Кикинда, Панчево, Сомбор, Сремска Митровица, Суботица и Зрењанин,
4. центар регионалног значаја – Вршац. (ППРС 2010).

Очекује се да ће до 2021. године 96,6% становништва А. П. Војводине живети у неком од функционалних урбаних подручја који ће заједно обухватати 94,2% територије Војводине. У регионалној организацији Војводине посебну улогу имаће следећа подручја, градови и зоне интеграције:

1. Нови Сад је град међународног значаја, а у правцу Нови Сад-Београд је већ формиран урбани кластер са насељима: Инђија, Рума, Стара Пазова, Панчево.
2. градови који имају капацитет да прерасту у чворишта развоја са значајним утицајем на развој окружења: Суботица, Сента, Кикинда, Зрењанин, Вршац, Панчево, Сремска Митровица, Нови Сад, Бачка Паланка, Врбас, Сомбор.
3. перспективну комплементарност и функционално повезивање имају градови и урбана насеља: Суботица-Сомбор-Апатин; Апатин-Бач-Бачка Паланка-Нови Сад; Озаци-Кула-Врбас-Србобран-Црвенка; Кањижа-Нови Кнежевац-Сента-Чока-Ада; Шид-Сремска Митровица-Рума-Пећинци; Зрењанин-Панчево-Вршац; Панчево-Ковин-Бела Црква-Вршац.
4. градови и урбана насеља на коридору VII, градови луке или у непосредној близини који добијају на значају: Апатин, Сомбор, Бачка Паланка, Панчево, Зрењанин, Вршац.

5. градови и урбана насеља као инкубатори знања и иновација: Нови Сад, Суботица, Сремска Каменица, Зрењанин, Сомбор, Вршац, Кикинда.

6. градови и урбана насеља у пограничним подручјима или њиховој близини: Суботица, Сомбор, Апатин, Оџаци, Бачка Паланка, Кикинда, Вршац, Сремска Митровица, Шид (Крунић, Н., 2012, стр. 133., оп. цит.).

Напред изнети теоријско-методолошки као и апликативни приступи истраживању кретања становништва на релацији село-град, указују на чињеницу да се објашњење дневне миграције становништва не може посматрати једнострано и парцијално, нити се може тражити изван комплекса свеукупног насељског, друштвено-економског и просторно-функцијског развоја простора у датом времену. Дакле, дневни урбани системи су сложене просторно-функцијске и друштвено-економске категорије које представљају просторни израз дневне миграције становништва.

С обзиром на актуелне дневне миграционе радне снаге Војводине додатно делују ефекти текућег процеса приватизације и привредних реформи, у даљем периоду може се очекивати наставак смањења обима запослености у индустрији, а што ће се неминовно одразити на дневне миграционе токове радника.

4. ЕКОНОМСКИ КРИТЕРИЈУМИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Поступак утврђивања степена економске развијености појединих региона у држави може се узети као основа за формулисање мера економске политике и планирања привредног и регионалног развоја свих региона као подсистема, а тиме и укупног економског система земље.

У теорији налазимо читав спектар предлога на основу којих се одређује достигнути ниво економске развијености региона. Бројне критеријуме могли би смо сврстати у четири велике групе, мада готово код сваког аутора наилазимо на посебан приступ прилагођен сврси анализе што се врши.

Прву групу чине аутори који су се определили за национални доходак *per capita* као репрезентативан и једини показатељ економске развијености региона.

Друга група је формирана од оних аутора што сматрају национални доходак репрезентативним показатељем, али наглашавају да је недовољан, те га ваља допунити још неким индикаторима којима ће се ближе објаснити његова величина односно пружити допунске информације о регионалној привреди. На тај начин,

широм или ужом листом показатеља постиже се свакако шири методолошко-аналитички прилаз економској развијености региона, те се добијају знатно боље оцене, особито у случајевима када су у питању територије са невеликим разликама или једнаким износима *per capita* националног дохотка. Основна примедба која се може ставити оваквом начину утврђивања економске регионалне развијености привреде је релативно велики простор за испољавање субјективних девијација код одређивања значаја појединих критерија и у доношењу оцене, пошто се она даје на основу више различитих мерила која се своде на један јединствени израз (Lang, R., Д. Горупић, 1956., стр. 553-572).

У трећу групу сврстани су аутори који оспоравају националном дохотку да је ваљани израз достигнутог нивоа развијености региона, па га потпуно искључују из анализе, а узимају у обзир, по њиховом уверењу, погодније показатеље да би изразили достигнути ниво развијености. Може се оценити да је изложени став једностран, односно његови заговорници праве грешку аналогну оној када се национални доходак *per capita* усвоји као једини показатељ привредне развијености региона или државе. Пошто се иначе опредељују за листу показатеља из које искључују национални доходак по становнику, ови аутори пренебрегавају да се аналитички недостаци овога у великој мери губе у склопу више мерила. Уосталом већина приговора на његову репрезентативност односи се на оне регионе код којих је национални доходак по становнику приближно исти, па су за реалнију оцену потребне и додатне информације (Кубовић, Б., 1957., стр. 903).

Четврта група обухвата ауторе који економску развијеност региона изражавају једним синтетизованим показатељем до кога се долази математичким обједињавањем свих изабраних обележја, односно поступком којим се парцијални критерији своде на јединствену меру, а да је истовремено могуће укључити велики број обележја у анализу и обезбедити објективност оцене. С обзиром на предложену математичку апаратуру и прецизност решења, методе Фречета (Frechet) и Махаланобиса (Mahalanobis) нису задовољиле тражене услове приликом својевремене класификације срезова у Југославији, па је коришћено „I (Ивановићево) одстојање“, као најсавршенија варијанта међу расположивим методама у то време.¹²

¹² Сем примене у нашој земљи „I (Ивановићево) одстојање“ се даље развило и усавршило, па је примењивано и за потребе Организације Уједињених Нација, њихових регионалних организација и агенција, а чак је развијен и програм за коришћење на рачунарима.

(Ивановић, Б., 1963., стр. 134). Његов квалитет је пре свега у томе да омогућује употребу великог броја разноврсних мерила и објективност анализе. Повећањем броја показатеља који су међусобно независни постиже се повећање дискриминационог ефекта, односно мере одступања појединих региона као вишедимензионалних скупова од базе поређења, која може бити одређена њиховим најнеповољнијим или најповољнијим параметрима (Ивановић, Б., 1961., 182-205).

Међутим, остаје питање да ли се развијеност региона може показати само једном бројком, која уз то није ни упоредива са одговарајућим одстојањем из било ког другог региона.

4.1. НАЦИОНАЛНИ ДОХОДАК *PER CAPITA*, ДРУШТВЕНИ ПРОИЗВОД, *GDP, GNP*

Национални доходак се узима као најопштији показатељ достигнутог нивоа развоја привреде пошто синтетизовано изражава резултат економске активности, а истовремено представља материјалну основу проширене репродукције и опредељује животни стандард становништва. Он је најчешће употребљавани критеријум за утврђивање нивоа развијености у међународним и међурегионалним поређењима, а да би био упоредив за разне величине територије обично се узима у *per capita* изразу.¹³

Обрачун регионалног БДП-а као део система националних рачуна Републике Србије заснован је на принципима и методологији ЕУ, то јест Европског система националних и регионалних рачуна (*ESA 95*), и Номенклатуре статистичких територијалних јединица Републике Србије (НСТЈ), која је у потпуности усклађена са европском класификацијом статистичких територијалних јединица (*NUTS*).

¹³ Поред националног дохотка по становнику као појединачни индикатори не ретко користе се подаци о производњи одређених продуката или група-гвожђе, челик, електрична енергија, нафта, сумпорна киселина, и друго. Сваки такав показатељ може симболично изразити ниво развијености привреде, када се ова разматра по земљама. Уколико би се употребио један такав индикатор као критеријум нивоа развијености региона, произашло би да су, због присуства одређене производње у неким од њих, они развијенији од регија у којима је остварена комплексна развијеност привреде, уколико немају одговарајућу продукцију што је узета за критеријум. Такође у условима савремене високе концентрисане производње може се остварити и значајан скок регионалног дохотка, а да истовремено не буду извршене одговарајуће промене у привредној структури, економској структури становништва због ангажовања малог броја радника и малих екстерних економија.

Израчунавање регионалног БДП-а спроведено је на нивоу НСТЈ 2, за следеће статистичке територијалне јединице:

- Град Београд,
- Регион Војводине,
- Регион Шумадије и Западне Србије,
- Регион Јужне и Источне Србије,
- Регион Косова и Метохије (тренутно не постоје поуздани статистички подаци и није обухваћен обрачуном).

Регионални БДП представља регионални еквивалент бруто домаћег производа (*GDP*) као најважнијег макроекономског агрегата једне националне економије и показатељ њене продуктивности и ефикасности у производњи производа и услуга неопходних за различите видове потрошње. Збир БДП-а свих српских региона идентичан је БДП-у Републике Србије. Бруто додата вредност (БДВ) коју стварају сви економски субјекти резиденти Републике Србије је полазна тачка за обрачун БДП-а и његову регионализацију, тј. утврђивање доприноса појединачних регионалних целина агрегатном БДП-у државе.¹⁴

У табели 30/V, дат је приказ Бруто домаћег производа Републике Србије за период 1997.-2001. година.

У складу са обрачунским принципом места рада, учешће појединих региона у БДП-у Републике Србије је следеће: Град Београд заузима водеће место са 40%, иза њега је регион Војводине са 26%, а за њима след регион Шумадије и Западне Србије са 20% и регион Јужне и Источне Србије са 14%. У поређењу са 2009. годином процене из 2010. године показују готово идентично учешће појединих региона у БДП-у.

Београдски регион са 703 хиљаде динара БДП-а по глави становника има готово 80% већи *per capita* у односу на републички просек. То је, међутим за око 0,5% мањи износ у односу на податак из 2009. године, али показује готово идентичан положај српске престонице у односу на остала три региона. Индекс нивоа

¹⁴ Однос између БДП-а и БДВ-а може се приказати на следећи начин:

БДП је збир додате вредности свих институционалних сектора, тј. економских субјеката који припадају одређеном сектору, плус порези на производе (ПДВ, акцизе и други директни порези) минус субвенције на производе које су директно повезане са производњом добара и услуга.

БДВ је укупна вредност производње (аутпут) добара и услуга умањена за међуфазну потрошњу, тј. производе и услуге утрошене као инпути у процесу стварања аутпута.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

за регион Војводине износи 96,8% (382.000 динара) што представља раст од око 1,6%. За регион Шумадије и Западне Србије индекс нивоа је 69,9% (276.000 динара), а за регион Јужне и Источне Србије 63,9 (253.000 динара), што је за 0,5% мања вредност, односно већа, у односу на податак из 2009. године.

Таб. број 30/V. БРУТО ДОМАЋИ ПРОИЗВОД Р. СРБИЈЕ, 1997- 2011. год.

година	БДП укупно мил. дин.	БДП по становнику,	просечан број	БДП укупно мил. \$.	БДП по становнику,	просечан курс \$/дин	БДП укупно мил. €.	БДП по становнику,	просечан курс €/дин.	просечна % раста БДП-а
1997	120.881,3	12.071	10.014,0	21.133,1	2.110	5,7200	-	-	-	-
1998	162.540,7	16.265	9.993,0	17.443,5	1.746	9,3181	-	-	-	-
1999	20.5623,8	27.270	7.540,4	18.699,7	2.480	10,9961	17.522,3	2.324	11,7350	-
2000	38.4225,0	51.119	7.516,3	23.429,8	3.117	16,3990	25.538,6	3.398	15,0449	-
2001	76.2178,4	101.577	7.503,4	11.484,7	1.531	66,3647	12.820,9	1.709	59,4482	5,3
2002	97.2579,7	129.677	7.500,0	15.102,6	2.014	64,3983	16.028,4	2.137	60,6785	4,3
2003	112.5839,6	150.501	7.480,6	19.550,8	2.614	57,5854	17.305,9	2.313	65,0553	2,5
2004	138.0711,6	185.004	7.463,2	23.649,9	3.169	58,3814	19.026,2	2.549	72,5689	9,3
2005	168.3483,3	226.251	7.440,8	25.234,4	3.391	66,7138	20.305,6	2.729	82,9074	5,4
2006	196.2072,9	264.731	7.411,6	29.221,1	3.943	67,1458	23.304,9	3.144	84,1916	3,6
2007	227.6886,2	308.455	7.381,6	38.952,1	5.277	58,4535	28.467,9	3.857	79,9809	5,4
2008	266.1386,7	362.082	7.350,2	47.760,6	6.498	55,7235	32.668,2	4.445	81,4672	3,8
2009	272.0083,5	371.555	7.320,8	40.254,1	5.499	67,5729	28.956,6	3.955	93,9366	-3,5
2010	288.1891,0	395.243	7.291,4	37.073,7	5.085	77,7341	28.006,1	3.841	102,9022	1,0
2011	317.5024,7	437.406	7.258,8	43.293,3	5.964	73,3375	31.140,8	4.290	101,9572	1,6

Извор: РЗС, (2011), Бруто домаћи производ Републике Србије 1997-2001., Београд, РЗС, стр. 1-2.

Таб. број 31/V. РЕГИОНАЛНИ БДП, 2009.-2010. година

Регион НСТЈ 2	БДП (мил. РСД.)		Индекс 2010/09.	Учешће %		БДП per capita (хиљ. дин.)		Индекс нивоа, РС=100	
	2010.	2009.		2010.	2009.	2010.	2009.	2010.	2009.
Република Србија	2.881.891	2.713.206	106.2	100,0	100,0	395	371	100,0	100,0
Град Београд	1.152.005	1.083.899	106.3	40,0	39,9	703	665	177,8	179,4
Војводина	748.673	694.254	107.8	26,0	25,6	382	353	96,8	95,2
Шумадија и Западна Србија	562.911	543.348	103.6	19,5	20,0	276	265	69,9	71,4
Јужна и И. Србија	418.302	391.704	106.8	14,5	14,4	253	235	63,9	63,3
КиМ	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Извор: РЗС., (2011), Регионални бруто домаћи производ 2009.-2010., Београд, РЗС., стр. 5.

Можемо закључити да процене регионалног БДВ-а у 2010. години показују готово идентичне нивое регионалног развоја као и 2009. године, са односом 2,78 између Београда и Јужне и Источне Србије, у поређењу са 2,83 у 2009. години. Нажалост, због чињенице да подаци за регионални БДП постоје само за две узастопне године, не можемо рећи да овај позитиван развој представља стабилан тренд (РЗС, 2011., стр. 5-6).

4.2. ЗАПОСЛЕНОСТ И КОМПОНЕНТЕ РЕГИОНАЛНИХ СЕКТОРСКИХ ПРОМЕНА

Све транзиционе земље, па самим тим и Република Србија односно А.П. Војводина у оквиру ње, прошле су у првим годинама транзиције кроз кризу означену падом производње и високом незапослености. Како је основни циљ транзиције привредно реструктурисање ради постизања веће ефикасности и конкурентности производње, у том процесу долази до реалокације фактора производње из државног у приватни сектор. Традиционално је у планској привреди државни, а код нас и друштвени сектор производње, запошљавао вишак радне снаге, са циљем постизања дугорочних економских, социјалних и регионално развојних циљева, а на рачун краткорочне економске ефикасности. Процес приватизације зато нужно доводи до мењања производних програма и отпуштања вишка радника, у циљу остварења привредне оптималности, те стога и до извесног застоја производње, што све резултира растом незапослености. Промена привредне структуре у току транзиције је комплексна и дуготрајна, по правилу са недовољном запослености производних фактора и падом укупне производње.

Опште особине тржишта рада у Србији су, пре свега веома висока незапосленост, а ниска мобилност и флексибилност радне снаге. Стопа незапослености према расположивим подацима у 2004. години износила је 18,5%, што представља раст од чак 4% у односу на 2003. годину. Стопа незапослености рачуната на основу података о регистрованој незапослености и запослености значајно је виша и стабилизовала се у другој половини 2005. године на око 28%. При томе, наравно, врло су значајни и показатељи који одражавају неповољну структуру незапослености. На пример, просечна дужина трајања незапослености је релативно висока, тако да је проценат незапослених који траже посао дуже од годину дана у 2004.

години 70,2% (мада је доста смањен у односу на 2001. годину, када је износио 74,8%). С друге стране, према показатељима о квалификацијама радне снаге, врло је низак удео становништва са високим образовањем у радној снази и износи 7,95%, а релативно висок оних са најнижим образовањем 37,48%, па је неповољна квалификациона структура један од узрока за појаву незапослености. У ствари проблем незапослености је различито распоређен и међу категоријама становништва и у географском смислу (Јовичић, М., М. Арандаренко, 2005., стр. 80-82).

Један од најозбиљнијих изазова економске политике Србије у 2006. години била је разрада и примена Националне стратегије запошљавања усвојене 2005. године. Не само што је 2000. године у Србији већ затечено стање високе незапослености, већ су убрзани процеси приватизације и реструктуирање јавног сектора, у наредним годинама довели до смањења запослености, односно до повећања незапослености. Осмишљавање ефикасне политике запошљавања која би се супроставила растућој незапослености, представљала је један од великих изазова за креаторе економске политике у Србији, али нажалост није дала очекиване резултате.

Основна карактеристика запослености у Републици Србији јесте смањење укупног броја запослених становника са 2.028.854 колико их је било 2006. године, на 2.002.344 запослених лица у 2007. години, што представља пад за 0,4%. Проблем запослености ће остати посебно изражен и у наредним годинама, нарочито након приватизације великих државних предузећа. Просечна стопа запослености становништва на нивоу Србије у 2007. години износи 51,5% и указује на то да наша држава значајно заостаје за ЕУ (стандард да до 2010. године достигне стопу запослености од 70% на нивоу целе ЕУ). Стога се политика запошљавања усмерила ка програмима за стимулисање запошљавања, пре свега у неразвијеним деловима, и субвенционисању послодаваца, чак у дупло већем обиму на југу од оних на северу земље.

Регионална анализа запослености указује на то да се у свега десет округа запосленост у односу на 2006. годину повећала у просеку за око 1,6%. У структури укупног броја запослених у 2007. години највеће је учешће Града Београда (30,9%), Јужно-бачког округа (10,7%), док учешћа осталих округа не прелазе 5%. Окрузи који су највише допринели да се у 2007. упосли око 695.508 активно незапослених лица¹⁵

¹⁵ Активно незапослено лице је лице од 15 до 65 година живота, способно и одмах спремно да ради, које није засновало радни однос или на други начин остварило право на рад, а које се води на евиденцији и активно тражи запослење.

су: Град Београд (226.754), Јужно-бачки округ (64.902), Јужно-банатски (25.945), Северно-бачки (25.026) и Мачвански округ (26.337) (Деветаковић, С., 2011., стр. 23).

Истовремено, незапосленост је била један од највећих економских и социјалних проблема са којима се суочавала Србија у 2007. години. Тако је поменуте године стопа незапослености према „ILO методологији“,¹⁶ износила 18,1%, што представља смањење у односу на 2006. годину (20,9%), али у поређењу са европским просеком стопа је сигнификантно већа. Међутим, ипак је знатан број активно незапослених лица у Србији на крају 2007. године мање евидентиран (785.099 лица), што је смањење за 14,3% у односу на претходну годину. Регионална анализа по окрузима показује да су просечно учешће у укупном броју активно незапослених од приближно 4,8% имали Јужно-банатски, Сремски, Средње-банатски, Шумадијски, Рашки, Златиборски, Нишавски и Мачвански округ. Генерално посматрано проблем високе незапослености током 2007. године био је израженији у централном и јужном делу Србије, где је стопа незапослености углавном изнад 25%, у поређењу са западним и северним крајевима.

Регионалну запосленост и незапосленост у 2007. години, као и њихове стопе можемо видети у следећој табели.

Таб. број 32/V. РЕГИОНАЛНА ЗАПОСЛЕНОСТ У 2007. ГОДИНИ

ОКРУГ	учешће округа у запослености Р. Србије	стопа запослености	учешће округа у незапослености Р. Србије	стопа незапослености
Р. Србија	100,0%	26,7%	100,0%	29,8%
Београд	30,9%	39,2%	14,5%	17,5%
Северно-бачки	2,8%	27,7%	1,9%	23,1%
Средње-банатски	2,1%	20,4%	3,3%	40,3%
Северно-банатски	1,8%	21,9%	1,9%	33,0%
Јужно-банатски	3,6%	23,2%	4,4%	34,6%
Западно-бачки	2,3%	21,3%	3,2%	38,3%
Јужно-бачки	10,7%	36,0%	4,4%	24,0%
Сремски	3,2%	18,8%	4,4%	36,5%

Извор: РЗР, *Регионални развој Србије 2008. године*, РЗР, Београд, стр. 19.

Просечан број запослених становника у предузећима, установама, задругама и осталим организацијама разврстаних по секторима односно делатностима током 2008. године дат је у табели број 33/V.

¹⁶ ILO методологија је методологија Међународне организације рада, и представља процентуално учешће активно незапослених лица у радно способном становништву старости од 15 до 64 године.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Таб. број 33/V. БРОЈ ЗАПОСЛЕНИХ СТАНОВНИКА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ ПО СЕКТОРИМА У 2008. години

	Република Србија	Централна Србија	Војводина	Град Београд	Северно-бачки	Средње-банагски	Северно-банагски	Јужно-банагски	Западно-бачки	Јужно-бачки	Сремски
Укупно	1.999.476	1.466.133	533.343	628.363	56.525	42.172	36.304	72.310	45.119	215.873	65.039
Пољопривреда, шумарство и водопривреда	48.505	20.427	28.079	6.578	3.153	3.295	2.167	4.945	4.029	7.224	3.267
Рибарство	1.023	274	749	109	0	303	63	122	31	229	2
Вађење руда и камена	23.317	21.104	2.213	9.050	24	304	9.565	1.046	2.598	1.097	39
Прерађивачка индустрија	370.354	261.530	108.823	71.446	14.773	9.565	10.655	17.941	10.674	33.677	11.541
Производња ел. енергије гаса и воде	4.576	37.156	8.631	11.901	763	1.046	630	1.184	608	3.070	1.331
Грађевинарство	82.569	61.205	21.364	32.505	1.888	2.598	1.026	1.815	930	11.138	1.970
Трговина на велико и мало и оправке	199.495	150.992	48.503	84.794	6.455	3.388	2.600	4.389	3.191	23.117	5.363
Хотели и ресторани	23.644	20.389	3.255	10.349	402	242	184	464	429	1.428	108
Саобраћај, складиштење и везе	108.431	83.878	24.554	44.650	325	2.127	1.542	3.217	2.063	8.908	3.441
Државна управа и социјално осигурање	69.442	52.365	17.077	23.600	1.539	1.647	1.152	2.287	1.636	6.006	2.811
Образовање	132.982	96.697	36.285	34.262	3.560	3.744	2.910	4.566	3.348	13.711	4.447
Здравствени и социјални рад	160.587	119.363	41.224	45.860	4.159	4.103	3.240	6.063	3.721	15.206	4.742
Комуналне друштвене и личне услуге	54.887	40.744	14.144	23.561	1.390	1.045	562	1.766	826	6.767	1.790
Приватни предузетници	571.019	413.604	157.415	162.630	13.088	7.712	8.086	21.359	12.633	7.1617	22.920

Извор: РЗС, (2009), *Запослени у Републици Србији у 2008. години-саопштење број 14.*, РЗС, Београд., стр. 2-10.

Имајући у виду баш велике регионалне разлике, како према нивоу привредног и регионалног развоја, тако и према показатељима на тржишту рада, као и мале могућности за повећање мобилности радне снаге, примени стратегије запошљавања нужно је прићи регионално, испитујући специфичности округа и општина широм Србије. Испитивањем тржишта рада Србије, са циљем изучавања и презентирања његових особености, развијена је посебна методологија чије су основне особине следеће:

1. регионални приступ-анализа специфичности округа и општина,
2. груписање коришћених показатеља према карактеристичним аспектима, у циљу разликовања релативног положаја, узрока стања и потенцијала за позитивне промене сваког региона,

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

3. разврставање региона према таксономији погодној за примену алтернативних скупова мера активне политике тржишта рада (Јовичић, М., М. Арандаренко, 2005., стр 83).

Да би се разни квантитативни показатељи, изражени у различитим јединицама мере и са веома различитим варијацијама, могли међусобно поредити и сабирати, приступљено је стандардизацији оригиналних показатеља, а да би се постигла нулта средња вредност и јединична дисперзија. У табели 34/V, дат је збирни преглед дисперзије коришћених индикатора развијености региона.

Таб. број 34/V. ЗБИРНИ ПРЕГЛЕД ДИСПЕРЗИЈЕ ИНДИКАТОРА РАЗВИЈЕНОСТИ РЕГИОНА У 2009/2010. години

Регион, округ/показатељи	Број запослених	Стопа запослености	Број незапослених	Стопа незапослености
Р. СРБИЈА	1.795.775	24,6	722.890	28,7
БЕОГРАД	596.801	36,4	93.769	13,6
ВОЈВОДИНА	472.446	24,1	198.276	29,6
Источна Војводина	131.522	20,5	67.560	33,9
Средње-банатски	38.734	20,3	19.629	33,6
Северно-банатски	32.717	21,5	14.291	30,4
Јужно-банатски	60.072	20,1	33.640	35,9
Западна Војводина	340.924	25,9	130.716	27,7
Северно-бачки	49.103	25,7	16.778	25,5
Западно-бачки	39.029	20,2	21.705	35,7
Јужно-бачки	192.490	31,6	65.156	25,3
Сремски	60.303	18,7	27.077	31,0
ШУМАДИЈА И ЗАПАДНА СРБИЈА	414.821	20,3	237.641	36,4
Шумадија	260.347	20,7	157.890	37,8
Западна Србија	154.475	19,8	79.751	34,0
ЈУЖНА И ИСТОЧНА СРБИЈА	311.726	18,8	193.204	38,3
Јужна Србија	185.814	18,3	143.143	43,5
Источна Србија	125.913	19,6	50.061	28,4

Извор: Деветаковић, С., (2011)., стр. 11.; РР – развојни регион

У оцени разлика према развијености региона на основу коефицијента варијације, као релативне мере варијабилности појединих индикатора, можемо приметити да су актуелне вредности овога знатно мање од одговарајућих по регионима. То значи да је у питању хомогенији скуп коришћених обележја, односно да су разлике између развојних региона мање. Ипак вредности актуелних коефицијената варијације веће су од одговарајућих пре кризе, што опет са своје стране потврђује раније изнету оцену да су се међусобне регионалне разлике повећале. Наравно, индикатори неуједначености развоја су овакви и због сагледавања Града Београда

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

као једног региона, с обзиром на његове врло изражене разлике према осталим регионима земље појединачно узетим (Деветаковић, С., 211., стр. 10).

Таб. број 35/V. ЗАПОСЛЕНИ и НЕЗАПОСЛЕНИ СТАНОВНИЦИ СРБИЈЕ у 2011. години

Регион/област	Запослени			Број запослених на 1000 становника		Незапослени	Први пут траже посао		Без квалификације		
	укупно	у правним лицима	Приватни предузетници	укупно	у правним лицима		укупно	свега	%	свега	%
Р. СРБИЈА	1.746.138	1.342.892	403.246	241	185	738.756	265.097	35,9	242.840	32,9	102
Београд	576.905	461.203	115.702	350	280	300.158	92.482	30,8	91.656	30,5	84
ВОЈВОДИНА	460.588	354.416	106.172	237	182	203.114	65.156	32,1	75.564	37,2	104
Западно бачка	38.546	28.958	9.588	202	152	21.305	6.110	28,7	6.873	32,3	112
Јужно банатска	57.444	43.296	14.148	194	146	33.657	13.283	39,5	14.401	42,8	114
Јужно бачка	188.259	140.017	48.242	309	230	69.131	22.257	32,2	22.667	32,8	113
Северно банатска	32.003	26.504	5.499	213	176	14.766	4.005	27,1	7.005	47,4	98
Северно бачка	47.911	39.669	8.242	253	209	16.433	4.327	26,3	6.643	40,4	87
Средње банатска	38.077	32.485	5.592	201	172	19.526	6.243	32,0	7.749	39,7	103
Сремска	58.348	43.487	14.861	182	136	28.296	8.931	31,6	10.226	36,1	88
ШУМАДИЈА И ЗАПАДНА СРБИЈА	403.104	292.986	110.118	199	145	240.908	96.379	40,0	82.941	34,4	119
ЈУЖНА И ИСТОЧНА СРБИЈА	305.543	23.287	71.265	186	143	197.690	76.236	38,6	68.243	34,5	120

Извор: РЗС, (2012.), *Општине и региони у Републици Србији 2012*, РЗС, Београд, стр. 84-107.

У претходној табели примећујемо да највећи број запослених становника има Град Београд (576.905), а у њему се налази и највећи број лица која траже посао (300.158). Најмањи број запослених становника налази се у региону Јужне и Источне Србије (305.343), а такође овај регион има и најмање становника који траже запослење. Ако посматрамо регион Војводине можемо приметити да је највише запослених становника у Јужно-бачком округу (188.259), а најмање у Северно-банатском округу (32.003). Што се тиче незапослености у Војводини највећа је у Јужно-бачком (69.131), а најмања у Северно-банатском округу (14.766).

На основу расположивих података можемо закључити да регионално тржиште рада не врши функцију ефикасне алокације радне снаге јер постоје велики

диспаритети у броју запослених и незапослених становника, као и зарадама запослених са једнаким или сличним квалификацијама у различитим делатностима и регионима. Са друге стране, мале разлике у зарадама између запослених са различитим нивоом образовања дестимулативно делују на формирање хуманог капитала Србије. Такође, у контексту изложених аспеката функционисања тржишта радне снаге, јасно је да се проблем незапослености у Војводини и Централној Србији не може превладати без оживљавања пословања и развоја предузетништва. То би у први план сузбијања незапослености, истакло потребу израде пројекта реиндустријализације целе Србије. Интензиван развој извозно орјентисаних индустрија отворио би пут експанзији услужног сектора, што би у средњем року могло довести до ублажавања проблема незапослености.

4.3. ВРЕДНОСТ ОСНОВНИХ СРЕДСТАВА РЕГИОНА

Вредност основних средстава односно производни капацитети и њихов технолошки ниво у смислу расположивости машина, опреме, зграда, технологије, патената и иновација важан је фактор сваке пословне активности, а пре свега производње, привредног и регионалног развоја. Уз људски фактор, основна средства и њихов технолошки степен развијености, одређују максимални ниво могуће производње, односно величину бруто домаћег производа. Основна средства и њихов технолошки степен развијености у савременој економско-географској литератури третирају се као производни капитал (Аџић, С., 2006., стр. 212).

Производни капитал, се осим свог природног облика, може и вредносно исказати, као књиговодствени израз сукцесивних улагања у производне капацитете, усавршавање технологија, концесије и БОТ аранжмане¹⁷, и њиховог коришћења у дужем временском периоду. Исказивање вредности производног капитала у новчаном облику, као и мерење обима пословне активности и њихово агрегирање на нивоу делатности, сектора, локалне, субрегионалне, регионалне или национал-

¹⁷ Између међународних концесија и БОТ (Build, Operate and Transfer-изградња, користи и пренеси) аранжмана могу се уочити велике сличности, али и одређене разлике. Наиме, док је код концесије концедент увек јавни субјект, код БОТ аранжмана сви учесници могу бити приватни субјекти. Концесија се односи на уступање неког природног богатства, добра у општој употреби или јавне службе, док предмет БОТ посла могу да буду добра у општој употреби (инфраструктурни објекти) и изградња и опремање индустријских и других објеката.

не привреде, отворило је после Другог светског рата простор за развој бројних макроекономских модела и теорија привредног и регионалног развоја.

У социјалистичком периоду управљања привредним и регионалним развојем, производни капитал је у оквиру националног система друштвеног рачуноводства означавањем појмом „основни производни фондови“, „основни фондови“ и „основна средства“. Национална и регионална статистика је веома детаљно пратила кретање овог параметра на основу његовог одређења као вредносног исказа свих улагања у производњу која поступно, преноси своју вредност на нове производе. Ови показатељи су се, сходно пракси која је постојала и у другим земљама у свету у 1960-им и 1970-им годинама прошлог века, користили са одређеним успехом у разним моделима привредног и регионалног раста за анализу ефикасности развоја у претходним периодима, као и за његово прогнозирање. Међутим, са појавом привредне кризе почетком осамдесетих година прошлог века аналитичка вредност овог показатеља је у великој мери релативизирана у смислу средстава за одређивање садржаја, циљева и акција јавне регулације привреде и регионалног развоја.

Обнова капитализма изведена почетком деведесетих година двадесетог века, довела је у питање, чак и употребу, и потребу исказивања расположивог производног капитала, тј. основних средстава у новчаним јединицама. Економска нестабилност, која прати процес транзиције указала је да су економски потенцијали инсталираних производних капацитета и њихове технолошке основе били прецењени због начина и услова њиховог формирања у прошлости.

У Републици Србији и А.П. Војводини у оквиру ње, о вредности основних средстава већ преко петнаест година Статистички годишњак Србије не објављује податке. У складу са тим, као и потребама валоризације расположивих производних капацитета и технологија у условима отворене тржишне привреде и укључења Србије са својим покрајинама Војводином и Косовом и Метохијом, у Европску Унију, њихова анализа у овом делу је изведена са аспекта процене остварених инвестиција у нове основне фондове по карактеру изградње, те њиховог утицаја на текуће пословне активности, привредни и регионални развој у смислу његовог квалитативног одређења као фактора структурног прилагођавања и обнављања развојне пропусције. У табели број 36/V, дат је приказ остварених инвестиција у 2011. години.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Таб. број 36/V. ОСТВАРЕНЕ ИНВЕСТИЦИЈЕ У НОВЕ ОСНОВНЕ ФОНДОВЕ ПО КАРАКТЕРУ ИЗГРАДЊЕ 2011. године (у хиљадама динара)

Регион/ област	Укупно	Нови капаците ти	Реконструк ција, модернизаци ја, доградња	Одржава ње постојећ их капаците та	Грађевинс ки радови	Домаћа опрема	Увозна опрема	Остало
Република Србија	493.100.0 31	284.918.9 65	150.306.382	57.874.68 4	247.097.47 4	124.248.2 56	101.416.4 19	2.337.88 2
Нераспоређ ено Србија	7.818.628	1.339.499	4.577.845	1.901.284	1.444.724	1.385.519	2.924.594	2.063.79 1
Нераспоређ ено Војводина	675.526	295.722	199.761	180.043	313.465	160.302	160.624	41.135
Београд	236.662.1 36	147.375.8 80	69.391.914	19.894.34 1	121.501.67 8	58.827.15 4	45.940.62 3	10.392.6 80
Војводина	124.208.1 29	73.710.20 5	30.762.072	19.735.85 2	71.125.775	29.120.85 0	19.010.26 9	4.951.23 5
Западно бачка	2.989.412	1.416.706	1.225.912	346.794	681.594	1.335.952	852.515	119.351
Јужно банатска	34.221.33 9	18.688.06 6	5.664.178	9.869.095	29.609.033	2.865.714	1.250.917	495.675
Јужно бачка	53.419.54 9	36.073.23 2	11.367.402	5.969.915	27.869.059	14.189.94 2	8.897.415	246.333
Северно банатска	3.751.420	1.179.273	1.715.045	857.102	1.077.244	1.239.822	900.792	533.562
Северно бачка	4.410.003	2.016.174	1.768.730	625.099	1.831.602	1.628.793	719.392	230.216
Средње банатска	5.123.221	1.796.310	253.059	795.852	1.685.415	1.623.935	1.084.782	729.089
Сремска	7.187.112	3.313.979	3.223.498	649.635	2.928.759	2.258.273	1.871.718	128.362

Извор: Републички завод за статистику (2012), *Општине и региони у Републици Србији 2012.*, РЗС., Београд, стр. 125-126.

Као што видимо у претходној табели највеће учешће у укупним инвестицијама у нова основна средства, у 2011. години остварили су град Београд и Јужнобачки округ, због чега су у изразитој предности у односу на остали део Србије, док услед недостатка инвестиција у нове капацитете неразвијени региони све више привредно заостају.

4.4. ЕФИКАСНОСТ И ПРОДУКТИВНОСТ РАДА РЕГИОНА

Један од важнијих предуслова привредног раста и регионалног развоја као и стварања привлачног инвестиционог амбијента је добра ефикасности и продуктивности рада региона, која проузрокује страна директна улагања. Сигуран пословни амбијент зависи од функционисања бројних фактора, чије дејство може бити стимулативно или дестимулативно за инвеститоре. Финансијска сигурност и стабилност, као и добар географски положај су елементи који воде унапређењу инвестиционог улагања, оптималној економској ефикасности и продуктивности рада и напретку целокупног привредног и регионалног развоја.

Стога дугорочна ефикасност и продуктивност рада региона, тј. финансијска стабилност привреде постоји ако су дугорочно везана средства у потпуности једнака квалитетним изворима финансирања (сопствени капитал и дугорочни кредити). Уколико нису, односно, ако су везана за краткорочне изворе, долази до угрожене текуће и будуће ликвидности привреде.

Имајући ово у виду анализа предузећа, (њихове ефикасности и продуктивности рада) извршена је преко коефицијента финансијске стабилности или показатеља покрића сталне имовине капиталом, који показује да ли је, и у којој мери финансирање сталне имовине вршено из капитала или туђих извора.¹⁸ Такође, у обзир су узети и други економски показатељи пословања попут БДП-а, спољнотрговинске размене и платног биланса.

Резултати пословања предузећа указују да је финансијска стабилност предузећа Републике Србије у 2008. години, изузетно ниска (0,693), и да бележи благи пад од (-0,054) у односу на 2007. годину. Регионално посматрано, у 2008. години, коефицијент финансијске стабилности, изнад вредности један, не остварују предузећа ни једног округа у Србији. Ако посматрамо целу Републику највишу финансијску равнотежу остварују предузећа са подручја Златиборског, а најнижу предузећа Шумадијског и Јабланичког округа. На нивоу општина, финансијску дугорочну равнотежу (вредност више од један) остварују предузећа из веома малог броја општина. У Војводини ту се налазе фирме из Врбаса, Вршца, Бечеја, Апатина, Бачке Паланке, Ковачице, Нове Црње, Новог Кнежевца и Жабља, док на територији Централне Србије вредност вишу од један су имала предузећа из Коњарића, Бајине Баште, Ариља, Горњег Милановца, Нишке Бање, Малог Црнића, Тићевца, Бољевца, Прибоја, и Црне Траве.

За овако ниско стање финансијске сигурности, ефикасности и продуктивности рада, односно равнотеже предузећа, одговорна је и досадашња пасивна инвестициона и спољнотрговинска активност, која не обезбеђује подизање конкурентности. Иако су остварене инвестиције у Србији у нова средства у 2010. годи-

¹⁸ Уколико је овај коефицијент једнак јединици, успостављена је финансијска равнотежа предузећа, односно, стална имовина је у потпуности покривена дугорочним изворима. Ако је већи од један, тада је привреда створила услове за одржавање перманентне ефикасности и ликвидности, односно стварање ликвидних резерви, које омогућавају инвеститорима сигурност при улагању. Уколико је коефицијент мањи од један, и интереси инвеститора ће бити мањи, јер је поред остварења профита, важно и обезбеђење сталне ефикасности и продуктивности рада, као и сталне имовине, тј њихово дугорочно везивање за предузеће и његово пословање.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

ни веће за 17,1% (базна је 2006. година), њихова намена окренута је ка реконструкцији, модернизацији и одржавању постојећих капацитета (54,2%). Учешће активних инвестиција, односно улагање у нове капацитете, које доводи до повећања продуктивности и ефикасности износи свега 45,8%, што је недовољно за значајније подизање конкурентности привреде. Највеће учешће у новим капацитетима, која проузрокују добру ефикасност и продуктивност рада региона има Јужнобачки округ са 62,2%, а најмање Подунавски округ са 17,3%. У табели број 37/V, дата је продуктивност и профитабилност рада Републике Србије, разврстана по гранама привреде за 2010. годину.

Таб. број 37/V. ПРОДУКТИВНОСТ И ПРОФИТАБИЛНОСТ у 2010. години

Грана привреде	Продуктивност рада у хиљ. динара	Просечни трошкови запослених у хиљ. динара	Продуктивност рада коригована зарадама у %	Профитабилност у %
Република Србија	1341	729	183,8	10,7
Рударство	1706	1042	168,2	9,1
Прерађивачка индустрија	1155	687	168,2	9,1
Снабдевање електричном енергијом и гасом	2624	1199	218,8	10,0
Снабдевање водом	948	678	139,7	12,4
Грађевинарство	1921	706	272,3	31,4
Трговина на велико и мало и поправка моторних возила	1161	637	182,4	5,6
Саобраћај и складиштење	1181	801	147,5	9,7
Услуге смештаја и исхране	612	503	121,7	9,0
Информисање и комуникације	2834	1046	271,0	33,0
Пословање некретнинама	3691	789	467,7	90,9
Стручне научне, иновационе и техничке делатности	1341	908	147,8	14,2
Административне и помоћне услужне делатности	885	535	165,2	31,6

Извор: Републички завод за статистику, (2012), *Статистички годишњак 2012*, РЗС, Београд, стр. 196.

КРИТЕРИЈУМИ И ПОКАЗАТЕЉИ РАЗВИЈЕНОСТИ

Таб. број 38/V. ПОСЛОВАЊЕ ПРЕДУЗЕЋА ПО ОКРУЗИМА

Округ	Финансијска стабилност			Учешће сектора прерађивачке индустрије, вађење руда и камена, грађевинарства и саобраћаја	
	2007. год.	2008. год.	промена	Стална имовина	Капитал
Република Србија	0,747	0,693	-0,054	46,5	44,4
Град Београд	0,742	0,675	-0,067	43,7	42,5
Северно бачки	0,602	0,604	0,002	54,2	55,8
Средње банатски	0,796	0,717	-0,079	56,1	57,7
Северно банатски	0,401	0,679	0,278	73,0	67,5
Јужно банатски	0,826	0,735	-0,091	66,1	62,8
Западно бачки	0,855	0,769	-0,087	55,6	59,9
Јужно бачки	0,891	0,8355	-0,056	50,1	46,1
Сремски	0,595	0,583	-0,012	55,8	49,9

Извор: РЗР, (2009), *Регионални развој Србије 2009.*, РЗР, Београд, стр. 42.

Резултати досадашње инвестиционе праксе, сагледани су кроз финансијску стабилност предузећа (микро ниво) и инвестициону секторску структуру и карактер, на нивоу укупне привреде. С обзиром, да је конкурентност Србије, а самим тим и Војводине, одређена конкурентношћу њених региона/округа, а конкурентност региона конкурентношћу предузећа, инвестициона активност била је недовољна, да повећа ефикасност и продуктивност рада, нарочито са аспекта ублажавања разлика између развијених (атрактивних) и неразвијених (неконкурентних) региона.

Виши ниво конкурентности, на нивоу региона значи напуштање развоја заснованог на инвестицијама у одржавање постојећих капацитета или непрофитабилне секторе. Региони могу унапредити своју конкурентност ако развој заснивају на конкурентној производњи са потпуном интеграцијом најсавременијих технолошких решења и инвестиционим секторским приоритетима, који су усаглашени са дефинисаним специфичним факторима развоја.

VI РЕГИОНАЛНА КОНКУРЕНТНОСТ

1. ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКА АНАЛИЗА ОКРУГА

Веома изражене и дубоке економске разлике представљају основну карактеристику регионалног развоја у Републици Србији, па самим тим и у аутономној покрајини Војводини. Према томе у наставку је неопходно приказати детаљан преглед различитих група показатеља развијености статистичких региона Србије дефинисаних новом регионализацијом земље.

Пошто смо у напред обрађеним поглављима дефинисали статистичке, економске регионе и субрегионе, у овом делу ћемо извршити њихову даљу анализу у циљу изналагања решења за смањење изразитих територијалних неравномерности у нашој земљи.¹

У складу са номенклатуром NUTS и претходним дефиницијама региона као и према Закону о регионалном развоју, Србија је извршила регионализацију на нивоу статистичких али не и политичких области. Према овој регионализацији, као што смо већ навели, подела је извршена на (NUTS2) и (NUTS3) нивое. (NUTS1) ниво није коришћен, јер би због великог броја становника предвиђеног за овај ниво (од 3 до 7 милиона) Србија у том случају била максимално подељена на два макрорегиона, па овако можемо рећи да читава Србија представља (NUTS1) ниво.

Као што смо већ навели, данас је у Србији дефинисано седам (NUTS2) региона. Такође, уместо узимања региона Војводине као једне целине, могућа је и оправдана његова подела на два дела (Источна Војводина и Западна Војводина), који би били приближнији према броју становника и површини осталим регионима (Јакопин, Е., 2005).

Даљом поделом региона, на нижем нивоу, територија Србије је подељена на девет (NUTS3) субрегиона односно области, који се даље деле на двадесет девет територијалних јединица. Границе (NUTS3) области прате претходну поделу из 1991. године на тридесет административних области, за које се и данас поједи-

¹ Услед недоступности података за Аутономну покрајину Косово и Метохија (изузев података за површину територије), овај регион неће бити обухваћен даљом анализом.

начно показују статистички подаци. Међутим, мали број становника појединих административних округа, који самим тим условљавају и недовољан потенцијал за развој, али и због недостатка потребних материјалних и природних ресурса за заокружен развој, (NUTS3) региони су добијени спајањем два или три административна округа. На овај начин, регион Војводине је подељен на два историјски и географски логична субрегиона: Источна Војводина (јужно, северно и средње банатски округ) и Западна Војводина (западно, јужно и северно бачки округ, као и сремски округ). Град Београд је задржан као једна целина, јер управо он има вредности показатеља које у највећој мери одступају од осталих (NUTS3) области. Шумадија односно тај регион обухвата четири субрегиона: (Моравички, Расински, Рашки и Шумадијски) округ. Источни статистички регион обухвата пет округа (Борски, Браничевски, Зајечарски, Подунавски, Поморавски) округ. Јужни регион сачињавају Јабланички, Нишавски, Пчињски, Пиротски и Топлички округ, док у састав Западног региона улазе Златиборски, Колубарски и Мачвански округ. Регион Косова и Метохије подељен је на два дела и то: Западно Косово и Метохију (Пећки и Косовско Митровачки округ), и Источно Косово и Метохију (Косовски, Призренски и Косовско поморавски округ).

Оно што је незгодно приликом одређивања (NUTS3) субрегиона тј. округа јесте што се овај ниво формира од општина око индустријских центара ка коме ове општине гравитирају. Ту имамо проблем Београда и Новог Сада где је тешко одредити где престаје њихов утицај. Тако, на пример, Смедерево и Панчево више гравитирају ка Београду него ка својим регионалним центрима, мада би се тешко могли сврстати у исти регион са Београдом.

Након дефинисања статистичких, економско-географских региона и субрегиона, извршићемо даљу анализу у циљу откривања специфичности и налажења решења за смањење изражених регионалних разлика у Србији. Регионалне неједнакости Србије транзициони процес је још више пробудио. Вишеслојна регионална поларизованост Србије и даље се испољава у високим међурегионалним разликама које се односе на демографске карактеристике, људски потенцијал, привредну структуру и њену ефикасност, сиромаштво и инфраструктурну изграђеност. Анализу NUTS2 и NUTS3 региона можемо извршити посматрањем различитих група индикатора, при чему ћемо се ограничити на анализу основних просторних

показатеља, индикатора развијености и економско-финансијску анализу. Тако ће-мо анализом ових показатеља видети какво је стање у регионима узимајући у об-зир шири аспект развијености од једноставног БДП-а *per capita*, као и поларизова-ност економске димензије развоја. У табели број 1/VI, осврнули смо се на неке по-казатеље и њихове специфичности, и усредсредили се на оне најбитније за оцену наше регионализације. Детаљнији приказ ЕРО показатеља развијености можемо видети у следећој табели.

Таб. број 1/VI. ПОКАЗАТЕЉИ ЕРО РАЗВИЈЕНОСТИ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

NUTS2, NUTS3	ЕРО 2007. год (у мил. дин.)	Стопа незапосле-ности 2008. годи-не	Демографско пражњење (1971-2008)	Степен образова-ња 2002. године
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	1.118.344	26,7	2,0	20,5
БЕОГРАД	356.529	13,5	34,1	38,7
ВОЈВОДИНА	316.482	24,6	1,4	17,8
Бачка	172.391	23,3	9,2	20,8
Банат	101.898	30,9	-13,3	15,3
Срем	42.192	30,0	15,0	13,7
ШУМАДИЈА И ЗАПАДНА СР-БИЈА	252.263	33,8	-2,2	14,2
Шумадија	155.207	34,6	0,8	15,5
Западна Србија	97.056	32,5	-6,6	12,3
ЛУЖНА И ИС-ТОЧНА СРБИЈА	196.641	34,5	-18,0	15,1
Источна Србија	87.642	26,6	-18,8	12,9
Лужна Србија	108.999	39,5	-17,6	16,5
Коефицијент ва-ријације NUTS2 (за 7 региона)	0,653	0,313	-17,294	0,522
Коефицијант ва-ријације NUTS2 (за 5 региона)	0,251	0,368	6,884	0,541
Коефицијент ва-ријације NUTS3	0,979	0,260	-5,628	0,437

Извор: табела урађена по подацима из: 1. Јакопин, Е., С. Деветаковић (2009), *Регионали-зација у Србији*, Економски факултет, Београд, стр. 97-98.; 2. Републички завод за стати-стику Србије (2012), *Општине у Србији 2009. године*, Београд, РЗС.

Посматрајући укупну економску развијеност округа, однос између најра-звијенијег и најмање развијеног округа-региона, према моделу регионализације од седам региона, јесте 4,1:1 и представља ЕРО града Београда према Источној Ср-бији. Са друге стране, укрупњавањем региона којим се дошло до пет регионалних целина у Србији ова разлика се значајно смањила, и сада представља однос Бео-

града и региона Јужне и Источне Србије и износи 1,8:1. Самим тим, коефицијент варијације од 0,98 одражава однос најразвијенијег Београда и најнеразвијенијег Борског и Зајечарског округа у Источној Србији, чије се разлике крећу у распону од 9,9:1.

Дисперзије у стопи незапослености (посматрамо удео незапослених у радно способном становништву), су приближно једнаке и ако Србију посматрамо декомпоновану на седам или пет региона, уз коефицијент варијације од 0,37 у првом, и 0,31 у другом случају. Тако је највећа разлика код региона Јужне, односно Јужне и Источне Србије који имају 2,9 односно 2,5 пута већу незапосленост од Београда. Код NUTS3 категоризације региона/субрегиона коефицијент варијације је нешто нижи и износи 0,26, а неједнакости у погледу незапослености износе 3,3:1 што је однос најниже стопе незапослености у Београду (13,5%) и највише у Јабланичком и Пчињском субрегиону (44,1%). Убедљиво највећа дисперзија је забележена код индикатора кретања броја становника у периоду од 1971. године до 2008. године, односно стопе демографског пражњења. У овом периоду само три региона (од седам посматраних) су забележила позитиван кумулативни раст становништва. Као што је и очекивано, највећи популациони раст забележио је Београд у коме се број становника у овом периоду увећао за 34%. За разлику од њега два региона су забележила само благи пораст свог броја становника, и то 1,4% Војводина и 0,8% Централна Србија. Насупрот овој, кумулативни популациони пад је у регионима Србије био знатно упечатљивији и износио је: у Источној Србији -18,8%, у Западној Србији стопа демографског пражњења износила је -6,6% и у Јужној Србији -17,6%.

Међу NUTS3 субрегионима ситуација је нешто другачија, јер су субрегиони Срем и Бачка у Војводини забележили значајан популациони раст од 15% односно 9,2%, али је због већег пада броја становника у Банату (-13,3%) укупно повећање на територији Војводине на нивоу од само 1,4%.

Варијације у степену образовања су приближно једнаке и за NUTS2 и за NUTS3, па коефицијенти варијације износе око 0,5. Однос најразвијенијег и најнеразвијенијег региона са овог аспекта износи 3,3:1 и представља Београд наспрам Западне Србије. Међу субрегионима највећи степен образовања поред Београда имају Бачки (20,8%) и Нишавски, Топлички и Пиротски (19,5%), док најмањи

РЕГИОНАЛНА КОНКУРЕНТНОСТ

удео бележе Подунавски и Браничевски округ са 12% (Јакопин, Е., С. Деветаковић (2009), стр. 97-98).

Таб. број 2/VI. ЕКОНОМСКО-ФИНАНСИЈСКА АНАЛИЗА РЕГИОНА/ОКРУГА У СРБИЈИ

РЕГИОНИ Управни окрузи	Број запослених/ индекс РС=100% (2008. год)	Број предузећа/ индекс РС=100% (2009. година)	Пословни приход у 2009. год индексу РС=100%	Нето добитак у 2009. год. индексу РС=100%	Нето губитак у 2009. год. индексу РС=100%
РЕПУБЛИКА СРБИЈА	1.999.476/ 100%	89.117/ 100%	100	100	100
Град БЕОГРАД	628.363/ 31,43%	36.958/ 41,47%	50,36	53,82	41,16
ВОЈВОДИНА	533.342/ 26,67%	23.603/ 26,49%	27,22	25,94	30,22
Северно-бачки	56.525/ 2,83%	3.421/ 3,84%	2,49	1,88	2,71
Средње-банатски	42.172/ 2,11%	1.355/ 1,52%	1,37	1,18	1,43
Северно-банатски	36.304/ 1,82%	1.300/ 1,46%	1,29	0,76	1,30
Јужно-банатски	72.310/ 3,62%	2.801/ 3,14%	2,53	3,08	6,29
Западно-бачки	45.119 /2,26%	1.720/ 1,93%	1,77	2,71	1,33
Јужно-бачки	215.873/ 10,8%	10.093/ 11,33%	15,14	13,61	15,75
Сремски	65.039/3,25%	2.913/3,27%	2,62	2,70	1,42
ШУМАДИЈА И ЗАПАДНА СРБИЈА	474.869/ 23,75%	17.425/ 19,55%	13,68	13,85	15,47
Шумадија	301.483/ 15,08%	11.032/ 12,38%	8,84	8,61	11,99
Западна Србија	173.386/ 8,67%	6.393/ 7,17%	4,84	5,24	3,48
ЈУЖНА И ИСТОЧНА СРБИЈА	362.900/ 18,15%	11.131/ 12,49%	8,74	6,38	13,14
Источна Србија	143.625/ 7,18%	4.117/ 4,62%	4,17	1,65	7,96
Јужна Србија	219.275/10,97%	7.014/7,87%	4,57	4,73	5,18

Извор: табела рађена према подацима АПР, *Саопштење о резултатима пословања привреде у Републици Србији оствареним 2009. године*

У табели број 2/VI, приказана је детаљнија економско-финансијска анализа извршена према броју запослених, приходу, добитку и губитку региона и округа у Србији. Према показатељима наведеним у табели јасно је видљиво да је економска снага сконцентрисана у граду Београду и Јужно-бачком округу, у којима се налази чак 53% броја предузећа, 42% запослених и око 66% прихода и добити Републике

Србије. Такође можемо приметити да сам град Београд бележи највећа позитивна одступања у односу на остале регионе. Његов удео у укупној запослености износи 31%, удео у броју предузећа 41%, у приходима 50%, у добити 53% и у губитку 41%, док број становника који живи у њему чини тек око четвртину од укупног броја становника Србије. Поред Београда, једини регион који се може похвалити значајним уделом у економским резултатима земље јесте Војводина. Њено учешће, иако доста скромније у односу на Београд, се креће у знатно већем распону него што је то случај код осталих NUTS2 региона. Тако овај регион учествује са између 26-27% у броју запослених, броју предузећа, приходима и нето добитку Републике, док је њен удео у губитку нешто већи и износи 30%. Ситуација у региону Шумадије и Западне Србије је лошија, јер у њему послује 20% предузећа која учествују у креирању 14% прихода и добити, и 15% губитка у земљи. Најнепољнији економски положај јесте положај региона Јужне и Источне Србије у коме ради 18% запослених у држави и послује само 12% предузећа која остварују учешће од тек 9% у приходу и 6% у добитку, као и 13% у губитку земље.

Неусклађена привредна активност, развојни потенцијали као и неравномеран раст запослености, односно пад незапослености, по регионима дат је у табели број 3/VI.

Таб. број 3/VI. РЕГИОНАЛНИ ПРИВРЕДНИ НЕСКЛАД

РЕГИОН/ОКРУГ; РЕПУБЛИКА СРБИЈА =100%	Број предузећа	незапосленост
ВОЈВОДИНА	26,0%	24,1%
БЕОГРАД	40,6%	14,5%
ЦЕНТРАЛНА СРБИЈА	12,5%	20,6%
ЗАПАДНА СРБИЈА	7,4%	11,5%
ИСТОЧНА СРБИЈА	4,8%	7,2%
ЈУЖНА СРБИЈА	8,3%	19,1%
КОСОВО и МЕТОХИЈА	-	-

Извор: Регионални развој Србије 2009. године, стр. 38., Београд, РЗР.

Највећи број предузећа налази се у граду Београду (34.311), Јужно-бачком (9.392), Нишавском (3.328), Северно-бачком (3.109), Јужно-банатском (2.761) и Сремском округу (2.672), који заједно учествују са преко 60% у укупном броју привредних субјеката Србије. У периоду од 2005. до 2007. године просторна концентрација привредних субјеката је стално расла, а најбрже у сремском округу (27%), граду Београду (25%), Пиротском (23,25) и Јужно-банатском округу (22%).

Највећи диспаритети између општина у оквиру појединих округа су у Јабланичком и Јужно-бачком округу, на основу којих у Новом Саду има 122 пута више предузећа него у Тителу, а у Лесковцу 95 пута више него у Црној Трави. У Новом Саду и Лесковцу послује преко 75% укупног броја предузећа округа којима ове општине припадају, односно изражен је велики унутар регионални дебаланс.

Највеће укупне стопе запослености у 2007. години остварили су град Београд (39,2%), Јужно-бачки округ (36,0%), Северно-бачки округ (27,7%). Доминантно је учешће Београда у укупном броју запослених у привреди Србије од 38,4%, следе Јужно-бачки округ (10,8%), Нишавски (3,96%), Шумадијски (3,67%) и Јужно-банатски округ (2,8%). Остали региони су просечно учествовали са 3%.

Регионална анализа имовине и капитала упућује на закључак да осим града Београда, Јужно-бачког, Борског, Јужно-банатског и Златиборског округа, други региони су располагали са мање од 2% имовине и капитала Републике Србије.

Региони са највећим укупним приходом поред града Београда (47,7%) који и код осталих показатеља пословања остварује процентуално највећи удео, су Јужно-бачки (16,7%) и Јужно-банатски округ са (3,2%). Редослед округа у оквиру којих се пословало са највећим губицима сличан је претходном и износи: град Београд (42%), затим Јужно-бачки округ (9,7%), а придружују се Борски (7,2%) и Браничевски (5%) (Републички завод за развој, 2008., стр. 37-39).

На крају можемо закључити да се несклад у регионалној и економској конкурентности огледа у концентрацији привредне активности успешних предузећа, високој добити и запослености у Београду и Јужно-бачком округу, док су остали региони суочени са ниском привредном активношћу, неразвијеношћу и високим трошковима рада.

2. ИЗВОЗ-УВОЗ, РЕГИОНАЛНА ДИМЕНЗИЈА

Извозну активност српске привреде најбоље одражава њен конкурентски потенцијал. Када се посматра регионална конкурентност онда треба имати у виду способност региона да привуче, убрза и подржи привредну активност тако да целокупна привреда те области има динамичан привредни раст, који ће имати за крајњи циљ равномеран регионални развој датог округа односно региона. Како је

равномеран регионални привредни развој циљ, а подизање његове конкурентности стратешко опредељење Србије и АП Војводине, приоритет регионалне политике у извозном сегменту је подстицање динамичког развоја региона повећањем њихове конкурентности и извозне оријентације. Ниво конкурентности српских предузећа основно је ограничење ефикаснијег укључивања на међународно тржиште (Word Bank, 2009).² И поред високог раста спољнотрговинске размене Србије нарочито са земљама Европске уније, структура извоза је остала непромењена, док се структура увоза постепено унапређује са аспекта квалитета увезених производа.

Међутим, и даље постоји значајна разлика увоза и извоза у корист увоза, који већ дуги низ година условљава веома висок спољнотрговински дефицит Републике Србије (Word Bank, 2006).³ Константан дефицит спољнотрговинске активности по регионима дат је у табели број 4/VI.

Таб. број 4/VI. РЕГИОНАЛНИ ДЕФИЦИТ РЕГИОНА У СРБИЈИ 2006-2008. година (у хиљадама Евра)

Регион/ Година	Извоз 2006. год.	Увоз 2006. год	Салдо 2006. год.	Извоз 2007. год.	Увоз 2007. год.	Салдо 2007. год.	Извоз I-X 2008. год.	Увоз I-X 2008. год.	Салдо I- X 2008. год.
Репу- блика Србија	5.102.455	10.462.572	- 5.360.117	6.432.232	13.506.769	- 7.074.537	6.335.869	13.238.600	- 6.902.731
Град Београд	1.144.795	4.937.315	- 3.792.520	1.488.692	6.637.839	- 5.149.147	1.469.511	6.489.577	- 5.020.066
Војво- дина	1.603.756	3.011.509	- 1.407.753	2.068.112	3.652.874	- 1.584.762	2.038.863	3.769.950	- 1.731.087
Цен- трална Србија	2.346.350	2.415.400	-69.050	2.865.236	3.114.602	-249.366	2.802.195	2.875.203	-55.008

Извор: Републички завод за развој, (2008)., *Регионални развој Србије*, РЗР., стр 41.

Иако спољнотрговинска активност у транзиционом периоду бележи динамичан раст, што је утицало на ниво коефицијента отворености српске економије (у 2007. години износио је 79,7%, у односу на 2001. годину кад је био 21%), Србија константно бележи негативан салдо у промету са иностранством који је достигао суму од 6,9 милијарди евра у 2008. години (за десет месеци). Фактори овако лошег спољнотрговинског пословања су: неповољна извозна структура у којој доминирају радно и ресурсно интензивни производи, динамичан увоз енергетских

² Србија се налази на 85. месту у свету према вредности глобалног индекса конкурентности од укупно 134 земље. Овај индекс је синтетизовао ефекте 105 појединачних показатеља.

³ 2008. године спољнотрговински дефицит износио је 8 милијарди евра, што износи око 22% бруто домаћег производа Србије.

РЕГИОНАЛНА КОНКУРЕНТНОСТ

сировина као и технолошки интензивних производа. Извоз и увоз по развијености земаља и економској намени за 2008. и 2009. години дат је у следећој табели.

Таб. број 5/VI. ИЗВОЗ И УВОЗ ПО РАЗВИЈЕНОСТИ ЗЕМАЉА И ЕКОНОМСКОЈ НАМЕНИ ЗА 2008. и 2009. год. (јануар-децембар; у мил. долара)

Регион/ година	Извоз			Ин- декс извоза 2007./ 2008. год	Увоз			Ин- декс увоза 2008./ 2009.	Извоз / увоз		
	2007. год.	2008. год	2009. год		2007. год.	2008. год.	2009. год.		2007. год %	2008. год %	2009. год %
Р. Србија Укупно	8824,8	10972,8	8344,9	124,3	18553,6	22999,2	15581,9	68,1	47,6	47,7	53,5
Централна Србија Укупно	5950	7399	5444,7	124,3	13314,8	16251,5	10940,7	67,4	44,7	45,5	49,8
Војводина Укупно	2845,3	3562,6	2892,4	125,2	5033,5	6591,8	4381,9	67,4	56,5	54,0	66,0
<i>Индустријске Земље</i>	1436,0	1776,0	1335,4	123,7	2229,0	2499,3	1707,8	67,7	64,4	71,1	78,2
Средства за рад	74,9	129,4	137,3	172,7	571,4	611,6	336,7	55,0	13,1	21,1	40,8
Репродукц	969,1	1207,5	837,2	124,6	1327,9	1476,1	1044,3	70,1	73,0	81,8	80,2
Потрошна роба	391,9	439,1	361,0	112,0	329,6	411,7	326,7	79,4	118,9	106,7	110,5
<i>Земље у развоју</i>	1409,4	1786,6	1556,9	126,8	2804,5	4092,5	2674,1	67,1	50,3	43,6	58,2
Средства за рад	87,9	138,7	60,7	157,8	105,9	135,8	69,5	52,1	83,0	102,1	87,3
Репродукција	915,5	1168,8	1012,3	127,7	2460,3	3569,5	2369,4	66,9	37,2	32,7	42,7
Потрошна роба	405,9	479,0	483,9	118,0	238,3	387,2	2353,3	76,1	170,4	123,7	205,7

Извор: табела је рађена на основу података Републичког завода за статистику, статистика спољне трговине број 26 од 30.01.2009. године и број 27 од 29.01.2010. године.

Агрегатно посматрано, постоји велика зависност домаће привреде од увоза материјала за репродукцију (61,3% од укупног укупног увоза у вредности од 9,5 милијарди евра), и увоза робе широке потрошње (са 22,2% учешћа у укупном увозу вредности од 3,4 милијарде евра, ова наменска категорија је остварила највећи раст од преко 33% у односу на 2007. годину), а удео увоза средстава за рад у укупном увозу Србије није прешао 20% (односно вредност од 2,5 милијарди евра).

Структура робне размене Србије, односно АП Војводине данас је врло слична оној која је карактеристична за земље у развоју и квалитативно на нижем нивоу у поређењу са структуром трговине економски напреднијих земаља. Најважније групе извозних сектора су:

- Радно-интензивни сектори (текстилна индустрија и индустрија коже и обуће),
- Сектори са предностима у сировинској бази (обојена металургија, дуванска и прехранбена индустрија),

- Сектори са динамичнијим развијем (металска и хемијска индустрија).

Располагање капиталом, присуство и мотивисаност транснационалних компанија да инвестирају у извозне индустрије, технолошка опремљеност постројења извозних предузећа, подстицање извоза услужног сектора само су неке од најважнијих детерминанти раста извоза српске привреде. Српска привреда скоро 60% извоза остварује на тржишту ЕУ, која је најважнија привредна дестинација. Реч је углавном о примарном, радно и ресурсно интензивним производима, са којима је Србија успела да се интегрише у тржиште Европе. Упркос растућој извозној динамици, структура извоза Србије у Европску унију није прилагођена потребама ЕУ, о чему говори ниска вредност коефицијента подударности⁴, то јест структурне прилагођености српског извоза увозу Европске уније (Лутовац, М., 2010., стр. 307-315).

Анализа регионалне конкурентности спроводи се анализом мерљивих елемената конкурентности. Поред поменутих чиниоца који имају значајну улогу у отклањању регионалних неравномерности, анализа микро показатеља регионалне конкурентности, као што су резултати пословања, ефикасност и ефективност пословања, обележавају производне и извозне проблеме посматраних региона. Али, можемо слободно рећи да је регионална неконкурентност главни фактор њихове недовољне или чак маргиналне извозне орјентације.

Висок спољнотрговински дефицит, непромењена извозна структура Србије (извоз радно-интензивних и металних производа и сировина) и неприлагођеност извоза потребама ЕУ детерминанте су неконкурентности домаћих предузећа на међународном тржишту. Локалне привреде нису довољно реструктуриране за високе захтеве конкурентских ино-тржишта. Половина извоза Србије концентрисана је у четири округа, град Београд, Јужно-бачки, Јужно-банатски и Подунавски, док окрузи са неразвијеним општинама скоро симболично утичу на извозне и увозне резултате српске привреде. Несиметрична регионална спољнотрговинска активност у корелацији са неравномерном привредном дисперзијом може се приказати висином извоза *per capita*, који је у 2008. години износио 906 евра. Извозним резултатима у 2008. години највише су допринели извозно конкурентска предузећа из града Београда, Јужно-бачког, Јужно-

⁴ По подацима Републичког завода за развој, у 2007. години коефицијент подударности домаћег извоза укупном увозу ЕУ узима вредност 0,46 конкурентности привреде Србије.

банатског, Сврсно-банатског, Северно-бачког, Подунавског, Златиборског, Борског и Пиротског округа, са кумулативним учешћем у извозу Србије са приближно 80%. Трогодишњи просечно већи извоз од увоза забележили су Централна Србија и Војводина, док је највећи трогодишњи спољнотрговински дефицит забележен у граду Београду и износио је 4,6 милијарди евра (Републички завод за развој, 2009., стр. 42).

Таб. број 6/VI. ИЗВОЗ ПО РЕГИОНИМА (по становнику у еврима)

ОКРУЗИ	2006. год	2007. год.	2008. год.	Просек
Београд	714	924	906	848
Севернобачки	701	1.137	1.341	1.058
Средњобачки	488	665	785	645
Севернобанатски	1.292	1.557	1.458	1.435
Јужнобанатски	1.122	1.351	1.239	1.237
Западнобачки	594	731	644	656
Јужнобачки	932	1.165	1.091	1.063
Сремски	408	625	717	582

Извор: Републички завод за развој (2008), *Регионални развој Србије 2009.*, РЗР., стр. 39.

Да би се отклонили диспаритети регионалног развоја у области извоза-увоза, односно конкуренције потребно је изградити целовиту регионалну политику која ће укључити одговарајуће развојне мере у зависности од специфичности појединих региона, у складу са регионалном политиком Европске уније. С тим у вези могу се издвојити ти групе чиниоца који значајно утичу на регионалну конкурентност:

1. национални фактори (макроекономска политика),
2. регионални фактори,
3. фактори карактеристични за поједине секторске делатности.

Истовремено предузетничка активност у неком региону везана је и за доступност образоване радне снаге, близину тржишта, географску доступност потребних сировина, економску моћ региона као и инфраструктурну доступност и повезаност.

3. РЕГИОНАЛНА АНАЛИЗА ПРЕДУЗЕТНИШТВА

Предузетнички сектор је саставни део сваке привреде коју чине микро, мала и средња предузећа и предузетници (МСПП).⁵ Регионално предузетништво

⁵ Класификација правних лица према величини унутар овог сектора извршена је према броју запослених на: микро предузећа-број запослених до 9, мала предузећа-број запослених 10-49, и средња

представља стратешку полугу динамичног привредног раста и регионалног развоја, на путу ка савременом друштву и приближавању Европској Унији, и један је од кључних фактора бржег развоја целокупне српске привреде и отварања нових радних места. Трансформација и ревитализација привреде Србије, а самим тим и Војводине, одвија се у циљу прилагођавања тржишно развијеним економијама, а у сврху унапређења светске конкурентности. Тако развој предузетничке економије подразумева развој привреде засноване на знању и иновацијама, сврставајући државу у економије вођене иницијативама (Србија припада групи од 17 економија које су вођене ефективношћу).

Претпоставка за успешан развој предузетништва подржан јачим страним директним инвестицијама које воде новом запошљавању и креирању нових радних места, су брзе и ефикасне економске промене, успостављање пуне примене законодавних решења и владавине права, много бржи темпо промена економског и друштвеног система који ће гарантовати задовољавајући степен привредног раста и регионалног развоја.

Српско предузетништво карактерише изузетно висока регионална неравномерност, па су МСПП концентрисана у најразвијенијим окрузима Републике Србије, али са различитим утицајем на привреду. Тако мала и средња предузећа и предузетници имају доста мали утицај на привредна кретања развијених региона (Јужно-бачки, Град Београд, Подунавски), док су у недовољно развијеним окрузима МСПП носиоци развоја округа (Борски, Зајечарски, Пиротски, Јабланички, Пчињски). Индекс укупне предузетничке активности Србије (*TEA-Total Entrepreneurial Activity*) за 2008. годину износи 7,6 и указује да од 100 одраслих особа, њих 8 је предузетнички активно у периоду краћем од 42 месеца. С обзиром на изражену регионалну неравномерност у територијалној расподели предузетништва у Србији, различит је утицај овог индекса на привредна кретања по окрузима.

Сектор малих и средњих предузећа и предузетника у Републици Србији карактеришу изузетно високе регионалне диспропорције. Као што смо већ напред навели МСПП су концентрисана у најразвијенијим окрузима, а Србија је подељена на развијени север и неразвијени југ. Значајан утицај на укупне

предузећа-број запослених 50-249. Предузетници (радње), као физичка лица која самостално обављају делатност, су укључена у микро предузећа.

РЕГИОНАЛНА КОНКУРЕНТНОСТ

индикаторе пословања привреде Србије имају МСПП са територије града Београда и Јужно-бачког округа (117.387 предузећа или 39,6% укупног броја предузећа Србије), који ангажују 27,0% запослености, остварују 36,8% робног промета и чине 32,2% БДВ нефинансијског сектора привреде Републике Србије. Истовремено МСПП са посматрана два округа имала су опредељујући утицај на индикаторе пословања сектора малих и средњих предузећа и предузетника агрегатно, док је најмањи утицај у Топличком и Пиротском округу. У Граду Београду пословало је 36 пута више МСПП, која запошљавају 97 пута више радника, и остварују више од 97 пута већи робни промет него МСПП Топличког округа (Републички завод за развој, 2008., стр. 45). Детаљнији регионални распоред индикатора МСПП као и показатеља пословања за 2007. годину можемо видети у табелама број 7/VI, и 8/VI.

Таб. број 7/VI. РЕГИОНАЛНИ РАСПОРЕД ИНДИКАТОРА МАЛИХ И СРЕДЊИХ ПРЕДУЗЕЋА И ПРЕДУЗЕТНИКА У 2007. ГОДИНИ

Округ	Број предузећа	Број запослених	Робни промет	БДВ
Град Београд	29,5	30,5	43,2	44,3
Јужно-бачки округ	10,1	10,7	11,3	10,9
Пиротски округ	0,9	1,1	0,5	0,6
Топлички округ	0,9	0,8	0,4	0,4

Извор: Републички завод за развој, (2008)., *Регионални развој Србије 2008.*, РЗР., стр. 45., Сектор МСПП укупно=100%.

Таб. број 8/VI. РЕГИОНАЛНИ РАСПОРЕД ПОКАЗАТЕЉА ПОСЛОВАЊА МСПП У 2007. ГОДИНИ удео у %

Територија	број МСПП	број предузећа	број запослених	робни промет	БДВ
Република Србија	296.086	99,8	65,5	67,7	58,3
Град Београд	87.449	99,8	56,1	66,9	54,3
Северно-бачки	7.954	99,8	79,0	84,5	82,2
Средње-банатски	5.862	99,7	73,2	73,7	69,4
Северно-банатски	4.307	99,7	74,0	74,3	72,0
Јужно-банатски	12.495	99,8	76,1	70,9	65,3
Западно-бачки	6.688	99,8	76,9	69,2	59,1
Јужно-бачки	29.938	99,8	65,3	48,8	48,9
Сремски	11.710	99,9	85,4	91,0	88,8

Извор: Републички завод за развој, (2008)., *Регионални развој Србије 2008.*, РЗР., стр. 46.

Коефицијент малих и средњих предузећа и предузетника превазилази републички просек привреде од 40,1. Тако видимо да у граду Београду коефицијент износи 54,3; у Јужно-бачком округу 49,6; у Моравичком 43,9; у Колубарском 41,0; у Северно-бачком 40,9; у Јужно-банатском 40,8. Најнижи број МСПП на хиљаду становника али и стопе незапослености на високом нивоу имају Северно-банатски округ, Борски, Топлички, Пиротски и Пчињски округ. У функцији квалитетнијег поређења нивоа развијености и утицаја предузетништва на привредна кретања у Србији са земљама чланицама Европске уније, према одређеним критеријумима су издвојена микро предузећа из групације малих предузећа.⁶ Прецизан приказ видимо у следећој, табели број 9/VI.

Република Србија је један од лидера у развоју предузетништва у региону Западног Балкана. Константан раст броја регистрованих микро и малих предузећа и предузетника у Србији резултирао је у 2008. години увећањем за 7.260 нових предузећа у односу на 2007. годину. Од укупног броја регистрованих привредних субјеката у Србији у 2008. години предузетници, микро, и мала предузећа обезбеђују 658.294 радних места, уз промет од 3.350,2 милијарде динара и 567,3 милијарди динара генерисане бруто додате вредности, што чини 98,9% привредних субјеката, 47,1% запослености, 47,8% вредности промета и 40,0% БДВ (Републички завод за развој, 2009., стр 44). У структури привреде најмањи је удео малих предузећа (од укупно 10.415 субјеката, у Граду Београду и Јужно-бачком округу послује преко 50%), а од 214.819 предузетника највећи број концентрисан је у граду Београду, Јужно-бачком, Јужно-банатском и Нишавском округу, док према броју микро предузећа (укупно 75.540 пословних ентитета), доминира град Београд са 42% у укупној запослености на нивоу привреде.

Предузетнички сектор значајно утиче на развој округа. На основу индикатора предузетничког пословања Србија је подељена на развијени север и неразвијени југ. Тако примећујемо да је у граду Београду предузетничка

⁶ У ЕУ-27, просечан број МСП нефинансијског сектора привреде, по подацима Еуростата, износио је 39,9 на хиљаду становника. Највећа густина МСП забележена је у Чешкој Републици (86,0) и Португалу (80,5) и три медитеранске земље Грчка, Италија и Шпанија око (70,0). Са друге стране, Румунија и Словачка имају најмању густину МСП на хиљаду становника (18,9 и 7,7 респективно). Важно је напоменути да сектор МСП запошљава 67,1% укупне запослености привреде ЕУ-27. Земље Западног Балкана имају много мањи ратио активних МСП и укупног становништва, око 15-20 МСП на хиљаду становника, што је три до четири пута ниже од чланица ЕУ из Централне Европе-Хрватска 15,6; Македонија 21,8; Албанија 14,4; Црна Гора 15,9.

РЕГИОНАЛНА КОНКУРЕНТНОСТ

активност већа 30 пута, запошљава 40 пута више радника, остварује 87 пута већи промет и 94 пута већу вредност БДВ-а у поређењу са Топличким округом.

Таб. број 9/VI. ПОКАЗАТЕЉИ ЗНАЧАЈА МСПП ПО ОКРУЗИМА У 2007. ГОДИНИ

Округ=100%	Коефици- јент МСПП	Стопа незапослено- сти	Запослен и у МСПП	Микро предузећа *	Мала предузећа *	Средња предузећа *	Велика Предузећа *
Република Србија	40,1	29,8	65,5	3,8	2,6	0,1	-6,5
Град Београд	54,3	17,5	56,1	3,9	1,9	1,1	-6,9
Јужно-бачки	49,6	24,0	65,3	0,0	2,9	0,2	-3,1
Моравички	43,9	32,0	74,5	5,4	3,6	0,2	-9,3
Колубарски	41,0	21,8	79,5	1,6	1,8	-2,8	-0,7
Северно-бачки	40,9	23,1	79,0	4,4	1,9	-0,5	-5,8
Јужно-банатски	40,8	34,6	76,1	2,9	2,0	-0,5	-4,5
Златиборски	38,5	35,9	72,3	8,4	1,7	-3,5	-6,6
Поморавски	37,6	30,8	65,8	5,1	2,0	1,9	-8,9
Рашки	37,2	41,4	73,9	4,6	1,0	-2,2	-3,4
Шумадијски	36,9	34,9	56,5	3,4	3,4	2,6	-9,3
Сремски	35,3	36,5	85,4	-3,4	3,3	4,0	-3,9
Нишавски	35,3	38,2	71,5	3,2	3,2	-3,3	-3,1
Расински	34,4	35,3	57,4	2,4	3,5	0,0	-5,8
Подунавски	34,0	31,1	59,7	5,6	1,9	0,4	-7,9
Западно-бачки	33,3	38,3	76,9	5,7	4,2	-1,6	-8,3
Мачвански	33,2	40,7	84,5	4,3	2,7	-5,0	-2,1
Браничевски	32,0	20,5	69,5	9,1	2,2	-1,0	-10,3
Јабланички	30,6	50,3	86,3	11,7	4,5	0,5	-16,7
Средње-банатски	29,7	40,3	73,2	3,3	4,1	-1,3	-6,1
Зајечарски	27,6	33,1	83,3	11,0	5,3	0,8	-17,1
Пиротски	27,5	37,1	66,5	5,4	4,2	5,4	-15,0
Северно-банатски	27,4	33,0	74,0	3,9	2,0	0,5	-6,4
Топлички	26,4	48,7	93,7	6,3	2,8	7,2	-16,3
Борски	26,3	31,7	57,3	6,7	3,7	-0,5	-9,9
Пчињски	24,8	41,9	54,6	4,3	3,8	0,5	-8,6

Извор: Републички завод за развој, (2008)., *Регионални развој Србије 2008.*, РЗР., стр. 47.

*За микро, мала, средња и велика предузећа дате су промене у структури запослености округа од 2005. до 2007. године.

Иако је високо учешће ових предузећа у свих 25 округа Србије, запошљавање привреде је изразито неравномерно на регионалном нивоу. У периоду од 2004. до 2008. године број радних места у микро и малим предузећима и код предузетника повећан је за 21,3% (115.493 радника), чиме је ублажен негативни ефекат смањења броја запослених у великим предузећима услед њиховог реструктурирања. Највећи број запослених у предузетничком сектору је у граду Београду, Јужно-банатском, Јужно-бачком, Сремском, Мачванском, Шумадијском и Нишавском округу са кумулативним учешћем од 62% у укупној запослености овог сектора. Разлике у нивоу неравномерне дистрибуције

регионалног предузетништва могу се сагледати кроз анализу БДВ-а по запосленом. Тако видимо да Јужно-бачки, Јужно-банатски, Сремски и Нишавски округ, где послује преко 50% привредних субјеката, и у којима ради 55% од укупно запослених у српској привреди, учествују у промету и БДВ са по 65%. Однос највише и најниже вредности БДВ по запосленом од 2,65:1 указује да се у предузетничком сектору достигла уједначена регионална продуктивност, изражена односом 2,6:1 између рада Београда и Пиротског округа (Лутовац, М., М. Лутовац, 2011., стр. 4-7). Регионално неравномерна и неизбалансирана привредна активност у Србији условила је поларизован развој предузетништва и укупан регионални развој. Висока регионална и гранска концентрација, указује на недовољан утицај предузетништва на смањење изражених регионалних диспаратитета и промену привредне структуре у целини.

Основни проблем регионалног предузетништва у Србији је недовољан број, слаба економска снага и неравномеран географски размештај средњих предузећа, као покретача развоја целокупног сектора. Недовољна хоризонтална и вертикална повезаност, изражена је кроз слабу и неефикасну међународну сарадњу (2/3 спољнотрговинског дефицита у 2007. години остварено је у МСПП сектору). Такође висока регионална концентрација (град Београд и Јужно-бачки округ) и гранска (трговина на велико и мало, прерађивачка индустрија), уз ниску заступљеност грана високе технологије, немогућност преузимања иницијативе у области развоја указује на његов недовољан утицај на смањење регионалних диспропорција и промену привредне структуре Србије, а самим тим и Војводине.

Динамичан развој малих и средњих предузећа и предузетништва у наредном периоду захтева подстицање иновативне активности српских предузећа, програме за подршку расту продуктивности, подизање конкурентности на нивоу предузећа и јачање извозне орјентације и интернационализације пословања. У функцији смањења регионалних диспропорција треба искористити природне потенцијале округа, са нагласком на отварању нових радних места у окрузима који тренутно имају високе стопе незапослености: Средње-банатски 40,3%, Западно-бачки 38,3%, Сремски 36,5%.

У дефинисању друштвено економског оквира за структурно прилагођавање и динамизирање привредног и регионалног развоја треба такође уважавати основне

светске трендове: глобализацију, међународне регионалне политичке и економске интеграције, јачање предузетништва и међународне конкурентности. У оквирима таквог глобалног окружења Војводина би требала да у склопу Републике Србије буде зачетник-пионир у изградњи отворене и флексибилне привреде. Томе треба да, са једне стране, допринесу регионалне политике у функцији неадресираног секторског развоја, као и посебне регионалне политике са снажним социјалним елементима којима би се усмеравао развој становништва и равномерни просторни развој Војводине. У овом контексту, може се одредити следећа визија привредног развоја Војводине подељена у пет нивоа:

- Први ниво (повећање учешћа привредног сектора у БНП-у и запослености),
- Други ниво (динамично повећање учешћа извоза у формирању БНП-а),
- Трећи ниво (остваривање високе стопе раста у привреди покрајине),
- Четврти ниво (повећање степена искоришћености постојећих капацитета, смањење незапослености),
- Пети ниво (успостављање јасно дефинисаног тржишта радне снаге и увођење корпоративног управљања јавним сектором) (Аџић, С., 2007., стр. 144-145).

Дакле можемо закључити да регионална анализа предузетништва и привредног развоја Србије, и Војводине у оквиру ње, нема смисла, ако се не одреде експлицитно дефинисане норме вредновања до сада остварених резултата.

4. РЕГИОНАЛНИ ЕФЕКТИ ПРИВАТИЗАЦИЈЕ

Иако међу првим земљама које су биле у прилици да покрену процес приватизације у оквиру транзиционог пројекта још крајем осамдесетих година прошлог века, испоставило се да ће Србија, а самим тим и Војводина у оквиру ње, свој прелаз ка тржишној привреди спроводити у веома тешким условима економски и социјално руиниране и заостале земље. Као једна од последњих привреда које се крећу ка развијеним тржишним системима, Србија мора понекад врло брзо да прелази пут који су многе привреде сличне њеној, превалиле током протеклих петнаест година. Показало се да упркос искуствима других која су потврдила да је добро компонован програм најважнији фактор брзог преласка и ступања на пу-

тању дугорочног регионалног раста и развоја, за Србију то није био ни лак, а ни једноставан задатак. После релативно ефикасног почетка, пре свега у области макроекономског стабилизовања стања у земљи, а затим и покушаја убрзавања приватизационог процеса, почетком две хиљадитих година, снага овдашњег пројекта транзиције исказује извесне знаке посустајања.

У последњих 15 година у Србији донета су три Закона о приватизацији, и један Закон о ревалоризацији. Ефекти примене нових закона су веома различити. Први Закон о приватизацији у Србији је донет 1991. године, на основу савезног Закона о приватизацији из 1989. године. Овај Закон је поставио темеље свих каснијих приватизација у нашој земљи. Ефекти овог Закона о приватизацији су практично поништени Законом о ревалоризацији акцијског капитала из 1994. године. После њега на снагу је ступио Закон о радничком акционарству, чија је најважнија одредница била да сви радници, пензионери и пунолетни грађани наше земље могу постати власници 60% од укупног капитала предузећа. По овом методу су приватизована нека од данашњих најуспешнијих предузећа у Србији, односно Војводини, као што су Хемофарм-Вршац, Синтелон-Бачка Паланка, Апатинска пивара, Металац-Горњи Милановац и друга. Средином 2001. године донет је актуелни Закон о приватизацији, који је до данас са више уредби и допуна значајно измењен. Новина у овом Закону је та што радници могу бити власници 30% предузећа, а 70% је намењено за продају стратешком партнеру (Савић, Љ., 2007., стр. 365-373).

Но, нас у крајњој линији не занима много који је модел приватизације употребљен и по ком закону је приватизација извршена, уколико процес приватизације обезбеди реализацију основних циљева, сублимисаних у најважнијем циљу приватизације, односно динамичном расту животног стандарда на трајним одрживим основама и равномерном регионалном развоју.

Затечено тешко пред-транзиционо стање у држави у извесној мери објашњава макроекономски популизам са самог почетка приватизације. Драстичан скоро десетогодишњи пад животног стандарда, и скоро удвостручено апсолутно сиромаштво у односу на 1990-ту годину, на изванредан начин обележили су почетне кораке приватизације у Србији. Основна одлика прве четири године приватизације у Србији, тј. привредних кретања и макроекономске политике у периоду 2001.-

2005. година је изостанак политичког консензуса око суштине и приоритета приватизације. Економске реформе у периоду 2000. до 2005. година динамичније су се одвијале од политичких, правних и институционалних реформи које су требале да обезбеде стварање савременог система са тржишним институцијама.

У првој години транзиције-приватизације остварена је стабилизација цена и девизног курса уз исправљање вишегодишњих диспаритета регионалне и спољнотрговинске размене. Агрегатни резултат економске политике и структурних реформи у 2001. години био је реални раст бруто домаћег производа од 5,5%, извоз робе је повећан за 10%, увоз за 28% уз спољнотрговински дефицит од 2,5 милијарди америчких долара, с тим да је инфлација смањена са 111,9% у 2000. години на 40,7% у 2001. години. Међутим пораст производње, (као један од три најважнија циља приватизације), није у потпуности остварен, јер је ниво индустријске производње у 2001. години износио 44% оствареног нивоа производње од 1990. године. Раст запослености као други важан циљ спровођења приватизације, такође није остварен, јер је ниво запослености у 2001. години износио 83% од оствареног нивоа запослености у 1990. години, када је на данашњој територији Србије (тада СРЈ) било укупно запослено 2,7 милиона радника, од чега је 2,6 милиона односно 97% било запослено у друштвеном сектору, а свега 66 хиљада радника је радило у приватном сектору.⁷ Пораст извоза као трећи важан циљ приватизације је делимично остварен, али је знатно нижи у поређењу са 1990-том годином.

У другој години транзиције (2002. година) одржана је макроекономска стабилност и привредни раст. Инфлација је сведена на 14,8%, остварен је реални пораст БДП од 4%, раст физичког обима индустријске производње износио је 1,7%, а раст промета у трговини био је 24%. Извоз робе је повећан за 20,6%, а увоз робе за 31,8% уз дефицит у спољној трговини од 3,5 милијарди америчких долара. Интензивирање је процес приватизације, тако да је остварена тендерска и аукцијска продаја 265 предузећа, што је представљало значајан помак. У овој години успешно је извршено 12 тендера (од тога 6 на територији Војводине, и то у Беочину, Новом Поповцу, Пећинцима, Жабљу, Бачу и Ковачици), и остварен је приход од

⁷ У 2001. години у СРЈ је било укупно запослено 2,2 милиона радника при чему је 1,8 милиона радника (84%) радило у друштвеном сектору, а 361 хиљада у приватном сектору. 2004. године у СЦГ је укупно било запослено 2,1 милион радника, од чега у друштвеном сектору 1,6 милиона радника (77%), а 460 хиљада је радило у приватном сектору.

око 200 милиона евра, а укупне инвестиције су око 306 милиона евра, док су укупне обавезе по основу социјалног програма износиле близу 141 милион евра.

Макроекономски резултати приватизације карактерисали су скромни економски резултати, које карактерише благ пораст производње и извоза као и значајан раст страних директних инвестиција. Такве резултате пратио је висок фискални дефицит од 3,7% БДП-а, висок дефицит платног биланса од 12,5%, као и висока стопа незапослености преко 30% укупне радне снаге на бази регистрованих незапослених лица, или 15% ако се узму у обзир нерегистрована лица запослена у приватном сектору као и лица запослена у сивој економији. Годишњи ниво инфлације у 2003. години износио је 7,8%, а покривеност увоза извозом био је мањи од 40%.

Током 2004. године остварене су, помало и изнад очекивања, пожељне тенденције раста БДП-а од 8%, као и раста индустријске и пољопривредне производње од 8%, односно 18% али и убрзање инфлације од 13,7%, и рекордан спољнотрговински дефицит од око 7,4 милијарди америчких долара. Укупан ниво јавне потрошње у овој години био је веома висок и износио је 49% БНП-а. Пораст производње био је 45% од нивоа из 1990. године, а запосленост је износила свега 76% запослености у поређењу са 1990. годином прошлог века.

Број радника у друштвеном сектору од 2001.-2004. године је смањен за 200 хиљада, док је у приватном сектору повећан за 100 хиљада, што значи да је за три године спровођена процеса приватизације у Србији без посла остало 100 хиљада људи. Спор и недовољан раст извоза, у овом трогодишњем периоду, пратио је веома динамичан раст увоза, који је 2004. године износио 11,1 милијарди америчких долара, и био виши за 3,6 млрд. долара у односу на 1990. годину, а чак за невероватних 6,3. млрд. долара у односу на 2001. годину.

Расположиви подаци о кретању кључних макроекономских показатеља у 2005. години показују да је дошло до успоравања економске активности у односу на остварене стопе раста у 2004. години. То се пре свега односи на стопу раста БДП-а која се крајем 2005. године задржала на 6,5%. Структура привреде је и даље неповољна, јер 22% БДП-а ствара пољопривреда, а око 40% пољопривреда са прехрамбеним индустријским комплексом. Најзначајнији резултат остварен је ипак на подручју увозно-извозних токова. Наиме, извоз је у 2005. години у односу на 2004. годину повећан за 30%, што је директно условило обарање спољнотрго-

винског дефицита са 7,4 на 6,5 милијарди долара. Такође покривеност увоза извозом са 30% у 2004. години, повећана је на 41% у 2005. години. Оно што је међутим било забрињавајуће је значајан пораст инфлације, која је достигла суму од 16,5% у 2005. години.

Што се тиче процеса приватизације од 2001. до 2005. године, укупно је приватизовано 75% предузећа, а у српску привреду је уложено око 1,5 милијарди долара страних директних инвестиција. Уз фиктивну запосленост, незапосленост је представљала горући проблем овог четворогодишњег периода. Тако је крајем 2005. године било 2.037.000 запослених, и око 894 хиљада незапослених грађана Србије. Број лица која траже запослење порастао је тако са 764 хиљаде у 2001. години, на 991 хиљаду у 2005. години. Висока незапосленост у Србији пре свега је последица гашења постојећих и спорог отварања нових радних места услед процеса приватизације (Веселиновић, П., 2007., стр. 156-169).

У периоду од 2002. до 2006. године приватизовано је 1.805 предузећа, а остварен је финансијски ефекат од 2 милијарде евра прихода и обезбеђена је једна милијарда евра инвестиција. Тендерском приватизацијом продато је 68 предузећа за 958,3 милиона евра, чиме су обезбеђене инвестиције од 875,3 милиона евра. Аукцијском приватизацијом продато је 1.324 предузећа за 660 милиона евра и обезбеђене су инвестиције од 187,6 милиона евра. Продајом акција из порфеља Акцијског фонда на Берзи продате су акције 413 предузећа, а Акцијски фонд је остварио приход од 382,1 милион евра (Влада Р. Србије, 2007., стр. 52-55).

Највећи број приватизованих предузећа (636 предузећа или 35,2% укупно приватизованих) је са територије два округа: Града Београда и то 424 предузећа и Јужно-бачког округа 212 предузећа. Посматрано по општинама највећи број предузећа приватизован је у четири општине: Нови Сад (113), Суботица (64), Зрењанин (48) и Ниш (49). У овом периоду није било успешно окончаних приватизација у Колубарском, Браничевском, Топличком, Јабланичком и Пчињском округу. Детаљније податке о приватизацији можемо видети у табели број 10/VI.

Рок за завршетак приватизације предузећа у друштвеном власништву био је до краја 2007. године. Пошто приватизација није окончана до овог датума, након истека овог рока процес промене власништва вршио се у предузећима у стечају, јавним државним предузећима и продајом акција из порфеља Акцијског

фонда. Према статистичким подацима до краја новембра 2006. године број приватизованих предузећа износио је 2.237. Подаци о броју предузећа и броју запослених у друштвеном и државном власништву дати су у табели број 11/VI.

Таб. број 10/VI. БРОЈ ПРИВАТИЗОВАНИХ ПРЕДУЗЕЋА ОД 2002. ДО 2006. ГОДИНЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Назив округа	Укупно	Аукције	Тендери	Акцијски фонд
Република Србија	1805	1324	68	413
Београд	424	285	8	131
Северно-бачки	81	57	1	23
Средње-банатски	79	55	1	23
Северно-банатски	79	53	1	25
Јужно-банатски	97	72	6	19
Западно-бачки	79	55	4	20
Јужно-бачки	212	135	8	69
Сремски	63	39	4	20

Извор: Република Србија (2007), *Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007 до 2012. године.*, стр. 52., Београд.

У поређењу са 2001. годином број друштвених предузећа је смањен за 58,5%, а учешће друштвених предузећа у броју предузећа Р. Србије смањено је са 6,5% у 2001. години на 2,5% у 2005. години. Предузећа друштвеног облика својине у 2005. години запошљавају 10,1% укупног броја запослених, и остварила су 3,2% укупног прихода, 1,6% добити и 14,0% губитка привреде. Тако је исказани губитак десет пута већи од остварене добити. У поређењу са 2001. годином број предузећа у државном сектору својине у 2005. години повећан је за 26,7% односно за 101 предузеће. Пораст броја јавних комуналних предузећа утицао је на повећање учешћа предузећа у државном власништву у привредној структури са 0,6% на 0,7%. Предузећа у државном сектору запошљавају 16,3% укупне запослености, остварила су 19,5% укупног прихода, 15,5% добити и 18,9% губитка привреде у 2005. години (Влада Р. Србије, 2007., стр. 55).

Највећи број неприватизованих предузећа (1.232 предузећа, тј. 55,1% укупног броја друштвеног и државног сектора) је на територији седам округа: Град Београд, Јужно-бачки, Јужно-банатски, Нишавски, Јабланички, Шумадијски и Мачвански. Предузећа са територије Београда и Јужно-бачког округа остварила су 12,6% добити Републике Србије (73,9% добити неприватизованих предузећа), док је највећи губитак исказан пословањем предузећа са територије четири округа: Београд,

Борски, Шумадијски и Поморавски (25,1% губитка привреде, односно 76,1% губитка неприватизованих предузећа укупно). Неприватизована предузећа имају највеће учешће у броју предузећа пет округа: Пиротски (33 предузећа или 7,0% округа), Борски (49 предузећа или 8,4%), Зајечарски (47 предузећа или 7,9% округа), Топлички (32 предузећа или 7,9%), и Јабланички (86 предузећа или 8,2% округа).

Таб. број 11/VI. БРОЈ ПРЕДУЗЕЋА И ЗАПОСЛЕНИХ У ДРУШТВЕНОМ И ДРЖАВНОМ ВЛАСНИШТВУ 2001-2005. године

ОБЛИК СВОЈИНЕ	Број предузећа 2001.	Број предузећа 2005.	Стопа раста 2001/2005.	Број запослених 2001.	Број запослених 2005.	Стопе раста 2001/2005.
Друштвена	4.241	1.758	-58,7%	561.165	113.513	-79,8%
Државна	378	479	26,7%	103.237	182.541	76,8%
Приватна	65.115	69.394	6,6%	1.367.266	1.119.540	-18,1%

Извор: Република Србија (2007), *Стратегија регионалног развоја Републике Србије за период од 2007 до 2012. године.*, стр. 52., Београд.

Посматрано на нивоу општина Нова Црња у Средње-банатском и Нишка Бања у Нишавском округу, немају предузећа друштвеног и државног сектора својине. Највећи број неприватизованих предузећа 2007. године имале су следеће општине: Стари Град, Суботица, Панчево, Нови Сад, Крагујевац, Ниш и Лесковац.

У периоду 2006.-2009. године приватизовано је око 1.400 предузећа (од тога има 346 раскинутих уговора), приватизованих по Закону о приватизацији до краја децембра 2005. године, и 537 неприватизованих у односу на сва остала предузећа из региона. Највећи број приватизованих предузећа у посматраном периоду је остварен у региону Војводине и то 493 предузећа, а најмањи број у региону Београда 278 предузећа. То би у процентима укупно износило: Регион Војводине 35,00%, Београдски регион 20,00%, Региона Шумадије и Западне Србије 25,00%, Регион Јужне и Источне Србије 20,00%. Најзначајнији приход од приватизације у посматраном периоду је остварио регион Јужне и Источне Србије (513 милиона евра), највише захваљујући приватизацији две дуванске компаније које су генерисале 85% прихода. Највећи приход по регионаима (изражен у милионима евра) је следећи: Регион Војводине 274, Регион Шумадије и Западне Србије 271, Београдски регион 294, Регион Јужне и Источне Србије 513.

У региону Војводине предузећа агрегатно изражена послују са губитком у 2010. години, захваљујући већим губицима неприватизованих предузећа (73,3 ми-

лиона евра), у односу на пословни добитак приватизованих (55,9 милиона евра). Истовремено забрињавајућа је чињеница да у региону Београда неприватизована предузећа и даље газдују са 2/3 имовине посматраних предузећа, односно 2 милијарде евра имовине и праве константне губитке, што је и довело до губитка супстанце од 235 милиона евра у периоду 2002.-2010. година. С друге стране приватизована предузећа су своју имовину у посматраном периоду увећала три пута (Република Србија, Агенција за приватизацију, 2010., стр. 1-24).

Доношењем задњег Закона о приватизацији, очекивало се да ће бројни и веома крупни проблеми нашег досадашњег регионалног развоја уопште, бити решени одједном. Веровало се и да ће претварање друштвене у приватну својину, и тржишна конкуренција обезбедити само по себи, већу ефикасност, односно повећање производње, запослености и извоза, а тиме и реалног животног стандарда грађана наше земље. Неки од циљева приватизације су делимично остварени, али ниједан од основних циљева, тј. задатака приватизације није ефикасно реализован. Нажалост наша земља је данас економски доста неразвијена, политички нестабилна и оптерећена бројним и тешко решивим, социјалним, географско-територијалним, економским и политичким проблемима, у којој је тренутно четвртина становништва сиромашна.

5. ИНДУСТРИЈСКЕ ЗОНЕ РЕГИОНА

Један од ефикасних метода смањења неравномерности у регионалном индустријском развоју, и уравнотежења регионалне конкурентности у Републици Србији представља изградња индустријских зона, а на основу тога и стимулисање запошљавања на локалном и националном нивоу, ефикаснија употреба ресурса креирањем индустријских комплекса у околини великих индустрија.⁸ Индустријске зоне су углавном наменски смештене у непосредној близини важних саобраћајница, аутопутева, железнице, аеродрома и река. Близина аутопута је најпогоднија јер осим предности транспорта нуди већ постојећу пратећу инфраструктуру

⁸ Индустријска зона представља планирани или организовани део земљишта, који је подељен транспортним мрежама, са или без изграђених објеката и парцела погодних за индустријске активности. Индустријску зону чине некретнине (земљиште, зграде и друге непокретности које су лоциране на одређеном месту), као и права и обавезе са тим некретнинама (власништво и право њиховог коришћења).

(телекомуникације, струја, итд.), са којима индустријске зоне могу брзо да се повежу. Зато изградња нових, поред већ постојећих путних праваца, уз подизање квалитета комуналних услова за покретање и развој привредне активности, треба да обезбеди ефекат синергије који би се добио изградњом и опремањем постојећих и нових индустријских зона. Истовремено оне су подстрек за развој индустријских и технолошких паркова, као и напреднијих облика привредног повезивања.⁹

Циљ посматрања индустријских зона у Војводини, односно Србији, јесте да се прикупе и анализирају привредни потенцијали из сваког од 25 управних округа у Републици, и истакне њихова конкурентска предност. Развој индустријских зона и паркова имаће значајан допринос расту целокупне индустријске производње, при чему се у каснијем периоду очекује и њихово прерастање у кластере са гранским и регионалним значајем.¹⁰ Концентрацијом комплементарних пословних активности на једном подручју, између којих делују синергетски ефекти и заједнички стратешки приступ, омогућава се динамичан развој тих привредних грана, као и развој пратећих услужних делатности, кроз производе који су конкурентни (Јакопин, Е., Ј. Бајец., 2009., стр. 51-55).

На локацију и развој индустријских зона утичу многобројни фактори. Неки од њих су следећи:

- Природни (рељеф и природна богатства),
- Демографски (број и структура становништва),
- Техничко-економски (земљиште, инфраструктура, удаљеност тржишта, цена радне снаге),
- Политичко-економски (разлике у нивоима развијености, правна регулатива).

Реализација програма подстицања изградње индустријских зона у Републици Србији започета је децембра 2006. године, када је урађен пројекат развоја 49 индустријских зона у 50 општина у Србији. Једна индустријска зона је планирана да

⁹ Индустријски паркови представљају шири појам од индустријских зона, јер обухватају изградњу института, факултета, комерцијалних и других објеката у оквиру зона. Технолошки паркови (или инкубатори знања и информација), настају плански и то најчешће уз градове. Специфичност ових паркова јесте то што обухватају истраживачке лабораторије, са високом концентрацијом високообразованих кадрова, универзитета или предузећа која развијају одређену технологију и у њима нема предузећа која се баве одређеном привредном активношћу, односно производњом, трговином, услугама итд.

¹⁰ Кластери представљају географску концентрацију међусобно повезаних предузећа, сродних и различитих делатности, специјализованих добављача и организација подршке, које се на одговарајућем подручју делатности намећу, али и сарађују.

се изгради за подручје Чоке и Сенте, која би требала да обезбеди неопходна финансијска средства за унапређење и развој конкурентности сектора индустрије у том делу државе. Из средстава Националног инвестиционог плана од укупно 448 милиона евра који су издвојени за 2007. годину, планирано је да се у развој 49 индустријских зона у 50 општина у Србији уложи око 11 милиона евра, стим да се те зоне у неразвијеним општинама изграде средствима државе, а у развијеним општинама средствима буџета и општина у распону од 50% до 100%. Реч је о финансирању индустријских зона у 22 округа Србије. У буџету Министарства економије и регионалног развоја за 2007. годину издвојено је додатних 34 милиона евра за индустријске зоне (Република Србија, 2008., стр. 52.).

Из буџета националног инвестиционог плана Р. Србије од приближно 522 милиона евра издвојених за 2008. годину, за развој и изградњу индустријских зона у појединим општинама одобрен је следећи распоред средстава:

1. за формирање индустријских зона на подручју Војводине око 100 милиона евра,
2. више од два милиона евра за индустријске зоне за регион Шумадије и Западне Србије,
3. око 1,7 милиона евра за финансирање развоја зона у Источном и Јужном делу Србије (Влада Републике Србије, 2010., стр. 1-20).

Највећи број индустрија планирано је да се изгради на северу земље, где је у укупно седам округа Војводине планирано формирање двадесет индустријских зона са највећом концентрацијом у Северно-банатском округу. Предвиђене општине за развој индустријских зона су Ада, Кањижа, Кикинда, Нови Кнежевац, Сента и Чока. Компаративна анализа је показала да се према ценама фактора изградње (грађевинско земљиште, телекомуникације, путна и комунална инфраструктура) не разликује од цена истих фактора земаља у окружењу. Компаративна предност за развој индустријских зона и транспортних и дистрибутивних центара у Војводини, искоришћена је у Инђији, Шимановцима, Пећинцима.

На другој страни у источном и југоисточном региону Србије, који су неразвијени у економском и у инфраструктурном погледу, а ипак имају јефтинију радну снагу (као претпоставку за развој зона), у поређењу са трошковима радне снаге на северу земље, планирано је да се у девет округа изгради дупло мањи број инду-

стријских зона, односно укупно десет. На подручју Града Београда планирано је да се индустријске зоне класификују у пет категорија, и за сваку од њих биће дефинисано које индустрије ту могу бити смештене.

У плану је да се све индустријске зоне у Србији поделе на зоне од националног, локалног и посебног значаја. Временом би све националне зоне постале и бесцаринске зоне, како би онима који раде у њима олакшали активност и стимулисали извоз. Такође, план је да се зоне специјализују, па би се тако у Инђији развијале информатичке технологије, у Нишу електроника и телекомуникације, док би се аутомобилска индустрија лоцирала у Крагујевцу, Зрењанину и Шапцу.

У наставку овог дела осврнућемо се на досадашњи развој индустрије у Војводини, и тренутно постојећу индустрију на том подручју.

Узимајући у обзир природне и друштвене услове и факторе, Војводина је у оквиру Србије (некад Југославије), добила најпре кључну улогу у пољопривреди, а потом на основу тога и у агроиндустрији. Остале делатности и гране такође доживљавају развој, али он донекле има комплементарну улогу и функцију.

Зачеци развоја индустрије у Војводини јављају се у другој половини 18. века, и то првенствено у облику мањих али и већих предузећа заснованих на пољопривредној производњи. У том смислу у Војводини доминира појава млинске индустрије, производње шећера, класичне индустрије, производња цигле и црепа, производња текстилних предива и влакана првенствено на основу коришћена конопље и друго.

После Првог светског рата у новим економско политичким условима долази до промена у структури и динамици развоја индустрије. Дотада доминирајућа млинска индустрија доживљава кризу, а са друге стране неке индустријске гране се развијају уз израженији континуитет, као што су индустрија за производњу предива и тканина од конопље.

Након Другог светског рата развој индустрије пролази кроз више фаза, али без обзира на њих индустрија се целокупно посматрано структурно разгранави и доживљава експанзију. У првом реду су то индустрија прехранбених производа, пића, грађевинског материјала, производња нафте и гаса, хемијска, машинска, текстилна, индустрија целулозе и хартије, електроиндустрија и друго. У структури физичког обима производње углавном је преовладавао следећи распоред: пре-

храмбена, метална, хемијска индустрија, производња и прерада нафте и гаса и електроиндустрија. Ове индустријске гране обухватале су 70% запослених индустријских радника. У овом периоду улагања у индустрију, углавном су усмерена на реконструкцију и модернизацију опреме, увођење нових производних програма, премештање индустријских објеката на локације које нису одговарале модерно конципираној индустрији на нове погодније локације. Напредак индустрије довео је до раста њеног учешћа у структури бруто националног дохотка. Тако је 1977. године индустрија имала учешће од 77%, а пољопривреда 31,21% националног дохотка. У 1980. години индустрија има учешће од 35,59%, а пољопривреда 25,99%. Године 1987. индустрија учествује са 39,90% док пољопривреда узима 26,26% учешћа. Овај ниво учешћа задржава се и током деведесетих година, односно све до 2000. године (Томић, П., Ј. Ромелић, С. Кицошев, Ј. Лазић., 2004., стр. 108).

Агроиндустрија представља једну од најзначајнијих војвођанских индустрија и грана привреде уопште. Она има дугу традицију и развијала се претежно на сировинској основи коју је обезбеђивала пољопривреда. Агроиндустрија обухвата индустријске гране у које спадају: производња прехрамбених производа, производња пића, производња сточне хране, производња и прерада дувана, производња текстилних предива и тканина и производња коже и крзна.

За војвођанску агроиндустрију је карактеристично да је непосредно после Другог светског рата имала изразито динамичан развој. Тако је у периоду од 1947. до 1962. године физички обим производње забележио индекс раста од 280%, а у распону од 1952. до 1962. године просечна годишња стопа раста износи 11,3%, превазилазећи тако стопу раста привреде уопште. Године 1965. у покрајини се налази половина агроиндустрије Србије. Али и поред тога, агроиндустрија у Војводини је имала нижу стопу раста друштвеног производа у односу на друге делове земље. Такође, је и продуктивност рада расла спорије него у другим гранама индустрије, пре свега због недостатака у организацији производње у тадашњим агроиндустријским објектима.

Током седамдесетих година постало је евидентно да ова индустрија није својим обимом достигла могућности које јој је пружала примарна производња. Због тога јавила се потреба за новим мерама економске политике, новим инвестицијама и модернизацијом средстава за рад.

Развојем агроиндустрије мењан је њен карактер и структура, али јој основно обележје претежно дају три традиционалне гране-млевење и љуштење житарица, прерада меса и производња шећера. У послератном периоду развоја она је била крајње јединствена пошто су млинска индустрија и индустрија шећера имале око 50% удела у тржишном обиму производње. Средином шездесетих година она се мења у правцу већег учешћа месарске (кланичне), млекарске и кондиторске индустрије. У другом делу седамдесетих година расте значај производње месних конзерви, тако да водеће гране сада преовлађују, поред индустрије меса, производња пића хлеба и тестенина, док млинска индустрија, која је до тада била водећа грана заузима свега 10% прехрамбеног дела. У данашњим условима агроиндустрија задржава висок удео индустрија са нижим фазама прераде.

Млинска индустрија је најразвијенија грана прехрамбене индустрије. Први млин на ваљке изграђен је у Белој Цркви 1820. године. Године 1939. у Војводини је произведено 342.000 тоне пшеничног брашна, годину дана после рата 307.000 тона или за 11,14% мање. Увођењем савремених средстава за рад, проширивањем старих и изградњом нових млинова, производња непрекидно расте. Године 1950. произведено је 421.000 тона, а 1955. године 649.000 тона. Уз мање изузетке раст је карактеристичан до 1977. године и износио је 4,76% просечно годишње. Данас Војводина располаже са 59 млинских објеката капацитета 1,197 милиона тона, што износи око 60% капацитета млинова у Србији. Капацитети превазилазе потребе не само Војводине, већ и земље у целини.

Производња тестенина одвија се у индустријским и занатским објектима. Индустријска производња постоји у Новом Саду, Бачкој Тополи, Суботици, Шиду и Сенти и њихов укупни капацитет износи око 40 хиљада тона.

Производња хлеба и пецива је изразито тржишно усмерена. Отуда су се њени капацитети развијали на основу праћења потрошње али и законским прописима којима се економски преусмерава опредељење потрошача. Тако се око 70% од укупно 25 индустријских пекара поклапа са бројем у рангу капацитета и величине потрошачког подручја. Војводина располаже индустријским капацитетима од 216.037 тона што износи 35% у односу на капацитете у Србији. То је већи удео у односу на удео броја становника, што се може објаснити јаком млинском индустријом. Производња индустријског хлеба углавном је током осамдесетих година

показивала уједначен ток (170.000 тона), да би деведесетих година дошло до опадања производње због све већег значаја занатских пекара у снабдевању становништва хлебом и пецивом.

Индустријска прерада и конзервирање воћа и поврћа има за циљ обезбеђивање тржишта прехрамбеним производима независно од годишњег доба. Године 1939. произведено је свега 1000 тона прерађевина, а 1946. године нешто више од 2.000 тона. У следеће три године производња доживљава стални раст. Војводина сада располаже са 20 објеката за прераду воћа и поврћа, капацитета 145.000 тона, што износи око трећину капацитета у Србији. Индустријска прерада и конзервирање воћа и поврћа седамдесетих година уз скромне капацитете је имала врло једнострану структуру сведену на ниже облике привреде. У овој индустрији изразиту доминацију има прерада и конзервирање поврћа. У Војводини не постоји ни један објекат специјализован за прераду воћа. Око половине прерађеног воћа се конзервира, а половина користи у производњи сокова. Најзначајнији објекти лоцирани су у местима: Нови Кнежевац, Кањижа, Нови Сад, Футог, Сента, Бечеј, Рума, Инђија, Суботица, Ада итд.

Индустријска прерада млека датира из почетка 20. века. Интензивнији развој ове индустрије долази до изражаја седамдесетих година када просечан годишња прерада износи 130 милиона литара млека, што је било 41,5% укупне производње сировог млека у Покрајини. У периоду 1965.-1976. године годишња стопа раста износила је 10,3% свежег млека, а млечних напитака 16%. Касније је индустријска прерада млека расла по стопи 7%, тј. више од годишње стопе раста индустрије прехрамбених производа. Војводина има 14 индустријских млекара које на тржиште пласирају конзумно млеко у пастеризованом виду са 3,2% млечне масти, а од 1983. године и са 2,8% масноће. Индустријска производња сирева почиње да се развија тек седамдесетих година, отварањем специјализованих сирарских погона у Новом Саду, Сомбору и Вршцу.

Индустрија меса садржи две групе делатности: клање стоке и прерада и конзервирање меса. Од укупно 32 објекта за прераду меса 8 се бави комплетном производњом, 14 укључују процес клања стоке, а 10 прераду и конзервирање меса. У индустрији меса предњачи базична производња свежег меса, на другом месту је производња кобасичарских производа, а на трећем месних конзерви. Остале

врсте производа као облици више финализације приказују само посредну и необавезну зависност јер се према потребама могу производити на рачун смањења релативно јефтиног свежег меса. У целини посматрано, током седамдесетих и осамдесетих година просечна стопа раста ове индустрије износи 4,4% што је испод пресека производње прехранбених производа уопште (5,35%), али, изузев млевенја и љуштења житарица (2,25%), она је нижа и од осталих важнијих грана агроиндустрије. Војводина располаже са највећим капацитетом за клање свиња у земљи, док капацитет за клање говеда износи око 150.000 грла што износи нешто више од 15% капацитета у Србији.

Кондиторска индустрија датира из седамдесетих година када је раст националног дохотка довео до пораста потрошње, а увођење средстава за рад, до повећања производње. Од 14 група које улазе у прехранбену индустрију, учешће кондиторске индустрије 1971. године износило је 3,7% и оно се у приближно сличном проценту задржало и даље. У структури кондиторске индустрије на првом месту налазе се какао производи са 33%, бомбоне и слаткиши са 31%, производња кекса и сродних производа са око 20% и на последњем месту производња колача са учешћем од 16%. У Војводини постоје 15 објеката који се баве производњом кондиторских производа као и низ пекара индустријских и занатских који су од споредног значаја. Најпознатији објекти су у местима: Вршац, Суботица, Врбас, Црвенка, Панчево, Зрењанин итд.

Индустрија шећера најразвијенија је у Војводини што је последица врло повољних услова за производњу шећерне репе. Још пре Другог светског рата постојале су фабрике у Зрењанину, Врбасу, Црвенки и Сремској Митровици. Године 1939. оне су оствариле су производњу од 53.000 тона шећера. После рата производња је повећана, али уз сталне осцилације. Од почетка седамдесетих година производња нагло расте и задржава узлазни тренд од 6,15% све до краја осамдесетих година. Данас Војводина располаже са 12 шећерана, а Србија са укупно 17.

Индустрија вина добија врло упечатљиву слику пре свега кроз историју суботичког, вршачког и фрушкогорског виногорја. Све до половине 18. века производња је била искључиво везана за мање индивидуалне подруме. Између два рата производња опада под утицајем економске кризе јер ниске цене вина нису више могле да надокнаде улагања у производњу. После рата настојало се да се изграде

савремени подруми већих капацитета. Војводина данас располаже са подрумима капацитета 801.000 хектолитара што износи 22% капацитета у Србији. Подруми су лоцирани у Петроварадину (капацитета од 107.000 хектолитара), Ердевику (65.000 хл), Иригу (35.000 хл), Чоки (35.000 хл) итд.

Индустрија пива развила се 1722. године када је основана прва пивара у Панчеву. Данас је у Војводини лоцирано шест пивара у Апатину, Зрењанину, Панчеву, Челареву, Вршцу и Бечеју. До почетка шездесетих година производња пива износила је око 40.000 хектолитара, да би затим дошло до раста производње и кретања у осцилацијама од 130.000 хектолитара до 180.000 хектолитара. Производња пива стриктно прати осцилације на тржишту, јер залихе на крају године не морају да буду мале, пошто је то зимски период када је потрошња пива изузетно ниска.

Производња сточне хране је релативно нова индустрија јер се у индустријском виду појављује тек 1969. године. Данас Војводина располаже са око 60 погона за производњу сточне хране. Објекти који имају индустријски карактер лоцирани су у Сомбору, Бечеју, Футогу, Бачкој Паланци, Суботици, Врбасу, Зрењанину, Кањижи, Црвенки, Србобрану, Панчеву и др. Примарну улогу у производњи сточне хране има кукуруз. На њега се односи 70% свих сировина. Просечна годишња производња мешане сточне хране износи 850.000 тона, а протеинске око 60.000 тона. Од укупног броја погона тридесетак има капацитете до 10.000 тона, 15 од 10.000 до 20.000 тона, шест од 20.000 до 30.000 тона, док десетак припада категорији великих произвођача Томић, П., Ј. Ромелић, С. Кицошев, Л. Лазић., 2004., стр. 112-120).

Када говоримо о развоју и постојећим капацитетима енергетике у Војводини можемо констатовати да је целокупна покрајинска индустрија орјентисана на коришћење више енергетских извора, међу којима предњаче електрична енергија, земни гас, а у мањој количини и мазут.

Производња електричне енергије у Војводини је веома скромна и са доста слабим могућностима искористивости. Ово потврђује и чињеница да типично војвођанска река Тиса располаже са потенцијалом од 0,18 милијарди kWh, а са својим притокама има 0,23 млрд. kWh, од чега је технички искористиво свега 0,080 милијарди киловатчасова. Скоро иста ситуација је и са Дунавом и Савом на територији Војводине, а знатно неповољнија са осталим водотоковима. Ови подаци нас упу-

ћују на то да је Војводина традиционално била орјентисана на електричну енергију у термоелектранама. Тако је у периоду између два светска рата Покрајина располагала са 25 јавних и 8 фабричких електрана, док је непосредно пре Другог светског рата Војводина располагала са преко 1.000 мањих термоелектрана, које су после рата због економичности искључене из употребе (Томић, П., Ј. Ромелић, С. Кицошев, Л. Лазић., 2004., стр. 109-110).

Данас се на територији АП Војводине одвија производња у две термоелектране, и то у Новом Саду, са два агрегата укупне номиналне снаге 255 мегавата, која као енергетски извор користи гас, и у Сремској Митровици која има три агрегата снаге од свега 50,5 мегавата, а као енергетски извор употребљава мазут.

Према овим подацима Војводина није у стању да сопственом производњом подмири потребе индустрије у електроенергији и тиме је приморана да се снабдева електричном енергијом из централне Србије одакле добија око четири пута већу енергију од сопствене производње.

Нафта као енергетска сировина и нафтни ресурси којима располаже Војводина односно Србија нису ни приближно довољни да подмире потребе саобраћаја, индустрије и широке потрошње. Иако је још крајем деветнаестог века било видљиво да Панонски басен садржи нафту и земни гас, због тадашњег убеђења да овај терен не садржи економски исплативе количине експлоатације, прва озбиљна гравиматријска истраживања извршена су од стране Немаца током 1942-1943 године прошлог века. После рата експлоатација нафте започета је код Јерменоваца 1952. године, да би производња 1956. године износила око 6.400 тона годишње. У даљем периоду количине производње сирове нафте се повећавају до 1980. године да би потом дошло до опадања и стагнације производње. Експлоатациона поља су претежно малих и средњих размера и налазе се као једно или више лежишта нафте и земног гаса на дубинама од неколико стотина па све до 3500 метара. Степен истражености у већим дубинама је релативно висок, и та истраживања буде наду у откривању нових резерви. Транспорт нафте и гаса врши се системом нафтовода и гасовода. Нафтовод се на територији Војводине протеже од Мокрина, преко Кикинде до Елемира и Тисе, где се врши манипулација товаром. Војводина је укључена у некадашњи систем такозваног „југословенског нафтовода, Ријека-Сисак-Босански Брод- Нови Сад-Панчево“. Без обзира на одвајање бивших југословен-

ских република Војводина односно Србија је и даље укључена у овај нафтовод (Томић, П., Ј. Ромелић, С. Кицошев, Л. Лазић., 2004., стр.110. оп. цит.).

Што се тиче природног гаса прва бушотина је отворена код Велике Греде 1949. године, а друга 1952. године. На основу тих и каснијих резултата, производња земног гаса је почела 1952. године и износила је 3,2 милиона метара кубних на годишњем нивоу. Количине гаса се повећавају до 1979. године да би после тога наступила тенденција смањивања производње. Изградња прерађивачких капацитета ових енергетских извора ишла је доста споро. Године 1963. у Елемиру је изграђена дегазолинажа која од сировог гаса производи суви природни гас (метан и етан) и течне гасове (пропан и бутан). Изградња рафинерије је отпочета седамдесетих година и то најпре у Панчеву, капацитета 1,3 милиона тона, а потом у Новом Саду капацитета 560 хиљада тона годишње. Већ почетком осамдесетих година прошлог века војвођанска индустрија је потрошила више од произведених количина домаћег земног гаса, а истовремено је расла потрошња гаса у области широке потрошње. Због тога је интерна гасоводна мрежа проширена и спојена на источни систем гасовода који се надовезивао на суседне државе као део европске гасоводне мреже. Преко Војводине, Србија је укључена у такозвани Источни систем гасовода, који је преко Мађарске и Румуније укључен у европску мрежу гасовода одакле се и врши увоз гаса у нашу земљу. Гасовод је касније проширен и на остали део Србије.

Упоредо са развојем индустрије нафте и гаса откривена су велика лежишта топле воде, која представља добар потенцијал као геотермални енергетски извор за потребе загревања. Коришћење геотермалне енергије у Војводини и Србији у почетној је фази, мада досадашња истраживања указују да у том погледу постоје велике перспективе. Међу нашим геотермалним провинцијама највише је истражена Панонска област, у којој су регистроване температуре и до 230 степени целзијуса. Наиме енергија земље било да је везана за топле стене, или за термалне и термоминералне изворе, подобна је за грејање које би са енергетског становишта могло да послужи као развојни ослонац овог типа индустрије.

Војвођанска хемијска индустрија се јавила релативно касно, али ипак она представља једну од кључних орјентација покраинске индустрије. Први и доста времена једини индустријски објекат ове врсте био је „Зорка „ из Суботице која је

производила вештачка ђубрива. У међуратном периоду постојало је више мањих фабрика, попут фабрике сапуна „Албус“ Нови Сад, „Луксол“ Зрењанин, затим фабрике у Суботици, Сенти итд. Данашњи најзначајнији представници ове индустрије су „Зорка“ из Суботице, „ХИНС“ из Новог Сада (која производи сапуне, детерџенте, козметику), онда „Азотара“ Панчево (производња азотног ђубрива), „Хемофарм“ Вршац (фармацеутска индустрија), а затим петрохемиска индустрија „НИС Нафтагас“ из Новог Сада и „ПАН“ из Панчева.

Такође, Војводина располаже са више предузећа која производе циглу и цреп (Кикинда, Нови Кнежевац), као и цементару у Беочину.

Што се тиче дрвне индустрије у Војводини, због непостојања довољне површине под шумама бољег квалитета, овај тип индустрије се није развио у значајнијој мери. Тренутно постоје мањи прерађивачки капацитети дрвне индустрије у Сремској Митровици који се баве производњом целулозе и папира.

Дакле, као што из напред изложеног видимо, за Војводину је карактеристична појава размештаја и организације индустрије која одговара полицентричним и дисперзивним моделима макро-просторног размештаја. Такође карактеристични су и специфични облици размештаја индустрије као што су:

1. полови развоја као носиоци привредне и просторне експанзије,
2. концентрација индустрије у друштвено-политичким и административним седиштима,
3. саобраћајни чворови и рефракцијске тачке као седишта и покретачи развоја појединих просторних целина,
4. осовине развоја као специфичан облик просторног размештаја индустрије,
5. специфичности у развоју и привређивању пограничних простора покрајине.

Оваква сложеност је условљена врстама примарних локационих фактора карактеристичним за поједина временска раздобља, променама у економској политици државе, потребом за интеграционим просторним усклађивањем, политиком равномернијег развоја свих делова регија и друго (Ромелић, П., П. Томић, 2000., стр. 92-98).

За Војводину као регион са малим природним и радом створеним ресурсима је сасвим свеједно шта ће производити од индустријских производа, под условом да се њихова производња може одржати у условима отворене тржишне привреде.

Због тога, основни циљ стратегије реструктурирања индустрије Војводине и развоја нових индустријских зона у њој, треба да буде подстицање развоја оних производњи, које могу на бази расположивих фактора производње, као и оних које ће се развијати у будућности да достигну ниво ефикасности и конкурентности, у погледу цена, квалитета, дизајна и обезбеђења постпродајне подршке у условима међународне конкуренције. Истовремено, основни задатак развоја индустријских зона у Војводини у кратком року требало би да буде стављање онога што је остало од производног капитала у производну и економску функцију на основу повећања извоза, односно имплементацијом нових технологија у постојеће процесе и производе. У средњем року основна улога реструктурирања индустрије у Војводини је стварање системских услова за повећање добити у пословању предузећа и оживљавање инвестиционе активности (Аџић, С., 2004., стр. 212-215).

Дакле у стратегију развоја индустријских зона и високих технологија у Војводини треба укључити индивидуалне, локалне, покрајинске и републичке предузетничке подухвате, како би се развој масовне производње високих технологија у потпуности усмерио на неки сегмент глобалног тржишта.

VII ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

1. РАЗМЕРЕ РЕГИОНАЛНИХ НЕРАВНОМЕРНОСТИ

Историјско наслеђе Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, је у огромној мери утицало на даљи ток регионалног развоја и односа појединих делова у погледу развијености. Присуство дихотомије, са све израженијом диференцијацијом у степену развијености између република, покрајина и региона, било је очигледно. Спонтан регионални развој између два Светска рата је у великој мери ефектирао у развијеним регионима. Јасно дефинисана регионално развојна политика после Другог светског рата, која је имала за циљ ублажавање разлика и равномернији регионални развој није остварена до краја.

Продубљивање неравномерности у степену развијености траје скоро осамдесет година. Овај феномен прати и једна друга појава, која није имала, и нема логичан след околности. Наиме, привреде република чланица са нижим степеном развоја карактерише и нижи степен тржишне повезаности њихових делова, односно привредне сарадње и кооперације привредних субјеката. Уместо да се са развојем та сарадња, повезивање и међусобна размена шире и територијално, код нас се испољава тенденција затварања. На место целовите међурегионалне интеграције на основама поделе рада, специјализације и кооперације адекватно условима развоја сваког географског подручја, долазе извесне тежње ка аутаркији. Такве тежње су водиле заокруживању привреда, са свим последицама непотребног мултиплицирања привредних капацитета, а подупрте регионалним идеологијама, проширењу локалног административног утицаја на привреде токове и целокупан регионални развој.

У бившој Југославији тежње за аутаркојом нису се испољавале отворено и одједном. Почетак је у највећој мери био испољаван на економском плану и затварању у сопствене економске оквице. Тражене су разлике и тамо где их није било, а да би се прикрила суштина, прави циљ тј. тежња за аутаркијом. Последица тога су спутавање протока акумулације, роба, услуга и радне снаге, односно онемогућено је стварање интегралног тржишта. Није се довољно уважавала

чињеница да кад се једном почне ограничавати тржиште, оно изазива ланчани процес и на остале области. Очекивани сценарио распада СФРЈ, у створеним условима институционалних решења заокружених република и покрајина у такозваним „националним економијама“, реализован је почетком деведесетих година прошлог века. Трагично финале резултирало је стварањем шест засебних држава.

У Војводини аутаркичне тежње нису добиле карактер и димензије које су заступљене на Косову и Метохији, мада су захтеви за аутономијом непрестано потенцирани, посебно од дела национално-политичких групација. После промене владајућег режима 2000-те године, почетне аутаркичне тежње у Војводини, везане за несрпски живаљ и културну аутономију, као и већу демократизацију у устројству државе почињу да се проширују на економску област у захтеву за територизацијом акумулације, чиме се ствара услов за још већу регионалну неравномерност (Јоцић, Ч., 2001., стр. 125).

По свему судећи такве тежње остварују континуитет и на територији данашње Републике Србије, а развој догађаја који је уследио указује да тежње ка аутаркији и даље постоје и временом добијају на интензитету што ћемо видети у даљем тексту.

Регионалне неравномерности изражене преко привредних, демографских, социјалних и инфраструктурних показатеља, представљају карактеристике данашњег економског и друштвеног система АП Војводине, односно Републике Србије. Процес трансформације привреде и друштва Србије потенцирао је регионалне неравномерности које се испољавају у великим економским међурегионалним разликама, нарочито у нивоу раста незапослености, дохотку становништва, ефектима приватизације и обиму страних директних инвестиција. Регионалне неравномерности су у великој мери резултат регионалних специфичности, особито структуре привреде која утиче на лакше или теже прилагођавање текућим привредним и друштвеним променама. Осим текућег прилагођавања, потребно је остварити и дубље друштвено-економске промене у регионалним структурама, с обзиром да очекивани улазак Србије у европске интеграције подразумева остварење економских циљева равноправности, кохезије и интеграције (Чобелић, Н., И. Росић, Г. Питић., 1997., стр. 378).

Размере регионалне неравномерности у Србији, а самим тим и у Војводини су у директној зависности од економске развијености. Привреда Србије је једнодимензионално концентрисана на подручје великих центара (Београд, Нови Сад), који имају изразиту привлачност у односу на рурална подручја како за домаће, тако и за стране власнике капитала.¹

Регионалну привредну структуру Србије и Војводине у оквиру ње, карактерише доминантна заступљеност традиционалне индустријске производње, техничко-технолошко и економско заостајање у односу на европско и светско тржиште. Транзициона кретања у Србији нису значајније утицала на промену привредне структуре и поред пораста учешћа сектора услуга и великог учешћа трговине пре свега. Велики број предузећа губиташа са незавршеним процесом реструктурирања, низак степен конкурентности, дисперзиван извозни асортиман уз претежно учешће сировина и производа нижег степена обраде, доводе до скромног нето девизног прилива. И поред динамичног раста бруто домаћег производа од 5,4% од 2000-те године па на овамо, регионалну привредну активност карактерише изразита неравномерност. Транзициони период обележава дезиндустријализација по регионима, високи губици и скромни извозни потенцијали, што се огледа у стопи раста прерађивачке индустрије од 0,8% просечно годишње (Лутовац М., Љ. Савић., 2012., стр. 12-15). Структурна анализа индустрије показује да од укупно 367 великих предузећа из прерађивачке индустрије у Републици Србији чак 153 је концентрисано у пет градова, и то: Град Београд 96, Суботица 19, Нови Сад 17, Зрењанин 11 и Панчево 10.

Размере регионалне неравномерности најбоље илуструју репрезентативни индикатори економско-финансијске анализе дати у табели број 1/VII.

Таб. број 1/VII. БРУТО ДОДАТА ВРЕДНОСТ *-per capita* окрузи 2008. године, (Србија =100%)

Београд	240%
Јужно-бачки	150%
Северно-бачки	83%
Моравички	75%

¹ Са друге стране, неразвијеност обухвата све већи простор Р. Србије. Тако неразвијена подручја Јабланичко-Пчињског, Рашко-Расинског, и Нишавско-Топличког региона бележе константно изразито високе стопе незапослености у транзиционом периоду (44%, 38%, 36% респективно), праћену и екстремно високом стопом демографског пражњења, услед чега њихова друштвена и економска моћ опада због високог степена неискоришћености постојећих привредних капацитета.

ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

Западно-бачки	70%
Подунавски	60%
Средње-банатски	58%
Шумадијски	58%
Златиборски	57%
Јужно-банатски	56%
Северно-банатски	56%
Нишавски	56%
Борски	55%
Сремски	54%
Браничевски	54%
Пиротски	53%
Поморавски	53%
Рашки	50%
Расински	49%
Колубарски	48%
Мачвански	47%
Пчињски	38%
Зајечарски	22%
Јабланички	20%
Топлички	18%

Извор: табела урађена по подацима; Републички завод за развој, Регионални развој Србије 2009. године., стр 14-15.

Од укупно 183 општине² у Републици Србији чак 85 општина односно 46,5% је пословало са економским губитком. Негативан финансијски резултат изказало је чак 18 округа Републике Србије. Међутим, и унутар округа постоје разлике у пословној ефикасности локалних предузећа. Тако на пример само општина Лајковац остварује већи губитак него остале четири општине колубарског округа, које остварују добитак.

Транзициони ефекти регионалних неравномерности су највидљивији у променама на регионалној карти индустрије. Индекс релативне густине индустрије (*Gi*) за период 2004.-2008. година показује да су само три региона (Бачки, Град Београд и Моравичко-Шумадијско-Поморавски) остварили надпросечне вредности у односу на ниво Републике Србије. На индексној развојној скали, ако упоређујемо стопу незапослености у односу на бруто додатну вредност, за временски распон 2004/2008. година, окрузи имају следећи редослед: Северно-бачки, Сремски, Град Београд, Јужно-бачки, Средње-банатски, Западно-бачки, Средње-банат-

² Седамнаест општина у оквиру града Београда узимају се јединствено. Завршни рачуни за 2008. годину односе се и на предузећа из 22 општине са територије АП косово и Метохија.

ски, Јужно-банатски. На другој страни, најниже вредности индекса имали су: Борски, Зајечарски, Пиротски, Јабланички и Топлички регион.

Генерално, екстремне разлике између развијених и неразвијених региона, као и унутар њих самих перманентно се увећавају. Мерено бруто додатом вредношћу, Град Београд и Нови Сад, посматрано у просеку, остварују око 16 пута већу вредност у односу на Топлички округ. Детаљније податке регионалне привредне неравномерности можемо видети у табели број 2/VII.

Таб. број 2/VII. РЕГИОНАЛНА ПРИВРЕДНА НЕРАВНОМЕРНОСТ (компаративни приказ за 2008. годину)

Р.Србија=100%	Београд и Нови Сад (просек)	Нишки, Топлички, Пиротски, Јабланички, Пчињски округ (просек)
Број предузећа	49,5%	8,0%
Број запослених	48,0%	8,4%
Стална имовина	67,7%	3,7%
Капитал	65,4%	3,8%
Укупан приход	62,3%	4,6%
Добит	60,5%	4,9%
Губитак	58,8%	4,9%

Извор: табела урађена по подацима РЗР; Регионални развој Србије 2009. године, стр. 17.

Упоредна анализа регионалне индустријске структуре у 2008. години приказана у табели број 2/VII., извршена на бази коефицијента локализације индустријске запослености по појединим гранама прерађивачке индустрије (пропулзивне, интермедијарне и традиционалне)³ показује следеће:

1. коефицијент локализације интермедијалних грана на нивоу округа достиже највишу вредност на подручју Северно-банатског округа са 1,9; Град Београд са 1,51; Јужно-бачки са 1,18; Поморавски 1,82; Рашки округ 1,62.
2. изнадпросечно учешће пропулзивних грана бележе Јужно-банатски округ са 1,25; Подунавски 1,78; Борски 1,68; Шумадијски 1,44; Расински 1,53 итд.

³ Величина коефицијента локализације (Li), представља степен локализације одређене гране на ужем подручју (округ, општина) у односу на заступљеност (Li=1) дате гране у прерађивачкој индустрији ширег подручја (округ, република). Натпросечно учешће појединог сектора значи да је учешће тог сектора у индустрији општине/округа веће од учешћа истог сектора у индустрији Републике. Улогу пропулзивних грана у савременим условима привређивања имају енергетика, машиноградња, производња саобраћајних средстава и електричних машина и апарата, као и производња и прерада хемијских производа. Интермедијалне гране индустрије су црна и обојена металургија, неметали, индустрија грађевинских материјала, целулозе и папира. Остале гране чине такозване традиционалне индустрије.

3. код традиционалних грана индустрије редослед је следећи: Северно-бачки 1,28; Средње-банатски 1, 25; Западно-бачки 1,48; Јужно-бачки 1,22; Сремски 1,15; а затим следе Топлички 1,7; Зајечарски 1,45; и Моравички округ са 1, 12 (РЗР., 2009., стр. 17-18).

Такође, регионалне размере неравномерности огледају се у просечној заради по запосленом. Овај показатељ посматран у односу са просечном потрошачком корпом, показују да запослени у градовима Београд (1:0,74) и Нови Сад (1:0,72) имају најповољнији однос. Међутим у појединим градовима Србије (Краљево, Ниш, Зајечар, Ваљево, Лесковац), запослени су издвајали за потрошачку корпу више од просечне зараде, и тај однос је износио (1:1,03). Прецизније, у 34 општине Р. Србије просечне зараде по запосленом биле су током 2008. године испод 70% просека Републике, односно, у појединим београдским општинама просечна зарада је била скоро четири пута већа у односу на општине Јужног региона (Влада РС., 2007., стр. 20-28).

Највише зараде у Србији остварили су запослени у секторима где је завршен процес приватизације и реструктурирања, док су најниже имали у нереструктурираним секторима, где није спроведена приватизација и који су неспремни за јаку конкуренцију. На нивоу округа највиши ниво просечне зараде у 2008. години остварили су запослени у Граду Београду и Јужно-бачком округу, док су најмање имали у Топличком и Пиротском округу (РЗР., 2008., стр 33-40).

Вишедимензионални, дугорочни и интензивни проблеми регионалних неравномерности, захтевају континуирану и систематску политику спровођења на свим нивоима управљања. Нови приступ политици регионалног развоја треба да омогући властима на свим нивоима (општина, округ, покрајина, република) да поред економског раста обезбеде значајан степен поверења између развојних институција, које су способне да одговоре изазовима и ризицима на путу гео-економске одрживости. Ипак, нови институционални оквир за регионални развој Војводине и Србије треба да одговори на све актуелне теме друштвених и политичких околности које оптерећују његово брже и лакше заокруживање. Актуелност у овом смислу односи се на децентрализацију, европски пут, регионализацију, регионалне институције итд. Основни закључци би могли бити следећи:

1. главни механизам спровођења стратегије развоја институција је њихова децентрализација, а она у савременим друштвима коегзистира са процесом регионализације,
2. спасавање свих подручја Р. Србије од сваког вида заосталости мора да почне реакцијом државе на све израженији депопулациони тренд,
3. приликом институционалног повезивања свих нивоа (националног, покрајинског, регионалног и локалног), односи између региона и општина треба да следе оне исте принципе и начела која постоје између централне власти и региона, тј. треба да важи принцип координације или сагласности који више одговарају нашим административним капацитетима (Аџић, С., 2002., стр. 163-170).

При одређивању регионалних неравномерности привредног и целокупног регионалног развоја Војводине неопходно је узети у обзир чињенице о њиховој специфичности у односу на класичну поделу, како у смислу класификације по сличности и правцима деловања, тако и по редоследу приоритета у складу са одређењем региона као основног јавног актера глобализације и стварања услова за ефективну интеграцију у европски простор.

2. ДЕМОГРАФСКИ ТРЕНДОВИ

Двадесети век ући ће у историју човечанства као век са највећим порастом становништва. Оно за шта је раније било потребно више хиљада година, у двадесетом веку уследило је у року од неколико деценија, тј. број становника је удвостручен.⁴ Међутим, демографска ситуација у Републици Србији и А.П. Војводини је нешто другачија, што ћемо видети у наставку текста.

Основни фактор и главни чинилац производње једног географског подручја, односно региона јесте његово становништво. Зато демографске карактеристике становништва Републике Србије и А.П. Војводине у оквиру ње имају посебан значај у целовитијем сагледавању расположивих природних и привредних потенцијала и потпунијем одређивању динамике и праваца регионалног развоја у будућности. Војводину одликују одређене демографске специфичности, али и велике сличности са другим регионима Србије, о којима је неопходно водити рачуна у склопу целовитог разматрања регионалних развојних токова који следе.

⁴ Поређења ради 1900-те године у свету је живело 1,5 милијарди људи, 1950-те године тај број се опео на 2,5 милијарди, а данас на свету живи близу 7 милијарди становника.

При истраживању утицаја демографских показатеља и токова на привредни и регионални развој у Србији и Војводини, поред традиционалног приступа у третирању становништва као економског фактора (на основу анализе укупног броја становништва, његовог природног и механичког кретања, расположивог радно активног становништва, његовог здравственог стања и образовања као и степена урбанизације), у даље разматрање укључићемо и друге демографске елементе као што су: етнички састав, верско опредељење, историјско наслеђе итд. Анализом поменутих елемената и њиховим расчлањивањем на компоненте покушаћемо да дођемо до реалнијег стања о становништву Војводине као главном фактору њеног привредног и регионалног развоја (Ацић, С., 1996., стр. 120-129).

Демографски процеси условљени су углавном процесима економског развоја. Развој производних снага утиче јаче и непосредније на промену структуре становништва (поготово на економску структуру), него што демографска структура утиче на економски развој (Букуров, Б., 1976., стр 5-33). Економски фактори којима се даје посебан значај у стварању људског потенцијала за даљи развој су услови запослености, доходак и образовање.⁵

Демографска кретања у Србији и њеној покрајини Војводини, током задње деценије прошлог и прве деценије овог века обележава такозвана популациона регресија. Ово превасходно наглашавамо имајући у виду смањење укупног броја становника, пад наталитета, пораст нивоа морталитета, концентрацију становништва у урбаним срединама које за собом повлачи пражњење руралних подручја (некада главних носиоца развоја), као и изразито демографско старење становништва. Промене броја становника и његове структуре у Србији па самим тим и Војводини током двадесетог века биле су брзе у свим деловима демографског развоја дајући му, у мањој или већој мери, обележја савремених популација развијених земаља. Са једне стране, промене су позитивне: повећање броја становника у одређеним деловима, усвајање модерног репродуктивног модела, смањење смртности, динамична просторна покретљивост и промене које се обично квалификују као развој свих структура, а особито старосне, образовне и економске структуре популације. Са друге стране, промене у појединим областима демографског развоја су биле споре, или су касно отпочеле, па су биле интензивне и стихијске, што

⁵ Образовање није изричито фактор економске природе, али у оквиру чинилаца који одређују квалитет категорије радног потенцијала у регионалним оквирима спада међу важније.

је условило поремећаје у неким важним сегментима развоја становништва (Јакопин, Е., 2008., стр. 64-65).

Демографске трендове у Војводине последњих деценија, као што смо напред нагласили, карактерише популациона регресија, условљена географским, климатским, економским, историјским, културним и другим факторима. Вишеструком утицају ових фактора може се приписати смањење укупног броја становника, пад наталитета, пораст просечне старости становништва, концентрација становништва у урбаним срединама (посебно радно активног), демографско пражњење сеоских подручја, миграциони процеси и др.

Демографску слику Војводине више деценија карактерише наглашено неравномеран територијални размештај становништва. Он је настао пре свега услед изразите разлике у стопама фертилитета становништва по подручјима и под утицајем разноврсних миграционих кретања. Томе, свакако, треба додати етнички састав становништва у појединим деловима српске покрајине Војводине, који за демографску последицу имају недовољно или преобилно рађање услед примене различитих модела репродукције (Ђурић, В., 1993., стр. 80-91).

Услед овога, Србија се током деведесетих година суочила са дуалним типом репродукције, отвореном депопулацијом и брзим растом становништва, реверзибилним трендовима смртности појединих старосно-полних група, наглашеном емиграцијом (посебно младих и образованих кадрова), већим или мањим поремећајима у територијалном распореду и развоју појединих субпопулација. Демографско пражњење и уситњавање, пре свега сеоских насеља, директно је повезано са процесом индустријализације, урбанизације и деаграризације Србије, односно Војводине у њој. Промена броја становника изазвана природним и механичким кретањем одразила се на економски потенцијал одређених подручја и њихов развојни ниво. Прецизније, бројност и структура становништва по општинама указује да постоји корелација између привредних кретања и демографских трендова. На овакав закључак о упућености и зависности становништва и привредних кретања послужио је нов методолошки приступ који синтетизује демографске компоненте у циљу утврђивања демографски угрожених или прогресивних подручја, а у вези с тим и мера демографске политике за превазилажење и унапређење негативних токова (РЗР., 2009., стр. 3-14).

„Посматрајући међупописну динамику, број становника Србије, се у периоду од 1991. до 2002. године смањило за 78.836 становника, односно 7.166 становника годишње или по просечној годишњој стопи од 1 ‰. На промене у укупном становништву Србије (1991-2002) у великој мери су утицале присилне миграције, што је значајно допринело ублажавању депопулације, с тим да су у Централној Србији и поред великог прилива избеглих лица, дугорочно негативни популациони трендови само незнатно ублажени, док је на подручју А.П. Војводине дошло до преокрета у популационој динамици и повећања броја становника за скоро 62.000, након чега је настављен тренд депопулације. Највећи популациони раст у међупописном периоду 1991-2002 бележе Сремски и Јужно-бачки округ, као подручја са највећим приливом избеглих лица“ (Ђурђевић, Б., 2004., стр. 68-72).

Ако посматрамо раздобље од пописа 2002. године до 2011. године, можемо приметити да је у Републици Србији дошло до драстичног смањења становништва. Односно укупан број становника који је 2002. год. износио 7.498.001 спао је 2011. год. на 7.120.666 становника (РЗС, 2011., стр. 15). Остварен је пад од 377.335 становника, тј. Србија је сваке године посматраног периода имала мање 41.926 становника. Изражено индексом 2002./2011. то би било 100% / 95%.

Становништво Војводине је у периоду између првог пописа који је урађен након Другог светског рата⁶ 1948. године и последњег 2011. године повећано за 16,82%, односно за 276.132 становника.

Ако посматрамо пописне периоде између 1948. и 2002. године можемо приметити, да је у том раздобљу становништво повећано за 23,84%, тј. за 391.235 људи. У овом периоду, број становника повећавао се по стопи од 0,40% или за 7.245 лица годишње. После 1961. године долази до значајног смањења динамике раста становништва због симултаног дејства пада наталитета (са 17,17 живорођењих на 1000 становника у 1961. год. на 9,84 у 2002. години), и пораста морталитета (9,44 умрлих на 1000 становника у 1961. години на 14,70 у 2002 години). У периоду 1981-1991. година долази до пада од 1,03%, односно било је 20.883 становника мање у посматраном раздобљу. У међупописном периоду 1991-2002. година, број становника Војводине повећан је за 18.103 становника, са просечним годишњим прираштајем од 1.646, и просечном стопом раста од 8% на годишњем ни-

⁶ Пре овог периода извршени су пописи становништва 1921. и 1931. године

ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

воу. У временском раздобљу од 2002-2011. године у Републици Србији, па самим тим и у Војводина долази до драстичног смањења броја становника. У овом периоду забележен је пад од 115.103 становника на територији Војводине, односно годишње је регистрован пад од 12.789 становника. Напред наведени подаци нам указују да се становништво Војводине у свом природном кретању налази у фази демографске, или можемо казати транзиционе регресије, што можемо видети у табелама број 3/VII и 4/VII.

Таб. број 3/VII. СТАНОВНИШТВО АП ВОЈВОДИНЕ по пописима 1948-2011.

Година пописа	Број становника	Индекс 1948.=100%	период	Просечан годишњи прираштај	Просечна стопа раста у %
1948.	1.640.757	100,00	-	-	-
1953.	1.699.545	103,58	1949-1953	11.758	0,71
1961.	1.854.965	113,06	1954-1961	19.498	1,10
1971.	1.952.533	119,00	1962-1971	9.757	0,51
1981.	2.034.772	124,01	1972-1981	8.244	0,41
1991.	2.013.889	122,74	1982-1991	-2.088	-0,10
2002.	2.031.992	123,84	1992-2002	1.646	0,0895
2011.	1.916.889	116,82	2003-2011	-12.789	-0,6458

Извор: табела је урађена по подацима; Републичког завода за статистику (2007), *Демографска статистика 2004.*, Београд, стр. 33.; РЗС, (2011), *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011.- ПРВИ РЕЗУЛТАТИ*, Београд., стр. 15.

Таб. број 4/VII. БРОЈ СТАНОВНИКА (на један километар квадратни)

Пописна година	Укупно Република Србија	Централна Србија	Војводина	Косово и Метохија
1921.	54,5	50,8	71,5	40,3
1931.	64,8	63,4	75,5	50,7
1948.	73,9	74,2	76,3	67,3
1953.	79,0	79,8	79,0	74,9
1961.	86,5	86,2	86,3	88,5
1971.	95,6	93,8	90,8	114,2
1981.	105,4	101,7	94,6	145,5
1991.	110,7	103,8	93,6	197,7
2002.	84,85	97,7	94,5	-
2011.	80,58	92,97	89,13	-

Извор: табела урађена по подацима; РЗС, (2006)., *Статистички годишњак Србије 2006.*, РЗС, Београд, стр., 70; РЗС, (2011), *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011.- ПРВИ РЕЗУЛТАТИ*, Београд., стр. 15-18.

Са густином насељености од 94,5 становника 2002. године на 1 км² Војводина спада у средње насељена подручја. Становништво у АП Војводини неравно-

мерно је распоређено у простору у зависности од географског положаја, карактеристика земљишта као и од економских, саобраћајних, социјалних и осталих услова у појединим пределима. Најређе насељени крајеви Војводине, са испод 25 становника на 1 км² су економски заостала подручја Делиблатске Пешчаре и Босутских шума. Нешто већу густину насељености од 26 до 50 становника на 1 км² имају подручја Фрушке Горе, Вршачких планина, долине реке Тамиш од румунско-српске границе до села Опова, Алибунарско-Иланџанске депресије, јужни део равног Срема, Подунавље око Вајске, Бођана, Плавне, Бача и подручје Жабља. Ови предели су углавном нископланински или слатинасти и мочварни па према томе и неповољни за насељавање. Густину насељености од 51-100 становника на 1 км² имају највећи делови Бачке, северни, средњи, јужни и југозападни Банат и источни Срем. То су подручја веома погодна за земљорадњу и насељавање. Преко 100 становника на један километар квадратни имају подручја градова Суботице, Сента, Сомбор, Бачка Топола, Врбас, Кикинда, Зрењанин, и Вршац са својом ближом околином. Преко 200 становника на 1 км² имају подручја градова и градских насеља Озаци, Рума, Панчево, Бела Црква, Сремска Митровица, Инђија, Стара Пазова са својим околним насељима. Густина насељености Новог Сада са ближом околином је око 400 становника на један километар квадратни. Сва ова насеља представљају административна, културна, саобраћајна и трговинска средишта свог ближег или даљег окружења (Аџић, С., 2004., стр 40).

Уопште посматрано, Републику Србију карактерише просторно-демографска поларизација, имајући у виду да је готово трећина популације концентрисана на свега једној петини територије Србије, односно у ужим урбаним регионима. Територијална и демографска асиметрија Р. Србије за 2007. годину, указује нам да је на територији Војводине која захвата 24,3% територије Републике Србије, у поменутој години живело 1.991.507 становника или 27% укупног броја становника, у Граду Београду који заузима површину од 12,4% територије живело је 2007. године 1.611.333 становника, а на територији Централне Србије са површином од 63,3% било је 5.390.072 становника, (град Београд и Централна Србија заједно заузимају 73,0% становника Републике).⁷

⁷ Без података за територију Косова и Метохије.

Највећу концентрацију становништва бележи подручје Града Београда, где је према статистичким проценама за 2008. годину концентрисано 22,1% становништва, затим Јужно-бачког округа са 8,2%, и Нишавског са 5,1% становништва, док најмање удела у популацији имају Топлички и Пиротски округ са око 1,3%.

На размештај, густину и концентрацију становништва пресудан утицај имале су унутрашње миграције (локалног и регионалног карактера), којима су формирану снажнији популациони потенцијали у метрополитенском подручју Београда, као и макрорегионалним центрима Новом Саду и Нишу. Доминантне српске престонице најбоље илуструје вредност „индекса урбане примарности“ од 5,01 (однос броја становника Београда и Новог Сада). Несклад између становништва водећег и осталих градских насеља указује да Србија нема правилно и равномерно развијен урбани систем, као и да токови урбанизације нису планирано усмеравани (Тошић, Д., М. Невенић, 2007., стр. 163-176).

С обзиром на то да Србија спада у групу земаља са демографски најстаријом популацијом, актуелна старосна структура ће са своје стране поспешивати даље смањење броја рађања и повећања броја умрлих, односно значајно убрзати депопулацију.

Таб. број 5/VI. ДОМАЋИНСТВА У ВОЈВОДИНИ (по пописима 1948.-2011. година)

Година пописа	Број домаћинстава	Индекс 1948. год.= 100%	Број лица на једно домаћинство
1948.	454.433	100,00	3,61
1953.	488.670	107,53	3,50
1961.	560.737	123,39	3,31
1971.	613.453	134,99	3,18
1981.	678.315	149,27	2,99
1991.	685.256	150,79	2,94
2002.	709.957	156,23	2,86
2011.	697.437	153,47	2,74

Извор: табела урађена по; ; СГС, (2004)., *Демографска статистика, СЗС, Београд, стр., 33*; РЗС, (2011), *Попис становништва, домаћинстава и станова у Републици Србији 2011.- ПРВИ РЕЗУЛТАТИ*, Београд., стр. 14-15.

До значајних промена у броју и величини домаћинстава у Војводини, дошло је у међупописном периоду између 1948. и 2011. године. Број домаћинстава у овом периоду повећан је за 53,47%, односно за 243.004 јединица. Пораст броја домаћинстава је био бржи од пораста становништва у периоду 1948.-2002. година, па је просечна величина домаћинстава смањена са 3,61 (у 1948. год.) на 2,86 лица

(у 2002. години). До пада броја домаћинстава долази између 2002. и 2011. године, када је укупан број домаћинстава смањен за 12.520 односно за 2,76%. Опадање просечне величине домаћинства је последица пада наталитета, краћег животног века мушкараца од жена, спољне миграције, урбанизације, модернизације начина живота итд. Опадање наталитета један је од основних узрока смањења просечне величине домаћинства, јер је у Војводини доста дуго присутна тенденција да породице имају што мање деце. Такође, краћи животни век мушке популације значајно је допринео повећању старачких и самачких домаћинстава, док су се криза брака и релативно високо учешће ванбрачне деце међу новорођеним, допринели повећању броја породица са само једним брачним другом и једним дететом (Аџић, С., 2006., стр. 269-280). Урбанизација и спољне миграције, превасходно млађе популације, су такође утицале на смањење величине домаћинства, посебно у руралним подручјима Војводине. Модернизација живота, индустријализација и релативно повољна стамбена ситуација⁸ су допринели порасту домаћинстава састављених само од супружника и деце.

Таб. број 6/VII. НАСЕЉА ВОЈВОДИНЕ ПРЕМА ВЕЛИЧИНИ И БРОЈУ СТАНОВНИКА (по попису из 2002. године)

Број становника Од-до	Насеља, свега	Насеља у %	Становништво, свега	Становништво у %
Укупно	476	100,0	2.031.992	100,0
>200	23	4,9	2.712	0,1
200-499	50	10,7	15.912	0,8
500-999	60	12,8	44.140	2,2
1.000-1.999	120	25,7	170.703	8,4
2.000-4.999	133	28,5	412.548	20,3
5.000-9.999	47	10,1	313.709	15,4
10.000-19.999	20	4,3	295.001	14,5
20.000-49.999	9	1,9	277.550	13,7
50.000-99.999	4	0,9	308.312	15,2
100.000 -499.999	1	0,2	191.405	9,4
500.000 -999.999	-	-	-	-
<1.000.000	-	-	-	-

Извор: РЗС, (2006.), *Статистички годишњак Србије 2006.*, Републички завод за статистику, Београд, стр. 71.

⁸ Практично у свим руралним насељима и већини градских насеља у Војводини према резултатима пописа у 2002. години постоји више стамбених јединица од броја домаћинстава.

У табели број 6/VII, можемо приметити да су на територији А.П. Војводине, најбројнија насеља која имају између 2.000 и 4.999 становника. Њих је по попису из 2002. године било укупно 133 односно то је чинило 28,5% од укупног броја насеља. Иза њих су следила насеља која имају између 1.000 и 1.999 становника, њих је било 120 што је чинило 25,7% укупног броја насеља. Затим су их пратила насеља која имају између 500 и 999 становника (60 насеља или 12,8%), и насеља која поседују између 200 и 499 становника (50 насеља или 10,7%). Такође, у овој табели можемо видети да на територији Војводине не постоје насеља са више од петстотина хиљада становника.

Што се тиче бројности становништва у овим насељима, да се приметити да највише становништва имају насеља која поседују између 2.000 и 4.999 становника. У њима живи 412.548 становника или 20,3% укупног становништва Војводине. Затим следе насеља која имају од 5.000 до 9.000 становника, са 313.709 људи што чини 15,4% становништва, и насеља која имају од 50.000 до 99.999 становника, са 308.312 становника укупно или 15,2% становништва Покрајине. Најмању процентуалну заступљеност имају насеља са мање од 200 становника, где у 23 насеља живи укупно 2.712 становника или 0,1% укупне популације А.П. Војводине.

Таб. број 7/VII. НАСЕЉА У ВОЈВОДИНИ ПРЕМА ТИПУ И ПОРАСТУ БРОЈА СТАНОВНИКА (међупописни период од 1991. до 2002. године)

	Укупно насеља	Укупно у %	Пад броја становника укупно	Пад броја становника у %	Пораст броја становника укупно	Пораст броја становника у %	Без промене у броју становника укупно	Без промене у броју становника у %
Свега насеља	467	100,0	281	60,2	185	39,6	1	0,2
Градска насеља	52	100,0	21	40,4	31	59,6	-	-
Остала Насеља	415	100,0	260	62,7	154	37,1	1	0,2

Извор: РЗС, (2006)., *Статистички годишњак Србије 2006.*, Републички завод за статистику, Београд, стр. 71.

У табели број 7/VII, можемо приметити да је од укупно 467 насеља на територији Војводине, у њих 281 остварен пад броја становника за 60,2%. Од тога у 21 градском насељу забележен пад становништва од 40,4%, а у 260 осталих насеља забележен је пад од 62,7%. До пораста броја становника дошло је у 185 насеља, и то у 31 градском насељу повећан је број становника за 59,6%, а у 154 остала насеља дошло је до повећања броја становника за 37,1%. Такође, можемо приметити да само у једном насељу између ова два пописна периода није дошло до промене броја становника.

Промене у полној и старосној структури становништва у Војводини зависе од биолошког фактора, разлика у начину живота и рада, економских криза и миграција које регулише однос између полова код рођења. На овај начин се мања диспропорција у корист мушкараца код рођења регулише касније нешто већим стопама морталитета код мушкараца. Полна структура становништва у Војводини је приказана у табели број 8/VII, у којој се може приметити да је у току целог раздобља од 1948. године до 2002. године Војводина имала више жена од мушкараца.

Таб. број 8/VII. ПОЛНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ (према пописима од 1948. до 2002. године, изражено у хиљадама)

ГОДИНА	Укупан број	Број мушкараца	Број жена	Мушкарци у %	Жене у %
1948.	1.641	785	856	47,8	52,2
1953.	1.700	817	882	48,1	51,9
1961.	1.855	903	952	48,7	51,3
1971.	1.952	951	1.001	48,7	51,3
1981.	2.035	993	1.041	48,8	51,2
1991.	2.014	981	1.033	48,7	51,3
2002.	2.032	985	1.047	48,5	51,5

Извор: СЗС, (2004)., *Демографија 2004.*, Савезни завод за статистику, Београд., стр. 33.

Таб. број 9/VII. СТАРОСНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ (према пописима од 1953. до 2002. године, изражена у %)

Попис	укупно	0-14 година	15-29 година	30-44 година	45-64 година	65 и више година
1953.	100,0	25,9	27,3	19,3	20,2	7,2
1961.	100,0	26,6	23,3	21,0	21,4	7,5
1971.	100,0	21,1	23,6	24,0	21,2	9,7
1981.	100,0	19,9	22,6	21,1	24,6	11,3
1991.	100,0	19,2	19,6	23,4	25,6	11,8
2002.	100,0	15,9	20,5	20,6	27,1	15,9

Извор: Ацић, С., (2008)., *Регионалне политике и европске интеграције Војводине*, Прометеј, Нови Сад, стр. 26-27.

Старосна структура становништва је од доста великог економског значаја. У табели број 9/VII, приказана је основна старосна структура становништва по пописима од 1953. године до 2002. године. Опадање наталитета утицало је на промену старосне структуре, тако да се учешће становништва до 14 година у укупном броју становника смањује. Категорија старог становништва се непрекидно повећава и његово високо учешће од 15,9% у 2002. години показује старење становништва због симултаног дејства смањивања наталитета и пораста дужине живота. Учешће мушког становништва од 15-64 године живота и женског од 15-59 година из кога се углавном регрутује радно активно становништво се незнатно повећало у овом периоду са 64,8% у 1953. години на 65,2% у 2002. години. Међутим, у перспективи старосна структура потенцијално активног радног становништва је неповољна и представља релевантну баријеру, јер у 2002. години преко 1/3 односно (36,8%) овог континента представљају особе у старосној групи од 45-64 године за мушкарце, односно 45-59 година за жене (Аџић, С., 2008., стр. 27).

Таб. број 10/VII. СТАНОВНИШТВО ПРЕМА СТАРОСТИ И ПОЛУ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ (по пописима 1991. и 2002. године)

Године од- до	Укупно	Мушко	Женско	Укупно	Мушко	Женско
	1991. година			2002. година		
Укупно	7.576.837	3.708.627	3.868.210	7.498.001	3.645.930	3.852.071
0-4	449.476	230.658	218.818	342.344	175.753	166.591
5-9	489.696	251.057	238.639	394.596	203.059	191.537
10-14	516.145	265.333	250.812	439.830	225.451	214.379
15-19	508.990	260.405	248.585	495.651	253.353	242.298
20-24	489.536	247.347	242.189	512.429	261.232	251.197
25-29	491.801	246.603	245.198	504.566	253.636	250.930
30-34	541.020	270.962	270.058	476.447	237.553	238.894
35-39	617.428	311.843	305.585	486.009	240.552	245.457
40-44	566.126	282.152	283.974	531.828	263.071	268.757
45-49	395.808	194.014	201.794	621.553	309.769	311.784
50-54	494.346	239.812	254.534	571.353	281.306	290.047
55-59	541.034	261.454	279.580	389.185	186.571	202.614
60-64	514.000	238.575	275.425	443.784	207.676	236.108
65-69	394.230	168.776	225.454	460.406	209.580	250.826
70-74	188.626	79.352	109.274	387.284	167.178	220.106
75 и више	310.015	125.408	184.607	392.815	147.872	244.943
непознато	68.560	34.876	33.684	47.921	22.318	25.603

Извор: РЗС, (2006), *Статистички годишњак Србије 2006.*, РЗС, Београд, стр. 71.

ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

Таб. број 11/VII. СТАНОВНИШТВО ПРЕМА СТАРОСТИ И ПОЛУ У ВОЈВОДИНИ (по пописима 1991. и 2002. године)

Године од- до	Укупно	Мушко	Женско	Укупно	Мушко	Женско
	1991. година			2002. година		
Укупно	1.970.195	957.326	1.012.869	2.031.992	984.942	1.047.050
0-4	116.070	59.570	56.500	92.584	47.535	45.049
5-9	129.355	66.188	63.167	107.834	55.422	52.412
10-14	135.300	69.490	65.810	121.796	62.380	59.416
15-19	128.530	66.012	62.518	137.777	70.365	67.412
20-24	125.138	63.385	61.753	142.441	73.086	69.355
25-29	132.596	66.926	65.670	135.954	69.081	66.873
30-34	145.409	73.656	71.753	129.279	65.115	64.164
35-39	160.442	82.021	78.421	138.234	68.948	69.286
40-44	150.470	75.634	74.836	150.096	74.885	75.211
45-49	107.069	52.242	54.827	169.595	85.300	84.295
50-54	131.472	63.245	68.227	154.489	76.627	77.862
55-59	136.707	65.478	71.229	107.654	51.007	56.647
60-64	128.490	58.268	70.222	120.512	55.175	65.337
65-69	99.020	39.703	59.317	119.249	52.720	66.529
70-74	51.450	20.500	30.950	96.158	39.697	56.461
75 и више	87.049	32.388	54.661	99.778	33.547	66.231
непознато	5.628	2.620	3.008	8.562	4.052	4.510

Извор: РЗС, (2006), *Статистички годишњак Србије 2006.*, РЗС, Београд, стр. 72.

Као што видимо у претходним табелама Централна Србија и Војводина спадају у подручја где је демографски процес старења достигао велике размере. Према резултатима пописа из 2002. године више од 900.000 лица у Централној Србији и преко 300.000 лица у Војводини, односно шестина становништва обе популације, је стара 65 и више година. Према подацима за 2011/12. годину у Србији (без подручја Косова и Метохије), живи око 1.500.000 особа са 65 и више година или 21% популације је старо. Димензија процеса старења становништва се врло сликовито може сагледати анализом старосне структуре на нивоу мањих територијалних јединица. Она наине показује, да је демографски посматрано, чак 157 од 161 насеља у Централној Србији и Војводини старо.⁹

⁹ Старење популације је реалност и у развијеним земљама, као и у земљама у развоју. Релативно посматрано популације развијених држава су најстарије. У 2003. години међу европским популацијама, најстарија земља је Италија. Преко 18% Италијана има 65 година или више. На листи демографски најстаријих земаља затим следе Немачка, Грчка, Шведска, Шпанија, Белгија и Бугарска у којима удео лица старијих од 65 година износи између 17% и 17,5%. На осмом месту се налази Република Србија (без Косова и Метохије) са висином удела од 16,8%. Штавише, када се као индикатор старости становништва посматра просечна старост, становништво Р. Србије односно Цен-

Средином прошлог века, пак, становништво Србије је спадало у млађе популације Европе (Council of Europe, 2004., стр. 79-86). Међутим, процес старења становништва на нисконаталитетним подручјима Србије у другој половини двадесетог века био је веома снажан. И апсолутни број и удео старог становништва је на подручју Централне Србије и Војводине константно растао у периоду од 1950. до 2002. године. У Централној Србији број старих је готово учетворостручен, односно повећао се са 235 на 925 хиљада. У Војводини, пак број лица старих 65 и више година је увећан са 113 на 315 хиљада или за више од 2,5 пута. Паралелно, удео старог становништва у укупној популацији се увећао три пута у Централној Србији, односно 2,3 пута у Војводини. На оба подручја процес старења је нарочито интензиван у последњој деценији прошлог века (Рашевић, М., 2006., стр. 43-58).

Процес популационог старења се одвијао с врха старосне пирамиде (повећање удела старих) и од базе старосне пирамиде (смањење удела младих). Исход тога је, да данас у Србији имамо готово изједначен број становника млађих од 15 година и број становника старијих од 65 година. Наиме, према подацима пописа из 2002. године у Централној Србији и Војводини регистровано је 1.177.000 лица млађих од 15 година, док је број становника старијих од 65 година и више износио 1.241.000 лица.

Истовремено са еволуцијом старог становништва, и апсолутно и релативно посматрано, увећавало се и становништво високе старости (80 и више година). У посматраном периоду од пет деценија број ове категорије становника се учетворостручио у Централној Србији и утростручио у Војводини, а њихов удео се у обе популације више него удвостручио. Тако је према пописним подацима за 2002. годину, у Централној Србији регистровано 106.303, а у Војводини 39.174 лица старијих осамдесет и више година, што представља удео од по 1,9% у обе популације. Поред старења старог становништва, битна особина популације старих је доминантан број жена. Број жена старих 65 и више година значајно превазилази број мушкараца исте старости. Основни разлог је што жене дуже живе од мушкараца, као и губици мушког становништва у једној популацији проузроковани ратом и емиграцијом. Анализа полне структуре популације становништва од 65 и више го-

тралне Србије и Војводине, са старашћу од 40,4 године у 2003. години налази се у групи од пет демографских најстаријих европских држава заједно са Италијом, Немачком, Бугарском и Шведском.

дина у периоду 1953-2002. година показује константан однос учешћа: око 40% мушкараца и 60% жена. Према попису из 2002. године одговарајући удели у популацији Централне Србије су 43,1% и 56,9%, а у Војводини 40,0% и 60,0% (Рашевић, М., 1995., стр 47).

Полна дистрибуција старих може се делом објаснити вероватноћом доживљења 65 година. Овде увиђамо да је морталитет мушког становништва старог од 0 до 64 године око два пута виши од морталитета жена исте старости, односно 1,8 пута у Централној Србији и 1,9 пута у Војводини. Такође, када достигне 65 година старости преостали део средњег трајања живота за жене је значајно виши него за мушкарце, а разлика износи 1,9 година у Централној Србији, односно 2,5 година у Војводини.¹⁰

Дакле, можемо закључити да Централна Србија и Војводина спадају у подручја где је демографски процес старења достигао огромне размере. Процес старења становништва ће се наставити и у блиској будућности, а нарочито интензивно ће бити старење популације старих лица. Истовремено постоје јасне слабости у институционалном и инструменталном задовољењу потреба старих особа, па је отуда политички одговор нужан, као што је неопходан одговор на недовољно рађање као најважнији узрок старења популације Републике Србије и А.П. Војводине у оквиру ње.

Промене у социјално-економској структури становништва Србије и Војводине детерминише прилично ограничавајући демографски оквир формирања радног континента, а самим тим и активног становништва. Повећање обима старачког углавном економски неактивног становништва, неминовно проузрокује повећање јавне потрошње у Републици и Покрајини, пре свега у домену издвајања средстава за здравствено, социјално и пензијско осигурање. Тренд смањења броја радно активног становништва у односу на број корисника пензија у Србији, наставља се као и у прошлој деценији, у прилог чему нам говори и чињеница да само 1,39 запослених лица издваја средства за једног пензионера.¹¹

¹⁰ Према таблицама морталитета за 2004. годину, 15,2 према 13,3 година, односно 14,5 према 12,0 година респективно.

¹¹ Овај однос је пре четири деценије био 6:1, док је 1981. године скоро преполовљен са 3,5 запослених на 1 пензионера, што се сматра минимумом за нормално функционисање обавезног државног пензијског осигурања.

ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

Регионално посматрано, најповољнији однос броја запослених и лица са личним приходом у 2007. години, и пензионера имају подручја Града Београда 2,17:1 и А.П. Војводине 1,40:1.

Таб. број 12/VII. ОСНОВНЕ ПРОМЕНЕ У СОЦИЈАЛНО-ЕКОНОМСКОЈ СТРУКТУРИ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ (по пописима од 1948. до 2002. године)

	1948. (a)	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.	2011.
Укупно становништво	1.663.212	1.712.619	1.854.965	1.952.533	1.969.181	1.966.367	2.031.99	1.916.88
Радно способно становништво	-	1.094.000	1.176.000	1.297.000	1.351.000	1.309.000	1.265.00	-
% радно способног од укупног становништва	-	64,4	63,4	66,4	66,4	65,0	62,3	-
Активно Становништво	822.000	778.479	816.239	833.242	862.337	871.704	912.800	-
% активног од укупног становништва	49,42	45,45	44,00	42,67	43,79	44,33	44,92	-
% активног од од радно способног становништва	-	71,2	69,4	64,2	66,7	69,2	72,2	-
Пољопривредно становништво	-	1.077.983	960.870	761.016	391.426	269.438	215.147	-
% пољопривредног од укупног становништва	68,18	62,94	51,79	38,97	19,87	13,70	10,58	-
Активно становништво у пољопривреди	583.000	534.493	457.405	385.106	213.307	149.583	125.506	-
% активног у пољопривреди од укупног активног становништва	70,92	68,65	56,03	46,21	24,73	17,15	13,74	-
Лица са личним приходима	22.524	68.948	81.193	156.252	225.067	323.256	408.999	-
Изджавана лица	818.688	865.192	957.533	963.039	881.777	771.407	706.843	-

Извор: РЗС, (2006), *Статистички годишњак Србије 2006.*, РЗС., Београд, стр. 73-74. ; (a) процењен податак; за радно способно становништво дати су заокружени резултати.

Као што видимо у табели број 13/VII, од 1948. до 2002. године реализоване су значајне промене у социјално-економској структури становништва Војводине. Радно способно становништво је расло по просечној годишњој стопи од 0,30%. Међутим, број економски активног становништва растао је нешто брже. Учешће економски активног становништва у радно способном становништву у овом периоду је повећано са 71,2% на 72,2%, а у укупном становништву ја смањено са

45,45% на 44,92%. У периоду од 1991. године до 2002. године радно становништво је опадало по просечној годишњој стопи од 0,31% док се економски активно становништво повећавало по стопи од 0,42%.

У овом периоду пољопривредно становништво је смањивано по просечној годишњој стопи од 3,2%. Његово учешће у укупном становништву је смањено са 62,94% у 1953. на 10,58% у 2002. години. У периоду од 1991. до 2002. пољопривредно становништво је смањивано по просечној годишњој стопи од 2,02%, а период транзиције је само мало успорио процес руралног егзодуса, али га није зауставио.

Таб. број 13/VII. ПОЉОПРИВРЕДНО СТАНОВНИШТВО ВОЈВОДИНЕ ПРЕМА АКТИВНОСТИ И СТАРОСТИ (по пописима 1991. и 2002. године)

	укупно	>15	15-24	25-34	35-49	50-64	<65	непознато
Укупно 1991. год.	269.438	39.966	23.885	24.432	49.878	78.193	52.546	538
Активно 1991. год.	149.583	-	9.060	17.718	35.873	54.500	32.153	279
Издржавано 1991. год.	119.855	39.966	14.825	6.714	14.005	23.693	20.393	259
Укупно 2002. год.	215.147	37.018	28.267	26.772	48.815	404.462	33.000	813
Активно 2002. год.	125.506	-	8.124	17.570	41.285	36.374	21.810	343
Издржавано 2002. год.	89.641	37.018	20.143	9.202	7.530	4.088	11.190	470

Извор: РЗС, (2006), *Статистички годишњак Србије 2006.*, РЗС., Београд, стр. 75.

Старење становништва је крајње неповољно по друштво Србије и А.П. Војводине, јер му смањује виталност, динамизам предузетничку активност. Мења се начин, живота и карактер друштва, које није окренуто младим нараштајима, науци, образовању, већ приоритетима које диктира старија популација, односно уместо развојних политика у свим сегментима, потенцираће се питање и могућности социјалне политике.

Реформе треба усмерити у правцу повећања запослености (како би се побољшао однос осигураника и корисника), порасту нагалиитета (да би се зауставио процес демографског старења), привредном развоју (као извору финансирања пензија), као и развијању привредних и друштвених активности које ће утицати на заустављање географских и демографских неуравнотежености (РЗР, 2008., стр 16).

Када говоримо о етничком саставу становништва А.П. Војводине, можемо закључити да он представља важну компоненту у оцењивању перформанси становништва као фактора регионалног и привредног развоја. Етнички фактор обухвата три основне статистички сигнификантне компоненте: националност, говорни језик и религију, као и посебне културне елементе засноване на историјском наслеђу, као што су осећање припадности одређеном региону, однос према држави као институцији, итд. (Мацура, М., 1965., стр. 62-76).

Такође, велике миграције редовно су доводиле до промена етничке структуре војвођанске популације. Историјска грађа сведочи о томе да су после повлачења Турака, до средине прве половине осамнаестог века, ову територију насељавали искључиво Срби. Испод линије Мориша и Сегедина постојало је само једно мађарско насеље, Мали Сомбор, које је данас на румунској територији (Поповић, Д., 1955., стр. 24-37). Такво стање није одговарало политичким интересима Аустрије, а касније и Угарске, те су поменуте државе организовале масовна насељавања Немаца, Мађара и других народа. Развој српске популације, био је углавном препуштен природном прираштају, па је то значајно изменило првобитно стање, што нам показује и чињеница по којој су Срби у Бачкој 1720. године чинили 94,2% популације, док су пред Први светски рат били тек трећа по величини етничка група (Ђурчић, С., 2006., стр. 39).

Миграције јесу биле основни, али не и једини фактор ових промена. Оне су до Првог светског рата, погодовале порасту несрпског становништва. После тог доба услови за сеобе су измењени. Државна граница померена је ка северу чиме су отворени други правци за насељавање. Зауостављене су миграције са севера, а започете су оне са југа. У следећој табели број 15/VII, види се да су Срби у Војводини пред Први светски рат чинили само релативну већину. У Бачкој су од Срба били многобројнији Мађари и Немци, тако да су у Банату они чинили релативну, а у Срему апсолутну већину. После рата стање се полако мењало, тако да је између два светска рата колонизација добровољаца увећала број и удео Срба, али та промена није била велика. До значајних промена долази тек после Другог светског рата, када се иселила велика већина Немаца, односно када је извршена колонизација. То је довело до тога, да Срби по резултатима пописа из 1953. године стичу апсолутну већину. Пораст за 4,9% до 1971. године поклапа се са

ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

усељавањима аграрног становништва. До 1991. године, када тих миграција није било и када је миграциони салдо био негативан, пораст удела Срба у покрајинској популацији расте за само 1,4%. Нова миграција из Хрватске и Босне и Херцеговине доводи до пораста броја Срба за 170.454 лица, а њиховог удела у укупној популацији за 7,8% (Ђурчић, С., 2005., стр. 53-57., оп. цит.).

Таб. број 14/VII. ЕТНИЧКИ САСТАВ СТАНОВНИШТВА ВОЈВОДИНЕ 1910-2002.

Етничка група	1910. год.	1921. год.	1953. год.	1971. год.	1991. год.	2002. год.
СРБИ број	510.186	526.134	865.538	1.089.132	1.151.353	1.321.807
%	33,8	34,7	50,9	55,8	57,2	65,0
Индекс	100,0	103,1	164,4	125,8	105,7	114,8
МАЂАРИ број	424.555	370.040	435.179	423.866	340.946	290.207
%	28,1	24,4	25,6	21,7	16,9	14,3
Индекс	100,0	87,2	117,6	97,4	80,4	85,1
НЕМЦИ број	323.779	333.272	-	7.243	-	3.154
%	21,4	22,0	-	0,4	-	0,2
Индекс	100,0	102,9	-	2,2	-	43,5
ХРВАТИ број	34.089	122.684	127.027	138.561	74.226	56.546
%	2,3	8,1	7,5	7,1	3,7	2,8
Индекс	100,0	360,0	103,5	109,1	53,6	76,2
СЛОВАЦИ број	56.689	58.273	71.153	72.795	63.941	56.637
%	3,8	3,8	4,2	3,7	3,2	2,8
Индекс	100,0	102,8	122,1	102,3	87,8	88,6
РУМУНИ број	75.223	65.197	57.218	52.987	38.832	30.419
%	5,0	4,3	3,4	2,7	1,9	1,5
Индекс	100,0	86,7	87,8	92,6	73,2	78,3
ОСТАЛИ број	86.283	38.826	143.430	167.949	343.221	273.222
%	5,7	2,6	8,4	8,6	17,1	13,4
Индекс	100,0	45,0	369,4	117,1	204,4	79,6
УКУПНО број	1.510.822	1.514.426	1.699.545	1.952.533	2.012.517	2.031.992
%	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Индекс	100,0	100,2	112,2	114,9	103,1	101,0

Извор: Ђурчић, С., (2008)., „Избеглице у Војводини“ у *Демографија, број 3.*, Институт за демографију, Географског факултет, Београд., стр. 40.

Дакле, можемо закључити да је А.П. Војводина веома сложена етничка заједница са високим степеном микроетничке концентрације и великим демографским разликама (пре свега због разлика у механичком кретању становништва),

али са релативно хомогеним нивоом економске и културне развијености. Највећи изазов у наредном периоду свакако представљају тешкоће у координацији развојних иницијатива због разлика у националном менталитету, као и све израженијим појавама сепаратизма и занемаривања заједничких интереса.

3. РЕГИОНАЛНА ИНФРАСТРУКТУРНА АНАЛИЗА

Поред демографских ресурса, инфраструктурна опремљеност региона је један од значајних фактора који утичу на њихову атрактивност и регионални развој. Инфраструктурна опремљеност је од виталног значаја за развој земље, с обзиром на утицај који има на све аспекте друштвеног развоја. У Србији постоје велике регионалне и унутар регионалне разлике у погледу инфраструктурне опремљености (саобраћајне, телекомуникационе и водопривредне), односно прагеће надградње. Разлике се, пре свега, манифестују кроз неразвијено јужно подручје и развијени север Србије, у погледу квалитета путева, телекомуникација и савремених услова становања. Неприступачност и изолованост округа који настају као последица неразвијене инфраструктуре онемогућавају тим областима да постану привлачне за било какву врсту инвестирања, па тако улагања државе у овакве пројекте представљају неопходност.

Инфраструктуру Војводине образује комплекс привредних и непривредних делатности које не само да имају веома значајно учешће у њеном укупном развоју, него имају и највеће екстерне ефекте на развој укупне привреде и пораст животног стандарда целокупног становништва. Основна карактеристика инфраструктуре А.П. Војводине је да је она као део њене укупне производне и непроизводне, структуре претежно регионалног карактера, а само се у неким њеним категоријама, компенzirала набавком или коришћењем из других региона или из иностранства, као што су: коришћење инфраструктуре ваздушног саобраћаја лоциране у граду Београду и иностранству, набавка електричне енергије и угља из других региона Србије, увоз нафте и гаса и друго.

Такође, инфраструктуру Војводине одликује неравномерна територијална дисперзија по субрегионима, локалним срединама, индустријским центрима и урбаним насељима. Предност појединих микролокација на просторима Војводине, посебно Новог Сада, Панчева, Зрењанина и Суботице, је управо, била у релативно високој развијености инфраструктуре и њених веза у међурегионалном и међуна-

родном контексту, што је омогућавало реализацију локалних инвестиционих подухвата са малим претходним улагањима. Насупрот томе, на микролокацијама са неразвијеном инфраструктуром, посебно у руралним и пограничним подручјима Војводине, сваки инвестициони подухват је био повезан са високим претходним улагањима у њен развој. То је имало вишеструко негативне последице јер је смањивало реалну акумулацију, продужавало реализацију инвестиционих подухвата и оптерећивало будућу производњу високим трошковима. Са друге стране, висока развијеност инфраструктурне мреже су довели до претеране концентрације привредних активности и становништва (Аџић, С., 2006., стр. 192-193).

Општи услови развоја свих инфраструктурних система на подручју Војводине данас су изразито повољни. Све до планске колонизације и са њоме покренутих мелирационих радова на уређењу великих река и исушивању мочвара, услови за развој инфраструктуре нису били тако повољни. Главни вид саобраћаја био је речни, потом га смењује железнички, да би почетком двадесетог века друмски саобраћај постао доминантан. Ипак данашњи главни друмски правци потпуно су предиспонирани геоморфолошким условима, јер су развијени на такозваним „гретама“, односно природним благим уздигнућима између два басена.

У оквиру инфраструктурне анализе региона можемо посматрати саобраћајну, телекомуникациону и водопривредну инфраструктуру.

Развијена саобраћајна инфраструктура је основни фактор подстицања регионалног развоја. Комплексна и незамењива улога саобраћаја, огледа се у његовом директном утицају на производну и прометну сферу целокупне друштвене репродукције. Повећање продуктивности и конкурентности, а тиме и запослености није могуће без развијеног саобраћаја. Адекватно прилагођена саобраћајна инфраструктура, доприноси вишем степену привредног повезивања и на регионалном и на локалном нивоу, хармонизацији тржишта и подизању општег нивоа развијености. Изграђена путна инфраструктура омогућава ефикасније повезивање туристичких и пољопривредних области са развијеним привредним центрима. То се нарочито односи на депопулациона и неразвијена подручја богата природним ресурсима, која су слабије интегрисана и инфраструктурно опремљена.

Према томе, за регион и локалне јединице битна је саобраћајна приступачност локалним и регионалним административним центрима у Р. Србији. Стога је потреб-

ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

но координираном модернизацијом саобраћајне инфраструктуре повећати улагање у све четири њене димензије (друмски, железнички, речни и ваздушни саобраћај), да би се она довела на прихватљив ниво европског стандарда и оспособила за брз, ефикасан и безбедан превоз са смањеним експлоатационим трошковима и негативним утицајем на животну средину.

У табелама 15/VII, 16/VII и 17/VII, дати су подаци о дужини путне мреже у Војводини према функционалним категоријама и врсти коловоза за 2004. 2006. и 2008. годину.

Таб. број 15/VII. ДУЖИНА ПУТНЕ МРЕЖЕ У ВОЈВОДИНИ 2004.години

Округ	Пут еви Уку пно км	Савре мени Коло воз, %	ДП прв ог ред а уку пно км	Д П пр во г ре да %	ДП првог реда савре мени колов оз, км	ДП првог реда савре мени колов оз, %	ДП дру гог ред а уку пно км	ДП дру гог ред а %	ДП друго г реда савре мени колов оз, км	ДП друго г реда савре мени колов оз, %	ОП уку пно км	О П %	ОП савре мени колов оз, км	ОП савре мени колов оз %
Северно бачки	688	65,3	188	27,3	181	96,3	97	14,1	97	100,0	403	58,9	171	42,4
Средње банатск	731	92,9	235	32,1	235	100,0	204	27,9	204	100,0	292	39,9	240	82,2
Северно банатски	606	88,6	134	22,1	117	87,3	224	37,0	224	100,0	248	40,9	196	79,0
Јужно банатски	897	86,4	256	28,5	256	100,0	215	24,0	215	100,0	426	47,5	304	71,4
Западно бачки	576	92,4	154	26,7	153	99,4	167	29,0	164	98,2	255	44,3	215	84,3
Јужно бачки	1220	94,9	327	26,8	327	100,0	519	42,5	510	98,3	374	30,6	321	85,8
Сремск и	1200	86,1	269	22,4	263	97,8	371	30,9	346	93,3	560	46,7	424	75,7

ДП-државни путеви, ОП-општински путеви.

Извор: РЗС, (2005), *Статистички годишњак Србије 2005*, РЗС, стр. 33-34.

ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

Таб. број 16/VII. ДУЖИНА ПУТНЕ МРЕЖЕ У ВОЈВОДИНИ 2006.години

Округ	Путеви Укупно км	Савремени Коловоз, %	ДП првог реда укупно км	ДП првог реда %	ДП првог реда савремени коловоз, км	ДП првог реда савремени коловоз, %	ДП другог реда укупно км	ДП другог реда %	ДП другог реда савремени коловоз, км	ДП другог реда савремени коловоз, %	ОП укупно км	ОП %	ОП савремени коловоз, км	ОП савремени коловоз, %
Северно-бачки	694	66,1	191	28,0	191	98,5	97	14,0	97	100,0	403	58,5	171	42,4
Средње-банатски	733	93,5	236	32,2	236	100,0	204	27,8	204	100,0	293	40,0	245	83,6
Северно-банатски	607	93,1	135	22,2	135	100,0	224	36,9	224	100,0	248	40,9	206	83,1
Јужно-банатски	889	90,3	255	28,7	255	100,0	215	24,2	215	100,0	419	47,1	333	79,5
Западно-бачки	583	92,6	154	26,4	154	100,0	166	28,5	164	98,9	263	45,1	222	84,4
Јужно-бачки	1214	94,8	317	26,1	317	100,0	521	42,9	513	98,5	376	31,0	321	85,4
Сремски	1172	87,1	239	20,4	239	100,0	372	31,7	353	94,9	561	47,8	429	76,5

ДП-државни путеви, ОП-општински путеви

Извор: РЗР, (2008), *Регионални развој Србије 2008.*, РЗР., стр. 23.

Таб. број 17/VII. ДУЖИНА ПУТНЕ МРЕЖЕ У ВОЈВОДИНИ 2008.години

ОКРУГ	Путеви укупно км	Савремени коловоз, км	Учешће путева са савременим коловозом у укупном 2008. год.
ВОЈВОДИНА	5.895	5.226	88,65%
Северно-бачки	688	455	66,13%
Средње-банатски	738	691	93,63%
Северно-банатски	607	548	90,28%
Јужно-банатски	889	803	90,33%
Западно-бачки	583	540	92,62%
Јужно-бачки	1.317	1.253	95,14%
Сремски	1.073	936	87,23%

Извор: РЗС, (2009)., *Општине у Србији 2009.*, РЗС, Београд.

Као што смо напред већ казали, саобраћајна инфраструктура има незамењиву улогу у подстицању развоја кроз њен директан утицај на производну и прометну сферу друштвене репродукције. У глобалу посматрано, према одређеним параметрима, капацитети путне мреже Србије и Војводине у оквиру ње, могу се сматрати одговарајућим за задовољење садашњег обима саобраћаја. Међутим, ако

узмемо у обзир њен квалитет, гледано укупном дужином, а посебно регионално, ситуација је знатно другачија. Саобраћајна мрежа Р. Србије и А.П. Војводине није у потпуности изграђена и у погледу техничко-експлоатационих перформанси не може да пружи ниво услуга по европским стандардима. Услед недовољног улагања у путну мрежу, њено одржавање није било адекватно и редовно, због чега су многи правци у незадовољавајућем стању, са неодговарајућим пратећим елементима. Посебно је неповољно стање код општинских путева, од којих је близу шездесет процената са коловозним застором од земље и макадама, а ови путеви су од примарног значаја за свакодневно функционисање, развој и активирање потенцијала општина, насеља и сеоских подручја. Општински путеви врше функцију капиларне мреже, којом се остварује приступачност подручја општине са микро и макро аспекта.

Ако посматрамо основни показатељ развијености саобраћајне инфраструктуре, представљен као удео путева са савременим коловозом у укупној мрежи путева, можемо приметити да он у Србији износи 63,8%, што није баш задовољавајуће стање. У овом случају А.П. Војводина је регион који има најразвијенију саобраћајну инфраструктуру, са учешћем путева са савременим коловозом од 88,65%.

На територији Војводине укрштају се неки од главних путних праваца значајних за интеграцију Балканског полуострва и Средње Европе, то јест подручја Алпа (поједини делови западно-европских држава) и Карпата (делови држава источне Европе). Највећу регионалну важност, имају пан-европски друмски коридор X и пловни пут реком Дунав, односно коридор VII. Особито је значајно то што су на подручју Војводине, за разлику од остатка Р. Србије, развијени попречни-трансверзални правци који повезују Хрватску и Румунију. Иако је њихов саобраћајни значај био смањен услед опште кризе током 1990-их година прошлог века, развојни потенцијал им је изузетно велики. У састав коридора X, који пресеца територију Војводине, налазе се два путна правца континенталног значаја, из категорије ТЕМ (*Trans European Motorways*). То су лонгитудинални правац Е-75 (Вардо, Норвешка - Крит, Грчка) и трансверзални правац Е-70 (Ла Коруња, Шпанија - Поти, Грузија). Поред њих од међународног значаја је још једна попречна веза, Е-662 (Осијек - Сомбор, Суботица) (Крунић, Н., 2012., стр 180-181).

У А.П. Војводини има укупно 5.925 километара категорисаних путева, од чега је око 5.170 километара асфалтирано.¹² Војводина има укупно 14 деоница државних путева првог и другог реда. Укупна дужина државних путева првог реда је око 1.400 километара од чега је око 1.370 км асфалтирано, док државних путева другог реда има 1.800 километара (1.770 км је асфалтирано). Општинских путева има око 2.730 километара (приближно 2.035 км асфалтирано).

У табелама 18/VII и 19/VII, дат је списак деоница државних путева првог и другог реда са местима које повезују.

Таб. број 18/VII. ДРЖАВНИ ПУТЕВИ ПРВОГ РЕДА НА ТЕРИТОРИЈИ А.П. ВОЈВОДИНЕ у 2010. години

Број пута	Места које пут повезује	Дужина у километрима
1	Београд-Пећинци-Сремска Митровица-Шид-Хрватска	88
1.9	Београд-Панчево-Алибунар-Вршац-Румунија	80
3	Хрватска-Оџаци-Кула-Врбас-Србобран-Бечеј/Нови Бечеј-Кикинда-Румунија	139
7	Бачка Паланка-Нови Сад-Жабал-Зрењанин-Житиште-Нова Црња	143
7.1	Зрењанин-Сечањ-Пландиште-Вршац-Бела Црква-Румунија	133
17.1	Хрватска-Сомбор-Суботица-Мађарска	93
18	Мађарска-Сомбор-Оџаци-Бач-Бачка Паланка-БиХ	122
18.1	веза путева број 1 и број 18 преко Шида	21
21	Нови Сад-Ириг-Рума-Шабац	65
22	Мађарска-Суботица-Нови Сад-Београд (аутопут)	171
22.1	Мађарска-Суботица-Бачка Топола-Србобран-Нови Сад-Сремски Карловци-Инђија-Стара Пазова-Београд	180
22.2	Инђија (аутопут)	6
24	Суботица-Сента-Чока-Кикинда-Зрењанин-Ковачица-Панчево-Ковин-Смедерево	256
24.1	Зрењанин-Београд	27

Извор: Референтни систем путне мреже, Ј.П. Путеви Србије 2010. године.

Таб. број 19/VII. ДРЖАВНИ ПУТЕВИ ДРУГОГ РЕДА НА ТЕРИТОРИЈИ А.П. ВОЈВОДИНЕ у 2010. години

Број пута	Центри које пут повезује	Дужина у км
101	Апатин-Сомбор-Кула	40
102	Бачко Ново Село-Бач-Бачки Петровац-Нови Сад	36
103	Товарник-Шид-Сремска Митровица-Рума-Београд	14
103.3	Сремска Митровица-Јарак	12

¹² Подаци о новој категоризацији државних путева су дефинисани Уредбом о категоризацији државних путева (Службени гласник Републике Србије број 14/2012., од 27. фебруара 2012. године), којом је значајно промењена мрежа ових путева на територији А.П. Војводине

ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

103.4	Прхово-Шимановци-Е70	10
104	Озаци-Темерин-Жабалъ	32
105	Кљајићево-Бачки Соколац	23
105.1	Риђица-Кљајићево	30
106	Ердевик-Рума-Стари Бановци	24
107	Илок (Хрватска)-Беочин-Сремска Каменица	37
108	Бајмок-Бачка Топола-Бечеј	28
109	Путинци-Рума-Стари Сланкамен	18
110	Каћ-Тител-Ковачица-Падина	21
110.1	Јарковац-Падина	18
111	Кањижа-Нови Кнежевац-Банатско Аранђелово	4
112	Ђала-Нови Кнежевац-Чока	13
113	Нови Бечеј-Меленци	29
114	Нови Бечеј-Башаид-Нова Црња	19
114.1	Башаид-Торда-Банатско Карађорђево	24
115	Ковин-Дубовац-Банатска Паланка	42
118	Савино Село-Врбас-Фекетић	13
119	Хоргош-Кањижа-Бачка Топола-Кула-Бачка Паланка	24
119.1	Стари Жедник-Чантавир-Торњош	19
119.2	Гајдобра-Челарево	13
119.3	Хајдуково-Зимоњић	17
120	Нови Сад-Темерин-Бачко Градиште	7
121	Голубинци-Пећинци-Купиново	30
122	Сента-Ада-Бечеј-Ковиљ	41
123	Рабе-Кикинда-Сечањ-Алибунар-Ковин	23
123.1	Житиште-Бегејци	6
123.2	Крајишник-Јаша Томић	11
123.3	Неузина-Сечањ	5
123.4	Српски Итебеј-Међа	10
123.5	Јаша Томић-Сечањ	12
124	Чента-Опово-Панчево	35
125	Алибунар-Пландиште	27
127	Врбас-Нови Сад	33
128	Јемена-Моровић-Е70	30
129	Србобран-Надаљ	15
130	Раковац-Врдник-Ириг-Е75	20
208а	Сремска Митровица-Нођај-Богатић	12

Извор: Референтни систем путне мреже, Ј.П. Путеви Србије 2010. године.

Највећи значај за саобраћајну доступност Војводине и њену интеграцију у саобраћајни систем Републике Србије имају аутопутеви, краци коридора X, државни путеви првог реда број 1 (Београд-Сремска Митровица-Шид-Хрватска), и број 22 (Београд-Нови Сад-Суботица-Мађарска). Њихова улога је доминантно транзитна, али имају посебну функцију у подизању економске атрактивности центара и ширег окружења својих коридора. У последње време дуж аутопутева, посебно између Београда и Новог Сада, те Београда и Сремске Митровице долази до убрзане промене коришћења земљишта, конверзијом из пољопривредних површина у земљиште намењено индустријским зонама и бизнис парковима. Тиме аутопутеви, са центрима које повезују, добијају на значају као осовине привредног и регионалног развоја.

Остали државни путеви првог реда формирају ефикасну матрицу лонгитудиналних (путеви број: 18; 18.1; 21; 22.1; 24; 24.1) и трансверзалних праваца (путеви број: 1.9; 3; 7; 7.1; 17.1; 24). Путна мрежа државних путева првог реда повезује 33 најзначајнија војвођанска центра (Крунић, Н., 2012., стр. 186).

Разлике у укупној дужини и релативној густини путне мреже по субрегионалним целинама дати су у табели број 20/VII.

Таб. број 20/VII. ДУЖИНА И ГУСТИНА ПУТНЕ МРЕЖЕ У ВОЈВОДИНИ ПО СУБРЕГИОНИМА у 2010. години

СУБРЕГИОН	Површина у км ²	Државни пут				Локални пут		Укупно	
		првог реда дужина, км	првог реда густина по км/км ²	другог реда дужина, км	другог реда густина по км/км ²	дужина, км	густина по км/км ²	дужина, км	густина по км/км ²
А.П. ВОЈВОДИНА	21.506	1.397	0,065	1.797	0,084	2.730	0,127	5.925	0,276
Бачка	8.218	626	0,076	783	0,095	1.188	0,145	2.597	0,316
Банат	9.829	625	0,064	642	0,065	977	0,099	2.244	0,228
Срем	3.485	145	0,042	372	0,107	54	0,162	1.081	0,31

Извор: РЗС., (2010)., *Општине у Србији 2010. године.*, РЗС, Београд, стр. 238.

Ако посматрамо европске стандарде, густина укупне путне мреже у Републици Србији није задовољавајућа у поређењу са европским земљама, и само је већа од Бугарске и Турске и приближна је Хрватској, а улагања су и даље знатно нижа од потребних.

Железнички систем у Републици Србији, односно А. П. Војводини, услед дугогодишњег неадекватног улагања, карактерише низак технолошки квалитет и слаба конкурентност у односу на европско окружење. Квалитет превозних услуга је низак, задуженост висока, могућност отплате дугова веома отежана, а недостатак сопствених средстава за инвестиције евидентан.

На територији Војводине дуж коридора X, налазе се три значајне магистралне европске пруге:

1. Е-85 Суботица-Нови Сад-Београд (и даље ка Нишу и Солуну на југу, односно Будимпешти на северу),
2. Е-70 Шид-Београд (и даље ка Нишу и Софији на југу, тј. ка Загребу, Љубљани, Милану на западу),
3. Е-66 Београд-Вршац (и даље ка Темишвару и везом Е-51 према Букурешту, Одеси у Украјини и даље ка Русији).

Изградња коридора X има значај због његовог доприноса смањивању регионалних неравномерности и социјалној праведности између региона, односно, доступности јавној инфраструктури. Истовремено изградња коридора X у пуној предвиђеној дужини је најважнији приоритет „Националног плана изградње путне и железничке инфраструктуре Републике Србије у периоду 2008-2012.“. То ће се и директно одразити на побољшање услова за динамичнији и уравнотеженији економски регионални развој и искоришћење компаративних предности локалних средина, кроз повезивање индустријских, пољопривредних и туристичких области са привредним центрима и привлачење страних директних инвестиција.

Укупна дужина пруга Војводине износи око 1.735 км, од чега је у лошем техничком стању око 16% (283км), минимум техничких услова (одговарајућег осовинског оптерећења) испуњава око 43% (740 км), а задовољавајуће услове за одвијање путничког и теретног саобраћаја има око 41% (712 км). Свега 1/3 пруга је електрифицирана, поједине су ван функције, а неке пруге и индустријски колосеци су демонтирани. Након 150 година развоја железничког саобраћаја на подручју Војводине, на око 45% пруга је дозвољена брзина 80-100км/час, а на 44% брзина до 60 км/час. Старост и дотрајалост пруга, те технолошка заосталост опреме и система основно су ограничење већег утицаја железничког саобраћаја у регионалном развоју Војводине. Главна чворишта железничког саобраћаја су: Сомбор, Суботи-

ца, Сента, Озаци, Врбас, Кикинда, Нови Сад, Сечањ, Инђија, Ковачица, Стара Пазова, Панчево Алибунар и Вршац.

Услед непостојања усаглашеног и свеобухватног плана регионалног развоја целине саобраћајног, а посебно железничког система и планирања интегрисане саобраћајне мреже, како на нивоу државе, тако и на нивоу округа, улагања у железничку инфраструктуру су несразмерно мала. У периоду од 2001. до 2004. године на нивоу Р. Србије у железничку инфраструктуру је уложено само 102 милиона евра (Влада Р. Србије., 2007., стр. 36).

Видно је у Р. Србији да најразвијенији окрузи имају највећу дужину пруге (Београд 308 км, Јужно-бачки округ 315 км, Јужно-банатски округ 254 км и Западно-бачки округ 226 км). С друге стране неразвијени окрузи имају мању дужину пруге на својој територији.

Такође, је присутан проблем финансирања нерентабилних превоза код свих видова друмског саобраћаја. Управо овај проблем има битан утицај на развој региона, јер нерентабилан превоз са аспекта предузећа није исти са аспекта саобраћаја региона, јер регион и локалне заједнице имају потребу за саобраћајном услугом, без обзира на број путника и количину робе за транспорт.

У поређењу са осталим видовима саобраћаја, речни саобраћај је недовољно искоришћен у односу на своје потенцијале. Нема значајну улогу у превозу терета, док у превозу путника уопште и не учествује. Укупна дужина пловних путева у Р. Србији износи 1.419 км (за носивост 1.500 тона).

За Србију и Војводину река Дунав, као европски транспортни коридор VII, представља стратешку везу која треба да подстакне развој трговине, туризма и услуга.

Река Сава ја пловна на дужини од 207 км., за пловила до 1.500 тона носивости. Успостављањем несметане и безбедне пловидбе на Сави, подстакла би се регионална сарадња и развој, као и повезивање Дунавом са мрежом европских пловних саобраћајница.

Река Тиса је пловна скоро на целој својој дужини кроз Србију у дужини од 164 км. И има четири категорије пловног пута.

Основна новоградња у водопривредном систему Војводине у периоду од 1950. до 1990. године била је каналска мрежа, односно хидро систем „Дунав-Тиса-Дунав“. Он је вишенаменски водопривредни систем, чија је главна функција

наводњавање и одвођење сувишних унутрашњих вода, али представља и значајан пловни пут. Састоји се од 12 пловних канала Бачке и Баната, укупне дужине 750 км., (од чега је новоградња била око 573 км.), сврстаних у пет категорија.¹³ Но, и поред великих очекивања и огромних средстава уложених у његову изградњу, ефекти на динамизирању развоја Војводине нису били велики. Економска валоризација канала „Дунав-Тиса-Дунав“ је практично већ преко три деценије проблем привреде Србије и Војводине, посебно агроиндустријског комплекса и речног саобраћаја, који чека своје право решење.

Ради одбране од поплава изведени су значајни радови на модернизацији постојећих и изградњи нових насипа и регулацији водотокова Дунава, Саве и Тисе. Тако је до краја осамдесетих година прошлог века обезбеђена поуздана заштита површине од око 700.000 хектара, односно, 163 насеља, 88 важнијих индустријских објеката, 371 километра железничких пруга и преко 1,7 хиљада километара путева. Систем заштите од сувишних вода је обухватао скоро 17.000 километара канала са 297 црпних станица капацитета 441м³/секунди. Поуздана заштита од сувишних вода је била обезбеђена на око 1.564.000 хектара, односно, 70% укупне територије Војводине. И поред интензивног развоја системима за наводњавање било је обухваћено само око 33.000 хектара земљишта, што је само 2% обрадивих површина у Војводини (Аџић, С., 2007., стр. 73).

Према режиму пловидбе, мрежу пловних путева у Војводини чине:

- међународни пловни пут Дунав, на ком сагласно одредбама Дунавске комисије важи међународни режим пловидбе, што значи да могу пловити бродови свих застава,
- међународни пловни пут Сава, на ком сагласно одредбама Оквирног споразума о сливу реке Саве (Словенија, Хрватска, БиХ и Србија) и Међународне комисије за слив реке Саве, такође важи међународни режим пловидбе,
- међудржавни пловни путеви Тиса и Бегеј (на овим пловним путевима права пловидбе имају само државе које ти токови повезују, односно Србија, Мађарска и Румунија),

¹³ Приликом изградње каналске мреже Дунав-Тиса-Дунав, ископано је приближно 130 милиона метара кубних земље, што је на пример за око 60% више него при изградњи Суецког канала.

- национални пловни пут, коме припадају канали и пловне реке које су у саставу хидросистема „Дунав-Тиса-Дунав“, са искључивим правом пловидбе домаћих пловних средстава.

На реци Дунав смештено је осам лука међународног значаја: Апатин, Богојево, Бачка Паланка, Нови Сад, Београд, Панчево, Смедерево и Прахово. Највеће луке на Сави су у Сремској Митровици и Шапцу, а на реци Тиси у Сенти. Све луке имају знатан пројектован капацитет, али је недостатак финансијских средстава за одржавање и развој, у протекле две деценије, довело до њихове неефикасности при вршењу основних лучких делатности. Лучки капацитети због недостатка робе за претовар у просеку су искоришћени са око 30% капацитета, а постојећи информациони системи у лукама су делимично развијени и то на нивоу административних делатности (Влада Р. Србије, 2007., стр. 37).

Укупно посматрано, стање унутрашњих пловних путева Р. Србије и А.П. Војводине није задовољавајуће, због знатно смањеног одржавања у протеклих 15 година.

Што се тиче ваздухопловних пристаништа, можемо приметити да република Србија располаже са три аеродрома који су оспособљени за одвијање путничког саобраћаја, и то у Београду, Нишу и Приштини. Поред ових путничких аеродрома постоје и војни аеродроми у Београду (Батајница), Ужицу (Поникве), Краљеву (Лађевци) и Сомбору. На територији Војводине постоје веома повољни услови како за развој ваздушног саобраћаја, тако и за унапређење квалитета аеродромске инфраструктуре. У двадесетом веку, изграђено је више цивилних и војних аеродрома. Најзначајнији цивилни аеродром налази се у Вршцу, који превасходно служи за обуку пилота националне авио компаније (*Air Serbia*) и омогућује међународни саобраћај регионалног карактера. Значајни спортски аеродроми налазе се у Новом Саду, Зрењанину, Суботици, Кикинди, Бечеју и Сремској Митровици. Војни аеродроми, са великим потенцијалима за унапређење квалитета основне и пратеће инфраструктуре постоје у Сомбору¹⁴, Ковину и Панчеву (Утва). Тренутно се већина ових аеродрома користи за спортске (моторно летење, једриличарство и падобранство), а делимично за привредне активности (запрашивање у пољопривредне и комуналне сврхе).

Трендови развоја ваздухопловног саобраћаја указују на то да постоји потреба за изградњом мањих аеродрома који могу користити нискобуџетне авио компаније, а за

¹⁴ Овај аеродром тренутно није у функцији, због тешких оштећења насталих услед НАТО бомбардовања државне заједнице СЦГ током 1999. године.

шта у Војводини реално постоје адекватни услови. Непостојање стратегије развоја регионалног ваздушног саобраћаја, нерешено питање управљања аеродромима и одговарајућа планска документација знатно успоравају развој ове врсте саобраћаја.

За привредни и регионални развој А.П. Војводине, посебно са интензивнијим приближавањем Европској унији и јачањем прекограничне сарадње, повећаваће се значај аеродрома у окружењу, и то у Темишвару, Сегедину и Араду. На територији Војводине, а самим тим и Србије тренутно највећи значај за превоз путника и робе има цивилни аеродром у Сурчину, тј. војни у Батајници у граду Београду.

Поред саобраћајне и водопривредне и телекомуникациона инфраструктура у великој мери може утицати на привредни и регионални развој појединих региона, омогућавајући ефикаснији начин пословања. Телекомуникације данас представљају императив за обављање највећег броја привредних активности и елемент без кога ће развој било ког подручја у будућности бити незамислив. Стање у области телекомуникација по регионима, а самим тим и у А.П. Војводини, битно се не разликује по врсти проблема, већ можемо слободно рећи по степену у коме су они заступљени, тј. по степену развијености телекомуникационе инфраструктуре.

У табели број 21/VII, можемо видети број телефонских прикључака, фиксне телефоније на сто становника, у периоду од 2002. до 2008. године.

Таб. број 21/VII. БРОЈ ТЕЛЕФОНСКИХ ПРИКЉУЧАКА НА 100 СТАНОВНИКА (у %)

округ/година	2002.	2004.	2006.	2007.	2008.
Р. СРБИЈА	30,6	32,0	36,6	38,5	39,65
Београд	41,2	42,8	48,1	48,6	50,62
Северно бачки округ	28,7	29,3	30,9	34,3	36,23
Западно бачки округ	27,9	30,0	34,7	35,5	37,70
Јужно бачки округ	34,5	36,0	41,1	43,7	45,17
Северно банатски округ	24,5	26,0	33,2	34,74	40,2
Средње банатски округ	30,0	30,8	34,5	37,3	37,69
Јужно банатски округ	25,4	27,1	32,9	34,8	35,88
Сремски округ	26,3	26,9	30,6	33,0	34,69

Извор: табела урађена по подацима: за 2008., годину (РЗС, 2009., стр. 89); за 2006., годину (РЗР, 2009, стр. 29); за 2002. и 2007. годину (РЗР, 2008., стр. 20); за 2004. годину (Влада Р. Србије, 2007., стр. 39).

Развој и унапређење телекомуникационих система на територији Војводине у протеклом периоду реализован је према ППРС из 1996. године и Генералним

плановима телекомуникационе мреже надлежних предузећа. У протеклом периоду изграђени су нови капацитети оптичких каблова уз државне путеве првог и другог реда. У већини насеља, посебно градским центрима, обезбеђени су савремени дигитални комуникациони системи, чиме је постигнуто знатно повећање капацитета мреже, висок квалитет, поузданост и расположивост савремених услуга. Услуге мобилне телекомуникације обезбеђене су радио преносом, оптичким кабловима, изградњом радио-релејних и базних радио станица на већем делу територије Војводине, а у целости је осигурана покривеност радиодифузним системом радио-релејних репетитора и емисионих радио станица. У току је изградња микроталасних система за дистрибуцију радио и телевизијских програма, као и могућност пружања других сервиса, путем кабловског снабдевачког система, како у већим градским центрима, тако и у мањим насељима и селима Војводине (Крунић, Н., 2012., стр. 202-203).

Технолошки напредак у изградњи телекомуникационе инфраструктуре је укупно посматрано позитиван, али је степен развијености и достигнути ниво развоја телекомуникација, још увек недовољан да обезбеди услуге које ће утицати на бржи привредни и регионални развој, тј. на смањење трошкова пословања, ефикаснији начин обављања послова и проналажења нових тржишта.

Иако се број корисника у фиксној телефонији константно повећава, фиксне телефонске линије су недовољне да задовоље тражњу. Недостатак фиксних телефонских линија представља лимитирајући фактор, посебно у неразвијеним подручјима. Мада су, у протеклим годинама уложена знатна средства у изградњу и модернизацију инфраструктуре, неразвијена подручја и даље заостају за просеком Србије.

Достигнути ниво развијености водоводне и канализационе инфраструктуре је један од најрелевантнијих показатеља животног стандарда неког подручја и његове привредне и регионалне развијености.

Изградња водоводне мреже у Војводини у протеклом периоду је била веома интензивна. Дужина мреже јавних водовода је достигла око 9,5 хиљада километара, а у скоро 80% кућа и станова је уведен водовод. Као и у развоју локалне мреже путева, велику улогу у развоју водовода и јавне водоводне мреже имале су локалне заједнице. Захваљујући томе, локални водоводи су изграђени скоро у сваком већем насељу Војводине. Међутим, стање у области водоснабдевања у Војво-

дини није баш задовољавајуће. Јавно водоснабдевање и самостално снабдевање индустрије ослања се готово искључиво на изворишта подземне воде. Тако, велики проблем представља лош квалитет захваћене подземне воде чији третман до нивоа прописаног „Правилником о хигијенској исправности воде за пиће“ захтева врло сложене и веома скупе технологије. Постројења за припрему воде за пиће налазе се на извориштима јавног снабдевања следећих насеља: Суботица, Сента, Бездан, Апатин, Бачка Паланка, Нови Сад, Панчево, Ковин, Тител, Рума и Сремска Митровица. Од укупно захваћене подземне воде на територији Војводине приближно 33% подрвргава се третману. Осталих 67% се директно упумпава у водоводни систем, са евентуалним хлорисањем. Од 45 јединица локалне самоуправе, вода не одговара стандардима у 38 јединица. У 1990. години у индустрији Војводине потрошња воде је износила 441 милион метара кубних, у домаћинствима 81 милион м³, за комуналне потребе утрошено је 129 милиона м³, док је за наводњавање утрошено свега 54 милиона метара кубних воде (Ацић, С., 2007., стр.73).

Анализа постојећег стања у области водоснабдевања у Србији и Војводини, указује на дотрајалост водоводне мреже, све веће губитке воде и неодрживо стање дистрибутивних система. На јавни систем водоснабдевања Србије прикључено је 78,8% домаћинства. Ниску покривеност мреже снабдевања водом (испод просека Републике) имају домаћинства 16 округа, односно 98 општина, међу којима неразвијене општине јужне Србије бележе екстремно ниске вредности. Највећу покривеност имају домаћинства Северно-бачког округа. Преостало становништво се снабдева водом за пиће из бунара, јавних чесми и других извора.

Такође, због велике старости система за водоснабдевање и вишегодишњег неадекватног одржавања, бројни објекти изгубили су пројектоване перформансе, тако да је квалитет услуга који се њима обезбеђује умањен, услед чега настају велики губици воде на преносној мрежи. Просечан губитак на водоводној мрежи Србије износи -28,4%, а најмањи губитак воде бележи Северно-бачки округ (-1,1%).

У табели број 22/VII, дата је комунална опремљеност у 2007. години.

Канализациони систем, односно систем за евакуацију и пречишћавање отпадних вода, који спада у најскупљу област комуналне инфраструктуре, је укупно гледано, незадовољавајући у целој Србији. Стање недовољно изграђеног и застарелог канализационог система, као и дугогодишње не инвестирање, директно се одра-

зило на животну средину, односно, трајном загађивању вода и земље. Канализацио-на мрежа није пратила развој водоводне мреже, па је дужина канала за одвођење отпадних вода у Војводини достигла само 2,1 хиљада километара. Према подацима за 2008. годину око 10% или 195.400 становника Војводине није покривено услугама јавних комуналних предузећа, а за још 8% или 168.200 становника нема података о начину одлагања отпадних вода. Слична је ситуација и у Србији, где мрежа канализационих система покрива само 33,9% домаћинстава. У 25 општина не постоји изграђена канализациона мрежа (на територији Војводине: Мали Иђош, Житиште, Нова Црња, Сечањ, Ада, Нови Кнежевац, Ковачица, Бач, Бачки Петровац, Врбас, Жабал, Сремски Карловци, Темерин, Инђија, Ириг и Пећинци, односно Богатић, Осечина, Жабари, Жагубица, Мало Црниће, Баточина, Трговиште, Дољевац и Бољевац у Централној Србији), а минималну покривеност (до Републичког просека) имају домаћинства 84 општине у Србији. Највећи број канализационих прикључака имају домаћинства у Новом Саду 88,8% (РЗР, 2009., стр. 20-21).

Таб. број 22/VII. КОМУНАЛНА ОПРЕМЉЕНОСТ 2007. године (у %)

ОКРУГ	Покривеност домаћинства водоводном мрежом	Покривеност домаћинства канализационом мрежом	Губици водоводне мреже
Р. СРБИЈА	78,8	33,9	-28,4
Београд	98,8	13,7	-27,0
Северно-бачки	114,1	39,7	-1,1
Средње-банатски	91,8	28,1	-21,1
Северно-банатски	80,5	27,4	-14,4
Јужно-банатски	96,2	33,4	-26,8
Западно-бачки	86,1	17,8	-15,1
Јужно-бачки	92,8	55,7	-27,6
Сремски	91,0	26,8	-22,4

Извор: РЗР,(2009)., Регионални развој Србије 2009., стр. 19., РЗР, Београд

Пораст потрошње воде и количина отпадних вода почела је озбиљно да угрожава квалитет водених ресурса како Србије тако и Војводине. Поред индустрије, као озбиљан загађивач водених токова у новијем добу појавила се пољопривреда, због масовне употребе хемијских средстава, као и изградње и експлоатације великих сточних фарми. Подаци показују да је 1990. године само око 1/10 отпадних вода из насеља и индустрије Војводине било обухваћено неким обликом пречишћавања, пре њеног испуштања у отворене водотокове. Нажалост стање са пречишћавањем вода ни данас није ништа боље (Аџић, С., 2007., стр 73).

Од укупне количине отпадних вода (које обухватају јавну канализацију и делом индустријске воде), у Србији се пречишћава само 14,4%. Свега 4 града и 18 општина у Републици имају системе за пречишћавање отпадних вода. Делимично пречишћавање врши се на територији 7 општина. Остале општине међу којима су и градови Београд и Нови Сад испуштају непречишћене отпадне воде у реципијенте.

Почетком деведесетих година прошлог века практично је обустављена изградња нових објеката у водопривреди, а текуће и инвестиционо одржавање је сведено на минимум у функцији обезбеђења становништва водом и основне заштите од поплава и сувишних вода. Из економских разлога смањује се и обим пречишћавања отпадних вода. Али због смањења индустрије на територији Војводине и Србије након 1990. године степен загађења вода није значајно повећан.

Генерално посматрано, област водоснабдевања и пречишћавања отпадних вода карактерише низ проблема, међу којима су низак степен покривености, велики губици на мрежи у водоснабдевању и мали проценат пречишћене воде. Но, у сваком случају интензивирање регионалног развоја и укључивање у европске интеграције наметнуће пред водопривреду Србије и Војводине тешке захтеве за обезбеђење услова да се један део њених отворених водотокова, посебно, у каналској мрежи Дунав-Тиса-Дунав преведе у више класе квалитета, а да се прерадом вода и подизањем њеног квалитета обезбеди хигијенски и здравствено поуздано снабдевање становништва водом (Извршно веће А.П. Војводине, 2003., стр. 80-84).

У Војводини нема значајнијих објеката за производњу електричне енергије, осим објеката термоелектрана-топлана (ТЕ-ТО) у Новом Саду, Зрењанину и Сремској Митровици, укупне номиналне електричне снаге 405,5 мегавата и укупне топлотне снаге око 500 мегавата. Због високе производне цене електричне енергије из ових електрана капацитет се користи углавном као вршна производња, што је мање од 15% од техничке могућности капацитета. Преносни систем енергије Војводине састоји се од далеководна (400, 220, 110 киловата), преносних интерконективних веза (400 и 110 киловата) према Мађарској, Румунији, Хрватској и БиХ, трафостаница, и друге инфраструктуре неопходне за функционисање електроенергетског система. Укупна дужина далеководна износи око 2.153 километра, а укупна инсталисана снага у трафостаницама је око 2.970 мегавати ампера. Нај-

значајнија енергетска чворишта су Сомбор, Суботица, Врбас, Србобран, Нови Сад, Зрењанин, Панчево и Сремска Митровица (Крунић, Н., 2012., стр. 200).

Такође, значајан потенцијал енергетског, привредног у укупног регионалног развоја Војводине и Србије представља постојећа гасоводна и нафтоводна инфраструктура. У њу спадају магистрална, разводна и дистрибутивна гасоводна мрежа, подземно складиште гаса Банатски Двор, објекти за експлоатацију лежишта и производњу нафте и гаса, постојећа мрежа нафтовода са рафинеријама у Панчеву и Новом Саду и терминалом у Сомбору, као и постојеће бушотине лежишта нафте и природног гаса. Потребне за природним гасом који се користи у 38 јединица локалне самоуправе, се обезбеђују делом из домаће производње, а делом потичу од увоза из Русије. Капацитети рафинерија за сада задовољавају потребе домаћег тржишта и омогућују прераду нафте и производњу деривата за друга тржишта у окружењу. Производно-технолошка конфигурација рафинерија Нови Сад и Панчево је комплементарна и компатибилна, што омогућава да се оне посматрају као јединствена технолошка целина. Ипак, све до завршетка технолошких модернизација, рафинерије неће бити у могућности да производе деривате према европским стандардима.

Дакле, на крају овог дела можемо закључити да регионални развој инфраструктуре није ни луксуз ни трошак. Држава Србија мора дати свим регионима исте могућности да се развијају равноправно и равномерно, а крајњи циљ треба да буде постројење уједначене инфраструктуре на целој њеној територији, која ће омогућити лакше и боље повезивање са ближом и даљом околином.

4. РЕГИОНАЛНО СИРОМАШТВО

Социолози и истраживачи користе два приступа сиромаштву: апсолутно и релативно сиромаштво.

Концепт апсолутног сиромаштва сматра се универзално применљивим и заснива се на идеји преживљавања-основних услова које треба испунити како би се одржала физички здрава егзистенција. Он подразумева да су стандарди за људско одржавање, више или мање, исти за све људе истог животног доба и телесне грађе, без обзира на то где живе. Уобичајена техника за мерење апсолутног сиро-

маштва је одређивање границе сиромаштва, која се заснива на цени основних добара која су потребна за људски опоравак у одређеном друштву. Међутим, коришћење само једног критеријума за одређивање сиромаштва може бити проблематично, јер такве дефиниције не узимају у обзир различите људске потребе у оквиру једног друштва.

Концепт релативног сиромаштва одређује сиромаштво у односу на укупни стандард који преовладава у одређеном друштву. Заговорници концепта релативног сиромаштва сматрају да се сиромаштво не може мерити на основу неког универзалног стандарда. Међутим, и концепт релативног сиромаштва је проблематичан. Како се друштва развијају, тако се мења и схватање релативног сиромаштва. Стандарди релативног сиромаштва се постепено повећавају како друштва постају богатија (Gidens, E., 2003., стр. 317-318).

Европска унија, тј. државе чланице мере релативно сиромаштво (релативна линија сиромаштва одређује се као 60% медијане просечне потрошње по потрошачкој јединици), а на основу методологије Еуростата (Анкета о приходима и условима живота – СИЛЦ). Процент становништва које живи у ризику од сиромаштва у земљама чланицама ЕУ варира између 10% и 23%.¹⁵ У 2008. години, више од 80 милиона људи широм Европске уније живело је испод границе сиромаштва што представља више од укупног броја становника највеће земље чланице или 16,5% укупног броја становника ЕУ. Више од половине сиромашних чине жене, а 20 милиона су деца. Услед економске кризе, стање се, наравно, погоршало. Положај оних са најнижим зарадама наставио је да се погоршава, те се они сада суочавају са већим ризиком од западања у дугове и инсолвентност. Највећи раст незапослености забележен је међу младима, мигрантима и неквалификованима који често зависе од привремених и слабо плаћених послова и који су, сходно томе, изложени погоршању својих животних услова. Такозвани „запослени сиромашни” су 2008. године представљали 8% радног становништва. Ризик од сиромаштва значајно је порастао међу незапосленима – са 39% на 44% од 2005. године. Морамо рећи и то да 8% Европљана живи у лошим условима и није у могућности себи

¹⁵ По подацима из 2008. године, најнижа стопа сиромаштва је у Холандији и Чешкој Републици, а највећи ризик од сиромаштва бележи се у Летонији. Ризик од сиромаштва висок је и у медитеранским и балтичким земљама.

да приушти низ потрештина, попут телефона или адекватног грејања, које се сматрају основнима за пристојан живот у Европи. Ова стопа прелази 30% у најсиромашнијим земљама. Исто тако, преко 9% становништва радног узраста у Европи живи у домаћинствима без иједног запосленог.

Европска комисија поставила је борбу против сиромаштва у средиште своје економске и социјалне агенде и агенде запошљавања – Стратегије Европа 2020. Један од основних циљева Европске уније је да током наредне деценије издигне најмање 20 милиона људи из сиромаштва и социјалне искључености. Европска комисија предлаже оснивање Европске платформе за борбу против сиромаштва и социјалне искључености, као једне од седам кривних иницијатива за покретање активности које би допринеле остварењу тог циља. Циљ Европске платформе за борбу против сиромаштва и друштвене искључености: Европски оквир за социјалну и територијалну кохезију, је да се земље чланице, институције ЕУ и кључни актери обавезу на остварење заједничког циља – на борбу против сиромаштва и социјалне искључености. Како ће смањени државни буџети највероватније обележити већи део деценије пред нама, те активности би требало да повећају ефикасност и поверење осмишљавањем нових партиципативних начина решавања проблема сиромаштва уз истовремени развој превентивних политика и таргетирање потреба тамо где настану. Уз Европску платформу за борбу против сиромаштва и социјалне искључености и циљеве смањења сиромаштва, социјални циљеви стратегије Европа 2020. подупрти су циљем остваривања стопе запослености (да најмање 75% жена и мушкараца старости од 20 до 64 буду запослени) и циљем образовања (снизити стопу превременог напуштања школовања са 15% на мање од 10%). Сходно томе, Европска платформа ће дефинисати динамичан оквир активности усмерен на обезбеђивање социјалне и територијалне кохезије која ће осигурати да користи од раста и радних места буду искоришћене широм Европске уније и да се људима који се налазе у положају сиромаштва и социјалне искључености омогући да живе достојанствено и буду активни део друштва.

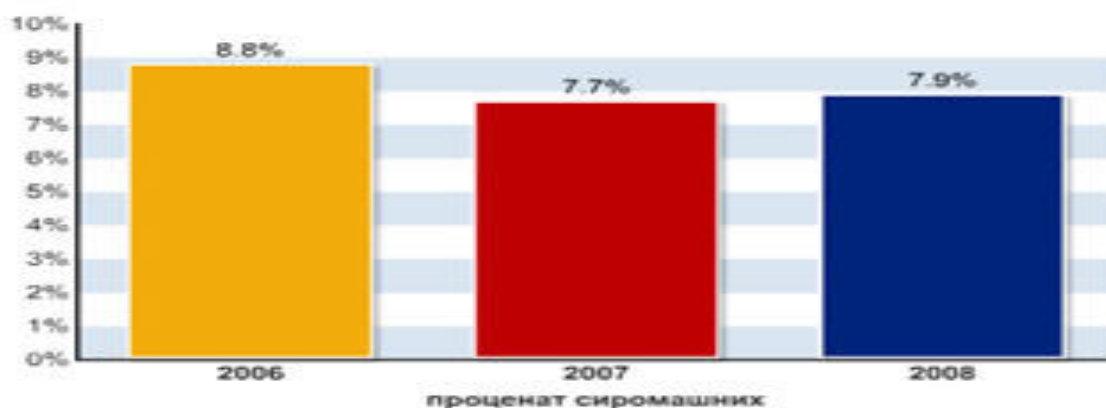
У Србији је сиромаштво дефинисано као вишедимензионални феномен који, поред недовољних прихода за задовољење животних потреба, подразумева и немогућност запошљавања, неодговарајуће стамбене услове и неадекватан приступ социјалној заштити, здравственим, образовним и комуналним услугама. У

остале кључне аспекте сиромаштва убројени су и неостваривање права на здраву животну средину и природна богатства, пре свега на чисту воду и ваздух.

Стратегија за смањење сиромаштва коју је Влада Републике Србије усвојила на седници 16. октобра 2003. године, дала је основ да се на националном и локалном нивоу развијају и имплементирају мере које треба да допринесу смањењу пре свега апсолутног сиромаштва. Стратегија за смањење сиромаштва (ССС) у Србији представља развојни оквир усмерен на смањење кључних облика сиромаштва. ССС је национални документ који садржи анализу узрока, карактеристика и профила сиромаштва у Србији, као и главне стратешке смернице за друштвени развој и смањење броја сиромашних у наредним годинама. Активности предвиђене Стратегијом за смањење сиромаштва усмерене су ка привредном развоју и расту, спречавању појаве новог сиромаштва услед реструктурирања привреде и на бригу о традиционално сиромашним групама. Према Стратегији испод апсолутне линије сиромаштва налазе се пунолетна лица чија је потрошња на месечном нивоу нижа од минималног износа неопходног за храну (нутриционистички минимум прописан од стране ФАО) и друге издатке који не обухватају храну (осим трајних добара и импутиране ренте). Стратегија за смањење сиромаштва усклађена је са напорима Владе Србије у процесу приближавања Европској унији и реализацији Миленијумских циљева развоја Уједињених нација. Основни циљ спровођења Стратегије за смањење сиромаштва био је да се апсолутно сиромаштво у Србији преполови до 2010. године.

Процес прикупљања статистичких података који се односе на сиромаштво започео је спровођењем две годишње Анкете о животном стандарду (АЖС) спроведене током 2002. и 2003. године. Стратешком одлуком донетом 2004. године статистика сиромаштва у Србији, до усвајања и реализације инструмента ЕУ за мерење сиромаштва, тј. Анкете о приходима и условима живота (СИЛЦ), заснива се на подацима добијеним редовним спровођењем Анкете о потрошњи домаћинства. Овим је успостављен дугорочни континуитет у праћењу података у вези са сиромаштвом. Анкету о потрошњи домаћинства, редовно спроводи Републички завод за статистику. Између Анкете о животном стандарду и Анкете о потрошњи домаћинства постоје значајне методолошке разлике и није могуће поређење резултата који су добијени на основу Анкете о животном стандарду и Анкете о потрошњи домаћинства.

По подацима Анкете о животном стандарду из 2002. године, 14% или око милион људи у Србији је било сиромашно. По подацима Републичког завода за статистику у Србији је у 2008. години 7,9% грађана/ки живело испод апсолутне линије сиромаштва. Линија сиромаштва за трочлану породицу је у 2008. години износила 18.652 динара на месечном нивоу. Релативна линија сиромаштва, која се одређује као 60% медијане личне потрошње по потрошачкој јединици, показује да је у Србији било сиромашно 13,2% становништва (<http://www.prsp.gov.rs/kolikoje.jsp>).

Извор: <http://www.prsp.gov.rs/kolikoje.jsp>

Gini коефицијент је остао такоређи непромењен (0,27 у 2007. и 0,26 у 2008. години), што указује на то да нема значајнијих промена у неједнакости између домаћинстава.

Најугроженија су домаћинства са шест и више чланова. На основу података Анкете о потрошњи домаћинства, проценат сиромашних домаћинстава са шест и више чланова смањен је у периоду 2007/2008 година са 13,5% на 10,9%, али је и даље најмањи проценат сиромашних домаћинстава са три и четири члана. *Индикатори сиромаштва према годинама старости* указују на то да највећи број сиромашних налазимо у категоријама деце до 13 година и код најстаријег становништва – стари 65 година и више 10,1%. У односу на стање 2007. године, профил сиромаштва није се променио, и у 2007. години највећи проценат сиромашних налазио се у ове две узрасне категорије.

Индикатори сиромаштва према економском положају носиоца домаћинства показује да је највеће повећање процента сиромашних у односу на

2007. годину, бележи се код домаћинстава чији је носилац незапослен, са 10,3% на 19,3%. Највећи проценат сиромашних је у домаћинствима у којима је носилац домаћинства радно неактиван - студенти, домаћице, игд, а није пензионер (20,8%) и незапослен (19,3%).

Индикатори сиромаштва према полу и брачном стању носиоца домаћинства, указују на то да је највећи удео сиромашних неударних /неожењених, и да је већи проценат сиромашних домаћинстава у којима је носилац жена 8,3% у односу на домаћинства у којима је носилац мушкарац 7,8%. Такође, у односу на податке из 2007. године, бележи се повећање процента сиромашних домаћинстава у којима је носилац домаћинства жена (7,5% - 2007. године).

Сиромаштво у нашој земљи има низ специфичности у поређењу са другим државама у транзицији. Најприсутније је код социјално угрожених група (деца, старе особе, инвалиди, избеглице, Роми, рурално становништво и необразовани грађани), а концентрисано је у традиционално неразвијеним регијама (југ и југоисток Србије). Процес транзиције, интензивирање реструктурирање привреде, неадекватна образовна и квалификована структура, и демографско пражњење, још више су продубили економске разлике међу регионима.

Таб. број. 23/VII. СТРУКТУРА СИРОМАШТВА

	ИНДЕКС СИРОМАШТВА		СТРУКТУРА СИРОМАШНИХ		СТРУКТУРА УКУПНОГ СТАНОВНИШТВА	
	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Година	2002	2007	2002	2007	2002	2007
Београд	10,8	3,1	16,3	10,4	21,1	22,3
АП Војводина	12,4	6,1	23,9	26,3	27,1	28,3
Централна Србија	16,2	8,4	59,9	63,4	51,8	49,5
Западна Србија	16,5	8,4	13,2	13,4	11,2	10,5
Шумадија и Поморавље	13,8	3,7	17,0	9,4	17,3	16,8
Источна Србија	12,9	10,1	8,6	13,2	9,3	8,6
Југоисточна Србија	21,2	13,3	21,2	27,3	14,0	13,5
УКУПНО	14,0	6,6	100,0	100,0	100,0	100,0

Извор: РЗР, *Регионални развој Србије 2009.*, РЗР, стр. 24.

У 2007. години најсиромашније становништво живи на територији Југоисточне Србије (13,3% укупног становништва има потрошњу по потрошачкој једи-

ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

ници у просеку нижу од линије сиромаштва), где је забележена и највиша стопа незапослености (2007. године) од 18,2%. Регион Централне Србије (без Београда) у којој живи 49,5% укупног становништва, има највећи удео сиромашних од 8,4%. С друге стране становништво Београда је у најповољнијем положају са 3,1% сиромашних, док је Војводина позиционирана између ова два екстрема. Највећи пад сиромаштва у односу на 2002. Годину имале су руралне области града Београда (-13,9%) и Шумадије (-12,2%) и урбана подручја Западне Србије (-11,9%). Највећи учинак мера за смањење сиромаштва био је у Покрајини Војводина где је индекс сиромаштва испод републичког просека (6,1% у односу на 6,6%, респективно), што се посебно одразило на њена урбана подручја (-7,4%). Упркос значајном економском и хуманом расту и развоју као и смањењу стопе сиромаштва у периоду од 2002-2007. године, у изолованим подручјима су високо концентрисане сиромашне и маргинализоване групе становништва, ниског образовног профила, са великим бројем издржаваних чланова у оквиру домаћинстава и са високим стопама незапослености.

Таб. број 24/VII. СТРУКТУРА СИРОМАШНИХ У СРБИЈИ (2002.-2007. година)

округ/становништво		Процент сиромашних		Структура сиромашних, %		Структура укупног становништва,%	
		2002	2007	2002	2007	2002	2007
Београд	Урбано	9,3	3,0	11,4	8,4	17,2	18,3
	Рурално	17,2	3,3	4,9	1,9	4,0	3,9
АП Војводина	Урбано	10,7	3,3	11,7	8,1	15,4	16,2
	Рурално	14,5	9,9	12,1	18,2	11,7	12,1
Централна Србија	Урбано	12,8	6,1	48,5	57,2	42,3	41,0
	Рурално	19,1	10,7	69,1	67,3	64,0	61,4
Западна Србија	Урбано	15,8	4,0	4,9	2,6	4,3	4,2
	Рурално	17,0	11,4	8,3	10,9	6,8	6,3
Шумадија и Поморавље	Урбано	10,4	2,5	6,2	3,2	8,5	8,5
	Рурално	17,1	4,9	10,8	6,2	8,8	8,3
Источна Србија	Урбано	11,8	11,2	3,7	6,9	4,4	4,1
	Рурално	13,9	9,1	4,9	6,3	4,9	4,6
Југоисточна Србија	Урбано	14,7	8,5	7,0	9,3	6,7	7,2
	Рурално	27,2	18,7	14,1	18,0	7,3	6,4
УКУПНО		14,0	6,6	100,0	100,0	100,0	100,0

Извор: РЗР, 2009, стр. 42-45.

Стопа сиромаштва у руралним подручјима (9,8%) више је него двоструко већа у односу на стопу у градовима (4,3%). Регионално посматрано, стопа сиромаштва највиша је у руралним подручјима југоистока, неразвијеног подручја Србије (18,7%), а најмања у Београду (3,3%). Екстремне разлике између урбаног и рурал-

ног становништва бележе Војводина и Западна Србија, док су пет година раније то били град Београд и Југоисточна Србија.

Сиромаштво је претња привредном расту и регионалном развоју, а доводи до ерозије социјалног капитала, смањења учешћа грађана у друштвеном и политичком животу, што сиромашнима смањује могућност избора и утицаја на доношење одлука. Велике регионалне разлике у стопама сиромаштва, упућују на констатацију да постоји велика корелација између становништва, незапослености и образовања. На ризик од сиромаштва у великој мери утичу образовни ниво, рурална позиционираност и удео старачких домаћинстава. Упркос значајном економском расту, и даље су присутна изолована подручја са великом концентрацијом сиромашних, углавном насељена становништвом ниског образовног профила, домаћинствима са великим бројем издржаваних чланова и са другим карактеристикама које их чине осетљивим на сиромаштво.

5. РЕГИОНАЛНИ ХУМАНИ (ЉУДСКИ И ОДРЖИВИ) РАЗВОЈ

Иако је већина држава света изложена снажном притиску краткорочних економских приоритета, током последњих петнаест година примећен је огроман пораст интересовања за одрживост развоја на дужи рок. Идеја одрживог-хуманог развоја је поникла из бриге за проблеме природног окружења (прекомерну експлоатацију природних ресурса и загађивање животне средине), која се све јаче манифестовала од краја шездесетих година прошлог века.

Термин одрживи хумани развој је ушао у широку употребу захваљујући, у првом реду, Извештају Брунтланд комисије-Светске комисије за окружење и развој, на челу са Гро Харлем Брунтланд (Gro Harlem Bruntland), који је публикован 1987. године под називом „Наша заједничка будућност“. У њему се одржив развој дефинише као „развој који задовољава потребе садашњих, без угрожавања способности будућих генерација да подмире њихове властите потребе“ (World Commission on Environment and Development, 1987., str. 43).

Евидентно је да наведена дефиниција има изразито антропоцентрични карактер. У живи интересовања одрживог развоја су људи и њихово благостање, сада и у будућности.

Дефиниција Брунтланд комисије је често цитирана и широко уважавана. Откако је обелодањен поменути извештај, велики број држава света се званично сагласио да постоји ургентна потреба за вођењем политика које ће доприносити постизању одрживих форми хуманог развоја.

На Конференцији Уједињених нација о животној средини и развоју, која је одржана у Рио де Жанеиру јуна 1992. године, прихваћена су два важна документа: Декларација о животној средини и развоју, и Агенда 21. Први документ садржи 27 принципа, који се односе на глобални одржив развој, док други обухвата више од 100 специфичних програма постизања одрживог развоја у светским размерама током XXI века. На поменутој конференцији је постигнута и сагласност о формирању Комисије за одржив развој, која је званично установљена децембра 1992. године. Та комисија је десет година касније после Конференције у Рио де Жанеиру, крајем августа 2002. године, организовала Светски самит о одрживом развоју (Рио+10) у Јоханесбургу, на којем је редефинисан значај одрживог развоја за поједине земље и свет у целини (Јовановић Гавриловић, Б., 2004., стр. 57-67).

Стварање окружења у коме појединац може да развије све своје потенцијале и да води продуктиван и креативан живот, који је у складу са његовим потребама и интересовањима и који му пружа могућност избора, подразумева обезбеђивање услова неопходних за дуг и здрав живот, доступност образовања и приступ средствима неопходним за пристојан животни стандард. Концепт развоја који промовише UNDP (*United Nation Development Programme*), указује да хумани развој подразумева много више од економског раста, јер је суштина у начину коришћења ресурса. Многе земље са брзом динамиком развоја не успевају да смање или елиминирају социо-економске проблеме са којима се суочава значајан део становништва. Са друге стране, нископриходне земље су показале да је могуће достићи висок ниво хуманог развоја, уколико се расположива средства усмере ка смањењу социјалних разлика и сиромаштва, унапређујући квалитет живота, јачању социјалне укључености, обезбеђивању доступности образовања, здравствених и социјалних услуга кључних за одржив развој сваког друштва.

Напредак у остваривању многобројних аспеката хуманог развоја анализира се преко показатеља (HDI, GEM, GDI, HPI-1, HPI-2), који представљају заједнички израз друштвених и економских фактора и важно су средство развојних политика.

Основни и најсложенији показатељ нивоа хуманог развоја и квалитета живота (који је истовремено и мултидимензионални метод мерења сиромаштва) је индекс хуманог развоја, односно HDI индекс. Он мери просечна достигнућа у земљи кроз три димензије:

1. дуг и здрав живот (мерен просечним животним веком, тј. дужином живота живорођене деце),
2. знање (мери се показатељима резултата у сфери образовања-стопа писмености одраслих, пондерисана са 2/3, и комбинована стопа уписаних у школе и на факултете, пондерисана са 1/3),
3. животни стандард (мерен на основу друштвеног производа БДП-а по становнику, израженим у међународним доларима PPP US\$, односно куповној моћи).¹⁶

Да би се израчунао HDI утврђене су фиксне минималне и максималне вредности за сваки од наведених парцијалних индикатора. За очекивану дужину живота доња граница је 25 година, а горња 85. Вредности оба показатеља образовања смештене су унутар затвореног интервала од 0% до 100%, док је за друштвени производ *per capita* одређен минимум од 100 долара и максимум од 40.000 долара једнаке куповне снаге (PPP US\$). Тиме су створени услови да се различити показатељи сведу на заједничку меру.

У циљу сагледавања целокупне ситуације у погледу регионалне развијености и потенцијала региона у Србији није довољно посматрати само њихове економске индикаторе развијености мерене бруто домаћим производом по становнику. Индекс људског развоја (HDI), као што смо раније истакли, у анализу укључује и социјалну компоненту, па поред БДП-а мереног паритетом куповне моћи као показатеља животног стандарда анализира и вредност очекиваног трајања живота и степена образовања.

Према висини HDI Република Србија спада у групу земаља са високим индексом хуманог развоја. Континуирани раст HDI Србије од 2000. године резултат је позитивних померања унутар његових компоненти (различити индикатори и подиндекси-економски, социјални, образовни, демографски и др.). Међутим, непо-

¹⁶ Методолошки поступак израчунавања HDI подразумева креирање, за сваку од ових димензија, одговарајућег индекса. У свакој димензији квантификује се понашање варијабле у распону вредности од 0 до 1, уз примену формуле: Димензиони индекс = (стварна вредност – минимална вредност) / (максимална вредност – минимална вредност), односно $I_{ij} = (X_{ij} - \min X_{ij}) / (\max X_{ij} - \min X_{ij})$

вољније карактеристике становништва и мањи обим привредне активности нијансирају разлике у нивоу хуманог развоја по регионима Србије.

У Србији је у периоду од 2000.-2004. године долазило до перманентног раста квалитета живота, условљеног углавном великим осцилацијама БДП-а по куповној моћи и мањим осцилацијама демографских и образовних димензија хуманог развоја. Међутим, иако је у Републици Србији од 2000. године регистрован константан раст квалитета живота, Србија се тек од 2004. године налази у групи земаља са високим нивоом хуманог развоја који заузима вредност од 0,811.

И поред раста вредности комбинованог уписа у школе и БДП-а по становнику по куповној моћи у 2005. години, положај Србије на светској ранг листи по достигнутој вредности индикатора развоја људског развоја се погоршао, HDI индекс је износио (0,810), а Србија се са 57. померила на 63. место.

У 2006. и 2007. години дошло је до значајног раста вредности HDI који је био последица раста свих елемената, пре свега коефицијента комбинованог уписа у школе, вредности куповне моћи (исказано преко БДП ППП \$ по глави становника) и благог али константног пораста очекиваног трајања живота.¹⁷

У 2007. години је остварен значајан раст индекса (који је износио 0,837) и та промена представља последицу раста свих хуманих подиндекса, посебно коефицијента уписа у школе и вредности индекса куповне моћи.

Дезагрегирани HDI, односно његова вредност на нивоу појединих региона/области Републике, указују на узроке економско-социјалних услова који опредељујуће утичу на људски потенцијал. Регионалне вредности показатеља HDI идентификују развојне предности и недостатке унутар Републике Србије. Приметна је регионална поларизација и велике разлике у вредностима хуманог развоја у оквиру различитих области Србије. Дубљом анализом хуманог развоја на регионалном нивоу уочавају се интра и интер регионалне диспропорције и неравномерности. Сврха рангирања округа у Србији према вредностима индекса хуманог развоја јесте утврђивање начина на који је сваки од њих остварио HDI вредност (боље економске перформансе у односу на здравствене или образовне могућности).

¹⁷ Уз повећање очекиваног трајања живота на 73,8 година (нпр. Земље из региона Бугарска и Мађарска су се нашле иза Србије), комбинованог рачуна уписа на 74,5% (Србија се налази испред Албаније, Турска и Молдавије), и раста БДП-а по становнику према куповној моћи на 9.468\$ (испред Македоније и Црне Горе) Србија је 2006. године заузела 65. место у свету.

Највећи индекс људске, хумане развијености округа и образовања има Град Београд, што је детерминисано великом концентрацијом високошколских установа, док најмањи индекс оба показатеља има Јабланички округ. У 2007. години седам округа је имало висок, а осталих двадесет три округа средњи ниво хуманог развоја. Највиши квалитет живота по окрузима је имао Град Београд (0,876), затим Јужно-бачки је заузимао друго место са (0,848), Нишавски (0,831), Шумадијски (0,823) и Зајечарски округ са (0,818). Најмању вредност индекса имали су Пчињски (0,759), Јабланички и Топлички окрузи, које уједно карактерише и економска неразвијеност, висока незапосленост и велике миграције.

Ако се посматра очекивано трајање живота, најдуже се живело у Златиборском (74), а најкраће у Северно-бачком округу (70,4) године.

Високе вредности кумулативног индекса образовања забележене су у Граду Београду (0,987), Јужно-бачком (0,953), Нишавском (0,932) и Шумадијском округу (0,915). Пописни подаци о стопи писмености по окрузима указују да највишу вредност заузимају Град Београд (98,7%), Северно-бачки (98,6%), Северно-банатски (98,1%), док најнижу стопу писмености имају Топлички (91,3%) и Јабланички округ (91,5%).

У поређењу са 2002. годином, индекс хуманог развоја је повећан за 1,02% у 2007. години. У сваком округу је дошло до повећања показатеља хуманог развоја у 2007. у односу на 2002. годину, али је број и ранг округа знатно измењен.

У табели број 25/VII дати су структурно димензиони индекси хуманог развоја у 2007. години у Републици Србији.

Индекс људског развоја је настао обједињавањем друштвеног производа (GDP) по становнику, као најопштијег економског индикатора, и изабраних социјалних показатеља. Мада је HDI обухватнија мера од GDP-а, не може се побећи од чињенице да је и тај показатељ груб и мањкав и да ни издалека не покрива све аспекте људског благостања. Било је покушаја да се у HDI укључи и еколошка компонента, како би се унапредио његов квалитет. Ипак, чак и овако несавршен HDI испуњава једну важну мисију-представља врсту медикамента, који нас лечи од опсесије мерама производње и дохотка, као што су GDP и GNI. За разлику од наведених показатеља HDI није тако слеп на социјалне аспекте људског живота (Деветаковић, С., Б. Јовановић Гавриловић, Г. Рикаловић, 2008., стр. 30-33).

ЕКОНОМСКЕ РАЗЛИКЕ У РАЗВИЈЕНОСТИ НА ПРОСТОРУ СРБИЈЕ

Таб. број 25/VII. СТРУКТУРНИ ДИМЕНЗИОНИ ИНДЕКСИ ХУМАНОГ РАЗВОЈА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ (HDI) у 2007. години

ОКРУЗИ	Индекс очекиваног трајања живота	Индекс образовања	БДП индекс	Ранг БДП по становнику	HDI	Ранг HDI
СРБИЈА	0,816	0,891	0,773	-	0,826	-
Град Београд	0,798	0,988	0,843	1	0,876	1
Северно бачки	0,764	0,887	0,787	3	0,813	6
Средње банатски	0,764	0,858	0,780	5/6	0,801	8
Северно банатски	0,756	0,837	0,780	5/6	0,791	16/17/18
Јужно банатски	0,760	0,825	0,785	4	0,790	19
Западно бачки	0,769	0,840	0,767	8	0,792	15
Јужно бачки	0,755	0,952	0,815	2	0,848	2
Сремски	0,781	0,811	0,750	14/15	0,781	21/22

Извор: РЗР, (2009), *Регионални развој Србије 2009.*, РЗР, Београд, стр. 24.

Претходно речено указује на чињеницу да је одрживи развој један од најзначајнијих феномена савременог друштва. У њему су сублимирана бројна питања везана за развојно-економске, еколошке, географске, демографске, научно-технолошке, социјалне, културолошке и хумано-етичке проблеме савременог света. Тешко је одредити све компоненте одрживог развоја, па се, истина доста поједностављено говори о његовим еколошким, економским и социјалним димензијама и детерминантама. Зато, све чешће се говори о интегралном приступу одрживом развоју, што је последица холистичког и системског приступа у схватању одрживости и на њој заснованог развоја.

Из тог угла посматрано могло би се рећи да одрживи развој представља интегрални економски, технолошки, социјално-културни развој, усклађен са потребама очувања, заштите и унапређења животне средине, који омогућава садашњим и будућим генерацијама задовољавање потреба и побољшања квалитета живота (Тошић, Д., 2012., стр 178).

VIII ПРИОРИТЕТНИ ЗАДАЦИ ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ИЗГРАДЊЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

1. РЕГИОНИ У СРБИЈИ

Питање равномерног регионалног развоја Србије, након покушаја дефинисања региона у Просторном плану Републике Србије из 1996. године, дуг временски период није имало адекватан третман. Тек 2007. године са доношењем Стратегије регионалног развоја Србије за временски период 2006.-2012. година, ово питање је актуелизовано. Тада се, можемо слободно рећи по први пут, на свеобухватан начин дефинишу основни приоритети регионалног развоја наше земље, као и начини њиховог остваривања. Овом стратегијом је дата основа за подстицање равномерног регионалног развоја Републике Србије, путем подизања регионалне конкурентности, смањења регионалних неравномерности и сиромаштва, те изградње институционалне регионалне инфраструктуре.

Приликом утврђивања статистичких целина Републике Србије, пошло се од територијалне организације земље утврђене законом, поштујући при томе основни принцип за успостављање нивоа код номенклатуре статистичких територијалних јединица (НУТС).¹ Такође, при успостављању НУТС-а полази се од основних начела да НУТС: уважава постојећу административну поделу, заступа опште географске јединице и да је то хијерархијска номенклатура.

У наставку текста укратко ћемо изложити регионализације Србије које су извршене у неколико наврата почев од 2006. године.

У Стратегији регионалног развоја Републике Србије за период од 2007. до 2012. године, извршена је подела на девет статистичких региона НУТС2 нивоа, и 29 субрегиона нивоа НУТС3. Другачије речено, као региони означене су следеће територије: 1. Београд, 2. Источна Војводина, 3. Западна Војводина, 4. Источна Србија, 5. Централна Србија (Шумадија), 6. Западна Србија, 7. Јужна Србија, 8. Источно Косово и Метохија, 9. Западно Косово и Метохија. За субрегионе су узети окрузи, и то: 1. Северно-бачки, 2. Средње-банатски, 3. Северно-банатски, 4. Ју-

¹ Као основа за израду НСТЈ узета је Уредба Парламента и Савета Европе број 1059/03 о НУТС-у. Територија ЕУ подељена је на регионе, односно на територијалне јединице за потребе статистике.

жно-банатски, 5. Западно-бачки, 6. Јужно-бачки, 7. Сремски, 8. Мачвански, 9. Колубарски, 10. Подунавски, 11. Браничевски, 12. Шумадијски, 13. Поморавски, 14. Борски, 15. Зајечарски, 16. Златиборски, 17. Моравички, 18. Рашки, 19. Расински, 20. Нишавски, 21. Топлички, 22. Пиротски, 23. Јабланички, 24. Пчињски, 25. Косовски, 26. Пећки, 27. Призренски, 28. Косовско-митровачки, 29. Косовско-поморавски.

Средином 2009. године усвојен је Закон о регионалном развоју Србије којим је одређено седам региона НУТС2, и тринаест субрегиона НУТС3 нивоа. Разлике у односу на претходну регионализацију се огледају у томе што се као региони узимају аутономне покрајине Војводина односно Косово и Метохија. Такође примећује се да регион Београда и КиМ немају предвиђене субрегионе, док Војводина има субрегионе. Према регионализацији односно субрегионализацији усвојеној Законом о регионалном развоју 2009. године, територија Републике Србије је подељена на следећи начин:

1. Београд (без субрегиона),
2. Војводина: Банат (3 округа), Бачка (3 округа), Срем (1 округ),
3. Западна Србија: Мачвански и Колубарски округ, Златиборски округ,
4. Шумадија: Шумадијски, Поморавски и Моравички, Рашки и Расински округ,
5. Источна Србија: Подунавски и Браничевски округ, Борски, Зајечарски и Пиротски округ,
6. Јужна Србија: Нишавски и Топлички округ, Јабланички и Пчињски округ,
7. Косово и Метохија (без субрегиона).

У складу са оваквим решењем, посматрање Војводине као јединствене регионалне целине, решило би један веома значајан проблем, а то су све израженије разлике између појединих делова АП Војводине, нарочито неразвијеног источног дела (већи део Баната) у коме су присутни депопулациони трендови и пражњење територије, са једне, и Јужно-бачког округа са друге стране, који се у случају посматрања читаве територије Србије, а не само Војводине, по свим показатељима налази при самом врху развијености, одмах иза Београда. Самим тим, проблеми са којима се сусрећу ови делови захтевају различите приоритете регионалних политика. Узимање територије Војводине као целине приликом дефинисања НУТС2 региона у Србији доводи донекле до занемаривања ових разлика, и постојања само једног регионалног центра Новог Сада.

Такође, оно што се у моделу са седам региона може приметити је и непостојање Универзитетских центара у Источном и Западном региону, док у Централном региону постоје два: у Крагујевцу и Новом Пазару. Измењеним моделом регионализације, који ће наступити у 2010. години, овај проблем је решен спајањем региона Шумадије и Западног региона, у јединствен НУТС2 регион (Лутовац, Д. М., М. Лутовац, 2010., стр. 365).

„Сви наведени региони у Србији одликују се потребним обележјима, па самим тим испуњавају услове да се третирају као економски региони, не само због привредне и географске заокружености унутар земље већ и што располажу довољно великим природним, али не и у свим случајевима и људским потенцијалом, а то им омогућава стварање јачих жаришта и диверсификацију економских активности, као основе за одговарајућу друштвену инфраструктуру, односно целину мултидимензионалног развоја. Тако у томе видимо основу да се међу њима изврши територијална подела рада и производна специјализација, а по правилу су формирано око једног или више развојних, регионалних центара. За мање територијалне сегменте, тј. субрегионе, узето је најчешће по неколико административних округа, с обзиром да су они већ постојеће јединице у организацији државе, а како обједињују по неколико општина, то их у сваком субрегиону тим пре има и већи број. Таквим се конципирањем омогућаје да се њихови људски, природни и радом сторени потенцијали целовито имају у виду, врши координиран економски и социјални развој којим би се формирала јача жаришта раста кроз међусобну координацију, односно омогућавала одговарајућу диверсификацију“ (Деветаковић, С., 2010., стр. 6-7., оп.цит.)

У мају месецу 2010. године долази до промена у одређењу региона Републике Србије.² Законом о изменама и допунама Закона о регионалном развоју, уместо претходно дефинисаних седам, на територији Србије дефинисано је пет економско статистичких региона НУТС2 нивоа. Они су практично укрупљени како би се њихова демографска величина уједначила, с једне стране, односно усагласила са критеријумима за НУТС2 са друге стране. Уведене измене доводе до знатно мањег коефицијента варијације економских показатеља региона, када се посматра регионализација са пет региона у односу на ону из претходне године са седам региона. Као НУТС2 статистички региони утврђени су:

² Према Члану 3 Закона о изменама и допунама Закона о регионалном развоју, Службени гласник број 30/2010.

1. Војводина,
2. Београд,
3. Шумадија и Западна Србија,
4. Јужна и Источна Србија,
5. Косово и Метохија.

У поређењу са ранијим решењем од седам НУТС2 региона, јасно је да су у актуелном решењу регион Шумадије и Западне Србије, као и регион Јужне и Источне Србије настали једноставним спајањем до тада засебних региона, без претходне промене њихових граница. На овај начин добијено је пет региона приближно уједначених по броју становника и површини (изузев региона Београд), што је боље са становишта НУТС класификације, али су се такође креирали и већи региони у којима је и даље присутан значајан ниво централизације.

Овом регионализацијом НУТС3 нивои су, изузев Сремског и Златиборског округа, добијени спајањем два или три административна округа. Тако је регион Војводине подељен на три историјски и географски логична субрегиона: Срем, Банат и Бачку. Град Београд је задржан као једна целина, и управо он има вредности показатеља који у највећој мери одступају од осталих НУТС3 области. Регион Шумадије и Западне Србије обухвата пет субрегиона, и то: Рашки и Расински, Шумадијски, Поморавски и Моравички, Мачвански и Колубарски, Златиборски. Регион Јужне и Источне Србије обухвата Јабланички и Пчињски, Нишавски, Топлички и Пиротски, Борски и Зајечарски, Подунавски и Браничевски субрегион.

Оно што је незгодно приликом одређивања НУТС3 субрегиона јесте што се овај ниво фомира од општина око индустријских центара ка коме општине гравитирају. Ту постоји проблем Београда и Новог Сада где је тешко одредити где престаје њихов утицај. Тако, на пример, Смедерево и Панчево више гравитирају Београду него ка својим регионалним центрима (Лутовац, Д. М., М. Лутовац, 2010., стр. 367).

„У оваквој регионализацији од просторних индикатора једино је коефицијент варијације већи у погледу величине територије. То уствари значи да су за све остале просторне индикаторе укрупњавањем региона НУТС2 исказане разлике мање. Сасвим је другачија слика и већи је коефицијент варијације бројних индикатора за регионализацију са пет НУТС2, кад се посматрају основни економски и географски индикатори развијености“ (Деветаковић, С., 2010., стр. 9, оп. цит.).

Анализирајући регионалне разлике у нашој земљи, на основу различитих параметара (географских, демографских, економских и образовних), који утичу на разлике у нивоу развијености, може се закључити да Београдски регион и регион Војводине, (Србија север) карактеришу повољнији развојни индикатори него регион Шумадије и Западне Србији односно регион Јужне и Источне Србије, (Србија југ). Разлике између севера и југа Србије су прилично велике, што се између осталог може ићи у табели број 1/VIII.

Таб. број 1/VIII. РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ НАВЕДЕНИХ ПОДАТАКА (Србија север/Србија југ)

Показатељ	Србија укупно	Србија север	Србија југ
Површина у км ²	88 509	28,1%	71,9%
Становништво 2011. год.	7 186 862	49,97%	50,03%
Број насеља 2011. год.	6 158	10,1%	89,9%
Урбана насеља 2011. год.	205	37,6%	62,4%
БДП (у мил. дин. 2011. год.)	3 208 620	66,4%	33,6%
Промет предузећа (у хиљ. дин. 2011. год.)	8 696 447	76,3%	23,7%
Улагања у основна средства (у хиљ. дин. 2011. год.)	484 605 877	74,5%	25,5%
Извоз (у млрд. дин. 2012. год.)	978	62%	38%
Буџетски приходи (у хиљ. дин. 2011. год.)	205 585 565	65%	35%
Број запослених 2001. год.	2 142 682	49,1%	50,9%
Број високошколских установа 2011. год.	130	76,2%	22,3%
Универзитетски студенти 2011. год.	181 362	77,7%	22,3%
Број ноћења страних туриста 2012. год.	1 796 217	68,7%	31,3%

Извор: табела урађена из података; Републички завод за статистику, саопштење-посебне публикације, Књиге пописа 2013. године.

Шири утицај регионалних разлика може се објаснити комбинацијом утицаја:

1. степена урбанизације и мреже насеља (компактнија на северу Србије и фрагментирана на југу Србије),
2. различите топографије и морфологије (равнице и алувијалне равни на северу, односно, брда и планине на југу),
3. повољније локације (у односу на развијену групу суседних земаља),
4. различите културе и историје (укључујући припадност различитим државама у културним сферама, као и историју економског развоја и наслеђену структуру економије).

У већини случајева Београдски регион утиче на формирање значајних разлика између развијенијег севера и сиромашнијег југа Републике Србије, мада у многим

индикаторима утицај региона Војводине на регионалне разлике на овом нивоу такође је веома значајан.

Када посматрамо Републику Србију према регионалној подели НУТС2 нивоа, пет статистичких планских региона су подељени у неколико група. То су:

1. региона Београд (који се истиче у већини индикатора и њега карактерише најповољнији развојни положај),
2. регион Војводине (карактеришу многе специфичности, специјализацију у интензивној пољоприврди, виши ниво урбанизације са компактном мрежом насеља),
3. регион Шумадије и Западне Србије, односно , регион Јужне и Источне Србије (мање су развијени, углавном су то рурална подручја са фрагментираном мрежом насеља, веома зависна од пољопривреде која има доста ниску продуктивност),
4. пети статистички регион, Косово и Метохија, изостављен је из статистичке обраде података, с обзиром да је он под управом УН, у складу са Резолуцијом 1244 Савета безбедности Уједињених Нација.

Анализом посматраних индикатора закључујемо да је регион Јужне и Источне Србије у најнеповољнијем положају у односу на остале регионе. Чињеница је да се највеће разлике (варијације) углавном односе на економију и урбанизам. Мада варијације у домену радне снаге, друштвених и инфраструктурних показатеља су ниске или умерене осим за индикатор густине путне мреже. Иако, регионалне разлике у начелу изгледају огромне, природа ових диспаритета се у много чему разликује између посматраних индикатора. На екстремне вредности међурегионалних разлика пре свега утиче истакнути положај Београдског региона у односу на остала три региона у Србији. Најзад, иако су разлике у БДП *per capita* између региона значајне, поред овог типичног показатеља за представљање међурегионалних разлика постоје многи други индикатори који показују знатно веће варијације међу регионима у Републици Србији (Лутовац, Д. М., 2013., стр. 5-6).

Када се посматра показатељ БДП по глави становника, регион Београд је за 74% изнад просека Републике Србије, регион Војводине је на нивоу просека, док је овај показатељ за остала два региона испод републичког просека. Регион Шумадија и Западна Србија остварује 68,2%, а регион Јужна и Источна Србија 64,4%. Детаљније податке можемо видети у следећој табели број 2/VIII.

ПРИОРИТЕТНИ ЗАДАЦИ ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ИЗГРАДЊЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

Таб. број 2/VIII. РАЗВИЈЕНОСТ СТАТИСТИЧКИХ РЕГИОНА (2010–2013. година)

НУТС2	БДП per capita 2010. год.	Учешће у (%)	БДП per capita 2011. год.	Учешће у (%)	БДП per capita 2012. год.	Учешће у (%)	БДП per capita 2013. год.	Учешће у (%)
Република Србија	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Београдски регион	177,8	40,0	174,6	39,6	174,6	39,6	171,4	39,6
регион Војво- дина	96,8	26,0	100,0	26,8	100,0	26,8	102,6	27,4
регион Шума- дија и Западна Србија	69,9	19,5	68,2	19,0	68,2	19,0	67,6	19,0
регион Јужна и Источна Србија	63,9	14,5	64,4	14,6	64,4	14,6	63,3	14,0
регион КиМ	-	-	-	-	-	-	-	-

Извор: табела урађена по подацима из; Министарство регионалног развоја и локалне самоуправе, Републички завод за статистику, саопштење-посебне публикације, 2013. године.

По регионализацији из 2010. године региони су знатно уједначени по броју становника што у њима живе. Тако је регион Шумадија и Западна Србија најбројнији и има скоро 2 081 000 становника, а регион Београд са 1 611 000 становника је најмањи. Ако посматрамо број становника у субрегионима НУТС3 нивоа можемо приметити да су ту варијације много веће (Деветаковић, С., 2010., стр. 10).

Ако посматрамо просторни показатељ „индекс релативне густине индустрије“, увиђамо да он показује знатно већа одступања од броја становника по регионима, како су они одређени изменама из 2010. године. Највећа вредност индекса износи 1,87 у региону Београда, док је најмања у региону Јужна и Источна Србија и износи 0,71. Оваква ситуација је логична последица чињенице да се ради о метрополи где је изузетно висока концентрација индустрије. Са становишта подстицања развоја у правцу смањења постојећих разлика оваква ситуација је неповољна и свакако се морају предузети мере заустављања даљег ширења постојећих разлика (Лутовац, М., Љ. Савић, 2012., стр. 5-8).

Такође, видљиво је да међу регионима, по задњој класификацији из 2010. године, постоје разлике у вредности *HDI* индекса, са једне, и *ERO per capita* показатеља са друге стране, али су оне знатно мање у односу на претходно приказане критеријуме. Највећа разлика између *ERO* показатеља и *HDI* индекса је у региону

Војводине, док су за остала три региона (пошто за КиМ немамо статистичке податке), посматране величине приближно уједначене.

Када посматрамо стопу запослености (рчунату као број запослених у односу на укупно становништво) и стопу незапослености (посматрану као однос броја незапослених према збиру запослених и незапослених), можемо најбоље видети регионалне разлике што произилазе из нивоа развијености и оптих услова за даљи развој. Ако се територија Републике Србије посматра као целина рекли бисмо да су стопа запослености и незапослености готово идентичне. У региону београда ове две стопе су најудаљеније, тј., релативна запосленост је скоро троструко већа од одговарајуће незапослености.³ У региону Војводине су остварене вредности приближне просечним за остале регионе у Србији. Прецизније речено обе стопе заостају за републичким просеком за 0,3 процентна поена. Регион Шумадије и Западне Србије, односно, Јужне и Источне Србије, одликују се значајним разликама, то јест, вредност стопе запослености заостаје за стопом незапослености (Деветаковић, С., 2010., стр. 14).

Посматрано по субрегионима НУТС3 стопа незапослености је само у два случаја испод вредности стопе запослености, и то у субрегиону Бачка и Златиборски субрегион. Ово је због тога, што је у оба наведена случаја виша стопа запослености узрок релативно високог нивоа развијености територија, пошто у њиховој привредној структури значајно место заузима пољопривреда која ангажује доста бројну радну снагу. У свим осталим субрегионима стопа незапослености, мање или више надмашује стопу запослености, а највећа разлика је приметна у субрегиону Јабланичког и Пчињског административног округа.

Ако анализирамо НУТС3 ниво регионализације, види се да у сваком од субрегиона постоје области са вишим степеном развоја и нивоом животног стандарда, као и заостале области и јединице локалних самоуправа са ниским степеном развоја, неадекватном структуром економије, ниском стопом запослености и високом стопом незапослености. Скоро половина статистичких области НУТС3 има лоше економске показатеље, и већина њих се налази у региону Јужне и Источне Србије. Повећање разлика на нижим просторним нивоима је израженије. Подаци показују да постоји значајна разлика између општина у оквиру сваке области НУТС3, и увеликој мери одражава ниво наслеђене урбанизације и води ка струк-

³ Ваља приметити да је у Београду стопа запослености иако највиша у републици Србији, још увек испод оног нивоа који се у развијеним земљама узима као граница за пуну запосленост.

тури „центар-периферија“. Разлике на НУТС3 нивоу су веће међу областима региона Јужне и Источне Србије, и региона Шумадије и Западне Србије, то јест, ови региони не само да су мање развијени него су и више поларизовани. Колико је изражена разлика између јединица локалне самоуправе јасно се види у односу између најразвијенијег Београда и најнеразвијенијег Босилеграда која је према подацима из 2010. године била највећа и износила је 1:11. Према последњој уредби о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалних самоуправа из 2013. године, Београд је 60% изнад просека Републике Србије, а Босилеград као најнеразвијенија општина је за око 80% испод републичког просека (Лутовац, Д. М., 2013., стр. 8-9).

Таб. број 3/VIII. ЈЕДИНИЦЕ ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ ПО СТЕПЕНУ РАЗВИЈЕНОСТИ (2010. - 2013. година)

Групе према степену развијености јединица локалне самоуправе	Уредба о утврђивању јединствене листе развијености региона Јединица локалне самоуправе			
	2010.*	2011.	2012.	2013.
I	40	19	23	23
II	23	33	33	35
III	36	47	43	41
IV	6	19	23	23
Девастирана подручја	40	27	23	23

Извор: табела урађена по подацима Министарства регионалног развоја и локалне самоуправе;

* за 2010. годину званична методологија је у неколико аспеката била другачија од методологије за 2011. и 2012. годину па постоје ограничења у упоређивању и закључивању.

На основу података из табеле број 3/VIII, може се закључити да је у периоду од 2010. до 2013. године дошло до смањивања броја локалних самоуправа које припадају првој групи развијености, а дошло до повећања броја локалних самоуправа из друге и треће групе развијености, док је број локалних самоуправа које припадају четвртој групи развијености током 2012. и 2013. године остао исти.

У напред спроведеној анализи изабрали смо само неке показатеље развијености, изложили њихове импликације на оцену развијености региона, односно Р. Србије. Те могуће деловање према смањењу постојећих територијалних разлика првенствено за разматрана два нивоа територијалних целина земље. Из приказаних података у напред наведеном тексту може се видети наш покушај да укажемо на деловање двеју регионализација Републике Србије извршених 2009. и 2010. године.

2. ЗАКОН О РЕГИОНАЛНОМ РАЗВОЈУ

Закон о регионалном развоју и подзаконска акта регулишу циљеве и начела подстицања регионалног развоја, дефинишу регионе и области које чине регионе, као и јединице локалне самоуправе које сачињавају области. Затим регулишу врте развојних докумената, субјекте регионалног развоја, мере, подстицаје и изворе финансирања за спровођење регионалног развоја. Циљеви подстицања регионалног развоја у Републици Србији су следећи:

- свеукупни друштвено-економски и одрживи развој,
- развој економије базиране на знању, иновативности, савременим научно-технолошким достигнућима и организацији управљања,
- смањење регионалних и унутаррегионалних неједнакости у степену друштвено-економског развоја и услова живота, са нагласком на подстицање развоја недовољно развијених, односно, девастираних руралних и индустријских подручја,
- смањење негативних демографских кретања,
- развој конкурентности на свим нивоима уз успостављање правног и институционалног оквира за планирање, организовање, координирање и реализацију развојних активности, ,
- подстицање међународне, прекограничне, међурегионалне и међуопштинске сарадње по питањима заједничког интереса,
- ефикасније коришћење домаћих природних ресурса и добара на републичком, покрајинском и локалном нивоу (Лутовац, Д. М., 2013., стр. 8).

Разлози који су подстакли Владу Републике Србије да решава проблеме регионалног развоја могли би бити следећи:

- амбиција да се у пуној мери искористе ресурси, нарочито људски, одређеног подручја које заостаје,
- потреба да се заустави иселјавање становништва из сиромашних крајева државе,
- стремљење ка социјалној правди,
- амбиција да се привуку стране директне инвестиције за одрживи развој.

У Србији је ова политика заснована на начелу интегрисаног територијалног приступа и биће усредсређена на унутрашње потенцијале, ресурсе и знање које

постоје на одређеној територији. Таква политика скројена према локалним условима, омогућаваће спровођење интервенција усмерених на решавање изазова који постоје или настају, а биће спроведена кроз секторске усмерене интервенције, координисане ради постизања највећег могућег ефекта путем стратешких приоритета и мера усресређених на појединачне регионе.

Конкретно, циљ јој је постизање равнотеже између могућности и потреба, са акцентом на решавање проблема незапослености и смањење економских миграција на релацији село-град, како би се подстакла стабилост, путем финансијског усредсређивања на подручја са потребама. Корист проистекла из примене мера ће се максимално увећати уз помоћ координације спровођења које се ослања на индикаторе и праћењем оствареног напретка у кључним социо-економским секторима, усклађеним са *IPA* фондовима, односно Програмирањем за период 2014-2020. година. У складу са овим смерницама политике, стратегија Националног плана регионалног развоја (НППР) је заснована на анализи постојећих планских докумената на националном нивоу, и утврдила је следеће приоритетне области.

Две попречне теме „одрживости“ - Једнаке могућности за све и Заштита животне средине, уграђене су у све интервенције на пољу регионалног развоја. Имају четири стратешка приоритета:

1. Људи – максимално искоришћење потенцијала становника Србије кроз делотворније управљање људским капиталом земље,
2. Место – стварање услова за одрживи раст,
3. Производни капацитети – максимално увећање одрживог пословног потенцијала Србије,
4. Изградња институционалног капацитета – јачање постојећих институција и стварање нових, како би се обезбедило најделотворније и најефикасније могуће спровођење регионалног развоја на свим нивоима у Србији.

Укључивањем регионалних развојних стратегија четири региона – Јужне и Источне Србије, Шумадије и Западне Србије, Војводине и Београда, НППР ће током следећих година довести политику регионалног развоја до фаза планирања и спровођења.

ПРИОРИТЕТНИ ЗАДАЦИ ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ИЗГРАДЊЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

Таб. број 4/VIII. ФАЗЕ ПЛАНИРАЊА И СПРОВОЂЕЊА РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

Општи циљ		
Унапређење социо-економске ситуације и квалитета живота становника у свим регионима Србије кроз ефикасну мобилизацију специфичних регионалних и територијалних потенцијала и равномернији, одрживи регионални развој.		
Стратешки циљ 1 Развој људског капитала Србије у свим деловима земље	Стратешки циљ 2 Стварање услова за одрживи економски раст у регионима Србије	Стратешки циљ 3 Стварање нових радних места
Општи стратешки циљ		
Унапређење институционалног капацитета у кључним областима на националном, регионалном и локалном нивоу како би се обезбедиле максималне користи за становништво, локално подручје и производни капацитет кроз делотворнији регионални развој путем партнерства.		
Приоритет 1 (људи) Унапређење људских ресурса у различитим регионима Србије кроз приступ заснован на специфичним потребама њихових грађана у погледу запослености и прихода.	Приоритет 2 (локално подручје) Унапређење окружења у којем људи живе и раде, како би се подстакле инвестиције, економска активност и стабилност квалификоване радне снаге.	Приоритет 3 (производни капацитет)
Приоритет 4 (институционални капацитет)		
Изградња капацитета и експертизе административних и управљачких структура релевантних за регионални развој на свим нивоима.		

Извор: Национални план регионалног развоја, 2012., у Лутовац, Д. М., 2013., стр. 9-10.

Плански документи за регионални развој у Србији су:

1. Национални план регионалног развоја – којим се дефинишу основни развојни приоритети регионалног развоја Републике Србије за период од десет година и начини њиховог остваривања. Национални план је заснован на циљевима политике регионалног развоја Србије, који се могу дефинисати на следећи начин:

- допринети укупном националном расту и развоју омогућавањем социо-економског развоја у свим регионима Србије, али пре свега у оним деловима земље у којима су потенцијали искоришћени у мањој мери,
- смањити економске и социјалне разлике међу регионима у Србији,
- обезбедити национални оквир за координисане локалне иницијативе за економски и социјални развој у целој земљи.

Предвиђени Национални план регионалног развоја је стратешки и финансијски плански документ Србије који доноси Народна скупштина на предлог Владе Р. Србије. Овај план даје оквир за целокупни друштвено-економски развој земље интегрисан по секторима и регионима. Циљ плана је да усмерава и подстиче друштвено-економски развој земље кроз мере регионалног развоја, да би допринео

остварењу кључног циља економске и социјалне кохезије и равномерном регио-
налном развоју Србије ради смањења регионалних разлика. НППР обухвата:

- анализу стања (упоредна анализа друштвено-економског развоја дефиниса-
них региона и SWOT анализа),
- визију стратешких циљева и приоритета регионалног развоја,
- инструменте и мере за реализацију приоритета регионалног развоја,
- институционалну и организациону инфраструктуру за имплементацију НППР,
- финансијске механизме и подстицаје за имплементацију Националног плана,
- механизме за праћење и евалуацију имплементације,
- смернице за Акциони план којима се дефинишу мере и активности са роко-
вима, задацима, надлежним организацијама за спровођење НППР.

2. Регионалне развојне стратегије – којима се дефинишу основни приоритети
развоја сваког статистичког региона (категорије НСТЈ2) у Србији за период од пет
година и начин њиховог остваривања.

3. Програми финансирања развоја региона – који садрже преглед пројеката за
дати регион и расподелу финансијских средстава за реализацију тих пројеката за
сваки НСТЈ2 регион за буџетску годину.

На крају, морамо нагласити да ови предлози, иако дају обресе будуће полити-
ке регионалног развоја Србије, представљају тек почетак дебате о политици уса-
глашавања регионалног развоја Србије и Европске уније, која ће се интензивирати
у наредним годинама. Дакле, јасно закључујемо да је битно да се Србија у парт-
нерству са осталим државама Балканског полуострва и мање развијеним чланицама
ЕУ, што пре укључи у европску регионалну сарадњу и развој. У овом тренутку,
наши напори морају бити усмерени на успостављање структуре за коришћење *IPA*
средстава и припрему пројеката који ће омогућити laku апсорцију *IPA* структур-
них фондова и Кохезионог фонда (Лутовац, Д. М., 2013., стр. 16).

3. РЕГИОНАЛНЕ РАЗВОЈНЕ ИНСТИТУЦИЈЕ

Велики јаз у нивоу развијености региона у Србији, поред многих фактора
који су утицали на то, проузрокован је и непостојањем неопходног институцио-
налног оквира за равномернији регионални развој, који би омогућио еластичност
у формулисању циљева, механизма и инструмената регионалне политике. Може-

мо рећи да Република Србија још увек нема адекватну стратегију и политику регионалног развоја, а није ни изграђена институциона мрежа регионално развојних институција, која би представљала кадровску, организациону и програмску подршку неразвијеним подручјима. Због оваквог институционалног вакума, држава није у стању да на целовит начин и плански понуди дугорочна решења за све тежи положај појединих општина, па и читавих региона, области и некадашњих индустријских центара са растућим, социјалним, економским и политичким тензијама.

Институционална ограничења која представљају велику препреку у дефинисању и спровођењу регионалне политике, усклађене са регионално-развојном политиком ЕУ, су следећа:

- регионални развој Србије има своја ограничења у досадашњем развоју, који се темељи на наглашеном секторском, а не на интегралном концепту,
- поред Закона о регионалном развоју, још увек не постоји јединствен акт који би регулисао статус неразвијених делова државе и суштински регулисао проблематику њиховог регионалног развоја,
- недостатак јасног, целовитог и законски утемељеног институционалног оквира за спровођење регионалне политике, као и некоординисаност, неадекватно праћење, вредновање улагања и усмеравање државних подстицаја у неразвијена подручја (Влада Републике Србије, 2001., стр 181).

Република Србија се на почетку XXI века суочила са биполарним регионалним дебалансом. Наиме, до средине деведесетих година прошлог века, Србија је имала „традиционално“ неразвијена подручја. Период од 1998 до 1999. године, којем су печат дали санкције Савета безбедности УН, и бомбардовање од стране 19 држава НАТО пакта, резултирало је појавом нове групације неразвијених општина, такозваних, општина транзиционог сиромаштва. То су у ствари, некадашњи индустријски центри српске привреде, који су у ранијем периоду били носиоци укупног развоја читавих подручја.

Стратегија развоја институција у Србији се од 2001. године одвија у доста промењеном друштвено-економском амбијенту, што подразумева и расположиве механизме, мере и инструменте којима се делује на привредна кретања и регионални развој. Као инструмент регулисања статуса нове групације неразвијених општина, Влада Републике Србије је 2004, донела Уредбу о критеријумима и показатељи-

ма за утврђивање девастираних подручја. Она је била само прелазно решење да се у периоду институционалног вакуума утврде механизми и критеријуми за доделу подстицајних средстава општинама, које су током деведесетих година прошлог века изгубиле више од 2/3 дохотка. Од 2005. за доделу средстава Фонда за развој Републике Србије неразвијеним општинама, основни критеријум био је само остварени доходак по становнику који је испод 50% просека Републике Србије. Остале општине које су имале друге специфичне проблеме (демографски девастиране општине, општине са високом стопом незапослености, са структурним проблемима) остале су у институционалном запећку (Влада Републике Србије, 2001., стр 182).

Генерално посматрано, од почетка реформског периода Србија је губила своју институционалну и економску супстанцу у три правца: 1. банкротирањем великих система, 2. недовољно стимулативним мерама у привреди, 3. политичко-привредни услови нису били погодни за стране директне инвестиције. Тако су неразвијена подручја још више заостајала у развоју, а проблеми индустријских центара решавани су повременим и недовољним буџетским субвенцијама.

Опредељење за јачање конкурентности привреде нужно повлачи прилагођавање постојећих и развој нових тржишних и јавних институција и институционалних претпоставки. Поред инфраструктуре и макроекономске стабилности, оне представљају један од стубова привредног раста и развоја, посебно у транзиционим земљама. У том контексту, главни услов спровођења стратегије развоја институција је њихова децентрализација.⁴

Основне институције које треба изграђивати су свакако институције тржишта, уз истовремено отклањање недостатака и унапређење функција које оно обавља. Ово се односи како на развој институција робног, тако и на развој институција финансијског тржишта. Развијени финансијски сектор је предуслов озбиљнијег дотока капитала и привлачења страних директних инвестиција. Такође, морамо констатовати да је данас у Србији неопходно преиспитати и темељно реконструисати поједине финансијска институције.

За успешно функционисање индустрије потребан је функционалан и поуздан правни и регулаторни систем владавине закона, односно правна инфраструк-

⁴ У свету, 95% демократски устројених држава сачињено је од децентрализованих јединица. Такође, светска искуства указују да се процес преношења овлашћења на ниже нивое власти врло често спроводи нестручно, а концепти децентрализације су нејасни.

тура и институције. У погледу правне инфраструктуре, у Србији постоји велики број закона који регулишу привредну област. Али уместо да ови закони дају одређену правну сигурност пословања, они оптерећују предузећа и стварају додатне трошкове пословања. Закони се често мењају, а већина њих није у складу са међународним и стандардима ЕУ. Усвајањем закона, који би били компатибилни са ЕУ, у доброј мери би се олакшало пословање у Србији, а њихова доследна примена резултирала би већом ефикасношћу српске привреде.

Такође, пресудни фактор привредних услова пословања јесте држава и њене институције. Искуства показују да многи случајеви неуспеха земаља у транзицији, могу да се припишу неспособности државне бирократије и за њу везаних државних органа. Оваква оцена се може изрећи и за Републику Србију. Ради унапређење конкурентности, веома је битна и реформа јавне управе и повећања ефикасности администрације. Држава и њене институције, директно или индиректно мерама економске политике утичу на раст продуктивности. Великим делом држава регулише односе на тржишту, одређује његову структуру, бави се приватизацијом и реструктурирањем предузећа, идентификује секторе у којима је могуће унапредити пословање, ствара услове за развој приватног бизниса, успоставља владавну права и уређује институционалну инфраструктуру. Једна од пресудних државних институција која утиче на пословну средину је стабилност и карактер владе. Стабилна влада се данас третира као главни фактор за добро пословно окружење, функционисање тржишта и привлачење страних директних инвестиција. Битна улога државе је сарадња са страним инвеститорима, да би се идентификовале области у којима је потребно додатно побољшати услове пословања.

Дакле, кључни инструмент у спровођењу нове регионалне политике, дефинисане Стратегијом регионалног развоја Србије представљају развојне институције (агенције). У Републици Србији се наставља процес формирања нових, а тиме и ширење мреже постојећих регионалних агенција. До сада су формиране следеће институције за развој: у Новом Саду, Сомбору, Крушевцу, Ваљево и Мајданпеку - Агенција за развој малих и средњих предузећа. Регионални центар за друштвено економски развој - Зрењанин, Регионална агенција за економски развој Шумадије и Поморавља – Крагујевац, Агенција за регионални развој Санџака – Нови Пазар, Регионална агенција за развој општина Нишавског Топличког и Пиротског округа

– Ниш, Регионална агенција за економски развој и предузетништво Пчињског округа – Врање, Регионална агенција за Рашки и Моравички округ – Краљево, Регионална агенција за развој источне Србије – Зајечар, Регионална агенција за економски развој и предузетништво Јабланичког округа – Лесковац, Регионална агенција за Косово и Метохију са седиштем у Косовској Митровици и друге.

Све ове агенције, представљају институционалну подршку општинама и њиховим крајњим корисницима у циљу програмског и финансијског унапређења пословања, подизања кадровског потенцијала, техничко-технолошког система и др. Стварање институција је постепен процес који подразумева присуство државе, која и сама представља значајну институцију у процесу транзиције и креирања здравог пословног амбијента. Ово је неопходно, ако се зна да је тржиште Србије још увек под утицајем великог броја фактора неекономске природе, и да том тржишту недостају бројне институције.

4. ФОРМИРАЊЕ НУТС У ФУНКЦИЈИ КОРИШЋЕЊА ФОНДОВА ЕУ

Почевши од 2000-те године Република Србија се суочава са изазовима економске транзиције, европских интеграција као и глобалног друштвеног мењања свега до тада постигнутог. У том смислу Национални план регионалног развоја заједно са Регионално развојним стратегијама, за сваки од статистичких региона у Србији као стратешки документи, представљају важно средство у овом процесу, чији је циљ увођење и спровођење координисаног и интегрисаног приступа одрживом друштвено-економском развоју целокупне територије Републике Србије (Лутовац, М. 2013., стр. 409-425).

Феномен региона и појам регионализације који се подводе под концепт регионалне политике Европске Уније, постали су тако популарни да се њихове различите особености пренебрегавају. С једне стране, институција региона потпуно је одсутна у правним системима и институцијама многих држава, док друге државе уводе концепте који се међусобно тако широко размимоилазе да се чини немогуће спојити их све у једну категорију. Међутим, заједничко свим државама чланицама ЕУ је европски концепт региона, у смислу регионалне политике ЕУ, креиран са циљем планирања и спровођења развојних политика.

Пре приступања Европској унији држава кандидат за чланство је у обавези да утврди одговарајуће просторне статистичке јединице према прописима које примењује ЕУ, односно НУТС класификацији. Након приступања ЕУ, статистичка класификација се службено прихвата као НУТС региони нове земље чланице, те у складу са поменутом уредбом државе чланице не могу мењати постојећу класификацију следеће три године. Садашња класификација на територији сваке земље чланице утврђује се на три основна нивоа: НУТС1, НУТС 2, НУТС3. Свака територијална јединица НУТС има специфичан код и назив, па територијалне јединице на истом нивоу у једној држави не могу бити означене истим називом. Први критеријум од кога се полази приликом утврђивања НУТС класификације јесу постојеће административне јединице. Уколико за одређени НУТС ниво не постоје одређене административне јединице, тада се НУТС ниво формира спајањем потребног броја мањих територијалних јединица, при чему се узимају у обзир и други релевантни критеријуми као што су географске, социјалне, економске, историјске, геополитичке прилике као и природне и културне околности. Да би се одредило у коју НУТС категорију треба сместити одређену групу административних јединица, примењује се стандард одговарајућег броја становника, приказан у следећој табели.

Таб. број 5/VIII. СТАНДАРДИ ЗА НУТС КЛАСИФИКАЦИЈУ РЕГИОНА

Категорија	Минимални број становника	Максимални број становника
НУТС 1	3.000.000	7.000.000
НУТС 2	800.000	3.000.000
НУТС 3	150.000	800.000

Извор: по Уредби Европске Уније број 1059/2003 Европског парламента

Дакле, НУТС региони су статистичко-економски региони који представљају основу за планирање и спровођење политике регионалног развоја, како садашњих држава Европске уније тако и будућих чланица. На основу података који се прикупљају на овом нивоу омогућава се задовољавање заједничких потреба становништва једног региона, те се на овај начин омогућава региону да поседује могућности за задовољење својих потреба, усклађених са општим интересима исказаним на државном нивоу (Martinov, V., H. Bahloul, B. Slay, 2006., стр. 18-32).

Такође, солидарност између мање и више развијених земљама чланицама је централна идеја регионалне политике ЕУ. На основу тога, богатије, развијене земље морају из својих буџета да издвајају више средстава у буџет ЕУ која се за-

тим преливају ка мање развијенима. То је, посебно у данашњим условима економске кризе, ствар око које се у неким земљама могу чути и негативна мишљења. Међутим, солидарност, са друге стране, има позитивне ефекте и на богате земље. Инвестиције у инфраструктуру, производњу, одрживо коришћење ресурса, образовање и друго, у неразвијеним регионима имаће позитиван утицај на становнике и привреду развијених региона и земаља, како због пласмана производа из тих земаља, тако и због мањег броја емиграната у те земље.

Регионална политика Европске уније која се односи на коришћење приступних фондова подељена је у два периода. Први период се односи на временско раздобље од 2000-2006. године, док се други период односи на временско раздобље од 2007. до 2013. године.

У седмогодишњем развојном периоду од 2000. до 2006. године средства намењена за спровођење регионалних политика била су подељена у два фонда: Кохезиони фонд и Структурни фонд. У овом програмском периоду износ расположивих средстава намењених Структурном фонду износио је 213 милијарди евра, а за Кохезиони фонд у истом раздобљу предвиђено је 18 милијарди евра, за приступну помоћ (*PHARE, ISPA, SAPARD, CARDS*) предвиђено је 26,5 милијарди, а за помоћ тадашњим новим државама чланицама (приступање извршено 1. маја 2004. године) предвиђено је близу 40 милијарди евра.

Кохезиони фонд је самим тим поред земаља чланица био доступан и земљама кандидатима за чланство у Европску унију. Основна разлика кохезионог фонда у односу на структурне фондове јесте критеријум одређивања кандидата за доделу средстава, који је у овом случају степен развијености државе, а не региона. Тако је главни услов, да би се остварило право на средства из овог фонда био да доходак у држави где се пројекат спроводи буде мањи од 90% у односу на просек ЕУ, а већина пројеката која се финансирала из овог фонда била је из области заштите животне средине и транспортне инфраструктуре, а посебно изградња комуникација којима се повезује више држава чланица.

Структурни фонд је подељен у више фондова и сваки од њих је имао свој домен активности:

1. Европски фонд за регионални развој (*European Regional Development Fund-ERDF*). Намена овог фонда је промовисање уједначеног економског и социјалног

развоја ЕУ и смањивање разлика међу регионима путем: улагања у отварање или одржавање радних места, улагања у развој инфраструктуре, улагања у развој малих и средњих предузећа и иницијативама за локални развој.

2. Европски социјални фонд (*European Social Fund-ESF*) намењен је сузбијању незапослености, развоју људских ресурса и унапређењу тржишта рада. Овај фонд интервенише у пројектима чији је циљ: интеграција дугорочно незапослених у тржиште рада, унапређење једнаких могућности при запошљавању, побољшање система образовања.

3. Европски фонд за управљање и гаранције у привреди (*European agricultural Guidance and Guarantees Fund-EAGGF*) намењен је пољопривреди и селу, и то у акцијама као што су улагања у пољопривредна предузећа, помоћ младим пољопривредницима, производња и промовисање пољопривредних производа и друго.

4. Финансијски инструменти за смернице у рибарству (*Financial Instrument for Fisheries Guidance-FIFG*). Циљ овог фонда је одрживо коришћење рибљих ресурса и подржавање активности као што су модернизација флоте за риболов, развој аквакултуре, заштита морских подручја, улагање у луке, подршка и унапређење производње рибљих прерађевина (Мирић, О., 2009., стр. 32-33).

У периоду од 2000. до 2006. године средства претходно наведених фондова била су усмерена ка остваривању три циља. Први циљ се односи на помоћ заосталим регионима са БДП-ом по глави становника нижим од 75% просека ЕУ. Углавном се радило о НУТС2 регионима са надпросечном незапосленošћу, slabим нивоом улагања, недостатком услужног сектора и слабо развијеном инфраструктуром, а ови проблеми су решавани средствима из сва четири структурна фонда. Други циљ подразумева помоћ регионима који се суочавају са структурним проблемима, а извор финансирања су били фондови *ERDF* и *ESF*. Трећи циљ подразумева унапређење људских ресурса путем модернизације система образовања, обуке и запошљавања. Карактеристично је за овај циљ то што пројекти нису били регионалног карактера, али су за ову помоћ могли да се квалификују само они који не добију помоћ из прва два циља. Иначе, одобрени пројекти су финансирани само из *ESF* фонда.

Поред ових циљева постојало је неколико иницијатива Европске заједнице у периоду од 2000-2006. године:

- **INTEREG**, који обухвата прекограничну сарадњу, транснационалну сарадњу и међурегионалну сарадњу, а финансирао се из *ERDF* фонда,
- **LEADER**, који обухвата рурални развој, а финансирао се из *EAGGF* фонда,
- **URBAN**, који обухвата економско и социјално оживљавање урбаних средина, а финансирао се из *ERDF* фонда,
- **EQUAL**, који обухвата борбу против дискриминације и неправедности на тржишту рада, а финансирао се из *ESF* фонда (Прокопијевић, М., 2005., стр. 261).

Регионално развојна политика Европске уније за период од 2007. до 2013. године, иако са малим променама, садржи циљеве који су на политику претходног седмогодишњег програмског периода остали исти. Посебно карактеристично за овај период је јасна повезаност кохезионе политике и стратегија из Лисабона и Гетеборга, односно кохезиона политика представља средство за остваривање циљева ових стратегија ЕУ.⁵ Осим овога, број фондова ја са досадашњих шест смањен на три: *ERDF*, *ESF* и Кохезиони фонд, и постављена су три нова циља која у себи садрже суштину претходних циљева али и инкорпориране програме *INTEREG III*, *EQUAL* и *URBAN II*, пошто су укинуте иницијативе Европске заједнице из периода 2000-2006. година.

Током периода 2007-2013. година напред наведени фондови допринели су остваривању следећих циљева:

1. конвергенција (*ERDF*, *ESF*, Кохезиони фонд),
2. регионална конкурентнос и запошљавање (*ERDF*, *ESF*),
3. европска територијална кооперација (*ERDF*).

Први циљ, односно Конвергенција, обухвата помоћ најугроженијим регионима НУТС2 нивоа. Да би се квалификовали за статус овог циља, региони морају имати БДП по глави становника испод 75% ЕУ просека. Део буџета фондова регионалне политике који је предвиђен за финансирање овог циља је 81,5% и износи 282,8 милијарди евра, док су у оквиру тога 199,3 милијарде евра предвиђене за најсиромашније регионе, 13,9 млрд. евра за регионе који постепено престају да примају ову помоћ и 69,9 млрд. евра за Кохезиони фонд (European Union, 2008., стр. 8).

⁵ Лисабонска стратегија је усвојена 2000. године са циљем да Европска унија до 2010 године постане најконкурентнија и најдинамичнија економија света утемељена на знању, способности за одржив раст са повећањем броја радних места, и већом социјалном кохезијом. Стратегија одрживог развоја ЕУ усвојена у Гетеборгу 2001. године има за циљ да обезбеди да економски раст иде у складу са квалитетом животне средине и укључењем социјалних питања, а ради побољшања живота и благостања грађана.

Други циљ, односно регионална конкурентност и запошљавање, обухвата регионе који се не квалификују за средства по основу првог циља, јер је процењено да је овим регионима потребна помоћ у мањој мери. Посебно место у оквиру овог циља заузимају региони који су до скора примали помоћ у оквиру првог циља и који прелазе 75% просека БДП-а Европске уније. Да би се квалификовала за средства по основу овог циља, подручја морају да испуњавају тачно одређене услове као што су: (већа незапосленост од просека ЕУ, густина насељености у руралним подручјима испод 100 становника по км² и друго). Износ који је предвиђен за помоћ регионима који имају статус другог циља у периоду 2007-2013. године јесте 54,9 милијарди евра и представља око 16% укупног износа фондова. У оквиру тога 11,4 млрд. евра представља помоћ регионима са бившим статусом првог циља (European Union, 2007., стр. 14-16).

Трећи циљ, је европска територијална сарадња. За испуњавање овог циља издвојено је 8,7 милијарди евра, што чини око 2,5% укупних издвајања у периоду од 2007. до 2013. године. Ова средства су доступна свим регионима ЕУ изузев оних који се квалификују за финансирање у оквиру првог циља, и подељена су на следећи начин: 6,44 милијарде евра за прекограничну сарадњу, 1,83 млрд. евра за транснационалну сарадњу и 445 милијарди евра за међурегионалну кооперацију и мреже. Остваривање овог циља се заснива на искуствима раније иницијативе Европске заједнице под називом *INTEREG* (European Union, 2007., стр. 16-18).

Ако узмемо у обзир неопходност укључивања Србије у европске институционалне и привредне токове, Стратегија регионалног развоја Србије подељена је на пет нивоа спровођења регионалне политике:

1. наднационални ниво - укључује Србију у структурну, кохезиону и просторну политику ЕУ,
2. државни ниво - се односи на механизме за промовисање привредног и просторног развоја,
3. покрајински ниво – односи се на вођење и координацију покрајинских развојних инструмената и институција,
4. регионални ниво – укључује механизме за промовисање одрживог регионалног развоја и просторног развоја у вези са структурним, кохезионим и просторним политикама ЕУ,

ПРИОРИТЕТНИ ЗАДАЦИ ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ИЗГРАДЊЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

5. локални ниво – подразумева инструменте за промовисање развоја општина са развојним проблемима (РЗР., 2009., стр. 68-69).

Таб. број 6/VIII. СТРУКТУРА КОХЕЗИОНЕ ПОЛИТИКЕ

2000-2006. година		2007-2013. година	
Циљеви, иницијативе заједнице, кохезиони фонд	Финансијски инструменти	Циљеви	Финансијски инструменти
Циљ 1, Развојно заостали региони	ERDF ESF EAGGF FIFG	Конвергенција	ERDF ESF Кохезиони фонд
Кохезиони фонд	Кохезиони фонд		
Циљ 2, зоне економске и социјалне конверзије	ERDF ESF	Регионална конкурентност и запосленост	ERDF ESF
Циљ 3, обука и политике запошљавања	ESF		
Interreg III	ERDF	Европска територијална сарадња	ERDF
Urban II	ERDF		
Equal	ESF		
Leader	EAGGF		
Рурални развој и реструктурирање рибарског сектора изван циља 1	EAGGF FIFG		
4 циља 4 иницијативе Заједнице, Кохезиони фонд	6 инструмената	3 циља	3 инструмента

Извор: EU, (2007)., *Cohesion policy 2007-2013: Commentaries and official text*, стр. 10.

У овом смислу национални ниво предвиђа коришћење прво предприступних, а касније и средстава структурне и кохезионе политике ЕУ. За њихово ефикасно коришћење потребно је обезбедити добро организовану државну администрацију. Основна сврха регионалне политике је помагање мање развијеним регионима чији развој треба да буде у функцији и у складу са укупним развојем земље. Регионалне неуједначености су вишедимензионалне, детерминисане географским, економским, политичким, социјалним, демографским и културним узроцима. Регионални проблеми нису само ексклузивност сиромашних већ и богатих региона, из чега произилази поновљени закључак да се са овим проблемима, у већој или мањој мери, суочавају све земље и њихово решавање захтева координирану примену различитих мера и инструмената.

С обзиром да је Република Србија започела припреме за приступање Европској унији, ово подразумева и њену спремност за коришћење напред наведених европских фондова. Дефинисање критеријума по којима ће се региони у Србији рангирати према степену развијености, неопходно је спровести имајући у виду услове коришћења ових фондова. То захтева значајан напор од стране Владе Републике Србије у циљу јачања институционалне основе за управљање овим фондовима на свим нивоима. Србија се кроз процес стабилизације и придруживања, сусреће са обавезом да задовољи критеријуме неопходне за стандардизацију територијалних јединица. У том смислу неопходна је статистичка регионализација Србије, као и стварање административно-правног оквира за коришћење средстава из фондова ЕУ.

У Србији према актуелној административно-политичкој подели, једино град Београд и АП Војводина испуњавају административно-економске критеријуме за НУТС2 регион, који представља основ за коришћење средстава из структурних фондова и прикупљање и обраду упоредивих података ради примене заједничких политика. Региони НУТС2 нивоа који су имали БДП по глави становника нижи од 75% просека ЕУ, у периоду од 2007 до 2013. године били су у могућности да користе поједностављен децентрализован поступак коришћења структурне помоћи Европске уније (РЗР., 2009., стр. 70).

Потреба за стварањем региона произашла је из искуства које је показало да региони лакше артикулишу проблеме и имају капацитете (људске, институционалне, материјалне) за реализацију европских пројеката. Ако говоримо о економском региону, тада говоримо о простору. Ако говоримо о општини, онда говоримо о територији. Зато будућа регионализација Србије треба да сједини неколико следећих услова које региони треба да испуне:

- да представљају природну, географску целину,
- да имају минимум 150.000 становника, као критични демографски потенцијал,
- да их карактерише слично историјско, културно и вредносно наслеђе.

Као што смо напред навели успостављање регионализације Србије је неопходно ради коришћења помоћи из структурних фондова ЕУ. Предприступна помоћ има за циљ да будућим чланицама пружи подршку у процесу придруживања

ПРИОРИТЕТНИ ЗАДАЦИ ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ИЗГРАДЊЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

Европској унији омогућујући им приступ одређеним финансијским средствима. У периоду од 2000-2006. године државама у процесу придруживања Европској унији на располагању су била четири финансијска инструмента:

1. **PHARE** - (*Pologne et Hongrie-Aide à Restructural Economique*),
2. **ISPA** – (*Instrument for Structural Policies for pre-Accession*),
3. **SAPARD** – (*Special pre-accession Assistance for Agriculture and Rural Development*),
4. **CARDS** – (*Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation*).

Таб. број 7/VIII. СТРУКТУРНИ ФОНДОВИ ЕУ (плански период 2007-2013. година)

Циљеви	% у укупним средствима	% у појединачном циљу	Износ у млрд. €
Конвергенција	81,5	100,0	251.63
НУТС 2 БДП <75% ЕУ-25		70,5	177.083
НУТС 2 БДП <75% ЕУ-15		5,0	12.521
НУТС 2 БДП <90% ЕУ-25		23,2	58.308
Државе БНП >90% ЕУ-25, са посебним програмима који задовољавају услов економске конвергенције		1,3	3.250
Регионална конкурентност и запошљавање	16,0	100,0	49.127
НУТС 1 и НУТС 2 који не задовољавају критеријум циља конвергенција		78,9	38.742
НУТС 2 који не задовољавају критеријуме циља конвергенција, а биле су 2006. године њиме обухваћене		21,1	10.385
Европска територијална сарадња	2,5	100,0	7.750
Прекогранична сарадња НУТС 3		73,9	5.576
Међународна регионална сарадња		20,9	1.581
Међурегионална сарадња		5,2	392.2
УКУПНО	100,0		308.2

Извор: Council Regulation (EC) No 1083/2006 laying down general provisions on the European Regional Development Fund, The European Social and the Cohesion Fund.

Из претходно наведених инструмената Србија је користила само *CARDS*, а у периоду од 2000. до 2006. године је примила помоћ од око 1,3 милијарде евра. Од 2006. године, све постојеће фондове за помоћ будућим чланицама у приступању Европској унији (*PHARE*, *ISPA*, *SAPARD*, *CARDS*) заменио је јединствени инструмент *IPA* (*Instrument for Pre-accession Assistance*), а програми и пројекти који

се стварују уз помоћ инструмента пре 2007. године завршени су до 2010. године. Укупан износ средстава *IPA* фондова за период 2007-2013. година износио је 11,5 милијарди евра, а износ средстава који је био намењен Србији у овом периоду износио је 1,4 милијарде евра.

IPA фонд садржи пет компоненти којима се олакшава најефикасније остваривање циљева појединих земаља нових чланица, и то су:

1. подршка транзиционом процесу и изградњи институција, која укључује мере у изградњи институција и повезане инвестиције, као и транзиционе и стабилизационе мере које су још увек неопходне у земљама Западног Балкана. Ова компонента обезбеђује економско, политичко и социјално окружење неопходно за приступање Европској унији.
2. подршка успостављању прекограничне сарадње подразумева међурегионалну сарадњу између земаља кандидата и потенцијалних кандидата, као и између ових земаља и земаља ЕУ спровођењем заједничких пројеката.
3. подршка политикама регионалног развоја, која има за циљ унапређење економске и социјалне кохезије у земљама кандидатима за приступање Европској унији, кроз развој транспортне инфраструктуре, заштиту животне средине и развој регионалне конкурентности у овим земљама.
4. подршка развоју људских ресурса има за циљ да допринесе економској и социјалној кохезији, те остварењу приоритета Европске стратегије запошљавања, образовања, обуке и социјалне инклузије као и прилагођавање Европском социјалном фонду.
5. подршка руралном развоју, последња је компонента земљама кандидатима у циљу њиховог прилагођавања заједничкој пољопривредној политици заједнице, а пружа подршку одрживом пољопривредном и руралном развоју у овим земљама.

Свих пет компоненти је доступно само државама кандидатима које имају акредитован децентрализован систем управљања фондовима Европске уније чија је сврха да се државе кориснице *IPA* средстава оспособе да самостално управљају фондовима ЕУ, нарочито у области јавних набавки, уговарања, плаћања и контроле. Међутим, приликом коришћења доступних средстава *IPA* фонда требало би обратити пажњу на који начин се ова средства могу у потпуности утрошити, јер су претходна искуства показала да земље кандидати за чланство често имају про-

блема у повлачењу ових средстава, као и да често морају извршити повраћај одређеног дела расположивог новца. У складу са овим, изазови управљања средствима ЕУ, како у предприступној фази тако и по приступању, могу се описати кроз три циља: 1. максимизирати трошење средстава, како би се испоштовали предвиђени рокови за њихово трошење и тако спречио повраћај новца, 2. минимизирати повраћај средстава, односно смањити број неправилности услед којих ће Република Србија бити у обавези да врши повраћај средстава, 3. максимизирати утицај ефикасности и ефикасности утрошених средстава (Мирић, О., 2009., стр. 54).

Такође, морамо имати у виду да један од услова који ће се поставити у процесу придруживања Србије Европској унији јесте испуњавање критеријума *EURO-STAT* о формирању статистичких региона. Ради се о формалном услову који пружа могућност избора варијанте која је у најбољем интересу Србије. Оптимум подразумева усклађеност финансијског капацитета у погледу могућности за коришћење Структурних фондова с једне, и хомогености националне регионалне политике, с друге стране. Без статистичке регионализације према НУТС стандардима, Србија није у могућности да аплицира пред одређеним инструментима предприступне помоћи Европске уније. Привлачење средстава ЕУ зависиће највише од изабране варијанте статистичке регионализације Србије на НУТС2 нивоу, као и од нови законских решења која ће бити донета у циљу ублажавања великих регионалних разлика.

5. УПРАВЉАЊЕ РЕГИОНАЛНИМ РАЗВОЈЕМ И УЛОГА ЛОКАЛНЕ САМОУПРАВЕ

Убрзање процеса глобализације током деведесетих година прошлог и прве деценије двадесетпрвог века, много је променило амбијент у коме се одвијала привредна активност Републике Србије, па самим тим и Војводине. Глобализација нуди велике могућности за привредни развој у свим земљама света, а истовремено у огромној мери утиче на промену схватања развоја. Ипак, утисак је да користи од глобализације имају само развијене земље, док се неразвијене и земље у развоју и даље налазе у зачараном кругу сиромаштва и неразвијености.

Глобализација у свету је условила настанак савремених концепата о развоју, који су прилагођени новонасталом амбијенту. Чињеница да глобализација није

испунила своје задатке у целости, не значи да овај процес треба зауставити. Сама могућност, као и оправданост, њеног заустављања под великим је знаком питања, а оно што је потребно јесте квалитетније управљање процесом глобализације. Питање које се поставља јесте ко може најбоље управљати глобализацијом, на начин да она служи људима, а не само капиталу, па би се можда потенцијални одговор нашао у децентрализовању доношења економских одлука.

Децентрализовање није нови феномен који је повезан са глобализацијом. Локализација је појам који је настао управо под утицајем глобалних кретања, а дефинисање локалног регионалног економског развоја није једноставно. Разлог је што постоји много различитих чинилаца и фактора који утичу на перформансе локалних економија. Неке од њих су следеће: обим и квалитет природних ресурса, квалификација и вештине које поседује радна снага, капитал и инвестиције, предузетништво, инфраструктура, структура индустријске производње, технологије, квалитет локалних институција, међународна економска ситуација итд. Једну од најчешће цитираних дефиниција локалног развоја дао је Едвард Блејкли: (Edvard J. Blakely), „локални економски развој је процес у којем локалне владе или локалне развојне организације стимулишу и/или одржавају постојећи ниво пословне активности и запослености. Основни циљ локалног економског развоја јесте да стимулише могућности за запошљавање у оним секторима који побољшавају живот у заједници, користећи постојеће људске, природне и институционалне ресурсе“ (Blakely, E. J., T. K. Bradshaw, 2006).

Овде ћемо поменути још једну дефиницију која је широко прихваћена, а то је модификована дефиниција одрживог развоја, која је примењена на ниво локалних економија. Дефиниција која се највише користи јесте дефиниција *Brundtland* комисије која је дата у Извештају ове комисије под називом „Наша заједничка будућност“ 1987. године. Према овом Извештају одрживи развој се дефинише као „развој који задовољава потребе садашњих без угрожавања способности будућих генерација да подмире њихове властите потребе“ (Cuthbert, A. R., 2006., стр. 159). Оно што је за ову дефиницију карактеристично јесте да није територијално ограничена, те се може примењивати на свим нивоима, од глобалног до локалног.

Савремени приступ одрживом локалном развоју настоји да интегрише економску, географску, социјалну и еколошку компоненту. Према томе, локални еко-

номски развој се не остварује уколико ће се развојним активностима које спроводимо данас умањити квалитет живота будућих нараштаја. Задовољавање сва четири наведена захтева (економског, географског, социјалног и еколошког) представља темеље одрживог локалног регионалног економског развоја. Дакле, потребно је истаћи да је свим савременим дефиницијама локалног економског развоја заједничко настојање да се постигне што већи квалитет живота грађана.

Локализација јесте концепт који је настао управо под утицајем глобалних кретања. Предност локалног приступа регионалном и економском развоју јесте то што се налази на „месту дешавања“, односно, овај концепт боље разуме потребе оних којима економски напредак треба да служи и квалитетније представи њихове интересе. Доказано је да економске политике „од доле ка горе“ доносе много боље резултате од оних које су дириговане „од горе ка доле“. Уз јаче управљање на локалном нивоу могу се очувати предности глобалних тржишта и конкуренције, а да се притом обезбеди одржив регионални развој, а не само профит. Планерима и носиоцима регионалне економске политике на располагању стоје бројне мере и политике за побољшање пословне и инвестиционе климе. Међутим, да би се жељени ефекти остварили, потребно је користити оне мере и политике које ће привући адекватне инвестиције. Управљање локалним регионалним и економским развојем није једноставан посао. Поред локалног јавног сектора тј. локалних власти у процес локалног економског развоја (ЈЕР) укључују се и остале заинтересоване групе попут удружења послодаваца, радничких синдиката, грађана и других, чије заједничко деловање има за циљ да обезбеди боље услове за живот и рад у локалним заједницама. Да би се у томе успело, потребно је одржавати и проширивати локалну привредну базу, односно ниво пословне активности у локалној економији, а наведени циљ постиже се путем креирања довољног броја квалитетних радних места за локално становништво.

Дерегулација и либерализација националних тржишта допринеле су томе да се националне државе повлаче из многих економских активности. Улога креатора економске политике у великој мери препушта се наднационалним институцијама. Са друге стране, уже административне јединице од државе (региони и области) преузимају иницијативу и самостално се боре за што боље услове живота и рада у њима. Са ширењем политичке партиципације грађана, јачају центри-

ПРИОРИТЕТНИ ЗАДАЦИ ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ ИЗГРАДЊЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА

фугалне силе унутар националних држава, које стога трпе двоструки притисак, споља (глобализација) и унутра (локализација). Дакле, глобализација условљава локализацију (Јовановић Гавриловић, Б., 2013., стр. 3-5).

Таб. број 8/VIII. ПРИСТУПИ ЛОКАЛНОМ ЕКОНОМСКОМ РАЗВОЈУ

Приступ „од горе ка доле“	Приступ „од доле ка горе“
Одлуке о економским интервенцијама се доносе централизовано	Промоција развоја се иницира на локалном нивоу
Процесом управља администрација тј. бирократија на националном нивоу	Децентрализована, вертикално повезана сарадња између државних институција и хоризонтална сарадња јавних институција и приватних развојних организација
Секторски приступ локалном економском развоју	Територијални приступ локалном економском развоју
Развој великих и снажних индустријских постројења које треба да покрену економску активност	Стимулисање прилагођавања локалног економског система променама у економском окружењу
Финансијска подршка, новчани подстицаји и дотације су главни инструменти за привлачење предузећа	Обезбеђивање кључних услова за развој економске активности

Извор: (Pike, A., A., Rodrigues, J., Tomaneu, 2006., стр. 17).

Локализација подразумева све чешће захтеве за аутономијом, јер се све више истиче потреба да се локални гласови чују у ситуацијама када се доносе одлуке. Наведено јесте логично када се има у виду да ће локално становништво и бити главни корисник развојних резултата, чије остваривање управо зависи од ефеката доношења развојних одлука. Глобализација и локализација се међусобно подстичу, тј. локализација слаби утицај националне државе, а глобализација рушењем спољних (националних) граница јача локализацију.

На крају, можемо закључити да локални економски развој има растући значај. Глобализација као шири процес често заборавља на људе као крајње кориснике резултата развоја и неједнако расподељује прилике и користи. Теорија привредног развоја нуди решење у виду ужег концепта, односно, локалног економског развоја.

6. ПОЛИТИКА РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА, ТРАНЗИЦИЈА И ОСТАЛА АКТУЕЛНА ОГРАНИЧЕЊА

Политика регионалног развоја, у Србије уско је повезана са процесом транзиције који се већ неколико деценија одвија на овим просторима. Транзиција

предстаља процес преласка из постојећег у жељено тј. реално могуће стање привреде и друштва. Економску садржину тог процеса чини прелаз из нетржишне или недовољно тржишне (централно-планске, административне, командне односно регулацијским механизмима усмераване) у тржишну привреду. Смисао и сложеност транзиционог процеса се управо огледа у могућностима, тешкоћама и ризицима успостављања ефикасне тржишне привреде. За такозване постсоцијалистичке земље транзиција се јавља и као начин спровођења суштинских економских реформи и радикалне друштвене реконструкције. Она се у њима остварује реформским и еволутивним променама власништва (својинском трансформацијом, односно приватизацијом), друштвеног и политичког система и привреде (стабилизацијом и либерализацијом), при чему заједничке компоненте поменутих преображајних процеса представљају институциона реформа, модернизација, рационализација и реструктурирање. Било какво разматрање политике и циља транзиције на бившим југословенским просторима не може игнорисати посебност и специфичност полазних премиса од којих се пошло у промене. Имајући то у виду, суштину транзиције и политике регионалног развоја код нас чини успостављање прилагодљиве, отворене, мешовите и социјално тржишне привреде, док се транзициони период може поделити на четири фазе: макроекономску стабилизацију, либерализацију, приватизацију и реструктурирање. Есенцијалну садржину појма транзиције за постсоцијалистички свет представља прелазак из једног облика економског и друштвеног система (нетржишног) у други, сасвим другачији (тржишни) систем, као и из једне развојне концепције (екстензивне и мобилизационе) у други, нови образац развоја (тржишно утемељен и иновационо усмерен). Међутим, транзиција се у већини бивших социјалистичких земаља показала као веома тежак и ризичан процес. Ипак, без обзира што транзициони пут није нимало безазлен, реалност постсоцијалистичких земаља је тежња ка друштву демократског тржишног типа.

Србија је у оквиру некадашње СФРЈ започела транзицију привреде и друштва 1989. године и тада остварила значајне почетне резултате са изгледима да постане успешна земља у транзицији. Догађаји почетком деведесетих година зауставили су успешно започету транзицију у Србији и вратили је у групу неуспешних земаља у транзицији. Крајем 2000. године поново је отпочела транзиција у

Србији са циљем да се изгради демократско друштво и тржишна привреда у оквиру нове Државне заједнице Србија и Црна Гора и тиме обезбеди чланство у Европској Унији. Међутим, у поређењу са другим земљама у транзицији, Република Србија је много касније почела реформе имајући у виду познате догађаје из деведесетих година прошлог века.

Србија је у првој фази транзиције током 2001. и 2002. године извршила економску либерализацију, остварила макроекономску стабилизацију и започела основне струковне реформе. У процесу успостављања макроекономске стабилности кључну улогу је имала чврста монетарна и фискална политика, репрограмирање и отпис страних дугова, приватизација предузећа и реструктурирање банака. Макроекономски ефекти економске политике и структурних реформи у прве две године транзиције огледали су се првенствено у реалном расту бруто домаћег производа и у смањењу инфлације. Уопште посматрано, период од 2001. до 2006. године карактерише спровођење бројних реформи, успостављање макроекономске стабилности, одрживог-стабилног привредног и регионалног развоја, реструктурирање великих система, приватизација предузећа, као и почетак придруживања ЕУ, који укључује бројна законска прилагођавања у свим областима привреде и друштва. Производна активност, у периоду после 2000. године, испољила је позитивне резултате економске транзиције и реформе пореског система, тржишта рада и социјалног сектора. Од 2001. до 2005. године просечна стопа раста БДП-а износила је 5,2%. Међутим, Србија је 2005. била суочена са великим развојним ограничењима: низак БДП по становнику (од око 3500\$), висок проценат сиромашних (10-20%), висока стопа незапослености (21%), низак ниво инвестиционе активности, довели су Републику Србију у веома неповољан положај у погледу међународне конкурентности (87 место на светској ранг листи) (Влада Републике Србије, 2007., стр 58-59).

На старту друге фазе транзиције у Србији, инфлација је до 2003. године сведена са 40,7% на 7,8%. Нажалост у осталих пет година до почетка економске кризе само је у 2006. години била једноцифрена, док је 2005. године била чак 17,7%. Иако је била неупоредиво нижа него деведесетих година, инфлација је очигледно трајна карактеристика која прати српску привреду.

Издвајање за инвестиције у Републици Србији је недовољно, и знатно ниже у односу на нове чланице ЕУ. У 2004. години учешће инвестиција у основна средства у БДП-у у Србији је износило 19,2% и било је ниже од Бугарске (20,8%) и Румуније (21,6%), а далеко је испод нивоа Хрватске (29,4%). Посматрани период карактерисао је недовољан обим страних директних инвестиција и посебно слаб прилив најквалитетнијих гринфилд инвестиција. У периоду 2001-2008. године укупан прилив СДИ је износио укупно 10,8 милијарди долара. Значајан део ових инвестиција се односио на куповину дела домаћих државних и друштвених предузећа и банака у процесу тендерске и аукцијске приватизације.

У последњем кварталу 2008. године нашу земљу је захватила светска економска криза. Србија се драматично суочила са недовољним приливом страног капитала, рапидним смањењем прихода од приватизације и повлачењем дела штедње грађана. У другом делу 2008. године под утицајем светске финансијске кризе у финансијском сектору дошло је до пада девизне ликвидности и депресијације валуте, а у реалном сектору до успоравања привредне активности, увоза и извоза. Међутим, у целини посматрано, у привреди Србије у 2008. години, као и у претходним годинама, преовлађују позитивне тенденције. Консолидована државна потрошња смањена је за 3,5%. Од октобра 2008. године до марта 2009. године, домаћа валута је депресирана за 23%, а затим се стабилизовала у другој половини 2009. године. Са макроекономског становишта то се сматрало позитивним прилагођавањем, јер је ограничило пад производње (Арадаренко, М., 2011, стр. 11).

Таб. број 9/VIII. ИНДИКАТОРИ РАЗВОЈА СРБИЈЕ (у периоду економске кризе)

	2009	2010	2011	2012 ^{а)}
БДП, милиони ЕУР	28.957	28.006	31.143	-
БДП по становнику, у ЕУР	3.951	3.841	4.288	-
БДП, реални раст, (%)	-3,5	1,0	1,6	-
Индустријска производња, (%)	-12,1	2,9	2,1	-
Извоз робе, милиони ЕУР	5.961	7.393	8.439	3.346
Увоз робе, милиони ЕУР	11.505	12.622	14.450	5.999
Дефицит робне размене, милиони ЕУР	-5.543	-5.229	-6.010	-2.653
Дефицит текућих трансакција (% БДП)	-22,1	-7,9	-8,1	-10,2
Платни биланс укупно, милиони ЕУР	-1.687	2.364	-929	1.802
СДИ, нето, милиони ЕУР	1.824	1.373	860	1.827
Број запослених, просек, у 000	1.889	1.796	1.746	1.733
Активно незапослена лица (000)	730	730	745	763
Стопа незапослености	16,6	19,2	23,7	25,5

Извор: РЗС, НБС ^{а)} јануар-мај

Макроекономска кретања у периоду јануар-јун 2009. године карактеришу неповољне тенденције започете у првој половини 2008. године. Током 2009. године, оштар пад домаће тражње и увоза је изазвао смањење јавних прихода од 8 одсто, знатно веће од пада производње. Пад индустријске производње од 19% почетком 2009. године довео је до драстичног смањења извоза с обзиром да извоз индустријских производа обухвата око 95% укупног извоза Србије. Да би успорила пад производње и озбиљније погоршање ликвидности у привреди, Влада је обезбедила подршку из буџета за субвенционисане кредите. У 2009. години остварена су укупна примања буџета Републике Србије од 651 милијарде динара, док су укупна издавања била већа и износила су 746 милијарди динара, што је имало за последицу буџетски дефицит од 95 милијарди динара. У односу на 2008. годину буџетски приливи и одливи су били реалано нижи за 7,3%, односно 1,9%.

Економска криза је највише погодила Србију у 2009. години. Обим индустријске производње је смањен за 12,1% у односу на претходну годину. За разлику од 2009. године која је била изузетно неповољна, тренд свих показатеља у 2010. години био је позитиван. И поред извесног опоравка, привреда Србије по већини показатеља није достигла предкризни ниво.

Српска привреда је вишеструко повезана са међународном заједницом. Због светске али и домаће економске кризе у 2009. години укупна спољно-трговинска размена Србије је смањена за 25,3% у односу на 2008. годину. Извоз робе је био мањи за 19,7%, а увоз робе за 28%. Дефицит робне размене је износио 5,2 милијарде евра и смањен је за 35,6% у односу на 2008. годину. Највећи суфицит у спољно-трговинској размени остварен је са Црном Гором, Босном и Херцеговином и Македонијом. Највећи дефицит исказан је у трговини са Руском Федерацијом, пре свега због увоза нафте и гаса, али и због недовољног извоза. ЕУ је најзначајнија спољнотрговинска дестинација Србије и на ову економску интеграцију односило се 54,5% робног промета у 2009 години. Извоз у ЕУ је опао за 20,7% и износио је 3,2 милијарде евра, увоз је био нижи за 25,6% и износио је 6,1 милијарду евра. Забележен је дефицит од 2,9 милијарди евра, и био је за 30,3 одсто нижи од дефицита из 2008. године.

У периоду 2002-2009. године (до 25. јануара) тендерском и аукцијском приватизацијом продато је 1.784 предузећа, остварено 2,2 милијарди евра прихо-

да, обезбеђено 1,4 милијарди евра за инвестиције и 276,7 милиона евра за социјални програм. Од укупног броја понуђених предузећа (2.652) продато је 67% (109 тендерском и 1.675 предузећа аукцијском приватизацијом). Непоштовање уговорних обавеза (неплаћање рате, неизвршавање социјалног програма, непоштовање континуитета пословања и радно-правних односа) имало је за последицу раскид купопродајних уговора за 478 предузећа (23 тендера, 455 аукција). У 2009. години Акцијски фонд је продао мањинске пакете акција 228 компаније за 7,7 милиона евра. Продајом акција 1.589 компанија из портфеља Акцијског фонда у периоду 2002-2009. године остварено је 708,7 милиона евра приватизационих прихода. У 2009. години тендерском и аукцијском приватизацијом продато је 74 предузећа, и остварено је 75,6 милиона евра прихода и обезбеђено 43 милиона евра за инвестиције.

Лош концепт приватизације и економска криза у великој мери утицали су на значајан пад запослености са 53,3 одсто 2008. године на свега 47,1 одсто 2010. године, односно раст стопе незапослености са 14,7 одсто на 20 одсто. У периоду од 2008-2010. године кумулативни губитак радних места је износио 12,5 одсто, док је у исто време БДП опао за 4,7 одсто. То значи да је са смањивањем БДП-а за један процентни поен, запосленост опадала за 2,6 процентних поена. У већини других земаља Централне и Источне Европе, еластичност раста запослености углавном се креатала у уобичајеном распону од 0-1, што указује на то да је релативан пад запослености у тим земљама био мање оштар него пад производње (Арадаренко, М., 2011., стр. 15).

Решавање проблема политике регионалног развоја Србије захтева проналажење правих путева за њихово превазилажење. Највеће препреке на том путу представљаће неразвијена привредна инфраструктура, низак ниво техничко-технолошке развијености, незапосленост, висока стопа инфлације, као и низ других проблема. Стотине хиљада радних места у индустрији је изгубљено. Хиљаде послова из индустрије је нестало или је пресељено у неке друге секторе. Мањи део страних директних инвестиција је завршио у индустрији, а највећи број индустријских приватизација завршен је фиаском. Покушаји државе да се пад индустријске производње барем заустави, су остали неуспешни, а некадашњи гиганти српске индустрије су у веома тешком стању. Егзистенцијални и развојни проблеми у индустрији могу се успешно решавати само размагтрањем свих могућих ре-

шења и правим избором најбољег. Индустрijски потенцијал Србије је низак, док застарела индустрijска производња на може да постигне конкурентност како на домаћем тако и на иностраном тржишту. Неадекватна улога државе у привредном и социјалном развоју Србије имала је за последицу да реформе спровођене у претходној деценији нису успеле да створе повољну климу за реализацију ефикасне индустрijске политике.

Економску политику Србије током 2009-2010. године обликовали су покушаји да се привреда стабилизује и врати на пут раста. Мере које је усвојила Европска унија, а које се односе на пружање помоћи кандидатима у припремама за чланство, могу послужити као упуства за постизање структурних промена индустрijске политике Србије. Оне се односе на реформу правног система, унапређење иновација и корпоративног управљања, стварање услова за приступ тржиштима изван Србије, усвајање и спровођење индустрijске политике која подржава структурне промене.

Досадашњи ток транзиције показао је да СДИ нису могле решити све националне развојне проблеме, али да у будућности Србија може да рачуна на значајне позитивне ефекте привлачењем СДИ. За стране инвеститоре, Србија је занимљива јер располаже са квалификованом, добро обученом и јефтином радном снагом. Србију одликује и дугогодишња традиција производње неких индустрijских производа, као и близина великих тржишта.

Основни циљ индустрijске политике у кратком року требало би да буде улагање у оне делатности које ће у најкраћем временском периоду озбиљније повећати производњу, извоз и запосленост. Средњорочном индустрijском политиком треба подстицати повећање ефикасности привређивања, специјализације производње темељене на компаративним предностима и побољшању међународне конкурентности.

Процес транзиције у значајној мери зависи од доласка страних директних инвестиција у привреду. Релацију глобализација-стране директне инвестиције-транзиција повезује одређена „ланчана реакција“. Уважавање ове узрочно-последичне везе је важна претпоставка ефикасног дугорочног развоја. То је један у низу процеса, којих морамо бити свесни, ако желимо да постанемо интегрални део европског и светског тржишта, и глобалног светског поретка (Лутовац, М., Љ. Савић, 2012, стр. 3-21).

7. ЦИЉЕВИ И РЕЗУЛТАТИ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА И РЕГИОНАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Све бивше социјалистичке земље се од почетка последње деценије двадесетог века, налазе у процесу транзиције. Спровођење овог контроверзног процеса у Републици Србији, после насталих политичких промена 2000. године, у великој мери је било под утицајем тешког наслеђа проистеклог из распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, ратова на њеним просторима, економских санкција Савета безбедности Уједињених Нација и бомбардовања. Кашњење реформи у Србији од скоро једне деценије, свакако је утицало на профил, ток и резултате регионалног развоја државе. Нејасно је зашто је Србија у другој фази транзиције водила економску и регионалну политику, која је довела до потпуног слома српске привреде, а нарочито индустрије. Транзициони модел привредног и регионалног развоја у Србији заснивао се на траљавој примени принципа Вашингтонског консензуса. Сиromашна и неуређена земља је претерано брзо отворила границе за слободну конкуренцију ефикасних компанија из развијених земаља, што је довело у веома тешку позицију већину српских предузећа која су једва преживела своје недаће из последње деценије двадесетог века.

Од транзиције и нарочито приватизације се очекивало чудо. Владе су се руководиле принципом „да је тржиште најбољи регулатор, а држава лош господар“. Знатно пре текуће кризе, критичари „тржишног фундаментализма“ су упозоравали да ће глобализација и регионална политика Међународног монетарног фонда, уз примењени модел приватизације и свеопште либерализације у транзиционим земљама, имати бројне и веома тешке социјалне и економске последице. Разорни ефекти и вишегодишње трајање светске економске кризе су показали да „невидљива рука тржишта“ није тако савршена и да је без државне интервенције немогуће изаћи из кризе (Лутовац, М., Љ., Савић, 2014., стр. 70).

Највећа жртва транзиције и приватизације, односно економске и регионалне политике, спровођене на српски начин, била је индустрија. Огроман број великих индустријских предузећа, која су била носиоци развоја српске привреде, данас се налазе у веома лошој ситуацији. Неке фабрике са деценијском традицијом су затворене, опрема је распродата, а радници отпуштени. Друге, као „Петар Драпшин“ из Новог

Сада, који је основан далеке 1882. године, „Луксол“ из Зрењанина (1884. год.), „Ударник“ (1898. год.), „Гоша“ из Смедеревске Паланке (1923. год.), „ИМР“ из Београда (1927. год.), „Змај“ из Земунa (1946. год.), „ФАП“ из Прибоја (1947. год.), „Рудник“ из Горњег Милановца (1957. год.) и многе друге са страхом чекају да ли ће у последњем кругу приватизације пронаћи купца или ће опићи у стечај. Све претходне српске Владе су пропустиле прилику да нађу решење за проблеме са којима су се сучавала ова предузећа. Због катастрофалне политике и модела приватизације, стотине хиљада радних места је изгубљено, при чему индустријски сектор Србије који је 1990. године запошљавао 1,1 милион људи, 2014. године запошљава свега 275 хиљада, колико је радило и далеке 1955. године (Лутовац М., Љ., Савић, 2014., стр. 71).

Када говоримо о регионалном политици, морарамо констатовати, да је крајем прошлог века социјализам као друштвено уређење престао да буде алтернатива капиталистичком привредном моделу. Рушењем Берлинског зида 1989. године, бивше социјалистичке земље ушле су у дугогодишњи процес преласка на тржишни систем привреде, а приватизација је постала кључни сегмент транзиције. Производња је опала у тој мери да су само две од укупно двадесет и пет земаља у транзицији 1999. године имале већи ниво производње него 1989. године (Comros, N., A. Coricelli, 2002., стр. 798-824).

Од почетка имплементације реформских политика деведесетих година прошлог века, поједине земље у транзицији, међу којима и Србија, забележиле су драматичан пад економских перформанси, а питање приватизације наметнуло се као централно. Очекивања су била да ће она бити покретач свих промена и довести до брзог оздрављења крхке и слабе српске привреде. Приватизација је прокламована као најбоље решење за Србију, јер се сматрало да ће она обезбедити услове за ефикасну тржишну привреду са одговарајућом власничком структуром, прокренути производњу, поспешити економски развој и повећати ниво запослености. Међутим, за разлику од појединих земаља Централне Европе, које су релативно ефикасно спровеле процес приватизације и реструктурирања индустрије, такве тенденције нису забележене у Србији. Током процеса приватизације структура привреде Србије је значајно измењена, а задуживање земље, терцијаризација и деиндустријализација су најважнија обележја модела привредног и регионалног развоја који је примењиван у Србији после октобра 2000. године.

Дефинисани циљеви са којима се кренуло у процес приватизације и који су прокламовани као најбоље решење за Србију нису реализовани, а наша целокупна привреда је све више пропала. Да би се заштитили шири друштвени интереси, односно хармонизација често опречних циљева власника капитала и запослених радника, кроз процес приватизације је требало обезбедити: нове инвестиције, опрему и технологије, савремене облике управљања, нове форме организације и нова тржишта, пораст производње, запослености, извоза и животног стандарда. Али за 12 година приватизације, односно од 2002. до 2013. године, приватизовано је укупно 2.358 предузећа. Путем тендера приватизовано је 82 предузећа или 3,47% од укупно приватизованих предузећа, путем аукција 1.523 предузеће или 64,57% и путем тржишта капитала 753 предузећа или 31,93% укупно приватизованих предузећа (Лутовац, М., Љ. Савић, 2014., стр. 77).

Дакле, транзиција и приватизација на српски начин, су нам донеле огромну незапосленост, инфлацију, пад производње, корупцију и сиромаштво. Хиљаде предузећа је нестало, а некадашњи српски привредни гиганти су у веома тешком стању. Циљеви регионалног развоја нису остварени, приватизацијом није повећана ефикасност и продуктивност наше индустрије, а модел развоја темељен на услугама, приливу страног капитала и приходима од приватизације више није могућ.

Република Србија мора коначно окончати процес приватизације, али треба имати у виду да вишегодишња економска криза у Србији није последица само лоше регионалне политике него је и резултат бројних других фактора. У наредном периоду од пресудног значаја је окретање ка динамичном развоју извозно оријентисаног реалног сектора, јер једино такав модел развоја може дугорочно Србију поново вратити на ниво, који је имала пре неколико деценија. Да би се то десило неопходно је обезбедити развој и јачање институција, инфраструктуре, макроекономског пословног амбијента, иновација, људског капитала, знања и образовања.

8. РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ И НАЦИОНАЛНО ПИТАЊЕ (НАУЧНА ПРЕДВИЂАЊА, ПРОЈЕКТОВАЊЕ БУДУЋНОСТИ, ПЛАНИРАЊЕ И СПРОВОЂЕЊЕ РАЗВОЈА), РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Проблем регионалног развоја и регионалних неравномерности карактеристичан је, пре свега за недовољно развијене државе услед великих територијалних

неравномерности и њихових дубоких историјских корена. Маневарски простор за друштвену акцију сужавају недовољна материјална база, неразвијеност друштвених и економских институција, недостатак стручних кадрова и модерних радних навика. Управо то је и разлог зашто су дилеме избора стратегије и метода регионалног развоја веома сложене.

Процеси глобализације узроковали су прерасподелу економске моћи у свету, а понашање економских актера не одликује спонтане реакције тржишних снага, већ се практикује агресивна стратегија снаге у односу на своје супарнике. Доминација је, према томе дестабилизирајући феномен. Неравноправност и иреверзибилност, као битне компоненте ефекта доминације, налазе се у суштинској супротности са узајамном, реципрочном зависношћу привреде од које полази теорија опште равнотеже извлачећи закључак о аутоматском поништавању неравнотеже (Влада Републике Србије, 2007., стр. 71).

Феномен поларизације представља један од највећих развојних проблема у Србији, а самим тим и у А. П. Војводини. У периоду после другог светског рата, па све до 1990-их година, поларизација у Србији се односила, пре свега, на релацији развијено и неразвијено подручје. У годинама транзиције дошло је не само до продубљивања разлика између развијених и неразвијених, већ и до појаве нових облика неразвијености (девастирана подручја), концентрације економских активности на једном од полова, и све дубљих облика сиромаштва и заосталости на све већем простору. На тој основи, настао је јаз у економској регионалној развијености и животним условима између градова (Београд и Нови Сад) и осталих делова Републике Србије.

Данас се код нас поставља питање, шта би морала да учини једна земља каква је Србија, да би остварила економски успех и равномеран регионални развој целе своје територије. Да би пружили адекватан одговор, треба имати у виду да ће развојни изгледи наше земље у знатној мери бити условљени и људским фактором, односно његовом оспособљеношћу за развојна достигнућа.

Држава не може добро управљати привредом и друштвом у целини, уколико не зна да управља сама собом. Значајно је имати у виду да држава која тежи да обезбеди опстанак привреде и надокнади регионално развојно закашњење, нема превише времена на располагању. Државне, односно, владине најважније одлуке, свакако ће се односити на кадровска решења. Овде посебно треба водити рачуна о

томе где и како ће се поставити нови људи, односно да они дођу на позиције на којима ће њихове предности дати оптималне развојне резултате. Такође, влада мора посветити особиту пажњу спољњем свету и питањима развоја изван наше привреде. Наиме, неки резултати видљиви су тек споља и нису само тамо где се налази наша привреда. Поред тога, влада треба да своју економску и целокупну развојну политику базира на главним предностима и потенцијалима наше земље (Деве-таковић, С., Б. Јовановић Гавриловић, Г. Рикаловић, 2008., стр. 392-393).

Географски положај, пружа Србији боље развојне шансе у поређењу са околним земљама. Република Србија поседује квалитетно пољопривредно земљиште и још неке значајне природне ресурсе, али и квалификовану радну снагу чије прилагођавање захтевима нових технологија неће представљати већи проблем. Када се имају у виду политичке промене настале 2000. године, које су омогућиле нашој држави чланство у међународним економским асоцијацијама и финансијским организацијама, а које су нашој привреди отвориле пут на европско и светско тржиште, онда је сасвим очигледно да ће Србија у будућности представљати изузетно атрактивну земљу за страна улагања. Међутим, имајући у виду карактеристике наше привреде и институција, као и могућност неуобичајених и непредвидивих политичких збивања, предстојеће раздобље у економском погледу биће обележено значајним присуством разноврсних ризика и неизвесности. Из тог разлога, како креатори регионалне развојне политике, тако и економисти, географи, демографи, планери и социолози морају задржати одређену дозу опрезности у својим предвиђањима, очекивањима, саветима и препорукама. Уствари, до успешног регионално економског опоравка може доћи упркос супротним проценама, док привредни промашаји могу бити и већи уколико не би било стручних савета и препорука. С обзиром на то да је Србија већ постала чланица низа важних међународних организација, институција и иницијатива, као и имајући у виду сву тежину и сложеност привредне ситуације у нашој земљи, концентрација и мере регионалне развојне политике, у знатном степену ће бити детерминисане преференцијама и препорукама спољних чинилаца.

Пример Кине нам показује да економија може достићи већи раст ако се фокусира на конкуренцију остављајући приватизацију за касније. За разлику од Кине, конкуренција је била запостављена у многим од бивших социјалистичких земаља, које су дале предност приватизацији. У нашем случају, пак, акценат мора

бити и на једном и на другом, то јест, на подједнаком уважавању и приватизације и конкуренције, односно, не сме се запоставити ни једно, ни друго, ради равномерног регионалног развоја. Конзистентно и пажљиво управљање процесом транзиције доприноси остваривању позитивних економских регионалних промена.

Србији је неопходна визија развоја која је заснована на ширим циљевима и већем броју инструмената него што је бивало до сада. Забринуте смо не само за повећање БДП-а, већ и за побољшање животног стандарда који подразумева боље здравство и образовање. Потребан нам је прихватљив смер регионалног развоја, не само у стандардном смислу заштите окружења за будуће генерације, већ и у погледу прихватања принципа који се могу сучељавати политичким процесима. Нужан нам је равномеран регионални развој у коме су његови плодови широко дистрибуирани становништву. Ваља се залагати за демократски развој у коме грађани учествују у доношењу колективних одлука које утичу на њихове животе и животно окружење. Ово постаје још важније када се упустимо у изградњу и јачање институција, што је задатак којем треба да будемо предани. Значи, наглашена је потреба за одржавањем развоја не само у погледу утицаја на околину и коришћење природних ресурса, већ и у смислу трајности и способности да се поднесу политичке промене.

Пред нашом земљом стоје два изазова: први је равномеран регионални развој, а други усвајање једне потпуно нове светске економије. Данас постоји растуће признање да циљеви развоја превазилазе просто повећање БДП-а, те смо и ми заинтересовани за промовисање праведног, равномерног и одрживог регионалног развоја. Прилагођавање привредног система, изградња тржишних институција, израда одговарајуће развојне стратегије и доношење адекватне економске политике воде ка одрживом регионалном развоју, који наше кандидовање за чланство у Европској Унији, као и касније учлањење у њу чини реалним.

IX ЗАКЉУЧАК

Када говоримо о регионализацији као фактору јавне регулације привредног и општег регионалног развоја, у условима транзиције код нас, евроинтеграција на простору Европе и глобализације у свету, неопходно је водити рачуна о могућностима, ограничењима, примењивости као и специфичностима у економској стварности Србије и А.П. Војводине, а ради обезбеђења социо-економског и географског оквира за одвијање привредних активности. Функције региона, као највишег нивоа организације, су стратешко планирање и развој, подстицање економског развоја коришћењем предприступних фондова Европске уније у циљу смањења регионалних неравномерности и што бржег прикључивања Европској Унији.

Регионални развој као важан чинилац целокупног друштвеног напретка, и економско-географског раста и развоја, у било којој земљи, па тако и у Србији заокупља пажњу првенствено њених научника и стручњака уопште, који га истражују са најразличитијих страна. У садашњем времену, домену регионалног развоја посвећује се посебна пажња, с обзиром да га бројни научници у свету називају временом, напредно-развојног друштва, желећи тиме да покажу да је регионални развој окосница целокупног географског, социјалног и економског развоја савременог друштва у целини, као и свих његових сегмената појединачно.

Сама организација и функционисање концепта регионалног развоја представља предмет расправа и обухватних анализа стручњака из ове области у скоро свим државама света. Веома брз економски раст и развој у свету потврђивао је и допуњавао наведену констатацију новим сазнањима и радовима бројних светских научника, који су потврдили значај утицаја савременог регионалног развоја у стварању компаративних предности свих нивоа привређивања од појединачних привредних субјеката, преко географије и демографије па до целине националне економије, односно међународних асоцијација. У развоју научног погледа на локације насеља, становништва, функција и економских активности у простору успостављена је ме-

тодолошка вертикала која полази од питања појединачних локација и трансформације се у више теорија регионалне економије и регионалног развоја.

Појму регионализације, као и самом регионалном развоју се током више деценија прошлог века код нас није придавао довољан значај, а овај развој се није посматрао као саставни део укупног географског и социо-економског развоја. У Србији, односно тадашњој држави СФРЈ, регионализација се у складу са историјским наслеђем, третира у контексту, који је веома често у скривеном облику означен феноменом федерализације или сепаратизма, односно, реализације групних или појединачних интереса на основу територијалне децентрализације јавне регулације, у којима укупни географски и економски чиниоци имају другоразредну улогу.

У савременом свету степен регионалне развијености је форма испољавања процеса глобализације, односно интернационализације и интеграције производних снага и нове поделе у складу са изазовима и потребама ширења савременог тржишта. У том смислу регионална развијеност се јавља као развојни фактор у економском, географском, просторно-планерском и друштвено-социјалном смислу. Она у националним и транснационалним размерама омогућује нову комбинацију фактора производње, ресурса и њихову мобилизацију, размештај и верификацију на основу тржишних законитости. Стварање регионалних тржишта и њихова интеграција у јединствено светско тржиште једно је од општих развојних законитости савременог друштва. Ради тога неопходно је да се кроз сарадњу и повезивање отвори процес сарадње и регионалне интеграције привреде и других делатности, како би се ојачала конкурентска способност одређеног територијалног простора и учврстило његово место на тржишту. Сходно томе неопходно је да држава Србија развије аутономну стратегију регионалног развоја, како би се укључила у европске и светске интеграционе процесе.

Бивше социјалистичке државе, а самим тим и Република Србија, су својевремено демонстрирале способност постизања веома високих стопа привредног раста. Веома брз напредак производње био је примарни *raison d'être* економског механизма. Међутим, проблем је био притајен и лежао је у чињеници да тај привредни раст није био одржив на дужи рок. После почетних успеха у повећању производње стопе раста свих планских привреда су се успориле, да би касније пале на нулу или добиле негативан предзнак. До све већег слабљења економског ра-

ста у Србији, и А.П. Војводини дошло је на нивоу дохотка *per capita* који је далеко заостајао за оним који је постигнут у земљама Западне Европе. Социјалистички привредни раст се у двоструком смислу може окарактерисати као псеудо раст. Прво, има индиција да су званични подаци о темпу повећања производње премашивали стварни раст привреде. Друго, квалитет привредног раста није био задовољавајући, што је довело до тога да подаци о повећању производње пре одражавају раст губитака него побољшања у друштвеном благостању. Од транзиције се очекивало да поново успостави процес привредног раста, али на квалитативно другачијим основама. Мада се током транзиције акценат стављао на институционалне промене, успех целог подухвата у крајњој линији није зависио од „лепоте институционалне грађевине“, већ од резултата који се постижу у реалној сфери, пре свега од способности постсоцијалистичког система да генерише високе и одрживе стопе привредног раста.

Србија се, када је реч о процесу преображаја, може сматрати земљом *sui generis*. За разлику од других социјалистичких привреда, процес тржишних реформи започео је још у 1950 и 60-им годинама двадесетог века, да би се, после дуге застоја и кризе, интензивирао крајем 80-тих и почетком 1990-их година прошлог века. Да није дошло до распада СФРЈ, ратова и санкција, Република Србија би имала све предиспозиције да буде лидер у транзиционим реформама. Пред нашом земљом је стајао задатак да из једног тржишног система, додуше мањкавог и недовољно ефикасног, пређе у други систем са потпуним тржишним карактеристикама. Међутим, околности су биле такве да је транзиција у Србији започела са десетогодишњим закашњењем, током којег су се истопиле почетне предности које је наша земља имала у односу на друге постсоцијалистичке привреде. Предност каснијег уласка у транзицију и учења из искуства других је прокоцкана, што се, у крајњој линији, одразило на биланс постигнутих резултата. Ефикасност предузетих реформи би била знатно виша да су редослед спровођења реформи и њихова усаглашеност са регионалним развојем биле боље укомпоноване.

У Републици Србији у складу са дугом традицијом исказивања групних друштвених интереса, за или против регионализације, увиђамо разне тезе и приступе у одређивању садржаја, циљева и акција регулације регионалног и привредног развоја. У том смислу постоји потреба за свеобухватним и детаљним истражи-

вањима, тј. поставља се питање какав концепт применити у изградњи регионалног и привредног развоја Србије и А.П. Војводине у оквиру ње. Расправе о овом проблему у значајној мери оптерећене су прошлошћу, па се у складу са тим предлажу акције и циљеви који су у суштини у супротности са изградњом тржишне структуре, као основе за ефективно укључење Србије у процесе европских интеграција.

У складу са номенклатуром NUTS и према Закону о регионалном развоју, Србија је извршила регионализацију на нивоу статистичких области, а у циљу планирања и спровођења регионалних и развојних политика у складу са пројектима ЕУ. Према овој регионализацији, подела је извршена на (NUTS2) и (NUTS3) нивое. Тако, је данас у Републици Србији дефинисано пет региона: Град Београд, Војводина, Шумадија и Западна Србија, Јужна и Источна Србија, Косово и Метохија. Оно што је незгодно приликом одређивања (NUTS3) субрегиона тј. округа јесте што се овај ниво формира од општина око индустријских центара ка коме ове општине гравитирају. Ту имамо проблем Београда и Новог Сада где је тешко одредити где престаје њихов утицај. Тако, на пример, Панчево и Смедерево више гравитирају ка Београду него ка својим регионалним центрима, мада би се тешко могли сврстати у исти регион са Београдом. Ниво (NUTS1) није коришћен, јер би због великог броја становника предвиђеног за овај ниво, од 3 до 7 милиона, Србија у том случају била максимално подељена на два макрорегиона.

Ради кохерентног приступа регионалном развоју, у раду смо утврдили регионалну разноврсност Србије и А.П. Војводине, анализирану према привредним и географским потенцијалима региона, односно посматрану кроз различите показатеље. Анализа различитих појединачних и синтетизованих индикатора за мерење регионалне развијености имала је за циљ да пружи интегралну слику укупно стања развијености региона, а посебно у контексту развоја секторских политика на нивоу региона.

У наставку ћемо се осврнути на неке показатеље и њихове специфичности, и усредсредити се на оне најбитније за оцену вишеслојне регионалне поларизованости Србије и А.П. Војводине, са испољеним високим међурегионалним разликама које се односе на демографске карактеристике, привредну структуру и њену ефикасност, као и целокупан регионални развој.

Аутономна Покрајина Војводина заузима југоисточне делове средњеевропског Панонског басена - Панонске низије, односно Војводина заузима северни део Републике Србије. На северу се граничи са Мађарском (у дужини од 166 километара), на истоку са Румунијом (у дужини од 303 километра), на западу са Хрватском (у дужини од око 315 километара), и на југозападу са Босном и Херцеговином (у дужини око 33 километра). Јужна граница Аутономне Покрајине Војводине је унутрашња граница са Републиком Србијом, тј. њеним централним делом, (у дужини од 341 километар), претежно је географска и чине је реке Сава и Дунав, са мањим одступањима на територији Града Београда. Укупна површина Војводине је 21.603 км², што чини 24,4% територије Републике Србије (88.509 км²). У њој живи 1 931 809 становника, односно 26,92% од укупног становништва Србије, а густина насељености Војводине је око 90 становника по километру квадратном. Рељеф је претежно равничарски са надморским висинама од 65 до 130 метара. Доминирају алувијалне равни, лесне терасе и заравни, а на појединим деловима Војводине срећу се пешчаре (Суботичка на северу и Делиблатска на југоистоку), и планине (Фрушка гора у југозападном делу и обронци западних Карпата – Вршачке планине на југоистоку). Посебна специфичност војвођанске равнице јесу дебели слојеви плодне црнице на дилувијалној лесној заравни и пешчаној подлози. Велике реке пресецају Војводину, које битно одређују њене географске карактеристике, економски развој и живот становника. Највећи токови су: Дунав, Сава, Тиса, Бегеј, Тамиш и Караш, а мањи су: Мостонга, Брзава, Нера, Златица и Босут. Прокопавањем канала, изградњом преводница и устава (Канал Дунав-Тиса-Дунав, Велики, Мали, Кикиндски канал и др.), обезбеђена је пловидба на приближно 600 километара речних токова Војводине. Војводина се састоји од три географске целине и то: Бачка, Банат и Срем. У административно управном смислу, односно по номенклатури статистичких територијалних јединица, састоји се из 7 области (Западнобачка, Јужнобанатска, Јужнобачка, Севернобанатска, Севернобачка, Средњобанатска, Сремска), 6 градова, 2 градске општине, 39 општина, 467 насеља и 52 градска насеља. Највећа градска насеља су: Нови Сад, Суботица, Зрењанин, Панчево, Сомбор, Сремска Митровица, Рума и Вршац. Овде морамо констатовати да су на регионални развој Војводине, директно или индиректно, утицали развојни

процеси ближег и даљег регионалног окружења, што се првенствено односи на београдско-новосадско метрополско подручје, као и на неке пограничне регије.

Ако посматрамо демографске индикаторе (број становника, густину насељености и друго), можемо приметити да постоје значајне разлике између региона категоризације (NUTS2). Демографске трендове у Србији, а самим тим и Војводини последњих деценија карактерише такозвана „популациона регресија“, условљена географским, климатским, економским, традиционалним, културним и осталим факторима, чијем се вишеструком утицају може приписати смањење укупног броја становника, пад наталитета, пораст просечне старости становништва, концентрација становништва у урбаним срединама, демографско пражњење руралних и пограничних подручја, као и стихијски миграциони процеси. При уређењу података између два пописа (2002. и 2011. године), уочавамо да је у међупописном деветогодишњем периоду дошло до пада броја становника, како на републичком тако и на покрајинском нивоу. На републичком нивоу дошло је до пада броја становника од 3,0%, док је на нивоу Војводине број становника опао за 4,9%. Посматрајући области у А.П. Војводини, уочавамо да је у свим областима забележен пад броја становника у међупописном периоду. Највиши пад остварен је на нивоу Западнобачке области (12,1%), Севернобанатске области (10,9%) и Средњобанатске области (10,0%). Једино је на нивоу Јужнобачке области забележен раст броја становника који износи 3,7%. Две локалне самоуправе које на нивоу Војводине једине бележе популациони раст су Нови Сад и Темерин. У Новом Саду је дошло до повећања броја становника за 14,1%, док је у Темерину проценат повећања износио 0,04%, Највеће смањење броја становника забележено је у Новој Црњи и износи 19,1%. Стопа природног прираштаја је у 2012. години на нивоу Републике Србије била негативна и износила је -4,9‰, док је на територији А.П. Војводине износила -5,0‰. При посматрању области Војводине дошли смо до закључка да је највиша стопа природног прираштаја у Јужнобачкој области и износи (-1,8‰), а најнижа у Западнобачкој области и износи (-8,8‰). Такође, констатовали смо да 44 локалне самоуправе имају негативну стопу природног прираштаја, при чему је најнижа у Планишту (-13,9‰), а највиша у Новом Саду (1,2‰), те закључујемо да је Војводина нискофертилно подручје. На основу анализа демографских кретања у Војводини, уочавамо да је миграциони салдо у 2011.

години негативан и износи -1.678 становника. При посматрању области, констатовали смо да је миграциони салдо негативан у свим областима, при чему је најнегативнији у Јужнобанатској области, а најмање негативан на нивоу Севернобачке области. Једино је у Јужнобачкој области остварен позитиван миграциони салдо, који је у највећој мери резултат високопозитивног миграционог салда Новог Сада, а мањи раст бележе Темерин, Сремски Карловци и Беочин. Све јачи демографски и урбанистички трендови на руралном подручју као што су смањење броја пољопривредника, повећање броја старачких домаћинстава као и јака миграција ка урбаним центрима последица су: ниског прихода у пољопривреди на малом газдинству, недостатка одговарајуће здравствене и социјалне заштите, инфраструктурне неповезаности са већим центрима, недоступност виших нивоа образовања, културних активности и слично. Побољшање квалитета живота на селу један је од важних предуслова за заустављање трендова депопулације сеоског становништва, а самим тим и будућег развоја пољопривреде А.П. Војводине. Уопште посматрано, демографска кретања у Србији и А.П. Војводини карактерише изразита депопулација, демографско заостајање, слаби демографски ресурси и неравномеран територијални размештај становништва. Регионално посматрано највећи број округа припада демографски угроженим подручјима (источни, јужни и западни делови Србије), а са друге стране град Београд и Јужнобачки округ се издвајају као подручја изразите концентрације становништва. Демографски проблем се јавља и у ниској биолошкој снази становништва, односно према стопи укупног фертилитета Република Србија и Војводина у оквиру ње се налазе већ неколико деценија испод граничног нивоа.

Видљива и изразита територијална неравномерност представља основно обележје регионалног развоја Србије и А.П. Војводине у оквиру ње. Регионална поларизованост Републике Србије на развијени север и неразвијени југ не разликује се много од других европских (поготово бивших социјалистичких) држава. Задња деценија прошлог века, коју је обележио драстичан пад животног стандарда становништва, као и раст сиромаштва превасходно је последица велике редукције економских активности. Највидљивији показатељи транзиционе рецесије регистровани су у смањењу обима укупне привредне активности, смањеној запослености, високој незапослености, разорним дејствима инфлације, и погоршаној структури извоза и увоза. Овакав амбијент довео је државу Србију и А.П. Војво-

дину у веома лош степен регионалне развијености. Процес транзиције је још више нагласио вишеслојност проблема неразвијености због чега је било неопходно променити аналитичко-методолошки инструментаријум, појачати економску димензију и увести нове димензије просторног односно географског развоја. Прецизније, било је неопходно увести и бројне географске, друштвене, социјалне и демографске аспекте развоја. Међутим, све ове развојне димензије окупљене на националном нивоу замагљују или ублажавају праву слику разлика унутар нижих јединица посматрања, то јест општина и округа. У овој години навршиће се петнаест година од почетка спровођења транзиције у Србији. Остварени резултати нису у складу са обећањима, а што је још важније далеко су од очекивања да ће крупне промене довести до значајнијег раста животног стандарда и бољег регионално развоја. Уместо тога, код нас данас имамо пад стопе раста БДП-а, раст незапослености, скроман извоз, велики спољнотрговински дефицит, константно растући спољни дуг, високу јавну потрошњу, популациону регресију и изражене стихијске миграционе процесе из руралних и пограничних подручја. Глобална економска криза је у значајној мери оборила кључне перформансе регионалног развоја, али већина наведених проблема, је била изражена и пре њеног почетка. Нема сумње да је виталност српске привреде пресудно зависила од прилива страног капитала. Најважнији импулс расту БДП-а давао је увоз, на кога је у периоду 2001-2014. година потрошено скоро 120 милијарди долара. Са глобалном кризом видљиво је смањен прилив страног капитала, што је актуелни модел привредног и укупног регионалног развоја учинило практично неупотребљивим. Ефекти светске економске кризе који су утицали на привреду Србије, прелили су се и на привредну ситуацију у А.П. Војводини. Ипак, Војводина је у 2011. години, у већој мери учествовала у формирању БДП-а Србије него што је то био случај у годинама које су претходиле. Регион Војводине поред Града Београда, остварује највеће учешће у формирању БДП-а републике Србије. Београдски регион учествује са 48,9%, док регион Војводине учествује са 26,2%. У 2011. години у Војводини је пословало 26,5% од укупног броја свих предузећа у Србији, и она су запошљавала 24,6% од укупног броја запослених у предузећима Републике. Анализирањем БДП-а *per capita* у 2011. години закључујемо да је просек показатеља на нивоу А.П. Војводине једнак републичком просеку. Са друге стране, увиђамо да је БДВ *per capita* Војводи-

не порасла и износи 97,5% просека Србије. Истовремено, уз разлике у износу БДВ-а по глави становника, постоји разлика у структури БДВ-а на нивоу Србије и Војводине. У А.П. Војводини је значајно веће учешће сектора прерађивачке индустрије (35,9%) и рударства (19,7%), у формирању БДВ-а Покрајине, него што је случај са учешћем сектора прерађивачке индустрије (25,8%) и рударства (8,3%) у формирању БДВ-а Републике. Индекс индустријске производње је у 2012. години у Војводини износио је 102,1 док је овај индекс на републичком нивоу износио 97,1. Напомињемо и то да Војводина учествује у извозу Србије са већим процентом него у увозу, па је покривеност увоза извозом Војводине 72,2%, а Србије 59,8%. Такође, прилив страних директних инвестиција по становнику је значајно већи на нивоу Војводине и износи 154,1% републичког просека. Економске међурегионалне неравномерности, мерене синтетичким индикатором развијености (ЕРО), као резултат вишедеценијског пада економских активности и слабе финансијске снаге привреде, испољавају се у драстичном расту незапослености (118 општина и градова има већу стопу незапослености од републичког просека) и екстремно ниским привредним резултатима (негативан финансијски резултат исказало је 18 округа, односно 85 општина пословало је са губитком у 2011. години на територији Републике Србије). Такође, регионална асиметричност огледа се у све већим разликама између развијених и неразвијених подручја, што се негативно одражава на укупан економски регионални развој Србије. Просечне зараде највише су у граду Београду и Јужнобачком округу, а најниже у Топличком и Пиротском округу. Сиromaштво изазвано демографским и привредним нескладом, са растућим социјалним последицама и ниским животним стандардом становништва (18 округа бележи средњи ниво хуманог развоја-НДИ), нарочито је распрострањено на неразвијеним и руралним подручјима Јужне и Источне Србије (23,3% сиромашних). На подручју Војводине у 2008. години, само два округа су забележила висок ниво хуманог развоја, уз знатна одступања нивоа хуманог развоја општина од нивоа хуманог развоја округа (13 војвођанских општина по вредности нивоа НДИ индекса одступа од нивоа НДИ индекса округа којима припадају). Највиши квалитет живота остварен је у Јужнобачком округу (0,875), док је најнижи у Сремском округу (0,766). На основу кретања НДИ индекса за Републику Србију и А.П. Војводину,

у периоду 2006-2011. година уочавамо да се он налази у константном порасту, као и да своју највишу вредност остварује управо у последњој години посматрања.

Образовање у Републици Србији, а самим тим и у А.П. Војводини састоји се из предшколског, основног, средњег, вишег и високог, које својом делатношћу значајно доприносе регионалном развоју државе. Обавезним предшколским програмом на нивоу Републике било је обухваћено 92,7% деце, а на нивоу Покрајине 95,5%. На подручју Србије у школској 2012/2013. години радило је 3.455 основних школа, док је у Војводини радило 535 основних школа које су забележиле пад укупног броја уписаних ученика од око 152 хиљаде. На територији А.П. Војводине, средње образовање се одвија у 40 локалних самоуправа, при чему у пет локалних самоуправа не постоје средње школе (Беоцин, Житиште, Мали Иђош, Опово и Пландиште). Средње школе у Војводини похађа преко 60,0% укупног броја ученика Покрајине. Високо образовање у Војводини стиче се на 40 високошколских институција, а Универзитет у Новом Саду је једини државни универзитет у Војводини и састоји се од 14 факултета који се налазе у Новом саду (9), Суботици (3), Сомбору (1) и Зрењанину (1). Можемо закључити да је регионална образовна структура становништва Републике Србије па и Војводине, и даље је неповољна, односно 45,8% одраслог становништва налази се на елементарном образовном нивоу или испод њега, а највећи број образованог становништва насељава Београд. Генерално у образовној структури становништва Републике, завршена средња школа је најчешћи вид образовања, док је са високом стручном спремом само 6%, односно са вишом и високом школском спремом 11% становника. Економски слаба подручја услед нижег степена образованости су на критичном нивоу у погледу квалитета понуде радне снаге. Јачање локалних привреда и унапређивање локалне администрације обележава развојне правце локалних средина у смислу њихове способности прецизног планирања квалитетних политика на локалном нивоу, где ће подизање образовног нивоа становништва имати пресудан утицај на померање општина и подручја на развојној лествици.

Јачање геостратешке позиције Војводине и унапређење квалитета животне средине у највећој мери зависи од степена опремљености, односно, квалитета техничке инфраструктуре. Успостављање регионалне кохезије А.П. Војводине бољим коришћењем субрегионалних потенцијала зависиће, пре свега, од јачања ка-

пацитета за кретање људи, добара као и преноса енергије и информација између насеља. Ради тога физичке мреже инфраструктуре као што су путеви, пруге, енергетске мреже, хидро системи, телекомуникације и друге мреже имају посебан значај у програму регионалног развоја Војводине. Истовремено енергетика представља веома осетљиво питање у развоју Војводине, како због енергетских ресурса које поседује, тако и због преносних система којима располаже. Инфраструктурни јаз најочљивији је у унутар-регионалним разликама у погледу саобраћајне, телекомуникационе и водoprивредне инфраструктурне опремљености, односно, њихове пратеће структуре. Разлике се манифестују као однос неразвијеног Јужног подручја и развијенијег Севера Србије у погледу квалитета путева, телекомуникација и услова становања. До 2016. године треба да се оформи референтни логистички центар, сагласно позитивним искуствима развијених земаља Европске уније, и донесе мастер план логистике А.П. Војводине, где би предњачиле луке на рекама (на коридору VII), односно, велики копнени интермодални терминали на коридору X.

Функционалним повезивањем општина и округа око већих развојних пројеката, тј. формирањем развојно функционалних региона, поједини развијени делови Војводине треба да ојачају своје развојне капацитете у складу са достигнутим степеном конкурентности и приступачности, неопходне за бржи, квалитетнији и равномернији регионални развој. Политика смањења регионалних разлика базираће се на планирању и координисању свих нивоа власти, као и на хармонизацији и уклањању недостатака, односно, јачању институционалног оквира за спровођење регионалне политике. Кључна улога покрајинске структуре је да континуирано пружа подршку развоју дугорочне међуопштинске сарадње и обезбеди планско, буџетско финансирање развојних програма. На територији А.П. Војводине утврђен је процес поларизације који се испољава све интензивнијом концентрацијом становништва на једној страни, и ширењем процеса депопулације, на другој страни. У функцији општих трендова у Војводини, развијали су се и дневни урбани системи, који су формирали сложене, хијерархизоване и динамичне просторно функцијске структуре. Полазећи од претпоставки да је број становника израз функцијског капацитета насеља, да је ниво његове урбанизације резултат достигнуте фазе географског, економског и социјалног преображаја становништва, те да су дневне миграције радника показатељ просторних веза и функцијских односа

унутар градске регије, утврђен је систем поларизације територије Војводине. Ради се о хетерогеном систему вишеслојне полицентричности. На једној страни, је вишенодални систем формиран око центара градских регија, централна и полицентрична зона коју формира Нови Сад, и периферних које формирају Суботица, Зрењанин, Сомбор, Кикинда и Сремска Митровица. Други, полицентрични систем од великог значаја за просторно функцијску организацију Војводине је београдско-новосадско метрополско подручје, чији је условни супцентар Панчево, а потенцијални су Сремска Митровица, те мањи градови агломерирани дуж линије Београд, Стара Пазова, Инђија, Нови Сад. Трећи полицентрични систем развија се у деловима новосадске градске регије, тј. у зони њених контаката са регијама Сомбора и Суботице, где су центри локалног значаја Бачка Паланка, Бач, Озаци, Црвенка, Врбас и Србобран. Такође, нужно је да се из полицентричног система београдско-новосадског метрополског подручја, усмере развојни капацитети ка истоку Војводине где би кључну улогу имали Бечеј, Зрењанин, Кикинда и Вршац. Уколико развој ових система и даље буде имао карактер спонтаности, правац поларизације биће на линији Суботица, Нови Сад, Београд и западно од ње.

Друштвене и економске тенденције током 1990-их година прошлог века, транзициони процес и ефекти глобалне рецесије, детерминисали су институционални развојни оквир Аутономне Покрајине Војводине. Трансформација институција директно је утицала на развојне капацитете јавне администрације, односно на законски механизам и институционални оквир за управљање укупним регионалним развојем. Преображајем економског и друштвеног система после 2000-те године, укупан развој и регионални развој добијају пун значај и афирмацију кроз нова законска решења и стратешка усмерења. На афирмацију регионалног развоја Војводине, а пре свега на његов регулаторни оквир, највише су утицала два паралелна процеса. Прво, транзициони процес националне економије и друштва, у оквиру којег је смањивање регионалних неравномерности постало приоритет највишег ранга. Друго, европски процеси који су потенцирали питање децентрализације, регионализације и хармонизације. Проблеми регионалног развоја Војводине ће се решавати на два нивоа: на нивоу региона А.П. Војводина и на нивоу Републике Србије. У зависности од степена приближавања Европској унији, проблеми регионалног развоја ће се решавати и уз помоћ њених структурних фондова. С тим у вези, нужна је

претпоставка успостављања вертикалне координације између ова три нивоа. Проблеми просторног развоја Војводине проистичу, пре свега, из слабијег позиционирања Покрајине у односу на европско окружење, односно слабијег коришћења геостратешке позиције. Ово се на првом месту односи на веома слабо коришћење реке Дунав, услед чега се поједине општине, нпр. јужног Баната, налазе на најнижем нивоу развијености међу окрузима (НУТС3) дуж реке Дунав у Европи. Такође, недовршеност и слаба опремљеност коридора X у конкуренцији са суседним државама смањује приступачност А.П. Војводине. Томе доприноси и недостатак ваздушних лука као и веома низак ниво квалитета и ефикасности железнице. Недостатак стратешке кооперације два највећа града у Србији, Београда и Новог Сада, и изостајање активности на стратешком развоју снажног акционог подручја између ових градова, поред успешних парцијалних локалних иницијатива, резултира slabим и неорганизовани активирањем великог територијалног капитала овог подручја.

Анализа развијености А.П. Војводине, односно њених економско-географских детерминанти, указала је на проблеме и ограничења развоја, ниску конкурентност услед недовољне развијености инфраструктуре, застареле технологије, недовољног коришћења капацитета, предузетничког потенцијала и на ниску иновативност. За динамичнији регионални развој у наредном периоду неопходно је убрзање реформских процеса који се односе на реструктурирање и модернизацију предузећа, стандардизацију производних процеса, ефикасну политику конкурентности и инфраструктурне реформе. Привредни и целокупан регионални развој мора да се заснива на повећању продуктивности и много већем расту производње разменљивих сектора, где индустрија треба да преузме улогу генератора. Привреда која је међународно конкурентна свој раст може у много већој мери да ослања на интернационалну тражњу, која води ка специјализацији домаће привреде у секторима чији раст је одржив у дужем периоду.

Значај питања регионалног развоја Војводине потврђује и чињеница да је у Уставу Републике Србије заступљен територијални аспект развоја исказан кроз обавезу државе да се стара о остваривању равномерног регионалног развоја, а пре свега о развоју недовољно развијених подручја. Морамо имати у виду да један од услова који ће се поставити у процесу придруживања Србије Европској унији јесте испуњавање критеријума *EUROSTAT* о формирању статистичких региона. Ра-

ЗАКЉУЧАК

ди се о формалном услову који пружа могућност избора варијанте која је у најбољем интересу Србије. Избор стратегије развоја и будуће социо-економске политике заснивао би се, а истовремено био би опредељен расположивим средствима, основним правцима укупног напретка, а унутар њега посебно регионалног развоја, те смањењем регионалних неравномерности Републике Србије.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

1. Алимпиев, М. (1963). *Экономические Районирование СССР*. Москва.
2. Арадаренко, М. (2011). *Помоћне стратегије за опоравак од кризе у југоисточној Европи-студија процене: Србија*. Београд: Тим за техничку подршку достојанственом раду и Канцеларија за централну и источну Европу.
3. Ацић, С. (1996). Утицај демографских токова на привредни развој АП Војводине. *Регионални развој и демографски токови у СР Југославији*. Ниш: Економски факултет.
4. Ацић, С. (2001). *Уставно правни оквир децентрализације Србије и аутономија Војводине*. Нови Сад: Центар за регионализам.
5. Ацић, С. (2002). Регионална развојна политика у условима институционалне неодређености. *Економски анали-тематски број* 12/2002. Београд: Економски факултет.
6. Ацић, С. (2002). Регионална стратегија интеграције реалног сектора у Европску унију: жеље, могућности, илузије-случај Војводине. *Економист, тематски број* 3. Београд.
7. Ацић, С. (2003). Развијеност Војводине и демографски токови у њој. *Регионални развој и демографски токови у СР Југославији*. Ниш: Економски факултет.
8. Ацић, С. (2004). Државна регулација и стратегија регионалног развоја. *Економика, број* 5. Ниш: Економски факултет.
9. Ацић, С. (2004). Место Војводине у регионалном развоју Србије – монографија. *Стратегија регионалног развоја Србије*. Београд.
10. Ацић, С. (2004). Реинжењеринг привредног система и економске политике. *Економски анали, тематски број* 12/2004. Београд: Економски факултет.
11. Ацић, С. (2004). Рехабилитација планирања и обнова економског развоја Србије. *Институционалне промена као детерминанта привредног развоја Србије*. Крагујевац: Економски факултет.
12. Ацић, С. (2006). *Привредни систем и економска политика*. Суботица: Економски факултет.
13. Ацић, С. (2006). Транзиција и промена економске структуре становништва Војводине између два пописа. *Зборник Матице Српске за друштвене науке*, 121. Нови Сад: Матица Српска.

14. Ацић, С. (2007). Како инвестирати у институционално неуређеном окружењу. *Раст институционалног капацитета и инвестиционих могућности: главни изазови за Србију у 2007. години*. Копаоник бизнис форум 2007. Београд: Савез економиста Србије.
15. Ацић, С. (2008). *Регионалне политике и европска интеграција Војводине*. Нови Сад: Прометеј.
16. Бараћ, Ј. (1939). *Проблем пасивних крајева*. Београд: Земун.
17. Blakely, E. J., Bradshaw, T. K. (2006). *Planning Local Economic Development-Theory and Practice*. California: Sage Publications Inc.
18. Букуров, Б. (1976). Спољашње миграције народа Југославије између два светска рата. *Зборник Матице српске за природне науке, свеска 51*. Нови Сад: Матица српска.
19. Букуров, Б., Николић, Р., Вранешевић, Б. (1955). *Упутства за проучавање војвођанских насеља*. Нови Сад: Матица Српска.
20. Bradford, M. G., Kent, W. A. (1977). *Human Geography Theories and their applications*. Oxford: University Press Oxford.
21. Брезник, Д. (1991). *Становништво Југославије*. Титоград: Хронос.
22. Boudeville, J. (1961). *Les Espaces Economique*. Paris.
23. Böhm, H. (1986). Soziale und Räumliche Organisation der Stadt. Vorstellungen in der geographischen, städtebaulichen und nationalökonomischen Literatur Deutschlands vor 1918. *Colloquium Geographicum*. Berlin.
24. Вељановски, Р. (1998). *Алтернатива постоји-регион, форма и садржај*. Београд: Фондација за мир и решавање криза.
25. Веселиновић, П. (2005). Регионална политика у функцији равномернијег регионалног развоја Србије. *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*. Ниш: Економски факултет.
26. Веселиновић, П. (2007). Текућа привредна кретања и њихови ефекти на ток транзиционог процеса у наредном периоду. *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*. Крагујевац: Економски факултет.
27. Војковић, Г. (2001). Нека питања о циљевима и принципима демографске регионализације Србије. *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*, 5. Ниш: Економски факултет, Ниш.

28. Влада Републике Србије (2003). *Стратегија за смањење сиромаштва у Србији*. Београд: Влада Р. Србије.
29. Влада Републике Србије (2007). *Стратегија регионалног развоја Р. Србије за период 2007-2012. године*. Београд: Влада Р. Србије.
30. Влада Републике Србије (2007). *Статистички годишњак 2007*. Београд: Републички завод за статистику.
31. Влада Републике Србије (2009). *Службени гласник РС*. Београд: Влада Републике Србије.
32. Влада Републике Србије (2009). *Закон о регионалном развоју - Службени гласник*, 51/2009. Београд: Влада Р. Србије.
33. Влада Републике Србије (2009). *Меморандум о буџету и економској и фискалној политици за 2009. годину са пројекцијама за 2010. и 2011. годину*. Београд: Министарство финансија.
34. Влада Републике Србије (2010). *Закон о регионалном развоју - Службени гласник*, 30/2010. Београд: Влада Р. Србије.
35. Влада Републике Србије (2010). *Развој инфраструктуре у 40 најнеразвијених општина Србије кроз пројекте НИП-а*. Београд: Министарство економије и регионалног развоја.
36. Влада СР Југославије (1992). *Статистички годишњак Југославије*. Београд: Савезни завод за статистику.
37. Влада СР Југославије (1995). *Статистички годишњак Југославије*. Београд: Савезни завод за статистику.
38. Влада СР Југославије (1999). *Стратегија развоја СР Југославије до 2020. године*. Београд: Савезно министарство за развој, науку и животну средину.
39. Влашкалић М., Зековић, В. (1981). *Економика Југославије*. Београд: Економски факултет.
40. Vresk, М. (2002). *Развој урбаних система у свијету*. Загреб: Школска књига.
41. Gidens, Е. (2003). *Социологија*. Београд: Економски факултет, ЦИД.
42. Грчић, М. (1991). Проблеми развоја и ревитализација индустрије у планинским пределима Србије. *Гласник Српског географског друштва*. Београд: СГД.
43. Грчић, М. (1991). Проблеми индустријализације пограничних подручја у Србији. *Географски проблеми пограничних крајева у Србији*. Београд: Географски факултет.

44. Грчић, М. (2002). Концепт граничног региона. *Проблеми ревитализације пограничних крајева Југославије и Републике Српске*. Београд: Географски факултет.
45. Грчић, М. (2011). *Географија религија*. Београд: Географски факултет.
46. Грчић, М., Раткај, И. (2006). Структурне промене и регионална диференцијација индустрије Србије у периоду транзиције 1988-2005. *Гласник српског географског друштва, Vol. 86*. Београд: Српско географско друштво.
47. Деветаковић, С. (2003). *Економика Југославије-регионални развој Југославије*. Београд: Економски факултет.
48. Деветаковић, С. (2003). Економска регионализација Србије. *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*. Ниш: Економски факултет.
49. Деветаковић, С. (2007). Могућност финансирања миленијумских циљева и Србија. У Росић, И., Лековић, В. (ур.), *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*. Крагујевац: Економски факултет.
50. Деветаковић, С. (2010). Актуелне регионализације и њихове импликације на оцену нивоа развијености, напредак, те смањење постојећих територијалних разлика у Србији. *Тематски зборник радова-Економска политика и развој*. Београд: Економски факултет.
51. Деветаковић, С. (2010). Подршка регионалном развоју-могућности, ограничења и примењивости у економској стварности Србије. *Школа бизниса 2/2010*. Нови Сад: Висока Пословна Школа Струковних Студија.
52. Деветаковић, С. (2011). Регионални развојни подстицаји и разлике у Србији данас. *Зборник института економских наука*. Београд: Институт економских наука.
53. Деветаковић, С., Јовановић Гавриловић, Б., Рикаловић, Г. (2006). *Национална економија*. Београд: Економски факултет.
54. Деветаковић, С., Јовановић Гавриловић, Б., Рикаловић, Г. (2008). *Национална економија*. четврто измењено и допуњено издање. Београд: Економски факултет, ЦИД.
55. Дерић, Б., Перишић, Д. (1995). Територијализација регионалног развоја Србије. *Просторно планирање, регионални развој и заштита животне средине 1, посебно издање 26*, Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.

56. Дерић, Б., Перишић, Д. (1996). Критеријуми регионализације територије Србије. *Просторно планирање, регионални развој и заштита животне средине 2, посебно издање* 28. Београд: Институт за архитектуру и урбанизам Србије.
57. Дерић, Б., Атанацковић, Б. (2000). Концепција регионалног развоја Србије. *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*, 5. Ниш: Економски факултет.
58. Далмација Б. (2009). *Стратегија водоснабдевања и заштита вода у АП Војводини*. Нови Сад: Депарتمان за хемију природно-математичког факултета у Новом Саду.
59. Динић, Ј. (1976). Les conceptions et les problemes de la regionalisation de l'extrase géographique de la Yougoslavie. *L'extrase Géographique, No. 1*. Paris.
60. Ђорђевић, Д. (2004). Децентрализована Србија и њен просторни развој: питање инструмента и питање концепта. *Одрживи просторни, урбани и рурални развој Србије*. Београд: ИАУС.
61. Ђурић, В. (1993). Етнички састав становништва Војводине. *Етнички састав становништва Србије, Црне Горе и Срби у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији*. Београд: Географски факултет.
62. Ђурђевић, Б. (2004). Демографска ситуација у Војводини последње деценије 20. и почетком 21. века. *Зборник матице српске за друштвене науке*, Нови Сад: Матица српска.
63. European Parliament (1988) *Resolution on Community Regional Policy and the Role of the Regions and Annexed Community Charter for Regionalization*. Minutes of the Sitting of 18. novembre 1988. Official Journal C 326.
64. European Union (2008). *EU regional policy 2007-2013: Working for the regions*. Brusel.
65. European Union (2007). *Cohesion policy 2007-2013: Commentaries and official texts*. Brusel.
66. Економски институт (1998). *Стратегија развоја СР Југославије до 2020. године*. Београд: Економски институт.
67. Живановић, З. (2009). Макрорегионални центри у функцији регионалног развоја Србије. *Гласник српског географског друштва, свеска lxxxix*, 3. Београд: Српско географско друштво.

68. Здравковић, М. (2011). Промене у степену развијености у Србији по окрузима и градовима-историјски осврт. *Макроекономија*. Београд.
69. Ivanička, K. (1983). *Základy Teorie a Metodologie Socioeconomickej Geografie*. Bratislava.
70. Ивановић, Б. (1961). Проблеми класификације неразвијених подручја према степену економске развијености. *Економист*, 2. Београд.
71. Ивановић, Б. (1964). *Дискриминациона анализа са применом у економским истраживањима*. Београд.
72. Извршно веће А.П. Војводине (2003). *Програм привредног развоја А.П. Војводине*. Нови Сад: Извршно веће А.П. Војводине.
73. Институт за архитектуру и урбанизам Србије (1996). *Просторни план Републике Србије*. Београд: ИАУС.
74. Институт за архитектуру и урбанизам Србије (2010). *Просторни план Републике Србије*. Београд: ИАУС.
75. Isard, W., E., Schooler, W., Vietorisz., T. (1959)., *Industrial Complex Analysis and Regional Development*. New York.
76. Јакопин, Е. (2005). *Регионалне неравномерности као лимитирајући фактор развоја Србије*. Саветовање економиста Србије-Копаник. Београд: Савез економиста Србије.
77. Јакопин, Е. (2007). Стратешки приступ регионалном развоју Србије. *Раст институционалног капацитета и инвестиционих могућности: главни изазови за Србију*. Саветовање економиста Србије-Копаник Београд: Савез економиста Србије.
78. Јакопин, Е. (2008). *Human Development in Southeast Europe*. Geneva: 12-th EADI General Conference.
79. Јакопин, Е., Деветаковић, С. (2009). Регионализација у Србији. *Економски анали*, 155, Београд: Економски факултет.
80. Јакопин, Е., Тонтић, С. (2009). Регионални развој-секторска студија. *Стратегија просторног развоја Републике Србије до 2020. године*. Београд: Републички завод за развој.
81. Јакопин, Е., Бајец, Ј. (2009). *Изазови индустријског развоја Србије: макроекономски контекст*. Београд: Савез економиста Србије.
82. Jacobs, M. (2007). The New Politics of the Environment. *Greening the Millennium?*. Oxford: Blackwell Publishers, Malden-USA, Oxford-United Kingdom.

83. Јелић, М., Цветковић, Р. (1956). Развој привреде између два рата. *Привредни развој ФНРЈ*. Београд: Нолит.
84. Јовановић Гавриловић, Б. (2013). *Привредни развој са љуским ликом*. Београд: Економски факултет, ЦИД.
85. Јовичић, М. (1996). *Држава-уставно правна студија-подела на регионе*. Београд: Вајат.
86. Јовичић, М., Арандаренко, М. (2005). Примена националне стратегије запошљавања Србије: велики изазов економске политике у 2006. години. *Економска политика у 2006. години*, Београд: Економски факултет, Научно друштво економиста са Академијом економских наука Београд.
87. Јоцић, Ч. (2001). Перспектива регионалног развоја СР Југославије. *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*, 6. Ниш: Економски факултет.
88. Каравидић, С. (2007). *Децентрализација и менаџмент у функцији развоја образовања*. Београд: Институт за економику и финансије.
89. Којић, Б. (1961). Насеља у Војводини. У *Посебно издање*, 10. Нови Сад: Матица Српска.
90. Којић, Б. (1980). Значај насеља у простору. *Глас*, књига 21, сссхх. Београд: Српска Академија Наука и Уметности.
91. Krugman, P. (1991). Increasing returns and economic geogrephy. *Journal of Political Economy*, Vol. 99 Issue 3. Chicago: University of Chicago Press.
92. Krugman, P. (1994). Urban Concentration: The Role of Increasing Returns and Transport Costs. *Proceedings of the Annual World Bank Conference on Development Economics*. Washington.
93. Крунић, Н. (2012). *Просторно функцијски односи и везе у мрежи насеља Војводине*. докторска дисертација. Београд: Географски факултет.
94. Кубовић, Б. (1957). Регионални развој у друштвеном плану респективног привредног развоја Југославије. *Економски преглед*, 12. Загреб.
95. Кубовић, Б. (1961). *Регионални аспект привредног развита Југославије*. Загреб.
96. Кубовић, Б. (1968). Основе регионализације. *Планирање просторног развоја метрополитанских регија*. Загреб: Економски институт.
97. Кубовић, Б. (1974). *Регионална економика*. Загреб.

98. Lang, R., Горупић, Д. (1956). Нека питања анализе степена и могућности регионалног привредног развоја. *Економски преглед*, 8-9. Загреб.
99. Lerner, D. (1998). Social Aspect of Modernization. *International Encyclopedia of the Social Sciences, Vol. 10*. New York: Macmillan.
100. Lewis, A. W. (1955). *The Theory of Economic Growth*. London: G. Allen & Unwin.
101. Leibenstein, H., Galenson, W. (1956). Investment Criteria, Productivity and Economic Development. *Quarterly Journal of Economics, Vol. 69*. London.
102. Лукић, В., Тошић, Д. (2009). Ниво квалификованости радника као фактор одвијања дневних миграција у Србији. *Гласник српског географског друштва, Vol. 89*, 2. Београд: СГД.
103. Лукић, В., Бјељац, Ж. (2007). Делатност радника у функцији развоја дневних миграција на подручју Војводине. *Гласник СГД, 1*. Београд: СГД.
104. Лутовац, Д. М. (2008). *Преображај образовања у Србији на тржишним принципима и прилагођавање европским стандардима*. магистарска теза. Београд: Економски факултет.
105. Лутовац, Д. М. (2009). Расходи за образовање и здравство у државама Европске уније и Републици Србији. *Међународна политика, 1133*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
106. Лутовац, Д. М. (2010). Регионална сарадња земаља Западног Балкана и ЦЕФТА 2006. *Србија и регионална сарадња*. Београд: Институт за међународну политику и привреду.
107. Лутовац, Д. М., Лутовац, М. (2011). Специфичности регионализације у привреди Републике Србије. *Проблеми и изазови савремене географске науке и наставе*. Београд: Географски факултет.
108. Лутовац, Д. М. (2013). Институционална инфраструктура регионалног развоја Србије. *Економски видици*. Београд: Друштво економиста Београда.
109. Лутовац, Д. М. (2013). Регионалне разлике, индустријски сектор и промене. *Зборник Института економских наука*. Београд.
110. Лутовац, Д. М. (2015). Специфичности регионалног развоја Србије у периоду транзиције. *Достигнућа, актуелности и изазови географске науке и праксе*, 4. српски конгрес географа поводом 150 година од рођења Јована Цвијића. Београд: Географски факултет.

111. Лутовац, М., Савић, Љ. (2012). Има ли краја кризи индустрије Републике Србије. *Тематски зборник Економска политика и развој*. Београд: Економски факултет.
112. Лутовац, М., Савић Љ. (2014). Нови талас приватизације-опоравак или суноврат индустрије Србије. *Тематски зборник економска политика и развој*. Београд: Економски факултет.
113. Мацура, М. (1965). Разматрање односа становништва и привреде. *Становништво*, 1/65. Београд.
114. Мацура, М. (1982). Дугорочни циљеви репродукције становништва. Монографија. *Дугорочни развој Југославије*. Београд: САНУ.
115. Markusen, A. R. (2003). *Journal of Planning Literature*, vol. 18, No. 2. Harmondsworth.
116. Martinov, V., Bahloul, H., Slay, B. (2006). Structural funds and the new member states: lessons learned. *Development and Transition*, Issue 4/2006. Brusel.
117. Маџар, Љ. (2000). *Политички узроци сиромаштва*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница.
118. Милетић, Р., Тодоровић, М., Миљановић, Д. (2009). Приступ неразвијеним подручјима у регионалном развоју Србије. *Зборник радова географског института Јован Цвијић*. Београд: Географски институт Јован Цвијић - Српска Академија Наука и Уметности.
119. Миљковић, Д., Николић, М. (1996). *Развој Република претходне СФРЈ 1947-1990*. Београд.
120. Мирић, О. (2009). *Регионална политика Европске уније као мотор развоја*. Београд: Службени гласник.
121. Михаиловић, К. (1970). *Актуелна питања неразвијених подручја Југославије*. Београд.
122. Михаиловић, К. (1972). Динамика структурних промена као основа теорије полова раста. *Економска мисао*, 1. Београд.
123. Михаиловић, К. (1981). *Економска стварност Југославије*. Београд.
124. Михаиловић, К. (1990). Регионална стварност Југославије. *Економика*. Београд.
125. Михаиловић, К. (1990). *Регионални развој социјалистичких земаља*. Београд.

126. Милосављевић, М. (2008). Сиромаштво у свету и Србији. *Социјална мисао*, 4. Београд.
127. Мркша, М. (2008). *Туристичка валоризација специјалних резервата природе Војводине*. Монографија. Београд: Српско географско друштво.
128. Myrdal, G. (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London.
129. Некрасов, Н., Н. (1978). *Регионална економика*. Братислава.
130. Некрасов, Н., Н. (1980). *Регионална економика теорија, проблеми, методи*. Братислава.
131. North, D. (1955). Location Theory and Regional Economic Growth. *Journal of Political Economy*, Vol. 63. London.
132. Оцић, Ч. (1985). *Основна теоријска и методолошка питања утврђивања критеријума и показатеља развијености*. Београд: Институт економских наука.
133. Оцић, Ч. (1986). Хетерогенија циља или лукавство политичког ума- (дез)интеграциони процеси у привреди Југославије. *Криза југословенског привредног система: узроци и перспективе*. Београд: САНУ и Економика.
134. Оцић, Ч. (1998). *Економика регионалног развоја Југославије*. Београд: Економски институт.
135. Оцић, Ч. (2003). *Увод у региономику*. Београд: Знамен.
136. Perroux, F. (1955). Note sur la notion de pôle de croissance. *Economie appliquée*, No. 1-2. Paris.
137. Perroux, F. (1961). La firme motrice dans la region et la region motrice. *Theorie et Politique de L'expansion Régionale*, No 1. Paris.
138. Perroux, F. (1964). *Leconomie Du XX-e Siécle*. Paris.
139. Pike, A., Rodrigues, A., Tomaney, J. (2006). *Local and Regional Development*. New York: Routledge.
140. Pred, A. (1977). *City Systems in Advanced Economies: Past Growth, Present Processes and Future Development Options*. London: Hutchinson.
141. Пробст, А. Е. (1962). *Размещение Социалистической Промышлености*. Москва.
142. Пробст, А. Е. (1965). *Еффективность Территориальной Организации Производства*. Москва.

143. Пробст, А., Е. (1969). Методологическе проблеме размешения производства в СССР. *Экономические проблемы размещения производительных сил СССР*. Москва.
144. Прокопијевић, М. (2005). *Европска унија-увод*. Београд: Службени гласник.
145. Пророковић, Д. (2011). *Геополитика Србије, положај и перспективе на почетку XXI века*. Београд: Службени гласник.
146. Попов, З. (2003). *Програм привредног развоја АП Војводине: Ex post, SWOT, приоритети*. Нови Сад: Извршно веће АП Војводине и Deutsche Gesellschaft fur Technische Zusammenarbeit.
147. Поповић, Д. (1955). *Срби у Банату*. Београд: САНУ.
148. Радивојевић, Б. (1995). *Смртност, развитак становништва Србије 1950-1991*. Београд: ЦДИ, ИДН.
149. Радивојевић, Б. (2006). Актуелни проблеми смртности становништва Србије. *Демографија, књига 3*. Београд: Географски факултет.
150. Рашевић, М. (1995). *Развитак становништва Србије 1950-1991*. Београд: Центар за демографска истраживања Института друштвених наука.
151. Рашевић, М. (2006). Феномен старења становништва Србије. *Демографија, књига 3*, Београд: Институт за демографију, Географски факултет.
152. Регионална привредна комора Нови Сад (2012). *Извештај о раду Регионалне привредне коморе Нови Сад 2012. године*. Нови Сад: РПКНС.
153. Република Србија (2010). *Анализа ефеката приватизације у Србији*. Београд: Агенција за приватизацију.
154. Републички завод за развој (2008). *Регионални развој Србије 2008*. Београд: РЗР.
155. Републички завод за развој (2008). *Конкурентност привреде Србије*. Београд: РЗР.
156. Републички завод за развој (2009). *Регионални развој Србије 2009*. Београд: РЗР.
157. Републички завод за развој (2009). *Извештај о развоју Србије 2008. године*. Београд: РЗР.
158. Републички завод за статистику (2004). *Попис становништва, домаћинства и станова 2002. године, књига 2, пољопривреда*. Београд: РЗС.
159. Републички завод за статистику (2005). *Статистички годишњак 2004*. Београд: РЗС.

160. Републички завод за статистику (2007). *Попис становништва, из 2002. године- посебна обрада података*. Београд: РЗС.
161. Републички завод за статистику (2009). *Запослени у Републици Србији у 2008. години-саопштење број 14*. Београд: РЗС.
162. Републички завод за статистику (2011). *Бруто домаћи производ 1997.-2011*. Београд: РЗС.
163. Републички завод за статистику (2011). *Регионални бруто домаћи производ 2009.-2010*. Београд: РЗС.
164. Републички завод за статистику (2011). *Попис становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011. – први резултати*. Београд: РЗС.
165. Републички завод за статистику (2012). *Општине и региони у Републици Србији 2012. године*. Београд: РЗС.
166. Рикаловић, Г. (1999). *Економика природних ресурса-неки значајни аспекти*. Инђија: библиотека Ђорђе Натопшевић.
167. Richardson, H. W. (1969). *Elements of Regional Economics*. Harmondsworth.
168. Richardson, H. W. (2003). *Journal of Planning Literature, vol. 18., No. 2*. Harmondsworth.
169. Rowntree, S. B. (1999). *Poverty-Study of Town Life*. first edition print 1901. year. London: Longmans.
170. Ромелић, П., Томић, П. (2000). Карактеристике и проблеми дисперзивног модела размештаја индустрије у Војводини. *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*, 5. Ниш: Економски факултет.
171. Росић, И. (1979). *Регионална економика Југославије*. Београд.
172. Росић, И. (2000). *Раст, структурне промене и функционисање привреде*. Краљево: Комино Траде.
173. Росић, И. (2004). *Стратегија регионалног развоја Србије*. Крагујевац: Економски факултет.
174. Росић, И. (2007). *Раст, структурне промене и функционисање привреде*. Краљево: Комино траде.
175. Росић, И. (2007). Наше идеолошке и стручне недоречености у изградњи привредног система. *Институционалне промене као детерминанта привредног развоја Србије*. Крагујевац: Економски факултет.

176. Република Србија (2009). *Закон о регионалном развоју републике Србије 51/09*. Београд: Службени гласник.
177. Република Србија (2008). *Регионални развој Србије 2008*. Београд: Републички завод за развој.
178. Република Србија (2009). *Регионални развој Србије 2009*. Београд: Републички завод за развој.
179. Савић, Љ. (2007). Како приватизовати јавна предузећа-Досадашњи резултати процеса приватизације у Србији. *Економска политика у 2006. години*. Београд: Економски факултет, Научно друштво економиста са Академијом економских наука.
180. Савић, Љ. (2009). *Економика индустрије*. Београд: ЦИД, Економски факултет.
181. Стаменковић, С. (1987). Неки аспекти проучавања дневних миграција становништва за потребе просторног планирања. *Зборник радова XII Конгреса географа Југославије*. Нови Сад.
182. Стаменковић, С., Мартиновић, М. (2004). Насеља и демографска ситуација као иницијална основа регионализације Србије у контексту савремене европске праксе и препорука. *Економика, 4-5*. Ниш: Економски факултет.
183. Стевановић, В., Васић, В. (1996). Преглед антропогених фактора који угрожавају биодиверзитет Југославије. *Биодиверзитет Југославије*. Београд: Биолошки факултет.
184. Стојановић, Р. (1970). *Велики економски системи*. Београд.
185. Sabot, R. (1981). Urban Unemployment in Developing Countries: Towards a More General Search Model. *Essays on Migration and the Labor Market in Developing Countries*. Westview: Boulder.
186. Танасковић, Д. (2011). *Неоосманизам-повратак Турске на Балкан*. Београд: Службени гласник.
187. Tiebout, C. (1956). Export and Regional Growth. *Journal of Political Economy*. London.
188. Тошић, Д. (1999). *Просторно-функцијски односи и везе у нодалној регији Ужица*. докторска дисертација. Београд: Географски факултет.
189. Тошић, Д. (2000). Просторно функцијске везе и односи у урбаним регијама. *Архитектура и урбанизам, 7*. Београд: ИАУС.

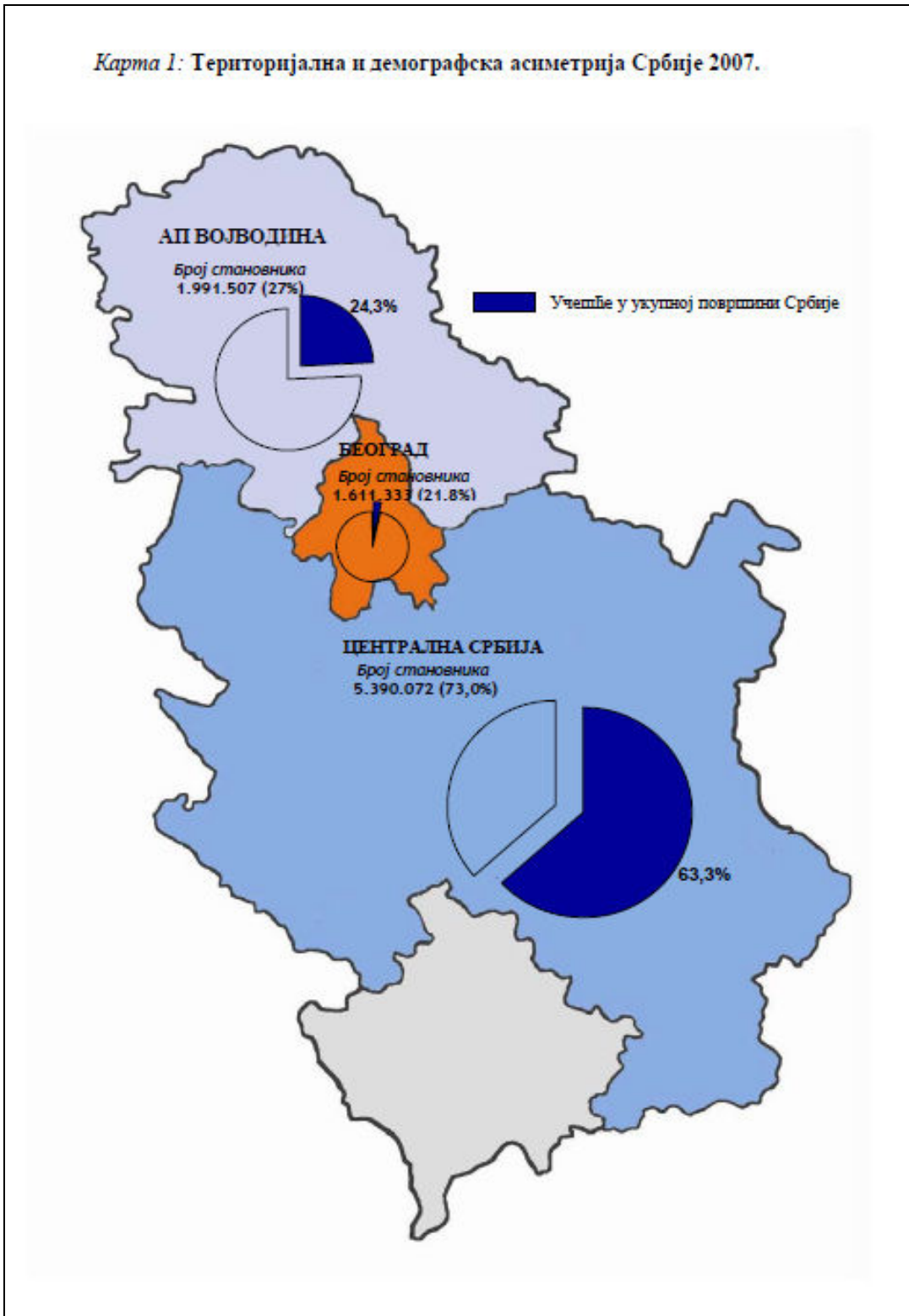
190. Тошић, Д. (2005). Регионална парадигма у српској географији. *Србија и савремени процеси у Европи и свету*. Београд: Географски факултет.
191. Тошић, Д. (2012). *Принципи регионализације*. Београд: Географски факултет.
- Тошић, Д., Невенић, М. (2007). Дневни урбани систем-просторни израз дневне миграције становништва. *Демографија*, IV/2007. Београд: Институт за демографију-Географски факултет.
192. Тошић, Д., Невенић, М. (2007). Дневни урбани систем-просторни израз дневне миграције становништва. *Демографија*, IV/2007. Београд: Институт за демографију-Географски факултет.
193. Тошић, Д., Невенић, М. (2007). Регионална географија између парадигме хорологизма и парадигме организације простора. *Зборник радова Први конгрес српских географа*. Београд: Српско географско друштво, Географски институт „Јован Цвијић“ и Географски факултет.
194. Тошић, Б., Милетић, Р. (2002). Могући правци развоја пограничних подручја у Србији. *Проблеми ревитализације пограничних крајева Југославије и Републике Српске*. Београд: Географски факултет.
195. Томић, П., Ромелић, Ј., Кицошев, С., Лазић, Л. (2004). *Војводина* научно популарна монографија. Нови Сад: Друштво географа Војводине.
196. Туристичка организација Војводине (2003). *Војводина-културно благо*. Нови Сад: ТОВ.
197. Ћурчић, С. (1996). *Број становника Војводине*. Нови Сад: Матица Српска.
198. Ћурчић, С. (2005). Сличности и разлике међу српским земљама-Војводина. *Србија и савремени процеси у Европи и свету*. Београд: Географски факултет.
199. Ћурчић, С. (2008). Избеглице у Војводини. *Демографија*, 3. Београд: Институт за демографију, Географског факултет.
200. Ullman, E. L. (1957). *American Comodity Flow; A Geographic interpretation of real and Water traffic based on Principles of Spatial Interchange*. Washington: University of Washington Press.
201. Harvey, D. (1985). *Consciouness and the Urban Experience: Studies in de History and Theory of Capitalist Urbanization*. Oxford : Blackwell.

202. Hermansen, T. (1969). *Development Poles and Development Centres in National and Regional Development-Elements of a Theoretical Frameworks for a Synthetical Approach*. Geneve.
203. Hoover, E. M. (1948). *The Location of Economic Activity*. New York: McGraw-Hill.
204. Hoover, E. M., Giarratani, F. (2003). *Journal of Planning Literature*, vol. 18, No. 2. Harmondsworth.
205. Heinrich von Thünen. (1826). *Der Isolirte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie I*. Hamburg.
206. Hirschman, A. O. (1958). *The Strategy of Economic Development*. New Haven and London.
207. Фейгин, Я. Г. (1965). *Объективный Характер Закономерностей Развития Экономических Районов*. Москва.
208. Fujita, M., Thisse, J. F. (1996). Economics of Agglomeration. *Journal of the Japanese and International Economies 10*. Tokio: In Press.
209. Fujita M., Krugman, P., Venables, A. J. (1999). *The spatial economy: Cities, regions and international trade*. Cambridge: MIT press.
210. Цвијић, Ј. (1922). *Унутрашња за испитивање порекла становништва и психичких особина*. Нови Сад: Матица Српска.
211. Compos, N., Coricelli, A. (2002). Growth in Transition: What We Know, What We Dont and What We Should. *Journal of Economic Literature*, 40/3. London.
212. Council of Europe (2004). *Recent Demographic Developments in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
213. Cuthbert, A. R. (2006). *The form of cities: political economy and urban design*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
214. Chinitz, B. (1969). *The Regional Problem In the Usa-Backward Area in Advanced Countries*. London.
215. Coombs, R., Saviotti, P., Walsh, V. (1987). *Economics and Technological Change*. London: Haundmills, MacMillan.
216. Чобелић, Н. (1974). *Привреда Југославије раст структура и функционисање-књига један*. Београд.
217. Чобелић, Н. (1974). *Привреда Југославије, раст, структура и функционисање-књига два*. Београд.

218. Чобелић, Н. (1980). Један поглед на теорију полова раста. *Неравномерни регионални развој у економској теорији и пракси*. Скопје.
219. Чобелић, Н. (1982). Привредни развој као основа друштвеног прогреса. *Економски зборник САНУ, књига II, Дугорочни развој Југославије*. Београд.
220. Чобелић, Н., Михаиловић, К. (1968). *Економика Југославије I, свеска друга*. Београд: Савремена администрација.
221. Чобелић, Н., Росић, И. (1989). *Привредни систем Југославије*. Београд: Савремена администрација.
222. Чобелић, Н., Росић, И., Питић, Г. (1997). *Макроекономија и привредни развој*. Краљево.
223. Шуваков, Т. (1987). *Регионална економија*. Нови Сад.
224. Шућур, З. (2001). *Сиромаштво: теорије, концепти и показатељи*, Загреб: Правни факултет.
225. Weber, A. (1909). *Über den Standort der Industrien*. Tübingen.
226. Weber, A. (1929). *Theory of the Location of Industries*. Chicago: University of Chicago Press.
227. World Commission on Environment and Development (1987). *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.
228. World Commission on Environment and Development (1990). *Human Development Report 1990*. Oxford: Oxford University Press.
229. World Bank (2006). *World Development Report: Equity and Development*. New York: Oxford University Press.
230. World Bank (2009). *World Development Report: Reshaping Economic Geography*. New York: Oxford University Press,
http://www.emins.org/sr/aktivnosti/projekti/dunav/dunav_istrazivanje.pdf
<http://www.vodevojvodine.com>
<http://www.carskabara.rs> <http://www.obedskabara.net>
<http://www.srbijatravel.rs>
<http://www.nbs.rs>
http://www.mfa.gov.rs/srpski/foreign/makro_rs_shtml

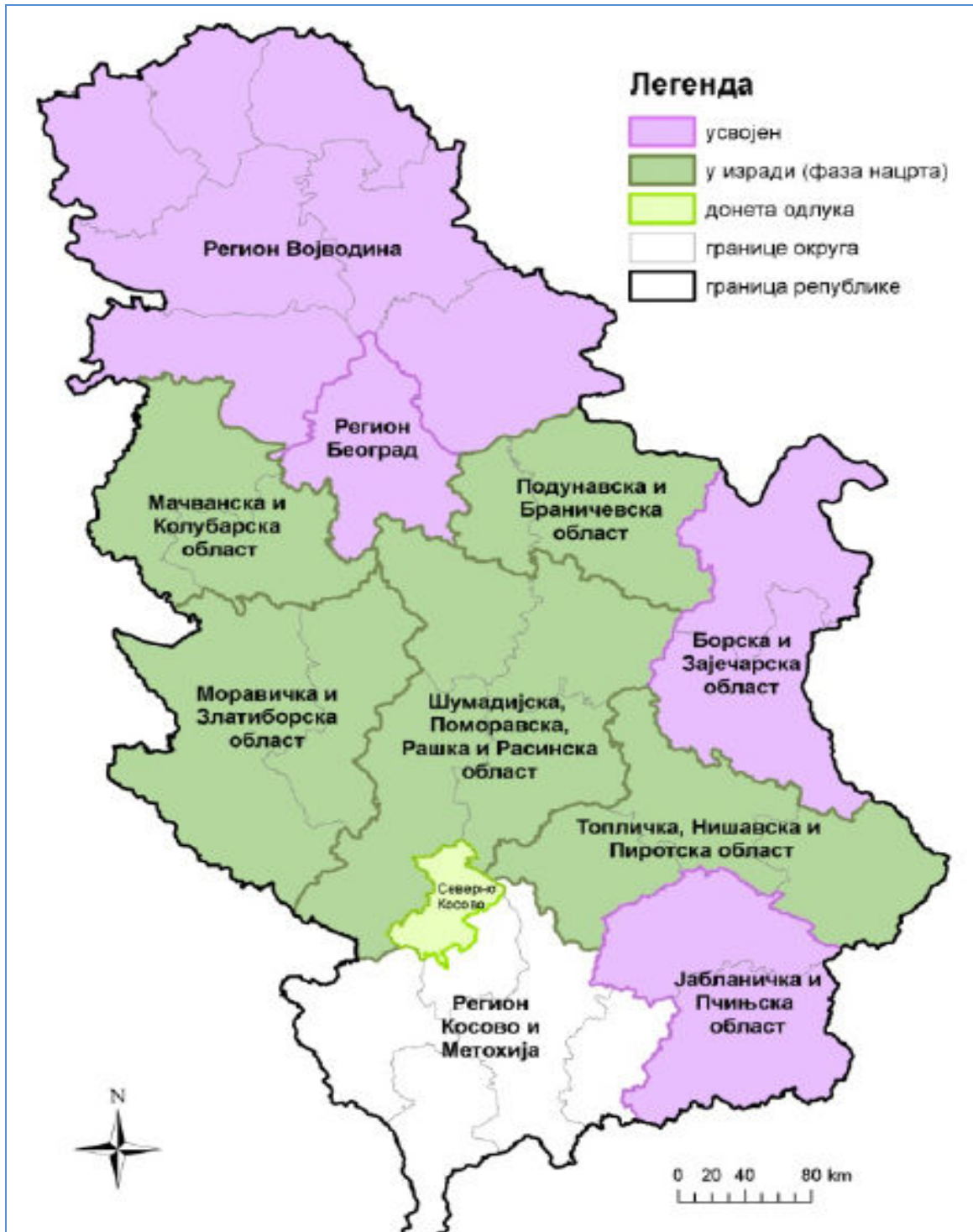
ПРИЛОГ 1.

Карта 1: Територијална и демографска асиметрија Србије 2007.

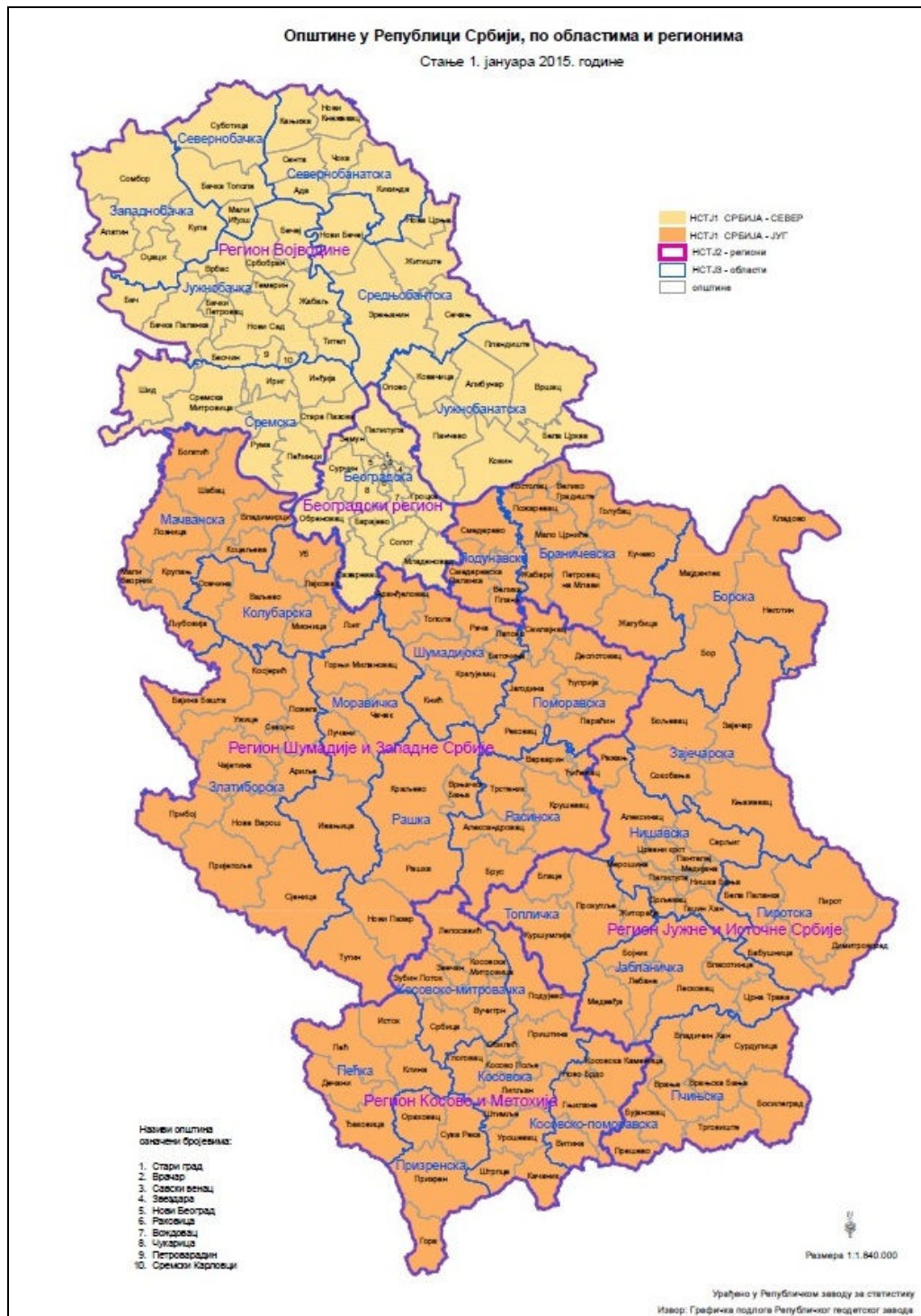
Извор: Регионални развој Србије, РЗР, Београд, 2008.

ПРИЛОГ 2.

Карта 2. Просторни план Србије са регионалним плановима 2011. године
Извор: Институт за просторно планирање Београд

ПРИЛОГ 3.

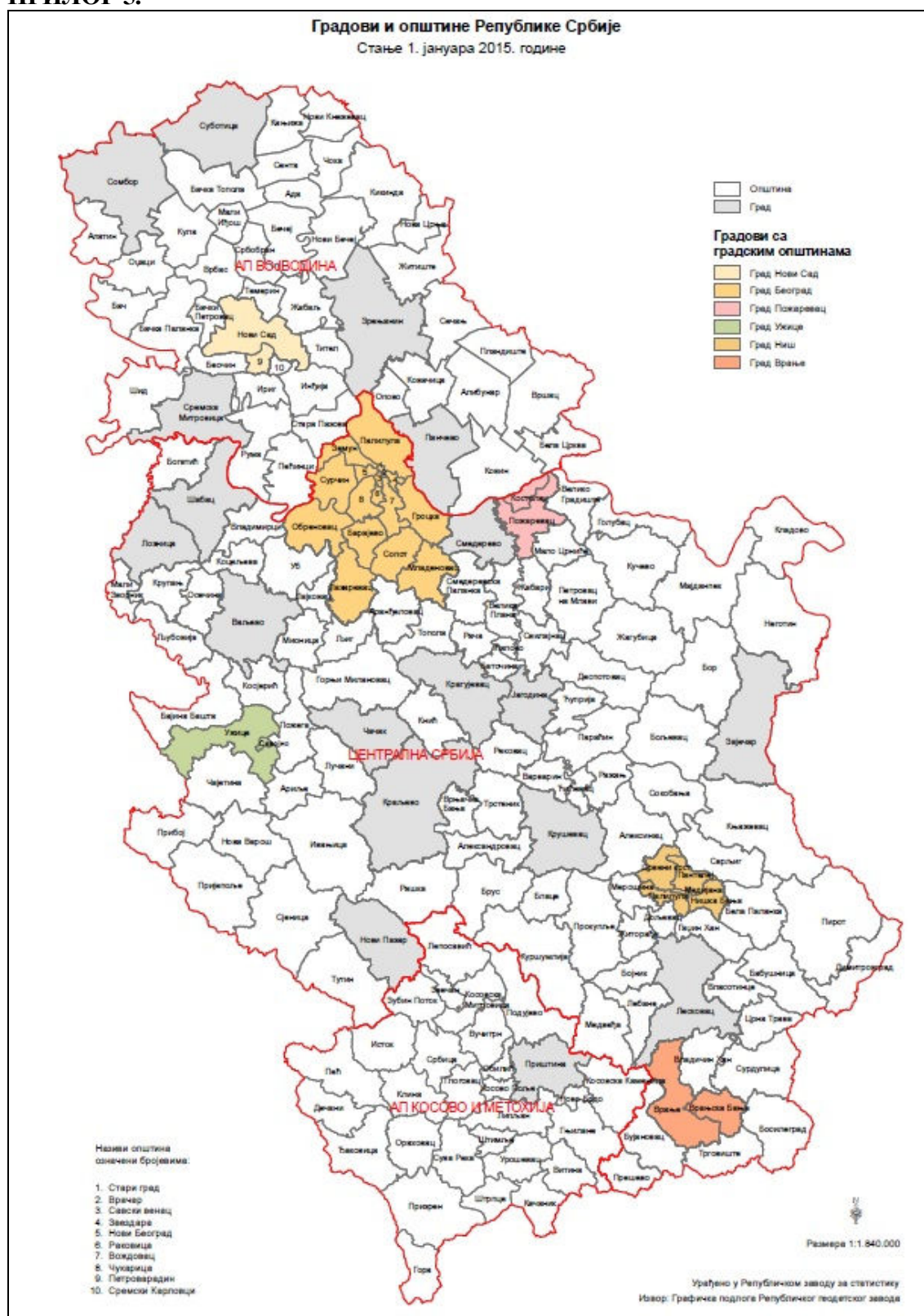
Извор: Општине и региони у Републици Србији, РЗС, Београд, 2015.

ПРИЛОГ 4.

Извор: Општине и региони у Републици Србији, РЗС, Београд, 2015.

ПРИЛОГ 5.

Извор: Општине и региони у Републици Србији, РЗС, Београд, 2015.

ПРИЛОГ 6.

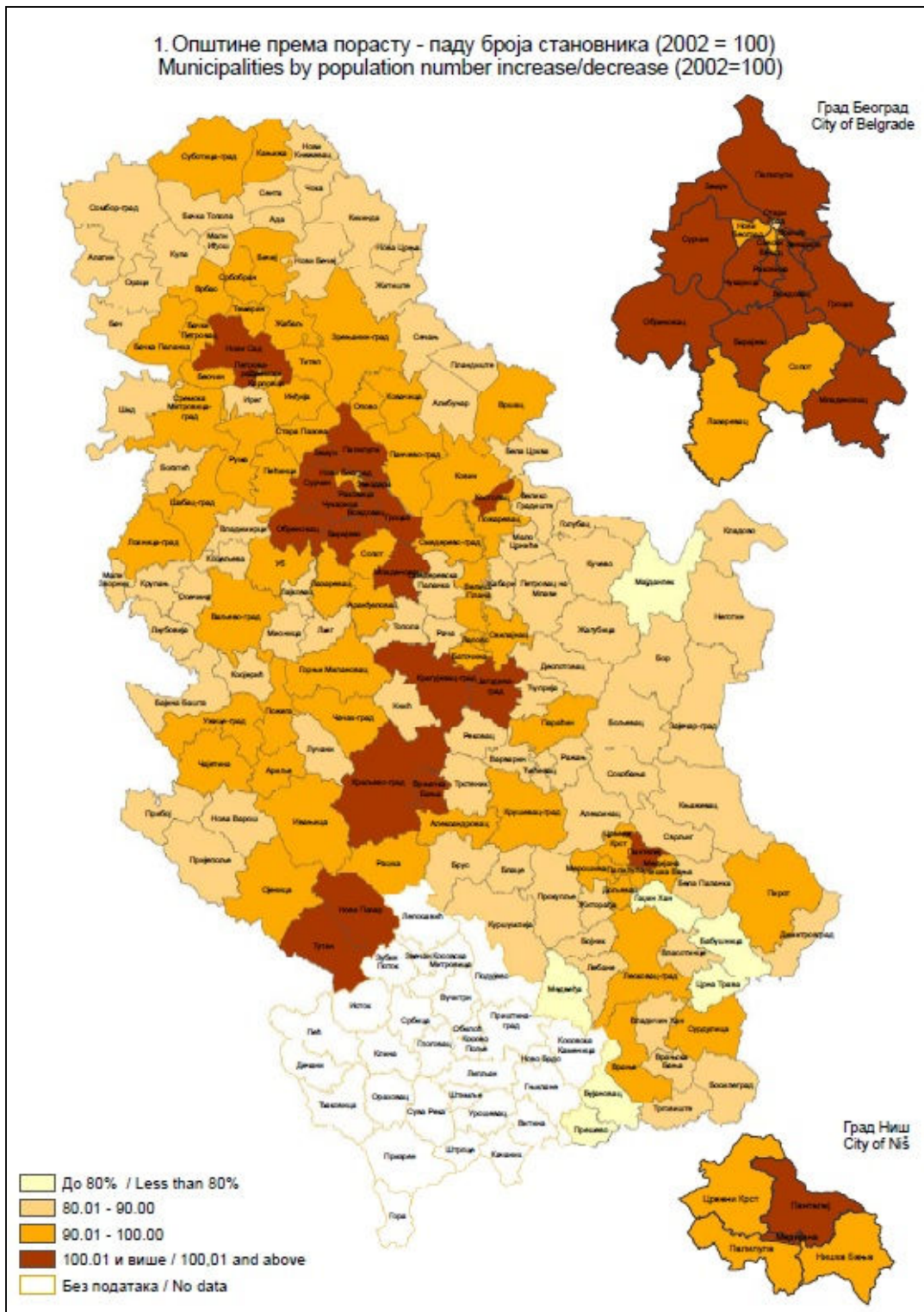
Извор: Општине и региони у Републици Србији, РЗС, Београд, 2012.

ПРИЛОГ 7.

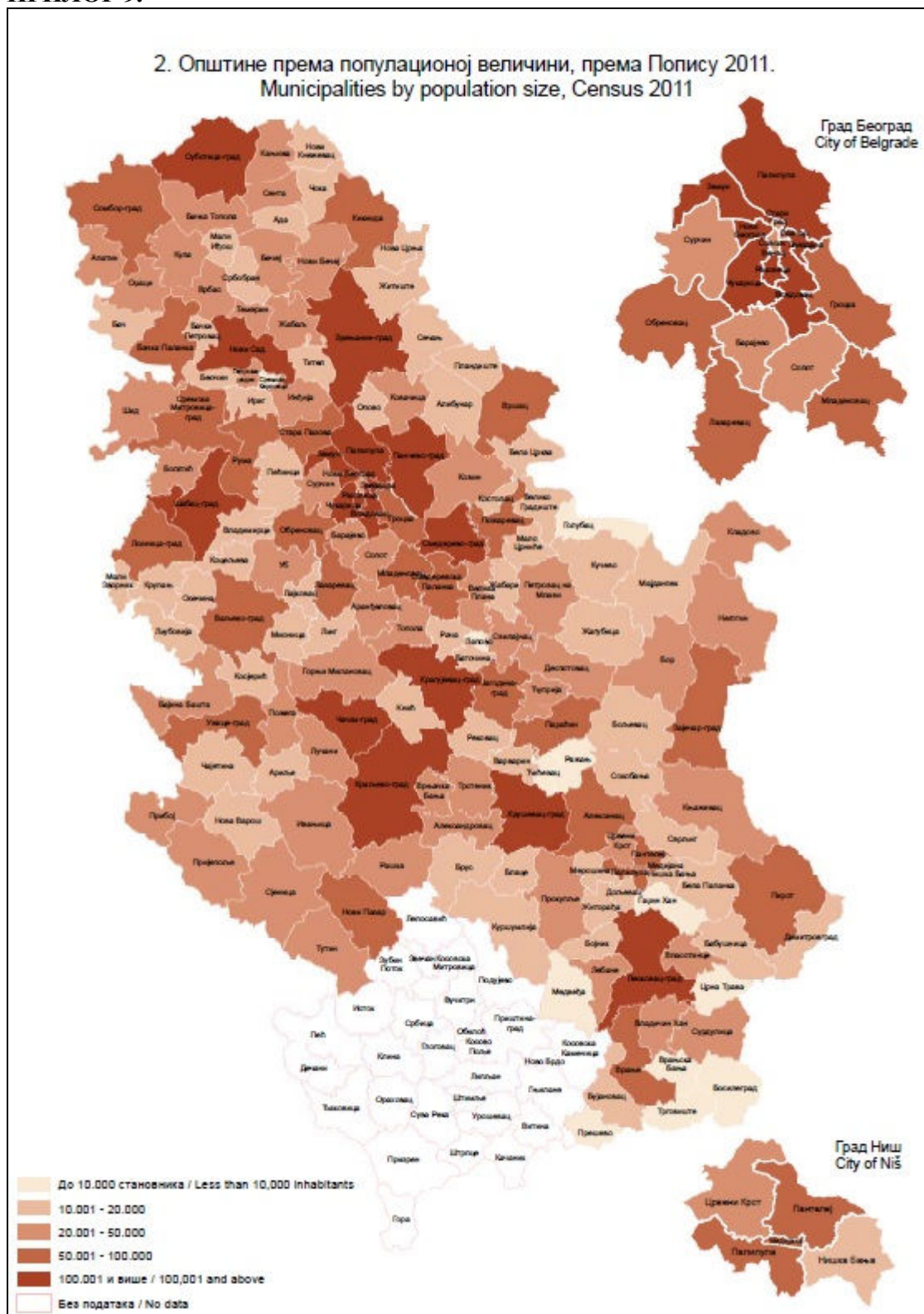
Извор: Општине и региони у Републици Србији, РЗС, Београд, 2012.

ПРИЛОГ 8.

Извор: Попис становништва и домаћинства у Републици Србији, РЗС, Београд, 2012.

ПРИЛОГ 9.

Извор: Попис становништва и домаћинстава у Републици Србији, РЗС, Београд, 2012.

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Мр Милош Д. Лутовац је рођен 1979. године у Београду. Основну школу “Сава Ковачевић” и XIV београдску гимназију природно-математичког смера завршио је са одличним успехом. Економски факултет Универзитета у Београду уписао је јуна 1998/99. године као редован студент (на буџету), а исти завршио 2004. године са општом оценом 8.78 у току студија и оценом 10 на дипломском испиту, на тему „Организација контроле квалитета у производном процесу предузећа“ на смеру Финансије, банкарство и осигурање. Исте године уписао је последипломске-магистарске студије на Економском факултету Универзитета у Београду, смер Фискални и монетарни менаџмент и управљање друштвеним делатностима. Положио је све предвиђене испите са просечном оценом 10 и успешно одбранио два семинарска рада. Дана 30. јуна 2008. године одбранио је магистарску тезу под насловом „Преображај образовања у Србији на тржишним принципима и прилагођавање европским стандардима“, и стекао академски назив магистра економских наука.

Учествовао је на курсевима и програмима усавршавања у земљи и иностранству и има преко педесет објављених научних и стручних радова. Три школске године радио је као демонстратор, учествујући у обављању вежби, колоквијума и других облика наставе на Економском факултету Универзитета у Београду, на предмету Национална економија.

Од 2005. године ради као стручни сарадник у настави на Београдској пословној школи - Високој школи струковних студија на предмету Основи економије и Економија, а од 2013. године ради као предавач на Београдској пословној школи на предмету Пословна економика и Анализа пословања. Говори енглески, француски језик.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а МИЛОШ Д. ЛУТОВАЦ

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ГЕОГРАФСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ РЕГИОНАЛНОГ
РАЗВОЈА ВОЈВОДИНЕ

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Милош Лутовац

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора МИЛОШ Д. ЛУТОВАЦ

Број уписа _____

Студијски програм _____

Наслов рада ГЕОГРАФСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА ВОЈВОДИНЕ

Ментор ПРОФ. ДР ДРАГУТИН ТОШИЋ

Потписани МИЛОШ Д. ЛУТОВАЦ

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, _____

Милош Лутовац

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ГЕОГРАФСКЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ РЕГИОНАЛНОГ
РАЗВОЈА ВОЈВОДИНЕ

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, _____

Милица Чупова